ISSN: 2520-4106 ژمارە ٦٣ – ٢٠٢٥ گۆڤاری ئەکادیمیای کوردی

Enhancing EFL College Students' Reading Comprehension Through Practical Reading Strategies

Nazenin Shekh Muhemad Bapir
Department of English Language, College of Education, Salahaddin University-Erbil
nazenin.bapir@su.edu.krd

Tahsin Hussein Rasul
Department of English Language, College of Basic Education, Salahaddin University-Erbil
tahsin.rassul@su.edu.krd

Abstract:

The strategies of reading play a critical part for developing reading comprehension of students. However, many teachers may not be adequately prepared to teach these strategies. Practical reading strategies help learners engage with texts by predicting content, connecting new information to prior knowledge, visualizing concepts, and asking questions during and after reading. Summarizing key ideas and inferring meaning from context further enhance comprehension and retention. This quasi-experimental study investigates the effect of explicit instruction of practical strategies on EFL College learners' reading comprehension. Using a one-group pre-posttest design, the study involved 21 EFL (English as a foreign language) college students from an intact class, serving as the experimental group. It examines whether explicit instruction in these strategies leads to measurable enhancement in their reading comprehension. The findings of this research highlight the significance of integrating practical reading strategies into EFL instruction, as they actively engage students with texts, enhance their reading comprehension, and support their academic and language development.

get: 21/3/2025

Approval: 29/6/2025

P u b l i s h e d 2 7 /

Keywords: college students, reading comprehension enhancement, practical reading strategies, Quasi-experimental study

▪ گۆڤاری ئەکادیمیای کوردی، گۆڤارێکی زانستیی وەرزییە، لەلایەن ئەکادیمیای کوردییەوە دەردەکرێت و بایەخ بە لێکۆڵینەوەی کوردناسی لە بوارەکانی زمان، ئەدەب، دیرۆک، جوگرافیا و کولتووریی کوردی دەدات. گۆڤارەکە لێکۆڵینەوەکان بە زمانەکانی کوردی، عەرەبی و ئینگلیزی بڵاو دەکاتەوە و یەکەم ژمارەی لە ساڵی ٢٠٠٢دا بڵاو بووەتەوە. ئەم گۆڤارە لەلایەن وەزارەتی خوێندنی باڵا و توێژینەوەی زانستیی حکوومەتی هەرێمی کوردستانەوە، بۆ بەرزکردنەوەی پلەی زانستی باوەڕپێکراوە.

Introduction

For the purpose of academic and personal success, reading is quite important skill. Anderson et al. (1985) emphasize that it is essential for lifelong learning and communication. Block and Israel (2004) also describe reading crucial for academic success. However, despite its importance, reading remains challenging, especially in a world where high literacy is increasingly valued. Snow, Burns, and Griffin (1998) argue that students must not only read but also comprehend and interact deeply with texts. Effective reading involves interacting with material and being aware of one's understanding, not just decoding words. Strategies like *summarising, querying, visualising, predicting, connecting, and inferring* improve comprehension by promoting deeper engagement (Block and Israel,2004).

According to the "Science of Reading", explicit instruction in phonemic awareness, phonics, fluency, vocabulary, and comprehension fosters proficient reading (Snow, 2010b). Strategies like *predicting* and *questioning* allow active processing (Torgesen, Wagner and Rashotte, 1999), *visualizing* improves memory (Gambrell, 2011), and *questioning* fosters critical thinking and deeper engagement with the text (Palincsar and Brown, 1984). Snow (2010b, p.46) stresses that comprehension relies on *background knowledge, which helps readers connect new information to prior understanding*. Research confirms that a strong knowledge base enhances understanding of complex texts (EdWeek, 2023). Studies support the link between reading strategies and improved comprehension.

In a study, Song's (1998) trained Korean university students in four reading strategies—*summarizing, questioning, clarifying,* and *predicting*—and found significant in their reading performance.

Küçükoğlu (2012) used strategy instruction with intermediate English learners in Turkey and observed their impact on students' comprehension. The study applied strategies and measured their outcomes. It was experimental and it had qualitative aspects due to its reliance on classroom observations. The teacher directly implemented reading strategies within the classroom setting and monitored their effects. The findings revealed a substantial enhancement in learners' reading comprehension, reinforcing the notion that direct instruction in reading strategies enhances language learning.

In Kaouther's (2016) MA thesis on developing reading strategies for enhancing learners' reading comprehension, teachers and first-year Economics students studying a course in

English language were the target participants at Ouargla University. The study was a descriptive. The data were collected using teachers' and students' questionnaires merely. Among other objectives, it aimed to test if the reading strategies have effect on learners' performance plus their strategy usage, such as *self-monitoring, questioning the text, evaluating prior knowledge, predicting, skimming and scanning, summarizing,* and *previewing.* Kaouther (2016) recommended more emphasis on strategy use in EFL teaching.

Insuasty Cárdenas (2020) has done a research paper to examine the effect of intensive reading on student' reading comprehension in Pasto university, Colombia through a structured three-stage research design. The study was experimentally based on a pre-post-test and a treatment which is used mixed-methods approach, integrating both statistical data and qualitative observations. It demonstrated that students significantly improved their comprehension and successfully addressed reading challenges through a structured, step-by-step reading process.

This current study differs from the aforementioned ones in sample, context, and design. It involves second-year English department learners at the College of Education, Salahaddin University-Erbil in the KRI, and employs a one-group pre-posttest design.

Base on the given review literature, research aims, research questions and significance of the research are presented as following:

This study aims to: 1. Investigate the effect of explicit teaching in practical reading strategies on the reading comprehension performance of EFL college students. 2. Measure the extent of improvement in reading comprehension among students in the experimental group

Research Questions are: 1. Does explicit teaching in practical reading strategies have a statistically significant impact on EFL college students' reading comprehension performance? 2. What is the extent of improvement in reading comprehension among students in the experimental group after receiving explicit instruction in practical reading strategies?

This study is significant because it explores how teaching practical reading strategies can help university students understand English texts easily and effectively. While earlier studies focused on different groups and used different research methods, this research focuses on second-year English department students at Salahaddin University-Erbil and uses a clear, step by step design to measure improvement in reading comprehension. By using strategies such as skimming, scanning,

predicting, and summarizing, the study aims to show that students can become more confident and successful readers. The results of this research may help teachers better support their students by including these strategies in their lessons. It also adds to the growing body of knowledge about how reading strategies affect language learning, especially in the context of Kurdish EFL learners. Ultimately, this study hopes to improve the way English is taught and learned in higher education.

Practical Reading Comprehension Strategies

Reading can be easier and more effective with the right practical strategies. This section covers useful techniques like quickly looking over a text (skimming), searching for key words (scanning), breaking information into smaller parts (chunking), and using hints in the text to understand new words (context clues). It also explains the benefits of taking breaks, using pictures and diagrams, exploring different types of writing, and making smart guesses (inferences). These methods help students stay focused, understand better, and think more critically so that reading can interestingly be comprehended.

Previewing the Text

Previewing a text before reading it helps set a goal and anticipate content. It involves examining headings, subheadings, highlighted text, and images. Readers make predictions using titles, graphics, and keywords, and adjust their expectations as they progress (Teele,2004). Predicting what will happen next in a text keeps readers engaged and enhances comprehension and memory (McNamara, 2007). It also activates prior knowledge, helping readers connect new information existing knowledge (Grabe and Stoller, 2011). For example, when reading a history chapter on World War II, students can preview headings like "*Causes of the War*," "*Major Battles*," and "*The Aftermath*." Identifying key terms (e.g., *country names, events*) and visuals (e.g., *maps, photos*) helps them activate relevant background knowledge, make informed predictions, and better comprehend and retain the information existing in the text.

So, previewing simply means looking over a text before reading it in detail for students to understand what the text will be about and prepares their minds to learn better. Students do this by looking at *titles, headings, bold or coloured words, and any pictures or maps*. These parts give clues about the main ideas of the text. For instance, if students are going to read a chapter about *World War II*, they can first look at the headings like "Causes of the War," "Major Battles," and "The Aftermath." These headings tell them

what topics will be discussed. By seeing words like country names or battle names, or looking at maps or photos, students can start thinking about what they already know. This aids them predict and understand the text deeply.

Active Reading

Active reading involves interacting thoughtfully and critically with the text rather than passively absorbing information, Strategies such as underlining, highlighting, and taking notes help focus attention and enhance comprehension. Zhao and Hu (2018) argue it fosters critical thinking and deeper interaction with the material, leading to more meaningful learning. For instance, when reading a novel, readers can mark key passages that reveal character attributes. If the text states, "*She smiled warmly despite the storm,*" highlighting "*smiled warmly*" can remind readers that the character remains composed and optimistic in difficult situation. Additionally, underlining important passages and writing brief margin notes about their significance or connections to other parts of the text further enhances comprehension. By actively engaging with the text, students develop stronger critical thinking skills, ultimately improving their overall learning experience (Zhao and Hu,2018).

This means that active reading is about engaging with a text thoughtfully and purposefully. Instead of just passing over words, students focus, ask questions, and take notes to deepen their understanding. Techniques like *underlining key phrases, highlighting important points, and writing notes in the margins* help students retain information and think critically. For example, when reading a novel, a student might highlight the sentence, *"She smiled warmly despite the storm."* Noting *"smiled warmly"* reveals that the character remains positive and calm even in a difficult situation. Writing a short note in the margin like *"This shows her bravery"* helps connect ideas and uncover hidden meaning in the story.

Making Connections

Students enhance comprehension by connecting a text to their own experiences, other literary works, or real-world events. This approach strengthens understanding by integrating prior knowledge with new information (Teele,2004). A structured way to apply this includes:

Text-to-Self: Readers connect the text to personal experiences. For instance, students might reflect on whether they have encountered a similar situation. Teachers can encourage this by asking, *"Have you ever experienced something*

similar?" Students can illustrate these connections through charts, or drawings.

Text-to-Text: This involves comparing a text to previously read work. For example, students may examine the similarities between characters in distinct stories or explore how events in one story evoke another. Comparison charts, drawings, or written reflections can help map out these relationships.

Text-to-World: Readers relate themes in the text to real-world events or issues. For instance, students might compare a character's struggles to those of a historical figure or connect the story's events to current global affairs. Students can demonstrate these links through drawing, writing, or using charts and graphic organizers (Teele, 2004).

Vocabulary Building

A robust vocabulary improves reading comprehension. Snow (2010a) suggests that learning words through context and word families is an effective strategy for improving reading comprehensions. This is strengthened by focusing on context and recognizing word families (e.g., *act, action, active).* For example, when reading about volcanoes and encountering the word "*dormant*," in the sentence *"The volcano had been dormant for centuries, with no signs of eruption,"* the context suggests that the word "*dormant*" means "*inactive*" or "*asleep*." Keeping a vocabulary journal, recording new words with their definitions and example sentences, or using flashcards strengthen retention and comprehension.

Reading Aloud

Reading aloud improves pronunciation, fluency, and comprehension by encouraging readers to slow down and process information more carefully. Rasinski (2010) states that this strategy is particularly beneficial for learners who struggle with decoding words and understanding sentence structures. For instance, reading a poem aloud can clarify rhythm and meaning. Similarly, when encountering a complex sentence, reading it aloud can clarify its structure and improve understanding.

Summarizing and Paraphrasing

Summarizing involves identifying main ideas and condensing information, helping students organize and focus on essential content, particularly in lengthy texts (Adler, 2001). Paraphrasing, in contrast, means rewording a specific idea or passage in one's own words. Both strategies promote retention and comprehension; like rephrasing "*Harry discovers the magic stone's abilities in this chapter.*" And paraphrasing key concepts, like rephrasing "*The stone has the ability to give eternal life,*" to "*The stone can make someone live forever.*" Anderson and Pearson (1984) argue that summarizing

and paraphrasing help students retain information by absorbing and reframing it in their own words.

Visualizing the Text

Visualization involves creating mental images from the text, which enhances understanding, and retention. Teachers can encourage students to visualize settings, characters, or events and express these through drawings or descriptions (Adler, 2001). For example, when a book describes a forest, students can imagine the trees, animals, and sounds to bring the scene to life, this boosts comprehension (Kintsch,1998).

Questioning the Text

Questioning the text involves posing questions at all stagesbefore, during, and after reading to enhance understanding. This strategy encourages students to revisit the text to answer questions and integrate information, improving comprehension (Harvey and Goudvis,2000). For example, students might ask, *"What is the author trying to convey?"* or *"How does this relate to my prior knowledge?"* Palincsar and Brown (1984) argue that challenging the text promotes deeper understanding by getting readers to think critically and draw connections between new concepts and existing knowledge. For instance, when reading a biography, a student might ask, "*What inspired the author to write about this individual?*" or "*How did the character's past influence their future?*" Students can also write down questions they anticipate before reading and respond to them as they arise.

Re-reading

Re-reading difficult texts improves comprehension by allowing readers to grasp details they missed the first time. Samuels (2002) emphasizes that re-reading enhances fluency and provides opportunities for deeper understanding. Students should re-read unclear parts slowly, reflect, and discuss it.

Skimming and Scanning

Skimming refers to reading rapidly to grasp the main idea of a text, whereas scanning focuses on searching for particular details or information. For example, scanning helps students quickly find the date of an event in a history book.

Grabe and Stoller

Chunking Information

Chunking means dividing a lengthy text into smaller, easier-to-handle parts for better understanding and processing. This strategy makes it easier to understand and remember the material. For example, when reading a long paragraph, students should break it into smaller sentences or ideas to focus on one idea at a time.

Sweller (1988) suggests that chunking reduces cognitive load, making it easier for the brain to process information.

Context Hints

It involves figuring out the unknown meanings of vocabulary by using hints or information found in the surrounding text. For example, if students read, "*The ebony chair was so beautiful,*" and they don't know what "*ebony*" means, they might guess it refers to something like "*black*" based on the context. Snow (2010a) highlights that using context to understand new words is an effective strategy for expanding vocabulary.

Use of Graphic Organizers

Graphic organizers like mind maps or charts help structure information and clarify relationships between ideas. For example, after reading a chapter in a history book, students can use a timeline to map out important events. Marzano (2001) states that graphic organizers enhance students' ability to organize and retain information effectively.

Taking Breaks

Pausing briefly during reading helps refresh the mind and enhance concentration. For example, students should read for 20 minutes, then take a 5-minute break before continuing. Terada (2018) states that taking breaks helps prevent fatigue and keeps focus sharp during long reading sessions. Bosch, Sonnentag, and Pinck (2022) found that micro breaks such as pauses of less than 10 minutes are effective in preserving high levels of focus, alleviating fatigue, and increasing energy efficiently.

Reading in Different Contexts

Snow (2010b) emphasizes that reading across various genres improves reading comprehension by exposing readers to different writing styles. Reading different types of texts like fiction, non-fiction, and newspapers, helps build a range of reading comprehensions. For instance, students read a science article to practice understanding technical language and a novel to work on interpreting characters and emotions.

Inferring

Inferring means drawing conclusions by combining explicit knowledge of the text with the knowledge of students. This strategy helps students predict outcomes, identify themes, and interpret deeper meanings (Duke and Pearson, 2002). Pressley notes that "good readers infer by connecting prior knowledge with textual details, filling in gaps that the author leaves unsaid" (2006, p.142). Teachers can support students in using textual elements develop this skill. For example, photographs, illustrations diagrams, and graphs provide clues that help readers understand characters' emotions, scenes,

and data. Titles and headings offer clues about the key concepts, while keywords and specialized terminology highlight important themes. Dates and timelines provide context for historical order of events. McNamara explains, "making inferences is a complex but essential skill in comprehension, as it allows readers to engage deeply with the text by interpreting underlying messages" (2007, p. 95). Using these strategies promote students' critical thinking, enhance comprehension and extract meaningful insights from text as an essential skill for academic and daily life (Duke and Pearson,2002; Pressley, 2006; McNamara,2007).

Together, these practical reading strategies help students understand texts more deeply, think critically, and become more confident and effective readers in both academic and real-life situations.

Methodology

The current study employs one-group pre-posttest method which is called a quasi-experiment. Research data were quantitatively analysed. The participants were 21 college students in an existing class. Strategies were introduced via teacher modelling, whole classroom activities, group work, and independent practice. This study focuses on enhancing reading comprehension by applying effective reading strategies.

٣,١ Research Scope and Participants

The research was employed in the English Department /Education College/Salahaddin University-Erbil, during the 2023-2024 academic year. The study sample comprised 21 second-year students enrolled in the *"Communication -Reading and Writing"* course for a duration of two months. The study participants included six males and fifteen females, aged 19 to 23 years.

Research Tools

The current study relies on two tests, pre- and post-tests, designed to collect data on learners' performance in reading comprehension. The two tests were constructed using two sources called "North Star 3: Reading and Writing" by Barton and Dupaquier (2015); and "Common Ground: Integrated Reading and Writing Skills" by Hoeffner and Hoeffner (2019). Both tests were of difficulty level, each one utilizing same set of techniques of objective tests like: *choose the correct answer, tick true or false with corrections, fill the-blanks,* and *open-ended questions* (as shown in Appendices A and B).

Validity

To ensure the validity of both tests, six specialists in ELT and applied linguistics reviewed them. They were requested to delete, add, or modify any items they considered inappropriate. Once validated,

the tests were administered to the experimental group. See (Appendix C)

Reliability

Reliability was calculated using SPSS program. The Split-half Coefficient for objective questions was 0.79 for the pre-test and 0.80 for the post-test (as shown in Table1), indicating high reliability. Since it is a subjective question type, the open-ended question in the pre- and post-tests was considered for inter-rater reliability using the Intraclass Correlation Coefficient (ICC) to assess scoring consistency, which was 0.88 and 0.84 successively. This indicates a strong agreement and consistency between the two raters.

The test has high reliability because it gave consistent and stable results over time and across two different raters: one of the researchers and the other teacher who teaches the same material in different college. In this research, the test produced similar results under the same conditions, therefore, it is considered reliable. Since students have been given a reading test twice once before a lesson (pre-test) and once after intervention (post-test). Besides, since majority of students improved their scores in posttest and the test reflects that improvement clearly and consistently, it shows high reliability.

Thus, the study maintains methodological rigor which makes it possible to replicate the findings in future research.

Table1: Split-Half Coefficient Reliability Results of the Tests

	No. of Items	Split-half Coefficient Result
Pre-test objective questions	٢٠	٠,٧٩
Post-test objective questions	٢٠	٠,٨٠

Experimental Phase and Data Collection

To enhance university students' reading comprehension skills, a researcher who was the class instructor taught them multiple practical strategies including reading aloud, predicting, making connections, visualizing, inferring, questioning, re-reading, vocabulary building, and summarizing. These strategies were taught and practiced over two months. The teacher first asked the participants to take a reading comprehension pre-test (see Appendix A). Then, the teacher taught the students how to practice the reading comprehension strategies based on the teacher's provided classroom activities and tasks which were required to be accomplished in small groups as well as individually. The nature of teaching was based on the teacher's presentation of each reading strategy followed by students' practice in small groups and individually. After teaching the

practical strategies based on a two-month course using Barton and Dupaquier's (2015) reading textbook called *North Star ٣—Reading and Writing*, and "*Common Ground: Integrated Reading and Writing Skills*" by Hoeffner and Hoeffner (2019), the teacher gave the second reading comprehension test called post-test (appendix B) to see the effect of teaching the practical reading strategies on students' performance in reading comprehension.

The reading comprehension tests were given to students before and after the two-month course to measure improvement. First, a pre-test (Appendix A) was given at the start to understand the students' reading level. Then, after teaching the practical reading strategies through group and individual practice, the teacher gave a post-test (Appendix B) to check their progress.

Both tests were administered by the teacher during regular class time. Students completed the tests individually under the teacher's supervision.

The tests included objective questions (like multiple choice or true/false) and subjective questions (like open-ended answers). Objective questions were scored using clear answer keys to ensure fairness. Subjective answers were scored by two independent raters using the same scoring guide to ensure consistency. Their scores were then compared to make sure they agreed closely, showing high reliability.

This process ensured that the testing was done accurately and fairly, so the results would show whether the teaching strategies were effective.

Results and Discussion

To respond to the first research question (*Does explicit teaching in practical reading strategies have a statistically significant impact on EFL college students' reading comprehension performance?*), data collection was done through pre- post-test treatment, then calculated via paired samples t-test in SPSS (version 25).

Firstly, each individual student's answer sheet was scored for both tests, and their test scores were recorded out of 100 separately, as demonstrated in Table 2

Table 2: Individual Pre-Test and Post-Test Scores of Participants

N. of Students	Pre-Test out of 100	Post-Test out of 100
١	٤٠	٥٧
٢	٤٨	٥٩
٣	٥٠	٦٢
٤	٥٠	٥٩
٥	٦٠	٧٦
٦	٧٣	٩٥
٧	٧١	٩٣
٨	٨٠	٩٨
٩	٧٨	٩٢

١٠	٨٠	٩١
١١	٧٠	٨٤
١٢	٦٩	٨٢
١٣	٧٠	٨٥
١٤	٧٢	٨٦
١٥	٧٦	٨٨
١٦	٦٦	٧٦
١٧	٦٠	٧٥
١٨	٦٤	٧٨
١٩	٦٢	٧٤
٢٠	٥٨	٧٦
٢١	٥٧	٧٧

Secondly, the dependent t-test was run to find the overall mean of each test (i.e., pre- and post-test mean scores), standard deviation, the paired samples correlation, p. value, and mean difference results as shown in Tables 3, 4, and 5:

Table 3: Paired Samples Statistics

		Mean	N	Std. Deviation	Std. Error Mean
Pair 1	Pre_Test	٦٤,٤٨	٢١	١١,١٥٢	٢,٤٣٤
	Post_Test	٧٩,١٩	٢١	١٢,١٨٩	٢,٦٦٠

Table 3 shows that the participants' mean score improved from 64.48 in the pre-test to 79.19 in the post-test. The standard deviations (11.152 and 12.189) indicate a moderate spread in scores, suggesting some variability in student performance both before and after the intervention.

Table 4: Paired Samples Correlations

		N	Correlation	Sig.
Paire 1	Pre_Test and Post_Test	٢١	٠,٩٥٤	.٠٠٠

In Table 4, the p-value (.000) indicates that there is a statistically significant difference between the pre-and post-test scores, suggesting an improvement in the post-test results following the use of reading comprehension strategies. Additionally, the high correlation coefficient (0.954) reveals a strong positive relationship between pre-test and post-test scores, indicating that participants who performed well in the pre-test tended to also perform well in the post-test. This consistency supports the reliability of the observed improvement.

Table 5: Paired Samples T-Test Results: Comparing Pre-and Post-Test Scores									
		Paired Differences					t	df	Sig. (2-tailed)
		Mean	Std. Deviation	Std. Error Mean	٩٥٪ Confidence Interval of the Difference				
					Lower	Upper			
Pair1	Pre_Test - Post_Test	-١٤,٧١٤	٣,٦٩٠	,٨٠٥	-١٦,٣٩٤	-١٣,٠٣٥	-١٨,٢٧٥	٢٠	,٠٠٠

Tables 5 shows that the mean difference between pre- and post-treatment tests is -١٤,٧١٤, suggesting that the post-test scores improved by an average of 14.714 points. The statistical analysis yielded a t-value of -18.275 with 20 degrees of freedom and a p-value of 0.000. This result indicates a statistically significant difference between the pre-test and post-test scores, as the post-test mean (79.19) is significantly higher than the pre-test mean (64.48) supported by paired t-test result (t= -18.275, p= 0.000). This finding suggests that the explicit instruction of practical reading comprehension strategies significantly improved EFL college students' reading comprehension performance. Since the p-value is ٠,٠٠٠—well below the threshold of ٠,٠٥—the improvement is unlikely due to chance, indicating that the treatment had a meaningful impact. Thus, the first research question is answered.

On the other hand, to respond to the second research question (*What is the extent of improvement in reading comprehension among students in the experimental group after receiving explicit teaching in practical reading strategies?*), mean difference between post- and pre-test results was found (14.714 at a 0.5 medium effect size, and 0.8 or above large effect size (Frost, 2022).

Based on the SPSS output, with the mean difference of 14.714 and standard deviation of differences of 3.690 (shown in Table 5), the calculation is performed using the following Cohen's *d* equation:

$$d = \frac{14.714}{3.690} \approx 3.99$$

$$d = \frac{\text{Mean Difference}}{\text{Standard Deviation of Differences}}$$

Grounded on the significant development and high scores in post-test (14. 714) proves the participants have improved their performance after the intervention and that the found Cohen's value (3.99) is a very large effect size indicating highly significant improvement on the participants' part after applying the treatment which subsequently confirms that the intervention (i.e., the use of practical strategies in reading comprehension) was very effective. Thus, the second research question is confirmed.

Discussion

Based on the results of the tests, every student showed improvement indicating that teaching practical strategies were very effective between the two tests. The increase in average score (from 64.48 to 79.19) suggests significant overall improvement in applying practical reading strategies. This is a positive outcome, showing that students enhanced better reading comprehension practical strategies after practice they have effectively utilized strategies such as summarizing, inferring, making connections, and interpreting vocabulary within context._This study shows that all students developed their reading and overall performance after the post-test. At first, their average score was64.48, but after learning and practicing, it increased to 79.19. This means that the students learned a lot and became better at reading. This improvement has been considered through finding mean differences in paired-sample t-test which was 14.714 which implies the overall enhancement from pre- to post-test performance. This performance was generally highly consistent based on the found correlation (0.954), indicating that participants' scores were consistent before and after the implementation of practical strategy-based reading comprehension (as shown in Table 4). The 14.714 mean difference and .954 correlation show consistent improvement from pre- to post-test, proving that strategy-based methods like predicting, questioning, and summarizing effectively enhanced reading comprehension. Research shows that regular reading, good teaching, and interactive activities boost comprehension (Anderson et al.,1985; Snow, Burns, and Griffin, 1998; Block and Israel, 2005). The fact that all students improved proves that learning and practice make a big difference. This study supports the idea that giving students a chance to practice and learn in the right way will help them succeed.

Additionally, the increase in average scores (14.714) suggests that when students engage in structured reading practices, they develop stronger comprehension skills. This supports

Snow’s (2010a) "Science of Reading" approach, which highlights the importance of direct teaching in vocabulary, phonics, fluency, and comprehension. The study shows all 21 students improved after using strategies like questioning and visualizing (Gambrell,2011), which support better understanding and memory. As Palincsar and Brown (1984) and EdWeek (2023) highlight, linking new texts to prior knowledge also enhanced comprehension. The results confirm that reading is not just about recognizing words but about engaging with meaning, as supported by Block and Israel (2004). Overall, this study reinforces the idea that effective reading instruction, combined with comprehension strategies, leads to measurable improvement in students' reading abilities, just as previous research has shown. Thus, students who passed the test employed key comprehension strategies, such as summarizing the text effectively to extract its main ideas, paraphrasing complex sentences into simpler terms, making connections between the story's elements and their own knowledge or experiences, and inferring implicit meanings from the passage (e.g., the significance of the forest) "This refers to a story in the textbook, where a forest is not just trees but has a deeper meaning, like representing danger, mystery and freedom." (The melody) "This means a song or music in a story in the textbook, that has a hidden message, like a sad melody representing loss or a joyful tune symbolizing hope. These strategies are critical for advanced comprehension and suggest that these students were better prepared and more familiar with the reading comprehension.

Noted here both melody and forest show how students improved their ability to understand feelings and symbols in texts. Thanks to reading strategies like summarizing, questioning, and inferring, they became better at reading between the lines. The results of the study, like the score increase and strong correlation, prove these strategies helped students read with deeper understanding.

Table 2 shows in the post-test after the treatment there is development but not a promising one as the improvement in the marks in some student is not too much. These low scores may be due to problems with vocabulary, making inferences, or a lack of confidence in reading difficult texts. This suggests that more focus is needed on teaching higher-order thinking skills, advanced reading practice, and strategies for understanding difficult words and sentences. However, the overall post-test score (14.714) shows clear improvement, and Cohen’s effect size (3.99) confirms that the intervention had a

strong positive impact. These findings agree with Torgesen et al. (1999), who found that explicit instruction in reading strategies greatly improved students' comprehension.

Conclusion

The results of this study indicate that explicit instruction in practical reading strategies significantly enhances the reading comprehension performance of EFL college students. Prior to the intervention, students demonstrated limited familiarity with strategies such as *summarizing, inferring,* and *questioning*. Following structured instruction and guided practice, they showed measurable and statistically significant improvement in comprehension, as evidenced by their post-test results, indicating both comprehension gains and strategy application.

Although the overall improvement was substantial, the degree of progress varied across participants. This suggests a continued need for differentiated instruction and sustained practice, particularly in developing higher-order reading skills, such as *vocabulary inference* and *analytical reading*. Teachers should closely monitor students' application of these strategies and provide ongoing scaffolding.

Classroom activities, such as *group discussions, role-playing, and the use of visual* aids can further facilitate comprehension by making abstract concepts more accessible. These practices also support teacher confidence in integrating strategy-based instruction into future EFL coursebooks.

In summary, the study confirms that explicit, strategy-focused reading instruction not only improves comprehension but also strengthens retention and analytical thinking. Embedding such instruction into the EFL curriculum equips students with essential skills for academic success and lifelong learning.

Recommendations

١.EFL instructors should systematically integrate practical reading strategies—such as *predicting, summarizing,* and *inferring*—into their course syllabi and teaching materials.

٢. Additional guided practice should be provided for students who encounter difficulties with key strategies, particularly *summarizing, paraphrasing*, and *building vocabulary*. Small-group instruction and formative assessments can be used to identify specific needs and monitor progress effectively.

٣. Using reading materials across proficiency levels helps scaffold learning by

gradually increasing text difficulty. Exposing students to diverse genres and linguistic structures encourages the application of reading strategies in varied contexts, thereby enhancing their comprehension and adaptability.

References

Adler, C.R. (ed.) (2001) Put reading first: The research building blocks for teaching children to read. Jessup, MD: ED Pubs.

Anderson, R.C., Hiebert, E.H., Scott, J.A. and Wilkinson, I.A. (1985) Becoming a Nation of Readers: The Report of the Commission on Reading. Washington, D.C.: National Institute of Education.

Anderson, R.C. and Pearson, P.D. (1984) 'A schema-theoretic view of reading comprehension', Reading Research Quarterly, 29(3), pp. 255-٢٧٦.

Barton, L. and Dupaquier, C. (2015) North Star 3: Reading and Writing. 4th ed. New York: Pearson education.

Block, C.C. and Israel, S.E. (2004) The ABCs of Performing Highly Effective Think-Alouds. *The Reading Teacher*, [online] 58(2), pp.154–١٦٧. doi:https://doi.org/10.1598/rt.58.2.٤.

Block, C.C. and Israel, S.E. (2005) Reading first and beyond: The complete guide for teachers and literacy coaches. Thousand Oaks, CA: Corwin Press.

Bosch, C., Sonnentag, S., and Pinck, A. S. (2022) "Give me a break!" A systematic review and meta-analysis on the efficacy of micro-breaks for increasing well-being and performance. *PLOS ONE*, 17(8), e0272454. Available at: https://journals.plos.org/plosone/article?id=10.1371/journal.pone.0272460 [Accessed: ٨ January ٢٠٢٥].

Duke, N.K. and Pearson, P.D. (2002) 'Effective practices for developing reading comprehension', in Farstrup, A.E. and Samuels, S.J. (eds.) What research has to say about reading instruction. 3rd ed. Newark, DE: International Reading Association, pp. 205-242.

Education Week (2023). 'Building background knowledge: The key to strong reading comprehension'. Education Week. Available at: https://www.edweek.org/teaching-learning/what-is-background-knowledge-and-how-does-it-fit-into-the-science-of-reading/2023/01. [Accessed: 2 February 2025].

Frost, J. (2022) 'Cohen’s D: Definition, using and examples', Statistics by Jim. Available at: https://statisticsbyjim.com/basics/cohens-d/ [Accessed: 15 March ٢٠٢٥].

Gambrell, L.B. (2011) Seven Rules of Engagement: What's Most Important to Know about Motivation to Read. The ReadingTeacher, 65, 172-178. Available at: https://doi.org/10.1002/TRTR.01024 [Accessed: 21 December 2024].

Grabe, W. and Stoller, F.L. (2011) Teaching and researching reading. 2nd ed. Pearson Education.

Harvey, S. and Goudvis, A. (2000) Strategies that work: Teaching comprehension to enhance understanding. York, ME: Stenhouse Publishers.

Hoeffner, L., and Hoeffner, K. (2019). Common Ground: Integrated Reading and Writing Skills (1st ed.). New York, NY: McGraw Hill.

Insuasty Cárdenas, A. (2020) 'Enhancing Reading Comprehension through an Intensive Reading Approach' *HOW Journal*, 27(1). pp. 69–82. Available at: https://doi.org/10.19183/how.27.1.5١٨.

Kaouther, B. (2016) Developing Reading Strategies for Enhancing Learners' Reading Comprehension (MA Thesis). Kasdi Merbah University-Ouargla.

Kintsch, W. (1998) Comprehension: A paradigm for cognition. Cambridge: Cambridge University Press.

Küçükoğlu, H. (2013) Improving reading comprehensions through effective reading strategies. Akdeniz Language Studies Conference. Hacettepe University, Ankara, Turkey. Available at: https://doi.org/10.1016/j.sbspro.201٣,٠١,١١٣

Marzano, R. (2001). Designing a new taxonomy of educational objectives. Thousand Oaks, CA: Corwin Press.

McNamara, D.S. (2007) Reading comprehension strategies: Theories, interventions, and technologies. New York: Lawrence Erlbaum Associates.

Palincsar, A.S. and Brown, A.L. (1984) 'Reciprocal teaching of comprehension-fostering and comprehension-monitoring activities', Cognition and Instruction, 1(2), pp. 117-175.

Pressley, M. (2006) Reading instruction that works: The case for balanced teaching. 3rd ed. New York: Guilford Press.

Rasinski, T.V. (2010) The fluent reader: Oral reading strategies for building word recognition, fluency, and comprehension. Scholastic Professional Books.

Samuels, S.J. (2002) 'Reading fluency: Its development and assessment'. *International Journal of Educational Research*, 37(3), pp. 229-245.

Snow, C.E. (2010) Understanding reading comprehension: The science behind how we read. Cambridge, MA: Harvard University Press.

Snow, C.E. (2010) 'Academic language and the challenge of reading for learning about science', *Science*, ٣٢٨(٥٩٧٧), pp. ٤٥٠-٤٥٢.

Snow, C.E., Burns, M.S., and Griffin, P. (eds.) (1998). Preventing Reading Difficulties in Young Children. Washington, DC: National Academy Press.

Song, M. (1998) Teaching Reading Strategies in an Ongoing EFL University Reading Classroom. *Asian Journal of English Language Teaching.* 8(1). Pp. 41-54.

Sweller, J. (1988) 'Cognitive load during problem-solving: Effects on learning', Cognitive Science, 12(2), pp. 257-285.

Terada, Y. (2018) *Research-Tested Benefits of Breaks*. [online] Edutopia. Available at: https://www.edutopia.org/article/research-tested-benefits-breaks/ [Accessed 20 March 2025].

Teele, S. (2004) Overcoming barricades to reading: A multiple intelligences approach. Thousand Oaks, CA: Corwin Press.

Torgesen, J. K., Wagner, R. K., and Rashotte, C. A. (1999). Preventing reading failure in young children with phonological processing disabilities: Group and individual responses to instruction. *Journal of Educational Psychology*, 91(4), ٥٧٩–٥٩٣.

Zhao, Y. and Hu, G. (2018) 'The role of active reading in academic writing: A case study of college students in China'. *Journal of College Literacy and Learning*, 44, pp. 1-19.

Appendix A (Reading Comprehension Pre-Test)

Read the following passage carefully and answer the questions that follow. (Time limit: 1 hour)

Reading Passage: *"The Path of Shadows"*

Lila, a young researcher, explored the mysterious Abyssal Forest to study glowing fungi—and to find answers about her father, who vanished there years ago. He left behind a journal with a note: “The forest reveals its secrets only to those who truly listen.” Using her knowledge and instincts, Lila noticed the fungi’s glow formed patterns, like a hidden language. One night, she heard a melody in the forest that led her to a glowing cavern. There, she found her father’s preserved

notebook. His final words read: "The forest is alive, and its light carries the memory of those who walk its paths." Lila realized the forest wasn't just dangerous—it was a place of connection and memory.

Q1/ Select the correct option (20 marks)

١. What is the primary reason Lila explores the Abyssal Forest?

a. To map its terrain

b. To study its bioluminescent fungi

c. To disprove the legends surrounding it

d. To find evidence of shadowy creatures

٢. What is significant about the fungi in the Abyssal Forest?

a. They glow in response to predators.

b. Their glow resembles a language.

c. They only grow in caves.

d. They emit a golden light only during the day.

٣. How does Lila feel when she hears the melody in the forest?

a. Fearful and cautious

b. Curious and at peace

c. Distrustful and anxious

d. Overwhelmed and regretful

٤. What does Lila discover in the hidden cavern?

a. Her father's preserved journal

b. A map of the Abyssal Forest

c. A new species of fungi

d. Evidence of shadowy creatures

٥. Which statement best summarizes the theme of the passage?

a. Perseverance leads to scientific breakthroughs.

b. The past can illuminate paths to the future.

c. Curiosity often puts people in danger.

d. Legends are always based on facts.

٦. What does the phrase "the forest reveals its secrets only to those who truly listen" imply?

a. The forest contains auditory clues.

b. Observing and connecting deeply are vital.

c. Lila's father was overly superstitious.

d. The forest communicates with its inhabitants.

٧. How is the forest described in the opening paragraph?

a. An inviting haven of life b. A mysterious and foreboding place

c. A barren, lifeless expanse d. A magical, cheerful realm

٨. What literary device is used in the phrase "a bridge between her father's past and her own future"?

a. Simile b. Metaphor c. Personification d. Alliteration

٩. Which strategy did Lila use to interpret the glowing patterns of the fungi?

a. Summarizing the research b. Making connections between her father's notes and observations

c. Building a hypothesis based on legends

d. Analyzing the forest's acoustics

١٠. What is the significance of the golden fungi in the cavern?

a. They serve as a warning sign. b. They symbolize knowledge and connection.

c. They are the source of the forest's danger. d. They represent Lila's scientific success.

Q2/ Fill in the blanks below with the correct vocabulary provided in the box (20 marks)

١. Lila's father's journal suggested that the forest reveals its secrets to those who ________.

٢. The fungi's glow was compared to a ________, suggesting it held deeper meaning.

٣. Legends warned travellers of ________ creatures in the Abyssal Forest.

٤. The melody Lila heard in the forest evoked feelings of ________.

٥. The golden light in the cavern symbolized ________ and ________.

Q4/ Indicate whether the following statements are true or false, then correct the false ones (20marks)

١.The golden fungi is a source of danger.

٢.The melody in the forest is a guiding force.

٣. Lila's father's journal is a bridge between past and present.

٤.The Abyssal Forest is a living, dynamic entity.

٥.The glowing fungi patterns are a warning of danger.

Appendix B (Reading Comprehension Post-Test)

Read the following passage carefully and answer the questions that follow. (Time limit: 1 hour)

Reading Passage: "*The Journey Home*"

Aaron, a lone traveler, ventured into a harsh forest with an old family map said to lead to hidden treasure. Determined to fulfill his late grandfather's dream, he braved cold winds and rough terrain using only the map and his instincts. One day, a mysterious old man warned him, "The treasure comes at a price." Though Aaron hesitated, memories of his grandfather pushed him forward. Deep in the forest, he found a stone chest beneath an oak tree. When he opened it, a radiant light appeared, revealing not gold, but a diary filled with ancestral stories. Aaron realized the true treasure was family wisdom and legacy.

Q1/Select the right option (20 marks)

١.What was the weather like during Aaron's journey?

a. Sunny and warm b. Chilly with rustling winds

c. Stormy with heavy rains d. Mild and calm

٢. What was the treasure Aaron's family map promised to lead to?

a. A chest of gold and jewels b. A diary with ancestral wisdom

c. An ancient castle d. A hidden village

٣. How does Aaron navigate the forest?

a. Using a compass and GPS b. By following marked trails

c. Relying on his instincts and the cryptic map d. With guidance from the old man

٤. What phrase best describes the tone of the old man's warning?

a. Encouraging b. Cryptic and ominous

c. Cheerful and hopeful d. Dismissive

٥. Why does Aaron hesitate after meeting the old man?

a. He feels tired and wants to quit. b. He fears the consequences of finding the treasure.

c. He is unsure if the map is reliable. d. He cannot decipher the map further.

٦. What time of day did Aaron's journey begin?

a. At sunrise b. At midday c. At sunset d. At midnight

٧. What does the chest symbolize in the story?

a. Wealth and prosperity b. The fulfillment of a dream

c. The legacy and wisdom of Aaron's ancestors d. The struggles of life

٨. How does the story describe the forest?

a. A welcoming haven for travelers b. A peaceful and serene area

c. A treacherous and unforgiving wilderness d. A mystical realm filled with magic

٩. What emotion does Aaron feel when he opens the chest?

a. Disappointment b. Awe and realization

c. Anger at being misled d. Confusion about its contents

10.What does the phrase 'radiant light engulfed the area' most likely symbolize?

a. The release of magical energy b. Aaron's enlightenment and understanding

c. The destruction of the chest's contents d. The arrival of the old man

Q2/Answer the questions below (40 marks)

١.Who is the main character in the story?

٢.What does Aaron hold in his hands as he wanders through the forest?

٣.Where did the map come from?

٤.How does Aaron feel when the old man warns him, and what gives him the courage to continue?

٥.What is the promise the map makes?

٦.What kind of weather conditions does Aaron face during his journey?

٧.How long has Aaron been traveling before he encounters the mysterious old man?

٨.What gives Aaron the strength to continue his journey?

٩.What does Aaron find inside the chest at the heart of the forest?

٥. The story teaches that the true treasure lies in ________ and the bond of family.

Q4/ Indicate whether the following are true or false, then correct the false ones. (20 marks)

No.	Name	Academic position	University
١.	Dr. Aref Muradian	Assistant Professor	Salahaddin
٢.	Dr. Anjuman Muhammad Sabir	Professor	Salahaddin
٣.	Dr. Muhammad Qadr Saeed	Assistant Professor	Salahaddin
٤.	Ms. Baraa Ismael Faqe	Lecturer	Salahaddin
٥.	Dr. Parween Kawther	Assistant Professor	Salahaddin
٦.	Mr. Muhammad AbdulWahab	Assistant Lecturer	Salahaddin
٧.	Mr. Hiwa Faqerasool	Lecturer	Salahaddin

١٠.What does Aaron realize is the true treasure?

Q3/Fill in the blanks with the correct vocabulary provided in the box. (20 marks)

١. The map Aaron carried was a relic passed down through ________.
٢. Aaron met a mysterious _______ who gave him a cryptic warning.
٣. The chest Aaron discovered was buried beneath an ancient ________ tree.
٤. Inside the chest, Aaron found a ________, not gold or jewels.

Appendix (C): Jury members

١.The map Aaron carried was a recent creation.
٢.Aaron was able to rely on a compass to guide him through the forest.
٣.The old man in the forest warned Aaron about the dangers of the treasure's location.
٤.The treasure Aaron sought turned out to be a chest of gold.
٥.Aaron’s grandfather’s dream was to find the hidden treasure.

باشترکردنی تێگەیشتنی خوێندنەوەی خوێندکارانی کۆلێژی زمانی ئینگلیزی وەک زمانێکی بیانی لە ڕێگەی ستراتیژییە کاریگەرەکانی خوێندنەوە

پوختە

ستراتیژییە کاریگەرەکانی خوێندنەوە زۆر گرنگن بۆ پەرەپێدانی تواناکانی تێگەیشتن لە خوێندنەوەی خوێندکاران. بەڵام ڕەنگە زۆرێک لە مامۆستایان بە شێوەیەکی گونجاو ئامادە نەبن بۆ فێرکردنی ئەم ستراتیژیانە. ستراتیژییە کاریگەرەکانی خوێندنەوە یارمەتی فێرخوازان دەدەن کە ئاوێتەی دەقەکان ببن لە ڕێگەی پێشبینیکردنی ناوەڕۆک، بەستنەوەی زانیاری نوێ بە زانیاری پێشوو، وێناکردنی چەمکەکان، و پرسیارکردن لە کاتی خوێندنەوە و دوای خوێندنەوە. کورتکردنە وە ی بیرۆکە سەرەکییەکان و لێکدانەوەی مانا لە بەستێنەوە (سیاقەوە) زیاتر تێگەیشتن و هێشتنەوەی زانیارییەکان لە هێزر بەهێز دەکات. ئەم توێژینەوەیە نیمچە تاقیکارییە لێکۆڵینەوە لە کاریگەرییەکانی فێرکدنی ڕوونی ستراتیژییە کاراکانی خوێندنەوە دەکات لەسەر تێگەیشتن لە خوێندنەوەی خوێندکارانی کۆلێژی زمانی ئینکلیزی وە کو زمانیکی بیانی. ئەمەش بە بەکارهێنانی دیزاینێکی یەک گرووپی پێش تاقیکردنەوە-دوا تاقیکردنەوە ئەنجام دراوە، لەم توێژینەوەیەدا، ٢١ خوێندکاری کۆلێژ لە پۆلێکدا وەک گرووپی تاقیکاری بە شداریان تێیدا کرد. ئەم لێکۆڵینەوە ئەوە دەخاتە ڕوو کە ئایا فێرکدنی ڕوون لەم ستراتیژیانەدا دەبێتە هۆی باشتربوونی ئەدای تێگەیشتن لە خوێندنەوەدا. دەرئەنجامەکان گرنگی بەکارهێنانی ستراتیژییەکانی خوێندنەوەی پراکتیکی لە فێرکردنی زمانی ئینکلیزی وە کو زمانی بیانی دەردەخەن، چونکە ئەم ستراتیژییانە خوێندکاران لەگەڵ دەقەکاندا ئاوێتە دەکەن، تێگەیشتنیان لە کارامەیی خوێندنەوە باشتر دەکەن، و پاڵپشتی لە گەشەپێدانی زمانی و ئاستی ئەکادیمیان دەکەن.

وشە سەرەکییەکان: خوێندکارانی کۆلێژ، باشترکردنی تێگەیشتنی خوێندنەوە، ستراتیژییە کاریگەرەکانی خوێندنەوە، توێژینەوەی نیمچەتاقیکاریی

تعزيز فهم القراءة لدى طلاب الكليات الذين يدرسون اللغة الإنجليزية كلغة أجنبية من خلال استراتيجيات الفعاله للقراءة

الملخص

تعد استراتيجيات الفعالة للقراءة عنصرا أساسيا في تطوير مهارات الفهم والاستيعاب لدى الطلاب. ومع ذلك، قد لا يكون العديد من المعلمين مؤهلين بشكل كاف لتدريس هذه الاستراتيجيات بفاعلية. تمكن استراتيجيات الفعالة للقراءة المتعلمين من التفاعل مع النصوص من خلال التنبؤ بالمحتوى، وربط المعلومات الجديدة بمعرفتهم السابقة، وتصوّر المفاهيم، وطرح الأسئلة أثناء القراءة وبعدها. كما يُعزّز تلخيص الأفكار الرئيسية واستنتاج المعاني من السياق عملية الفهم ويساعد على الاحتفاظ بالمعلومات. تتناول هذه الدراسة شبه التجريبية تأثير التعليم الصريح لاستراتيجيات الفعالة للقراءة على فهم المقروء لدى طلاب الكليات الذين يدرسون اللغة الإنجليزية كلغة أجنبية. واعتمدت الدراسة على تصميم اختبار قبلي وبعدي لمجموعة تجريبية مكونة من ٢١ طالبًا جامعيًا خلال فصل دراسي كامل. وتهدف إلى استكشاف ما إذا كان التعليم الصريح لهذه الاستراتيجيات يؤدي إلى تحسينات قابلة للقياس في فهم المقروء. وتشير النتائج إلى أهمية دمج استراتيجيات الفعالة للقراءة في تعليم اللغة الإنجليزية كلغة أجنبية، إذ تسهم في تعزيز تفاعل الطلاب مع النصوص، وتحسين فهمهم المقروء، ودعم تطورهم الأكاديمي واللغوي.

الكلمات المفتاحية: طلاب الكليات ، تعزيز فهم القراءة، استراتيجيات الفعالة للقراءة، دراسة شبه تجريبية

جێناو لە زمانی کوردی و فەڕەنسیدا

(لێکۆڵینەوەیەکی بەراوردکارییە)

د. پەخشان فەهمی فەرحۆ

زانکۆی کۆیە/ کۆلێژی پەروەردە/ بەشی کوردی

Pakhshan.fahmi@koyauniversity.org

پوختە:

لەم توێژینەوەیەدا تیشک دەخەینە سەر خوێندن و پشتڕاستکردنەوەی جێناو لە زمانەکانی کوردی و فەڕەنسی و جیاوازییەکانیان دەخەینە ڕوو. دەوری جێناو لە زماندا یەکجار گەورە و فرەوانە، بۆیە جێناو یەکێکە لە باسە زۆر بایەخدارەکانی زمانەوانی و چەندان لێکۆڵینەوەی لەسەر کراوە. لە جێناودا بە شێوەیەکی بنجی دیاردەی کەس و خۆیەتی و نیشاندان لە پلەی یەکەمدا دێن. لە زمانی کوردیدا زاراوەکانی: (جێناو، ڕاناو، جێنام، ڕاناڤ، هتد) بەکار دێن، بەڵام بەکارهێنانی وشەی (جێناو) لە هەموو دەستەواژەکانی تر فرەوانترە، بۆیە لەم توێژینەوەیەشدا (جێناو) بەکار دەهێنین. لە چوارچێوەی ئەم توێژینەوەیەدا جیاوازیی نێوان جۆرە جیاوازەکانی جێناو لە زمانەکانی کوردی و فەڕەنسیدا دەکەین. تەنیا جێناوی سەربەخۆ هەیە، بە پێچەوانەی زمانی کوردی کە جێناوی لکاویشی هەیە. لە هەردوو زمانی کوردی و فەڕەنسیدا (١٠) جۆری جیاواز لە جێناوی سەربەخۆ هەن. لە هەردوو زماندا جێناوەکان بەپێی کەس و ژمارە، ڕەگەز و شێوازیان دەگۆڕن. لە بەراوردەکەدا ئەو ڕاستییەمان بۆ دەردەکەوێت، لە کاتی وەرگێڕانی جێناوە فەڕەنسییەکان بۆ زمانی کوردی، هاوتاکانیان دەکرێت جێناوی سەربەخۆ بن یاخود لکاو، بۆیە هەموو ئەو جێناوە لکاوانەی لە زمانی کوردیدا هەن، لە زمانی فەڕەنسیدا جێناوی سەربەخۆ یاخود گەردانکردنی چاوگەکان شوێنیان دەگرنەوە. لە زمانی فەڕەنسیدا هەندێک جێناو هەن، دوای ئەو ناوە ناکەون کە شوێنی دەگرنەوە و یەک فۆرم و شێوازیان هەیە. توێژینەوەکە ئەوە نیشان دەدات کە جێناوەکان چۆن واتا دەگەیەنن و پێوەندیی زمانەوانیی ئاڵۆز دروست دەکەن.

وەرگرتن: ٢٠٢٥/٣/٧

پەسەندکردن: ٢٠٢٥/٥/١٣

بڵاوکردنەوە: ٢٠٢٥/٧/٢٧

کلیلەوشە:

جێناو، سەربەخۆ، بەراورد، کوردی، فەڕەنسی.

▪ گۆڤاری ئەکادیمیای کوردی، گۆڤارێکی زانستیی وەرزییە، لەلایەن ئەکادیمیای کوردییەوە دەردەکرێت و بایەخ بە لێکۆڵینەوەی کوردناسی لە بوارەکانی زمان، ئەدەب، دیرۆک، جوگرافیا و کولتووریی کوردی دەدات. گۆڤارەکە لێکۆڵینەوەکان بە زمانەکانی کوردی، عەرەبی و ئینگلیزی بڵاو دەکاتەوە و یەکەم ژمارەی لە ساڵی ٢٠٠٢دا بڵاو بووەتەوە. ئەم گۆڤارە لەلایەن وەزارەتی خوێندنی باڵا و توێژینەوەی زانستیی حکومەتی هەرێمی کوردستانەوە، بۆ بەرزکردنەوەی پلەی زانستی باوەڕپێکراوە.

١. پێشەکی

ئەم توێژینەوەیە، لە جێناوی زمانی کوردی و فەڕەنسی دەکۆڵێتەوە. لێکۆڵینەوەکە هەوڵ دەدات تایبەتمەندی، جیاوازی و لێکچوونی جێناو لەم دوو زمانەدا بخاتە ڕوو. جێناو واتای کەس، شت، چۆنیەتی و چەندێتی دەگەیەنێت، لەسەر بناغەی هەر پێوەندییەک بێت. ئەو پێوەندییانەش بەپێی حاڵەتی پێویست پەیدا دەبن و دەگۆڕێن. ئەوڕەحمانی حاجی مارف (٢٠١٤، ٨). وشەی جێناو (Pronom) لە وشەی لاتینی (Pro) کە بە واتای جێ و وشەی (nom) واتا ناو پێک دێت کە شوێنی ناوێک دەگرێتەوە و دەتوانین بە شێوەیەکی سادە پێناسەی بکەین؛ وشەیەکە شوێنی ناوێک دەگرێتەوە. لە زمانی کوردیدا جگە لە زاراوەی جێناو، هەندێک جار زاراوەکانی: (ڕاناو، جێناو، ڕاناڤ، بۆناو، بەرناو،.....هیتر) بەکار دێت مەسعوود محەمەد، (١٩٧٤، ١٩)، نەریمان عەبدوڵڵا خۆشناو (٢٠٠٩، ٢٦)، هەر هەموویان هەمان مەبەست و واتا دەگەیەنن. وشەی جێناو لە وشەکانی (pronoun)ی ئینگلیزی و (ضمیر)ی عەرەبی دەقاودەق وەرگیراون و هاتوونەتە ناو فەرهەنگی کوردییەوە و هەر لەسەر ئەو بنەمایەش مامەڵەی لەگەڵدا دەکرێت. مەسعوود محەمەد، (١٩٧٤، ١٩). هەمان توێژەر پێی وایە فەلسەفە و دابەشبوونی بەشەکانی ئاخاوتن لە زمانی کوردیدا زۆر جیاوازترە لە زمانەکانی تر و ناکرێت پاڵپشت بە فێرگە ئەورووپاییەکان و زمانەکانی تر، جێناو لە زمانی کوردیدا پێناسەی بۆ بکرێت. منیش لەگەڵ ئەو ڕایەدام و لە توێژینەوەیەکی پێشترماندا بە نموونە ئەم بۆچوونە پشتڕاست کراوەتەوە. پەخشان فەهمی (٢٠٢٢، ١٥).

جێناو بەشێکە لە بەشەکانی ئاخاوتن، لە جێی ناوی کەسێک یان شتێک دێت، واتا دەبێتە جێگرەوەی ناو. بە واتایەکی تر، ڕاناو وشەیەکە، لە بری ناوێک بەکار دەهێنرێت، جا ناوەکە لە پێشەوە بێژرابێ، یان لە یاددا بێت. نووری عەلی ئەمین (٢٠١٢، ٨٣). بۆ نموونە لە بری ئەوەی بڵێین: *ئازاد کار ناکات، ئازاد ناخوێنێت، ئازاد هەردەم یاری دەکات*، دەڵێین: *ئەو کار ناکات، ئەو ناخوێنێت، ئەو هەردەم یاری دەکات*. لێرەدا دەبینین وشەی (ئەو) شوێنی ناوی ئازاد دەگرێتەوە. واتە (ئەو) جێناوە.

ڕۆڵی جێناو لە زماندا یەکجار گەورە و فرەوانە، بۆیە جێناو یەکێکە لە باسە زۆر بایەخدارەکانی زمانەوانی. لە جێناودا بە شێوەیەکی بنجی دیاردەی کەس و خۆیەتی و نیشاندان لە پلەی یەکەمدا دێن. کێشەی واتا و ئەرکی جێناو لە لایەن زمانەوانانەوە تا ڕادەیەک بە جۆری جیاواز باس کراوە، هەندێک جار پەنجە بۆ ئەوە درێژ کراوە، جێناو لە بەرانبەر دانەکانی تری زمان وەک (وشەی بەتاڵ) وان و تەنیا لە ڕستەدا مانا پەیدا دەکەن. لەگەڵ ئەوەدا جێناو واتای تایبەتی خۆی هەیە و بە شێوەیەکی ئاڵۆز پێک هاتووە. ئەوڕەحمانی حاجی مارف (٢٠١٤، ١٩).

لەم توێژینەوەیەدا، لێکۆڵینەوەیەکی بەراوردکاری لە نێوان جێناو لە زمانی فەڕەنسی و کوردیدا دەکەین لە ڕووی واتا و بەکارهێنان، کە تیایدا تیشک دەخەینە سەر چۆنیەتیی دابەشکردنی جێناوەکان لە هەردوو زمانەکە لە ڕووی واتاوە و چۆنیەتیی بەکارهێنانیان لە زمانی فەڕەنسی و کوردیدا.

لە ڕووی واتاوە، دە جۆر جێناو هەن. تایبەتمەندییەکی جێناوی کەسی لە زمانی کوردیدا ئەوەیە کە دوو جۆر جێناوی کەسی هەن، ئەوانیش جێناوی کەسیی سەربەخۆ و لکاون، لە بەرانبەردا لە زمانی فەڕەنسیدا تەنیا جێناوی کەسیی سەربەخۆ هەیە و لەو ڕووەوە بوارێکی فرەوانی بەراورد هەیە، بەڵام لە بری نەبوونی جێناوی لکاو لە زمانی فەڕەنسی لە ڕستەدا، چاوگی کارەکە کۆنجێگشن

دەکرێت؛ ئەمەش بە ڕای من هاوتای جێناوی لکاوە لە زمانی کوردیدا. پەخشان فەهمی (٢٠٢٢، ١٥).

لە زمانی فەڕەنسیدا زۆربەی جێناوەکان بەپێی ئەو ناوەی شوێنی دەگرنەوە دەگۆڕێن، واتا جیاوازیی ڕەگەزی و ژمارەیی لەو زمانەدا هەیە، بەڵام لە زمانی کوردیدا جیاکردنەوەی ڕەگەز تەنیا لە شێوەزاری کرمانجیدا هەیە. لەهەمان کاتدا لە زمانی فەڕەنسی هەندێک جێناو هەن نەگۆڕن واتە لەگەڵ گۆڕانی ڕەگەز و ژمارەی ناوەکە ناگۆڕێن، دواتر بە فرەوانی باسیان دەکەین. لە زمانی کوردی جێناوی نیشانە تەنیا دوور و نزیکی هەیە، بەڵام لە فەڕەنسی جێناوێکی نیشانەی تریش هەیە بۆ ئەو حاڵەتانە بەکار دێت کە ئاستی دوور و نزیکیان نییە. جێناوی هەیی لە زمانی کوردی و فەڕەنسی بوونیان هەیە و نزیکرین هاوتای ئەو جێناوە لە زمانی کوردی بە بەراورد لەگەڵ زمانی فەڕەنسی ئەوەیە کە لە شێوەزاری هەولێر هەیە، لەبەر ئەوەی وەرگێڕانی دەقاودەقە لەگەڵ هاوتاکەی لە زمانی فەڕەنسیدا. ئەو حاڵەتانەی سەرەوە و چەندان حاڵەت و شێوەی تر، لەگەڵ زیاتر لێکۆڵینەوە دەردەکەون، لەو توێژینەوەیەدا هەوڵ دەدەین بیانخەینە ڕوو. هەندێک بەراورد هەن ڕوون دەرناکەون، لەو حاڵەتەدا پەنا دەبەین بۆ زمانێکی تر، وەک زمانی ئینگلیزی یاخود عەرەبی.

توێژینەوەی بەراودکاریی نێوان بەشەکانی ئاخاوتن لە نێوان دوو زمان یان زیاتر زۆر هەن، بەڵام تا ئامادەکردنی دەقی ئەم توێژینەوەیە، هیچ توێژینەوەیەک بەرچاو نەکەوتووە کە بەراوردی جێناو لە زمانەکانی کوردی و فەڕەنسی بکات، ئەم توێژینەوەیە، یەکەم هەوڵە لەم بوارەدا.

٢. ئامانج و مەبەستی توێژینەوە

ئامانجی ئەم توێژینەوەیە، لێکۆڵینەوە و بەراوردکردنی جێناوە لە زمانەکانی کوردی و فەڕەنسیدا، هەروەها خستنەڕووی جیاوازییەکانیان لە ڕووی جۆر، بەکارهێنان و تایبەتمەندییەکانیانەوە. توێژینەوەکە هەوڵ دەدات ڕوونی بکاتەوە، چۆن جێناوەکان لە هەردوو زماندا واتا دەگەیەنن و پێوەندیی زمانەوانیی ئاڵۆز دروست دەکەن. هەروەها یەکێک لە ئامانجەکانی تری توێژینەوەکە ئەوەیە، بیخاتە ڕوو کە لە کاتی وەرگێڕان لە نێوان ئەم دوو زمانەدا، چۆن جێناوە فەڕەنسییەکان لە زمانی کوردیدا دەتوانن هاوتای جێناوی سەربەخۆ یان جێناوی لکاو بن و چۆن سیستەمی جێناو لە هەردوو زماندا بەپێی کەس، ژمارە و ڕەگەز دەگۆڕێت.

٣. جێناو لە زمانی فەڕەنسی و کوردی

لە زمانی فەڕەنسی و کوردی لە ڕووی واتا دە جۆر جێناوی سەربەخۆ هەن کە ئەمانەن De Kok (١٩٨٥، ٢٣ :

جێناوی سەربەخۆی کوردی و فەڕەنسی

١. جێناوی کەسی (Pronoms personnels)
٢. جێناوی هەیی (Pronoms possessifs)
٣. جێناوی خۆیی (Pronoms réfléchis)
٤. جێناوی نیشانە (Pronoms démonstratifs)
٥. جێناوی لێکدەر (Pronoms relatifs)
٦. جێناوی پرس (Pronoms interrogatifs)
٧. جێناوی نادیار/ دیار (Pronoms indéfinis/définis)
٨. جێناوی نەرێیی (Pronoms négatifs)
٩. جێناوی چەندێتی (Pronoms quantitatifs)
١٠. جێناوی هاوبەش (Pronoms réciproques)

هەندێک تایبەتمەندیی جیاکەرەوەی جێناوەکان لە زمانەکانی فەڕەنسی و کوردیدا هەن:

(أ) کەس: لە چوارچێوەی جێناوەکاندا، کەس تەنیا ئاماژە بە ڕۆڵەکانی ئەنجامدەرانی چالاکییەکی گوتاری دەکات. بە واتایەکی دیکە، ئەمە مانای ئەوەیە لە هەر دۆخێکی گوتاریدا، سێ کارەکتەری بەرچاو هەن: (کەسی یەکەم، کەسی دووەم و کەسی سێیەم) و ڕۆڵەکانیان وەک: (قسەکەر، گوێگر و ئاماژەپێکراو)ە.

(ب) ژمارە: ژمارە ئاماژە بە جیاوازیی ژمارەیی دەکات. لە هەردوو زمانەکانی فەڕەنسی و کوردیدا، ژمارەی تاک و کۆ هەن.

(ت) ڕەگەز: لە زمانی فەڕەنسیدا، جێناوەکان بەپێی ڕەگەزی کەسەکان پۆلێن دەکرێن. بەپێی ڕەگەز، سێ پۆل دیاری کراون (لە زمانی کوردیدا/ دیالێکتی سۆرانی، ئەم جیاکردنەوەیە نییە):

- ناوی نێر
- ناوی مێ

ناوی بێلایەن (بۆ هەردوو ڕەگەزی نێر و مێ لە حاڵەتی گشتگیری، هەروەها بۆ ناوی تایبەت، ناوی کەسەکان، شوێن، شت یان ڕووداوەکان.)

١،٣ جێناوی کەسی (Pronoms personnels)

جێناوی کەسی، ئەو جێناوانەن کە کەس دەستنیشان دەکەن، واتە ئەوان ڕۆڵی ئەو ناوە دەبینن کە شوێنی دەگرنەوە Van Deyck (٢٠٠٣، ١٦٧، ١٧١). جێناوی کەسی لە زمانی فەڕەنسیدا پێی دەگوترێت Pronom Personnel، وشەی (Personne) لە وشەی (Persona) Alain (٢٠١٩, web page) ی لاتینییەوە هاتووە، بە مانای ماسکی شانۆ یان کەسایەتی یاخود ڕۆڵ یان ئەکتەر دێت.

لە زمانی کوردیدا، جێناوی کەسیی سەربەخۆ و لکاومان هەیە، بەڵام لە زمانی فەڕەنسیدا تەنیا جێناوی کەسیی سەربەخۆ هەیە. جێناوە کەسییە کوردییەکان ئەمانەی خوارەوەن. وریا عمر ئەمین (١٩٨٦، ٨):

ژمارە	کەس	سەربەخۆ	لکاو		
			١	٢	٣
تاک	١	من	م	م	م
	٢	تۆ	ت	یت	یت
	٣	ئەو	ی	-	ات/ێت
کۆ	١	ئێمە	مان	ین	ین
	٢	ئێوە	تان	ن	ن
	٣	ئەوان	یان	ن	ن

خشتە ١: ڕاناوی لکاو و سەربەخۆ لە زمانی کوردی (نێر و مێ)

هەرچەندە جیاوازیی نێوان کۆمەڵەی (٢) و (٣) تەنیا لە کەسی سێیەمی تاکدایە، بۆ مەبەستی شیکردنەوە جیایان دەکەینەوە. جێناوی سەربەخۆ بۆ کەسی یەکەم و دووەم و سێیەمی تاک، یەک مۆرفیمن. کەسی یەکەم و دووەم و سێیەمی کۆ، هەر یەکە لە دوو مۆرفیم پێک هاتوون. یەکەم و دووەم لەو جۆرەن کە بە (suppletive) ناو دەبرێن، مۆرفیمی کەس و کۆیان تێدا لێک جیا ناکرێتەوە. کەسی سێیەمی کۆ لە مۆرفیمی کەسی سێیەمی تاک (ئەو) و نیشانەی کۆ (ا ن) پێک هاتووە (ئەو- ان). وریا عمر (٢٠٠٤، ٢١٦-٢١٧).

بەڵام لە دیالێکتی کرمانجیی سەرووی زمانی کوردیدا، دوو کۆمەڵە جێناو هەن، کۆمەڵەی (ئەز، ئەم) و کۆمەڵەی (من، مە)، بەکارهێنانی ئەو دوو کۆمەڵەیە بەو دوو شێوەیەی خوارەوەیە. نەریمان عبداللە خۆشناو (٢٠١٢، ٥٧):

✓ کۆمەڵەی (ئەز، ئەم) لەگەڵ کاری تێپەڕ و تێنەپەڕ بەکار دێن، بەو شێوەیەی خوارەوە:

کەسەکان	تاک	کۆ
یەکەم	ئەز	ئەم
دووەم	تو	هون (هوین)
سێیەم	ئەو	ئەو (ئەوان)

خشتە ٢: کۆمەڵەی ڕاناوی (ئەز، ئەم) (نێر و مێ)

بۆ کاری تێنەپەڕ، ئەرکی بکەر دەبینێت، وەک:

ئەز هاتم.	**ئەز** دێ هێم.

لەگەڵ کاری تێنەپەڕیش دێت، لەو حاڵەتەیشدا ئەرکی بکەر یان بەرکاری ڕاستەوخۆ دەبینێت.

ئەز دێ دارێ چێنم.	**ئەز** تە دبینم.

✓ کۆمەڵەی (من، مە) تەنیا لەگەڵ کاری تێپەڕ بەکار دێت و ئەرکی بکەر دەبینێت، جێناوەکانی ئەو کۆمەڵەیەیش، بەو شێوەیەی خوارەوەن :

کەسەکان	تاک	کۆ
یەکەم	من	مە
دووەم	تە	وە
سێیەم	وی (نێر) – وێ (مێ)	وان

خشتە ٣: کۆمەڵەی ڕاناوی (من، مە)

من نامەک نڤیسی.	**وی/وێ** نامەک نڤیسی.
من ڕاستی گۆت.	**وی** ڕاستی گۆت.

لە شێوەزاری کرمانجیی ژووروودا، جێناوە کەسییەکان ئەو دۆخانەی کە تێیدا بەکار دێن، دابەش دەکرێنە سەر. نەسرین فەخری و کوردستانی موکریانی (١٩٨٢، ٦٤-٦٥):

• جێناوەکانی دۆخی کارا، کە ئەو جێناوانەن:

کەس	تاک	کۆ
١	ئەز	ئەم
٢	تو	هون
٣	ئەو	ئەوانە

خشتە ٢: جێناوەکانی دۆخی کارا لە زمانی کوردی

• جێناوەکانی دۆخی خاوەنداری، کە ئەم جێناوانەن:

کەس	تاک	کۆ
١	من	مە
٢	تە	وە
٣	وی (نێر)، وێ (مێ)	وان

خشتە ٣: جێناوەکانی دۆخی خاوەنداری لە زمانی کوردی

لە زمانی فەرەنسی جێناوە کەسییەکان بەو شێوەیەی خوارەوەن:

	تاک		کۆ	
	کوردی	فەرەنسی	کوردی	فەرەنسی
نێر، مێ	من	Je, me, moi	ئێمە	Nous
نێر، مێ	تۆ	Tu, te, toi	ئێوە	Vous
نێر	ئەو	Il, lui, le, soi	ئەوان	Ils, eux, les, leur
مێ	ئەو	Elle, lui, la, soi	ئەوان	Elles, les, leur

خشتە ٤: جێناوە کەسییەکان لە زمانی فەرەنسی و کوردیدا

جێناوە کەسییەکان لە جۆر و ژمارەدا تاکن یان کۆ لە ڕەگەزیش نێرن یان مێ، لە زمانی کوردی لە شێوەزاری سۆرانی نێر و مێ نییە، بەڵام لە شێوەزاری کرمانجیدا نێر و مێ هەیە؛ لە هەمان کاتدا وەک ئەو ناوانەن کە شوێنیان دەگرنەوە De Kok (١٩٨٥، ٢٣). سێ جێناوی کەسی تریش هەن (y, en, se) کە شوێنی کەسی سێیەمی تاک و کۆ و نێر و مێ دەگرنەوە و فۆڕمیان ناگۆڕێت واتە نەگۆڕن، بۆ نموونە:

ئەو ئەسپانە شێتن، <u>لێیان</u> نزیک مەبنەوە.	Ces chevaux sont vicieux; n'<u>en</u> .approchez pas
ئەورۆ دەریا خۆشە، دەبێ کەڵکی <u>لێ</u> وەربگرین.	La mer est magnifique aujourd'hui ; il faut <u>en</u> profiter.

لەم نموونەیەدا، دەبینین کە ئەم جێناوە فەڕەنسییە لە زمانی کوردی هاوتاکەی جێناوێکی لکاوە. لەو دوو نموونەیەی سەرەوە جێناوی کەسی (en) لە ڕستەی یەکەم شوێنی ناوێکی نێری کۆ دەگرێتەوە و لەڕستەی دووەم جێی ناوێکی مێی تاک دەگرێتەوە، بەڵام لە هەردوو حاڵەتدا یەک فۆڕمی هەیە، واتە نەگۆڕە و لەگەڵ شێوەی ناوەکە ناگۆڕێت. ئەو ڕوونکردنەوەیە بۆ جێناوەکانی (y, se) ڕاستە بۆیە لێرەدا پێویست ناکات نموونە بۆ هەریەکەیان بهێنینەوە.

جێناوەکانی (il, ils) هەردەم نێرن و جێناوەکانی (elle, elles) هەردەم مێن. (Il, le) نێرن ئەگەر هاتوو شوێنی ناوێکی نێر بگرنەوە بۆ نموونە سەرنجی ئەو دیالۆگە بدە:

ا. ئازاد برای منە، **<u>ئەو</u>** لە پاریسە، تۆ **<u>ئەو</u>** دەناسی؟	A. Azad est mon frère ; **<u>il</u>** est à Paris.Tu **<u>le</u>** connais ?
ب. نەخێر من **<u>ئەو</u>** ناناسم.	B. Non, je ne **<u>le</u>** connais pas.

لەم نموونەیەدا Il, le شوێنی ئازاد دەگرنەوە کە ناوێکی نێرە کەواتە جێناوەکان نێرن. بەڵام ئەگەر هاتوو Il, le شوێنی شتێکی بێ لایەنیان گرتەوە ئەوە ئەوانیش دەبن بە بێ لایەن. وەک ئەم نموونانەی خوارەوە:

من **<u>ئەوە</u>** دەزانم	Je **<u>le</u>** sais.
بارانە	**<u>Il</u>** pleut.

چەند تێبینیەکی گرنگ لە بارەی جێناوی کەسیی لە زمانی فەڕەنسی:

- ✓ je, me, moi, tu, te, toi, vous, lui, se, soi, les leurs نێرن یاخود مێ.
- ✓ Je, tu, il هەموو کات بکەرن.
- ✓ me, te, se, le, la, les, leur هەموو کات تەواوکەرن.
- ✓ Le, la, les هەندێک جار وەک دیارخەر (The لە زمانی ئینگلیزی) هەندێک جاریش وەک جێناو دێن، بۆ نموونە:
- Le, la, les دیارخەرن ئەگەر هاتوو لە پێش ناو بێن وەک:

Le soleil (The Sun), La Lune (The Moon), Les étoiles (The stars)

تێبینی ئەوە بکە کە نموونەکانی ئەو خاڵە بە زمانی ئینگلیزین، لەبەر ئەوەی نموونەی کوردی زۆر بە ڕوونی ئەم حاڵەتانە ڕوون ناکەنەوە، لەبەر ئەوەی دیارخەر لە دوای ناو دێت لە زمانی کوردیدا، بۆ نموونە : ڕۆژە**کان**، مانگە**کان**، ئەستێرە**کان**.

- جێناون Le, la, les ئەگەر هاتوو لە پێش کار بێن وەک:

من **ئەو** دەناسم. (نێر)	Je le connais.
من **ئەو** دەناسم. (مێ)	Je la connais.

✓ جێناوی (se) بە جێناوی هاوبەشیش دێت لە زمانی فەڕەنسیدا بۆ نموونە:

ئێمە قسە لەگەڵ **یەکدی** دەکەین.	On se parle

✓ لە زمانی فەڕەنسیدا دوو بەکارهێنانی جێناوی کەسی سێیەمی تاکی نێر هەن Moignet (١٩٨٢، ٩٢): بەکارهێنانێکی نادیار، بۆ نموونە (Il pleu) بە مانای (بارانە) و بەکارهێنانێکی تایبەت، بۆ نموونە (il faut le faire) بە مانای (دەبێت بکرێت).

✓ وەک باسمان کرد لە زمانی فەڕەنسیدا جێناوە کەسییەکانی جیاوازی نێوان نێر و مێ دەکەن، چ لە تاکدا و چ لە کۆدا. تایبەتمەندییەکی تایبەت بە کەسی سێیەم هەیە، بە نموونەیەک ڕوونی دەکەینەوە: (il lit، elle lit، ils lisent و elles lisen). لەم نموونانە جێناوەکان هەموویان ڕۆڵی بکەر دەبینن. لە کاتی بوونیان بە بەرکار، جێناوە نێرەکان چ تاک بن چ کۆ، زاراوەکانیان دەگۆڕێت، بەڵام جێناوە مێیەکان زاراوەکەیان ناگۆڕێت. بە واتەیەکی تر، جێناوەکانی il و ils کە نێری تاک و کۆن، تایبەتن بە ئاستی کرداری و ناتوانن لێی دەربچن، بە پێچەوانەوە elle و elles کە مێی تاک و کۆن، دەتوانن هەم ڕۆڵی بکەر هەم بەرکار ببینن. بو نموونە، لە ڕستەی (elle lit) بە مانای (ئەو دەخوێنێتەوە)، جێناوی (elle) کە کەسی سێیەمی تاکی مێیە، ڕۆڵی بکەر دەبینێت، بەڵام لە ڕستەی (c'est grâce à elle) بە مانای (بە بۆنەی ئەو) هەمان جێناو ڕۆڵی بەرکار دەبینێت و زاراوەکانی ناگۆڕێت. بەڵام لە کەسی سێیەمی نێر زاراوەکە دەگۆڕێت (il lit) و (c'est grâce à lui)، دەبینی لە کاتی بوون بە بکەر جێناوەکە (il) ە و لەکاتی بوون بە بەرکار جێناوەکە (lui)ە. ئەمە بۆ کەسی سێیەمی (کۆ)یش ڕاستە ((Elles → Elles، (Ils→Eux))

٢،٣ جێناوی هەیی (Pronoms possessifs)

جێناوی هەیی ئەو جێناوانەن کە شوێنی ناوێک دەگرنەوە و بیرۆکەی هەبوونی بۆ زیاد دەکەن، Wagner (٢٠١٤، ١٢) لێرەدا هەیی و خاوەنییەتی هەردووکیان هەمان شت دەگەیەنن، کە (تملک)ە، بەڵام ڕاستتر وایە بڵێین (خۆیەتی). جێناوی خۆییش لە پاڵ ئەو ڕێگایانەی کە بەکار دێت ڕۆڵی خۆیەتی دەبینێت، کە ئەویش بارێکی تری بەکارهێنانی (جێناوی خۆیی)یە لە ڕستەدا. جێناوی خۆیی ڕەسەن و دۆخ نانوێنێ، واتە لە ڕەگەزدا بۆ نێر و مێ لە زمانی کوردی هیچ جیاوازییەکی نییە، بەڵام بۆ دۆخ ڕوونی نەکردووەتەوە کە مەبەستی چ دۆخێکە بەدرخان سلێمان عەلی (٢٠٠٦، ١٨). بە پێچەوانەی زمانی کوردی، لە زمانی فەڕەنسیدا ڕەگەز و ژمارە جیاوازییان هەیە، بۆ نموونە:

ئەو کۆمپیوتەرە **هیی منە** (نێر)	Cet ordinateur est le mien.
ئەو خانووە **هیی منە** (مێ)	Cette maison est la mienne.

لە ڕاستیدا ئەو ڕستانەی سەرەوە بەو شێوەیەن:

ئەو کۆمپیوتەرە **کۆمپیوتەری منە** (نێر)	Cet ordinateur est **mon** ordinateur.
ئەو خانووە **خانووی منە** (مێ)	Cette maison est **ma** maison.

تێبینی دەکەین کە هەردوو جێناوی le mien و la mienne شوێنی ناوەکانی کۆمپیوتەر و خانوو دەگرنەوە، لە هەمان کاتیشدا ئاماژەی خۆیەتیی ناوەکان دەدەن. ئەگەر بمانەوێت نزیکرین هاوتای ئەو جێناوە لە زمانی کوردیدا بدۆزینەوە، ئەوە لە شێوەزاری هەولێر دەیدۆزینەوە کە لەو شێوەزارە لە بری ئەوەی بڵێین (هیی من) دەڵێین (ئی منە)، ئەوەش وەرگێڕانێکی دەقاودەقی le mien و la mienne ە. ئەو تێبینییە ڕاستە بۆ ئەو جێناوانەی لەو خشتەیەی لە خوارەوەیش دێن. جێناوە هەیییەکان لە زمانی فەڕەنسیدا ئەوانەی خوارەوەن:

کەس	کوردی		فەڕەنسی			
	ناوی تاک	ناوی کۆ	ناوی تاک		ناوی کۆ	
			نێر	مێ	نێر	مێ
یەکەم/تاک	هیی من	هیی منن	Le mien	La mienne	Les miens	Les miennes
دووەم/تاک	هیی تۆ	هیی تۆن	Le tien	La tienne	Les tiens	Les tiennes
سێیەم/تاک	هیی ئەو	هیی ئەون	Le sien	La sienne	Les siens	Les siennes
یەکەم/کۆ	هیی ئێمە	هیی ئێمەن	Le nôtre	La nôtre	Les nôtres	
دووەم/کۆ	هیی ئێوە	هیی ئێوەن	Le vôtre	La vôtre	Les vôtres	
سێیەم/کۆ	هیی ئەوان	هیی ئەوانن	Le leur	La leur	Les leurs	

خشتە ٥: جێناوە هەیییەکان لە زمانی فەڕەنسی و کوردیدا

دەبێت ئاگادار بین کە leur بە جێناوی کەسییش دێت، بەڵام لەم حاڵەتەدا لە هیچ کاتێک (s) وەرناگرێت، بەڵام لە حاڵەتی کە بە جێناوی هەیی دێت، ئەوا لە کاتی شوێنگرتنەوەی ناوێکی کۆ (s) وەردەگرێت Carton (٢٠٠٩، ١٧٣-١٧٨) ، بۆ نموونە:

✓ حاڵەتی جێناوی کەسی :

من نامە بۆ کچەکانم دەنووسم، من بە **ئەوان** دەڵێم کە بخوێنن.	J’écris à mes filles, je **leur** dis de travailler.

✓ حاڵەتی جێناوی هەیی :

من منداڵم خۆش دەوێت، یارییەکانی **ئەوانم** پێ خۆشە.	J’aime les enfants, **leurs** jeux m’intéressent.

٣،٣ جێناوی خۆیی (Pronoms réfléchis)

لە زمانی کوردی جێناوی خۆیی جێناوێکی هاوبەشە لەنێوان هەر شەش کەسیی تاک و کۆدا. ئەم جێناوەیش واتای خۆیەتی و خاوەنییەتی دەگەیەنێت و کاتێک جێناوە کەسییە لکاوەکانی دەخرێتە سەر

وشەی (خۆ) دەبێتە جێناوێکی لێکدراو وەک (خۆم، خۆت، خۆی، خۆمان، خۆتان، خۆیان). لە زمانی فەرەنسیشدا بە هەمان شێوە جێناوێکی هاوبەشە لەنێوان هەر شەش کەسەکە، لەو زمانەیش وشەی (même) بەرجەستەی دەکات و بە لێکدانی لەگەڵ جێناوە کەسییە سەربەخۆکان دروست دەبێت، سەرنج بدە ئەو خشتەیەی خوارەوە :

کەس	کوردی		فەرەنسی	
	تاک	کۆ	تاک	کۆ
١	خۆم	خۆمان	Moi-même	Nous-même
٢	خۆت	خۆتان	Toi-même	Vous-même
٣	خۆی	خۆیان	Lui-même (نێر) Elle-même (مێ)	Eux-mêmes (نێر) Elles-même (مێ)

خشتە ٨: جێناوە خۆییەکان لە زمانی کوردی و فەرەنسیدا

چەند نموونەیەک لەسەر بەکارهێنانی جێناوی خۆیی:

✓ کەسی یەکەم:

من **خۆم** ئەرکەکانم جێبەجێ کرد.	J'ai fait mes devoirs **moi-même**.
ئێمە **خۆمان** کۆنفرانسەکە ئامادە دەکەین.	Nous allons **nous-même** préparer la conférence.

✓ کەسی دووەم:

پێویست دەکات **خۆت** بێی بۆ واژۆکردنی پەڕاوەکان.	Tu dois venir **toi-même** pour signer les papiers.
من باوەڕ بەوە ناکەم کە ئێوە **خۆتان** هاتوون بۆ بینینی من.	Je ne crois pas que vous êtes venue **vous-même** pour me voir.

✓ کەسی سێیەم:

ئەوە ئازادە لە بەرانبەرمانە؟ بەڵێ **خۆیەتی**.	C'est Azad qui en face de nous ? oui, c'est **lui-même**.
ئەوە چییە ئەو پەشێوییە لە ژوورەکە، دەبێت ئەوان **خۆیان** ڕێکی بخەنەوە.	C'est quoi ce bazar dans la chambre, elles doivent **elle-même** ranger tout ça.

جێناوی خۆیی لە هەردوو زمانی کوردی و فەرەنسیدا بۆ دوو مەبەست بەکار دێن، بۆ جەختکردن یاخود ئەگەر هاتوو (بکەر) و (بەرکار)ی ڕستەکە یەک بن ئەوا دەتوانین جێناوی خۆیی بەکار بێنین، وەک:

من خۆم **خۆمم** بریندار کرد.	Je me suis blessé **moi-même**.

٤،٣ جێناوی نیشانە (Pronoms démonstratifs)

جێناوی نیشانە ئەو جێناوانەن کە شوێنی ناوێک دەگرنەوە و بیرۆکەی دەستنیشانکردنی بۆ زیاد دەکەن Guillot (٢٠٠٦، ٣-٨)، بۆ نموونە:

لەو دوو منداڵە، **ئەوەیان** زیرەکترە.	De ces deux enfants, **celui–ci** est plus intelligent.

جێناوە نیشانەکان ئەوانەی خوارەوەن:

کوردی		فەرەنسی				
تاک	کۆ	تاک			کۆ	
		نێر	مێ	بێلایەن	نێر	مێ
–	–	Celui	Celle	Ce	Ceux	Celles
ئەم، ئەمە	ئەمان، ئەمانە	Celui–ci	Celle–ci	Ceci	Ceux–ci	Celles–ci
ئەو، ئەوە	ئەوان، ئەوانە	Celui–là	Celle–là	Cela	Ceux–là	Celles–là

خشتە ٦: جێناوە نیشانەکان لە زمانی فەرەنسی و کوردیدا

بۆ Celui–ci, Celles–ci, Ceci, Ceux–ci, Celle–ci ئەو کەسانە یان شتانە بەکار دێن کە نزیکن و هاوتای (ئەم، ئەمە، ئەمانە)ن لە زمانی کوردیدا.

بۆ Celui–là, Celle–là, Cela, Ceux–là, Celles–là ئەو کەسانە یان شتانە بەکار دێن کە دوورن و هاوتای (ئەو، ئەوە، ئەوان، ئەوانە)ن لە زمانی کوردی.

Celui, Celle, Ce, Ceux, Celles بۆ ئەو کەسانە یان شتانە بەکار دێن کە ئاستی دوور و نزیکیان نییە، لە زمانی کوردیدا هاوتایان نییە.

دەبێت ئاگامان لەوە بێت کە وشەی ce بە ئاوەڵناوی نیشانەیش دێت کە لەو حاڵەتەدا هەموو کات لە پێش ناو دێت، بەڵام لە حاڵەتی جێناوی نیشانە هەرگیز لە پێش ناو نایەت، بۆ نموونە:

✓ حاڵەتی ئاوەڵناوی نیشانە:

ئەو پاسکیلە.	**Ce** vélo.
ئەو گوندە.	**Ce** village.

✓ حاڵەتی جێناوی نیشانە:

ئەوەی **کە** دڵخۆشم دەکات خوێندنە.	**Ce** qui me plaît, c'est l'étude

٥،٣ جێناوی لێکدەر (Pronoms relatifs)

جێناوی لێکدەر ئەو جێناوانەن کە شوێنی ناوێک دەگرنەوە کە پێش ئەوان هاتووە و دوو ڕستە بەیەکەوە دەبەستنەوە، بۆ نموونە : Glatigny (٢٠٠٣، ٢١١-٢٧٠)، Darmesteter (١٩٣١- ٣٣)

مانگ، **کە** ٣٨٠،٠٠٠ کم لە زەوی دوورە	La lune, **qui** est ٣٨٠،٠٠٠ km de la terre
ئەو کتێبانەی **کە** دەیانخوێنمەوە زۆر سەرنجڕاکێشن.	Les livres, **que** j'étudie sont très intéressants.
ئەو پیاوە**ی** لەگەڵم دەدوا باوکم بوو.	L'homme **que** je parlais avec, est mon père.

جێناوە لێکدەرەکان ئەمانەن : qui, quoi, que, dont, où, lequel.

lequel ئەو فۆڕمانەی خوارەوە وەردەگرێت، بە گوێرەی شوێنی بەکارهێنانی.

کوردی	فەرەنسی			
	تاک		کۆ	
	نێر	مێ	نێر	مێ
کە	Lequel	Laquelle	Lesquels	Lesquelles
	Duquel	De laquelle	Desquels	Desquelles
	Auquel	À laquelle	Auxquels	Auxquelles

خشتە ٧: جێناوی لێکدەر لە زمانی فەرەنسی و کوردیدا

ئەوە ئۆتۆمبێلەکەمە **کە** پێی دەچم بۆ گەشت.	C'est ma voiture avec **laquelle** je voyage.

وشەی voiture لە زمانی فەرەنسیدا ناوێکی مێیە و تاکیشە، بۆیە جێناوی لێکدەرەکە فۆرمی مێی تاکی وەرگرتووە.

ئەوە پاسکیلەکەمە **کە** پێی دەچم بۆ بازاڕ.	C'est mon vélo avec **lequel** je vais aux marchés.

وشەی vélo لە زمانی فەرەنسیدا ناوێکی نێرە و تاکیشە، بۆیە جێناوی لێکدەرەکە فۆرمی نێری تاکی وەرگرتووە.

دەبێت ئاگامان لەوە بێت کە وشەی où بە مانای (یان) یش دێت، بۆ جیاکردنەوەی بە شێوەی ou دەنووسرێت، سەرنجی ئەو نموونانەی خوارەوە بدە:

✓ حاڵەتی ou بە مانای (یان):

ئەمەیانت دەوێت **یان** ئەوەیان؟	Tu veux cela **ou** ceci.

✓ حاڵەتی où جێناوی لێکدەر:

ئەو خانووەی **کە** لێی دەژیم.	La maison **où** j'habite.

٦,٣ جێناوی پرس (Pronoms interrogatifs)

وەک لە ناوەکەیدا دیارە، جێناوە پرسەکان بۆ پرسیارکردن بەکار دەهێنرێن. زۆرجار وەک یەکەم وشەکان لە ڕستەی پرس دەردەکەون. تێبینی دەکرێت کە جێناوە پرسەکان شێوەی مۆرفۆلۆژی هاوشێوەی جێناوە لێکدەرەکانن (Eka ،٢٠٠٨، ١٠)، Bikic-Caric (٢٠١٧، ١٢١-١٢٥)، بەڵام جیاوازی نێوانیان لە تایبەتمەندییە پێکهاتەیی و کردارییەکاندا دەبێت. بۆ نموونە، جێناوە پرسەکان بە شێوەیەکی بەردەوام پرسیار دەکەن، بەڵام جێناوی لێکدەر بۆ لێکدانی دوو ڕستە بەکاردێن. جێناوە پرسەکان ئەمانەن: (کێ، چی، کام و چۆن) (qui, quoi, que, où, lequel). نموونەکان لە خوارەوە پێشکەش دەکرێن. جێناوە لێکدەرەکانی وەک بۆ پرسیار کردنیش بەکار دێن لەو حاڵەتەدا پێیان دەگوترێت جێناوی پرس، لێرەدا لە پێش ناو نایەن، بۆ نموونە:

لە **کێ** دەگەڕێن؟	**Qui** cherchez-vous ?
باسی **کام** لەو پیاوانە دەکەن؟	**Duquel** de ces hommes parlez-vous ?

٧,٣ جێناوی هاوبەش (Pronoms réciproques)

جێناوی هاوبەش ئامرازێکی گرنگی زمانە بۆ دەربڕینی کردارێک کە لە نێوان دوو کەس یان زیاتردا ڕوودەدات. بۆ نموونە، کاتێک دەڵێین:

Ils s'aiment. Ils aiment l'un l'autre.	ئەوان یەکتریان خۆش دەوێت.

لە نموونەکە مەبەست ئەوەیە هەر یەکەیان ئەوی تری خۆشدەوێت. تایبەتمەندیی جێناوی (یەکتر، یەکدی، l'un l'autre، se، s’) پێویستی بە دوو لایەنی کردار هەیە، واتە کردار دەبێت بە شێوەیەکی هاوبەش و بەرانبەر ڕوو بدات، بۆیە لەو ڕستانەی ئەم جۆرە جێناوەی تیادا بەکار هاتووە بکەرە هەردەم کۆیە. لەبەرئەوەی کردارەکە هاوبەشە لە نێوان دوو کەس یان زیاتر. لە زمانی فەڕەنسی دوو جۆر جێناوی هاوبەش هەن، بە بەکارهێنانی وشەی (l'un l'autre) و (se، s’). (s’) دەچێتە سەر ئەو کارانەی بە پیتی بزوێن دەست پێ دەکەن.

٨،٣ جێناوی نادیار و دیار (indéfinis/définis)/ نەرێیی (négatifs) / چەندێتی (quantitatifs)

جێناوی نادیار/ دیار:
بەم جێناوانە دەگوترێت نادیار کە بە نا ڕوونی جێی ناوی کەس یان شت دەگرنەوە بەوانەش دەگوترێت دیار کە بە ڕوونی جێی ناو دەگرنەوە Flaux (٢٠٠٨، ٩٩-١١٥)، Landragin (٢٠١٤، ٩٩-٢١٥)، سەرنجی خشتەی ١١ و ١٢ بدە:

On frappe la porte.	**کەسێک** لە دەرگە دەدات.
Quelqu’un vous appelle.	**یەکێک** بانگتان دەکات.

خشتە ١١: نموونەی جێناوی نادیار

Tous les étudiants ont réussi.	**هەموو** قوتابییەکان دەرچوون

خشتە ١٢: نموونەی جێناوی دیار

- جێناوی نەرێیی:
جێناوی نەرێیی، ئەو جۆرە جێناوانەن کە بوونی شتێک یان کردارێک ڕەت دەکەنەوە. ئەم جۆرە جێناوانە گرنگن بۆ دەربڕینی نەفی و پووچەڵکردنەوەی بیرۆکەیەک یان کردارێک، بۆ نموونە:

Je ne vois **personne** dans la sale	**کەس** نابینم لەناو ژوورەکە.
Je ne vois **rien** dans la salle.	**هیچ** نابینم لە ناو ژوورەکە.

- جێناوی چەندێتی:
جێناوی چەندێتی بڕ و چەندایەتی شتەکان دەردەبڕن، وەک ئەم جۆرە جێناوانە یارمەتیدەرن بۆ گواستنەوەی زانیاری وردتر دەربارەی ژمارە، بڕ، یان چەندایەتیی شتەکان لە ڕستەدا، بۆ نموونە:

Certain entre vous ont reussi l’examen.	**هەندێک** لە ئێوە لە تاقیکردنەوەکە دەرچوون.

ئەو جۆرە جێناوانە دوو بەشن، گۆڕاو و نەگۆڕ.
autrui, on, personne, quiconque, plusieurs, rien,
جێناوی نەگۆڕاون، گۆڕاوەکانیش ئەوانەی خوارەوەن:

فەڕەنسی				کوردی	
مێ		نێر			
کۆ	تاک	کۆ	تاک	کۆ	تاک
Aucunes	Aucune	Aucuns	Aucun	هیچ	
Autres	Autre	Autres	Autre	تر	
Certaines	Certaine	Certains	Certain	هەندێک	
-	Chacune	-	Chacun	هەرکەس	
Les unes	L’une	Les uns	L’un	یەکێک	
Les autres	L’autre	Les autres	L’autre	هیتر	
-	Nulle	-	Nul	هیچ	
Quelques-unes	Quelqu’une	Quelques-uns	Quelqu’un	یەکێک	
Telles	Telle	Tels	Tel	وەک	
Toutes	Toute	Tous	Tout	هەموو	

خشتە ٨: جێناوی نادیاری گۆڕاو لە زمانی فەڕەنسیدا

ئەمانەی خوارەوە هەندێک نموونەن لەسەر جێناوە نادیارە گۆڕاوەکان:

Il n’y a **aucune** solution pour ce problème.	**هیچ** چارەسەرێک نییە بۆ ئەم کێشەیە.

لێرەدا جێناوی (aucune) لە پێش ناوی (solution) هاتووە کە ناوێکی مێی تاکە، بۆیە جێناوەکەش ئەوفۆڕمەی وەرگرتووە.

Tous les garçons qui ont plus de ١٨ ans doivent aller aux services militaires.	**هەموو** ئەو کوڕانەی کە تەمەنیان لە ١٨ ساڵ زیاترە دەبێت بچن بۆ خزمەتی سەربازی.

لێرەدا جێناوی (Tous) لە پێش ناوی (garçons) هاتووە کە ناوێکی نێری کۆیە، بۆیە جێناوەکەیش ئەو فۆڕمەی وەرگرتووە.

٤.ئەنجامەکان

لەم توێژینەوەیەدا، بەراوردکردنی جێناوەکان لە زمانی کوردی و فەڕەنسیدا گەلێک تایبەتمەندی و جیاوازیی گرنگمان بۆ دەرکەوت. سەرەڕای هەبوونی دە جۆر جێناوی هاوبەش لە هەردوو زمانەکەدا، هەر یەکەیان شێوازی تایبەتی خۆیان لە بەکارهێنان و گواستنەوەی واتادا هەیە.

چوار تایبەتمەندیی سەرەکی لەم بەراوردەدا دەرکەوتن:

١. جیاوازترین تایبەتمەندیی سیستەمی جێناوی کوردی ئەوەیە کە جێناوی لکاو و سەربەخۆی هەیە، بەڵام زمانی فەڕەنسی تەنیا جێناوی سەربەخۆی هەیە.
٢. لە ڕووی ڕەگەزەوە، زمانی فەڕەنسی جیاوازیی نێوان نێر و مێ دەکات، بەڵام زمانی کوردی

(بەتایبەت دیالێکتی سۆرانی) ئەم جیاوازییە ناکات.

٣. هەردوو زمان، سیستەمێکی هاوبەشیان هەیە بۆ پۆلینکردنی جێناوەکان، بەڵام شێوازی جێبەجێکردنیان جیاوازە.

٤. لە هەردوو زمانەکەدا، جێناوەکان ڕۆڵێکی گرنگیان لە گواستنەوەی واتا و دروستکردنی پێوەندییە زمانییەکان هەیە.

ئەم توێژینەوەیە نیشانی دەدات کە زمان سیستەمێکی زیندووی پێوەندیی کۆمەڵایەتی و گواستنەوەی بیرۆکەیە، نەک تەنیا ئامرازێک بێت بۆ پێوەندیکردن. جیاوازییەکانی نێوان زمانەکان، بەتایبەت لە بواری جێناوەکاندا، ئەو دەوڵەمەندییە زمانی و کولتوورییە دەردەخەن کە هەر کۆمەڵگەیەک بە شێوەیەکی تایبەت پەیامەکانی خۆی دەگوازێتەوە.

هەروەها توێژینەوەکە ئاماژەی بەوە کردووە کە بۆ تێگەیشتنی قووڵتری جیاوازییەکان، پێویستمان بە لێکۆڵینەوەی زیاتر هەیە، بەتایبەت لە بوارەکانی وەرگێڕان و بەراوردی زمانەوانیدا. ئەم بەراوردە زمانەوانییە دەرگەیەکی نوێ دەکاتەوە بۆ تێگەیشتنێکی قووڵتر لە پرۆسەی پێوەندی زمانەوانی و چۆنیەتی گواستنەوەی واتا لە زمانە جیاوازەکاندا.

٥. لیستی سەرچاوەکان

سەرچاوە کوردییەکان

- ✓ بەدرخان سلێمان عەلی (٢٠٠٦)، جێناوی خۆیی لە زمانی کوردیدا، نامەی ماستەر، زانکۆی بەغداد.
- ✓ پەخشان فەهمی فەرحۆ (٢٠٢٢)، ئاوەڵناوی لێکدراو لێکۆڵینەوەیەکی بەراوردکارییە لە نێوان زمانی کوردی و فەرەنسیدا، تێزی دکتۆرا، بەشی کوردی، کۆلیجی بنیات، زانکۆی سەلاحەددین.
- ✓ پ.د. ئەوڕەحمانی حاجی مارف (٢٠١٤)، ڕێزمانی کوردی، دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ڕۆژهەڵات.
- ✓ نەریمان عبداللە خۆشناو (٢٠٠٩)، ڕێزمانی کوردی بەشەکانی ئاخاوتن، چاپخانەی منارە.
- ✓ نەریمان عبداللە خۆشناو (٢٠١٢)، ڕێزمانی کوردی کرمانجی ناوەڕاست و کرمانجی سەروو، چاپخانەی ڕۆژهەڵات.
- ✓ نوری عەلی ئەمین (٢٠١٢)، ڕێزمانی کوردی، دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ڕۆژهەڵات.
- ✓ پ.د. وریا عمر ئەمین (٢٠٠٤)، چەند ئاسۆیەکی تری زمانەوانی، دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس.
- ✓ وریا عمر ئەمین (١٩٨٦)، ڕێزمانی ڕاناوی لکاو، دەزگای ڕۆشنبیری و بڵاوکردنەوەی کوردی.
- ✓ د. نەسرین فەخری و د. کوردستان موکریانی (١٩٨٢)، ڕێزمانی کوردی بۆ پۆلی بەشی زانستی کوردی، زانکۆی سەلاحەددین.
- ✓ مەسعوود محەمەد (١٩٧٤) ، سورێکی خامە بە دەوری (ڕاناو)دا، گۆڤاری کۆڕی زانیاری کورد
- ✓ بەرگی دووەم بەشی یەکەم، چاپخانەی کۆڕی زانیاری، بەغدا.

سەرچاوە بیانییەکان

- Alain DELAUNAY, « PERSONA », Encyclopædia Universalis, consulté le 18 décembre2019.
- Branca Sonia. L'art d'écrire de Condillac (1775); à propos de quelques règles prescriptives : traitement des ellipses et des anaphores. In: Langue française, n°48, 1980. Histoire de la linguistique française, sous la direction de Sylvain Auroux et Jean-Claude Chevalier. pp. 44-56.
- Bikic-Caric, G. (2017). Bidaud, Samuel, (2016): La vicariance en francais et dans les langues romanes (italien, espagnol, portugais). Thélème. Revista Complutense de Estudios Franceses,32(1), 121-125.
- Carton, F. (2009). Etude prosodique d'un cas de détachement. Les pronoms personnels pseudo-disjoints dans un corpus de presse parlée en français. In Les linguistiques du détachement. Actes du colloque international de Nancy, Bern, Peter Lang (pp. 173-187).
- Darmesteter A., 1931, Cours de grammaire historique de la langue française. T. III : Formation de mots et vie des mots, Paris, Delagrave.
- De Kok, A. (1985). La place du pronom personnel régime conjoint en français : une étude diachronique (No. 23). Rodopi.
- Eka, D. (2008). Elements of Grammar and Mechanics of the English Language. Uyo: Samuf (Nigeria) Limited.
- Wagner, R. L., & Pinchon, J. (2014). Grammaire du français classique et moderne. Hachette Éducation.
- Glatigny M., 2003, « Les relatifs », in Combettes B., Evolution et variation en français préclassique. Etudes de syntaxe, Paris, Honoré Champion, p. ٢١١-٢٧٠.
- Guillot, C. (2006). Le démonstratif en français–présentation. Langue française, (4), 3-8.
- Landragin, F., & Tanguy, N. (2014). Référence et coréférence du pronom indéfi Flaux, N. (2008). Les pronoms indéfinis en français : une classe à (re) définir. Travaux de linguistique, (1), ٧-٤٦. ni on. Langages, (٣), ٩٩١٥.
- Moignet, G. (1981). Systématique de la langue française. París : Éditions Klincksieck.
- Van Deyck, R. (2003). Le 'pronom personnel'dans la tradition grammaticale. Hadermann, P., ea (éds.), La syntaxe raisonnée. Mélanges de linguistique générale et française offerts à Annie Boone, Champs Linguistiques, Bruxelles-Paris, De Boeck & Larcier, 167-181.
- Von Wartburg, W., & Zumthor, P. (1958). Précis de syntaxe du français contemporain. Berne: A. Francke.

Pronouns in Kurdish and French Languages: A Comparative Study

Abstract

The focus of the present research is on pronouns in Kurdish and French languages while highlighting their differences. The role of pronouns in any language is highly significant and extensive. Pronouns are among the significant linguistic topics and have been the subject of numerous studies. In pronouns, the phenomena of personality and personality come first. In the Kurdish language, various terms such as (jênaw, rênaw, jênam, rênav, etc.) are used; however, the use of the word (jênaw) is broader than all other terms, so we will use (jênaw) in this study. In the present framework, we will explore the differences between various types of pronouns in Kurdish and French languages. In the French language, only independent pronouns exist, in contrast to the Kurdish language, which also has attached pronouns. In both Kurdish and

الملخص

في هذه الدراسة، سنسلط الضوء على الضمائر في اللغتين الكوردية والفرنسية ونبرز اختلافاتها. دور الضمائر في اللغة مهم وواسع جدًا، لذلك تعتبر الضمائر واحدة من أهم المواضيع اللغوية وقد أُجريت عليها العديد من الدراسات. في الضمائر، تأتي ظاهرة الشخصية والذات في المقام الأول. في اللغة الكوردية، تُستخدم مصطلحات متعددة مثل (جنناو، راناو، جنام، رانافا، إلخ)، ولكن استخدام كلمة (جنناو) أوسع من جميع المصطلحات الأخرى، لذلك سنستخدم مصطلح (جنناو) في هذه الدراسة. في هذا الإطار، سندرس الاختلافات بين أنواع الضمائر المختلفة في اللغتين الكوردية والفرنسية. في اللغة الفرنسية، توجد فقط الضمائر المستقلة، على عكس اللغة الكوردية التي تحتوي أيضًا على الضمائر المتصلة. في كلتا اللغتين الكوردية والفرنسية، هناك عشرة (١٠) أنواع مختلفة من الضمائر المستقلة. في كلتا اللغتين، تتغير الضمائر حسب الشخص والعدد والجنس. في المقارنة، يتضح لنا أنه عند ترجمة الضمائر الفرنسية إلى اللغة الكوردية، يمكن أن تكون مكافئاتها ضمائر مستقلة أو متصلة، لذلك تحل الضمائر المستقلة الفرنسية محل جميع الضمائر المتصلة الموجودة في اللغة الكوردية. في اللغة الفرنسية، هناك بعض الضمائر لها شكل وأسلوب واحد. تُظهر الدراسة كيف تنقل الضمائر المعنى وتخلق علاقات لغوية معقدة.

الكلمات المفتاحية: الضمير، مستقل، ملحق، مقارنة، كردي، فرنسي

French languages, there are ten different types of independent pronouns. In both languages, pronouns change according to person, number, and gender. In the comparison, it becomes clear that when translating French pronouns into Kurdish, their equivalents can be independent or attached pronouns. Additionally, all the attached pronouns in the Kurdish language are replaced by independent pronouns in the French language. In the French language, there are some fixed pronouns which they have one form and do not change according to the name they replace. The study shows how pronouns convey meaning and create complex linguistic relationships.

Key Words: Pronoun, Independent, Attached, Comparison, Kurdish, French.

ئایین و کۆمەڵگە لە دیدی زەینەب خاندا

هاوێر ئەردەلان بەکر

قوتابیی ماستەر (ئەدەب) زمانی کوردی

کۆلیژی پەروەردەی بنەڕەتی/ زانکۆی سەلاحەددین

hawerhawezi٢٤@gmail.com

ئومێد عەزیز موستەفا

بەشی زمانی کوردی/ ک. پەروەردەی بنەڕەتی/ ز. سەلاحەددین

umed.Mstafa@su.edr.kud

پوختە:

ئەم توێژینەوەیە، هەوڵێکە بۆ دەرخستنی هزر و تێڕوانینی زەینەب خان لە شیعرەکانیدا بەرانبەر ئایین و کۆمەڵگە. جیهانبینی بەشێکە لە پێکهاتەی کولتووری، هەر بۆیە ئایین و پرسە کۆمەڵایەتییەکان بوونەتە جێی سەرنج و ڕامانی شاعیر، ئەمەش بۆتە هۆی ئەوەی، کە بەشێوەیەکی تایبەت دید و تێڕوانینی خۆی لەبارەیانەوە بخاتەڕوو. تێڕوانینی شاعیر بۆ ئایین ئەرێنییە، سوودی لە بەها ئایینییەکان وەرگرتووە بۆ بەرەوپێشبردنی ڕەوشت و چاکەکاری. ئەمەش بەکاریگەری خانەوادەکەی و خوێندنە ئایینییەکەیەوە بووە. زەینەب خان، وەک شاعیرێکی دانەبڕاو لە کۆمەڵگە، کێشە و ئاریشە کۆمەڵایەتییەکانی لە ناوەڕۆکی شیعرەکانیدا بەرجەستە کردووە، هەڵبەتە ئەمەش جیهانبینیی ئەومان بۆ ڕوون دەکاتەوە بەرانبەر بە ڕەهەندی کۆمەڵایەتی، کە بووەتە ئاوێنەیەک بۆ گەیاندنی بابەتەکانی. لێرەدا هەردوو بابەتەکە بەسەریەکەوە بوونەتە کرۆکی توێژینەوەکەمان و دەچێتە خانەی جیهانبینیی تایبەتی لە چوارچێوەی جیهانبینیی سەردەمێکدا. توێژینەوەکەمان لە دوو بەش و چوار تەوەر پێک هاتووە، هەر تەوەرێک چەند بابەتێکی لەخۆ گرتووە و ئەم بابەتانە گرنگیی توێژینەوەکەمان دەردەخەن و بۆ ئەم توێژینەوەمان پێڕەوی ڕێبازی ڕەخنەی کۆمەڵایەتی- ڕەخنەی شیکاری و ئامارمان کردووە و ئەو نموونە شیعرییانەی کە بەکار هاتوون، بەپێی پێویست شیکردنەوەمان بۆ کردوون.

وەرگرتن: ٢٠٢٥/٤/٧

پەسەندکردن: ٢٠٢٥/٦/٢

بڵاوکردنەوە: ٢٠٢٥/٧/٢٧

کلیلەوشە:

جیهانبینی، ئایین، ڕەهەندی کۆمەڵایەتی، شیعر، زەینەب خان.

▪ گۆڤاری ئەکادیمیای کوردی، گۆڤارێکی زانستیی وەرزییە، لەلایەن ئەکادیمیای کوردییەوە دەردەکرێت و بایەخ بە لێکۆڵینەوەی کوردناسی لە بوارەکانی زمان، ئەدەب، دیرۆک، جوگرافیا و کولتووریی کوردی دەدات. گۆڤارەکە لێکۆڵینەوەکان بە زمانەکانی کوردی، عەرەبی و ئینگلیزی بڵاو دەکاتەوە و یەکەم ژمارەی لە ساڵی ٢٠٠٢دا بڵاو بووەتەوە. ئەم گۆڤارە لەلایەن وەزارەتی خوێندنی باڵا و توێژینەوەی زانستیی حکوومەتی هەرێمی کوردستانەوە، بۆ بەرزکردنەوەی پلەی زانستی باوەڕپێکراوە.

(١) پێشەکی

جیهانبینی لە شیعردا، خستنەڕووی شێوازی تێڕوانینی شاعیرە بۆ ژیان و گەردوون و مرۆڤایەتی، گوزارشتە لە ئەزموونی کەسی و تێگەیشتنیەتی بەرانبەر جیهانی دەوروبەری. لەم چوارچێوەیەدا ناونیشانی توێژینەوەکەمان ئایین و کۆمەڵگە لە دیدی زەینەب خاندا، هۆکاری هەڵبژاردنی بابەتەکە ئەوەیە دەمانەوێت بزانین تاچەند شاعیر کەوتۆتە ژێر کاریگەری ئایین و پرسە کۆمەڵایەتییەکان، لەلایەکی دیکەدا بەراوردکردنی تێڕوانینیەتی وەک ئافرەتێک، کە تاچ ڕادەیەک ئەم تێڕوانینە لەگەڵ ئەو پرسانەی ئاماژەمان پێدان دەگونجێت، یاخود ناکۆکن. چونکە شاعیر کەوتووەتە ژێر کاریگەریی پرسە کۆمەڵایەتییەکانی نێو کۆمەڵگەی کوردی و ئەو خوێندنە ئایینیەی کە لە سەرەتای تەمەنیدا خوێندوویەتی، ئەمەش بە شێوەیەک کاریگەری لەسەر دیدی شاعیر هەبووە، بە ڕادەیەک لە ناوەڕۆکی شیعرەکانیشیدا ڕەنگی داوەتەوە. لەژێر ڕۆشنایی ئەم کاریگەرییە، سنووری توێژینەوەکەشمان، لە چاپچێوەی دیوانی زەینەب خان، کچە کورددایە. پرسی توێژینەوەکە: ئایا تێڕوانین و دیدی شاعیر وەک ئافرەتێک بۆ ڕووداو و بابەتەکان چۆن و چی بووە؟

ئامانجی توێژینەوەکە، دەرخستن و نیشاندانی بیرکردنەوە و جیهانبینیی زەینەب خانە، وەک ئافرەتێکی شاعیر لە سەدەی بیستەمدا بە نموونە وەرگیراوە، بەهۆی فرەڕەهەندیی ناوەڕۆکی شیعرەکانی و خۆیەکلاییکردنەوەی لە بۆچوونەکانیدا، لە زۆر ڕوانگەوە لە شاعیرانی سەردەمەکەیدا جیاواز بووە. لەم ڕووەوە سەرچاوەی زۆرمان هەن کە باس لە ژیان و بەرهەمەکانی زەینەب خان دەکەن و دوای چاپکردنی دیوانی زەینەب خان کچە کورد لەساڵی ٢٠١٨دا، ڕاستەوخۆ سەرنجی ئەدیب و ڕەخنەگرانی بەلای خۆیدا ڕاکێشا و لە پێشینەی توێژینەوەکەماندا باس لەو سەرچاوانە دەکەین و بەکورتی ناوەڕۆکیان دەخەینەڕوو:

یەکەمین سەرچاوە (قەرەداغی، مەهاباد، بەهاری ٢٠١٨، گەنجینەی تازە دۆزراوە زەینەب خان شاژنی بێ عەرشی شیعرستانی سەدەی بیستەم، گۆڤاری شیکار، ژ ٢٣، هەولیر). توێژینەوەیەکە (توێژەر بە هەردوو میتۆدی کۆمەڵناسی و دەروونناسی ڕاڤەی ژیان و شیعرەکانی زەینەب خانی کردووە). (قەرەداغی ٢٠١٨ : ٧٣-١٠٤).

لە سەرچاوەیەکی تردا (سەید برایم، ڕابەر ٩\٧\١٣، ئەستێرەیەکی بزر لەبەرزایی ئاسمان، ڕۆژنامەی کوردستانی نوێ، ژ ٧٦٠٤). نووسەر لەم وتارەیدا (شیکردنەوە بۆ شیعرەکانی دەکات و لەلایەنی زمانەوانییەوە هەموو ئەو وشە پەتیە کوردییانە لە دەقەکانیدا بەپێی مێژووی نووسینی دەقەکان ڕیز دەکات). (برایم، ٢٠١٨\٧\١٣).

(ڕەسووڵ، شوکریە شەکراو ٢٠١٨ زەینەب خان کچە کورد ١٩٠٠- ١٩٦٣ خانمە شاعیری پێشەنگ لە خەبات و کۆڵنەداندا، هەولێر)، توێژینەوەیەکە تیایدا توێژەر (خوێندنەوەی بۆ ژیان و شیعرەکانی شاعیر ئەنجام داوە). (ڕەسووڵ ٢٠١٨ : ١- ٢١٥).

(المفتی، عثمان اب ٢٠١٨ زینب خان الادیبة الکبیرة التي لم ینصفها التاریخ، اربیل). نامیلکەیەکە نووسەر بە چوار تەوەر ئاوڕی لە کەسایەتیی شاعیر داوەتەوە بەم شێوەیە: (زینب خان الانسانه: فی المجتمع : الادیبه: المناضلة). (المفتی ٢٠١٨ : ١- ٤٠).

(عارف، محمد نووری ٢٠١٨، زەینەب خان کچە کورد: ١٩٠٠-١٩٦٣ ئەو شاعیرە نیشتمانپەروەرەی کە مافی خۆی پێنەدراوە)، ئەمەش نامیلکەیەکە نووسەر تیایدا باسی (کورتەیەک لە ژیانی شاعیر، هەندێ تێبینی لەبارەی ڕۆشنبیری، هەولێری

هۆلاکۆبەزێن، کەرکووکی کوردستان، مرۆڤدۆستی لای زەینەب خان دەکات، لە کۆتاییشدا چەند پێشنیازێک دەخاتە ڕوو). (عارف ۲۰۱۸ : ۳- ۷۰) .

(عەبدوڵڵا، سەروەر ۲۰۱۹ دیوانی زەینەب خان و چەند سەرنجێکی دەقناسی لەمەڕ نادروستی تێکستەکانی، ماڵپەڕی چاودێر). توێژەر لەم توێژینەوەیەدا (هەوڵی ساغکردنەوەی دەقە شیعرییەکانی دیوانی زەینەب خانی داوە). (عەبدوڵڵا، ۲۰۱۹).

(ڕەسوول، سوداد ۲۰۱۹\۸\۱۵ دیوانی زەینەب خان کچە کورد ڕاستییە یان وەهم؟ گۆڤاری ڕامان، زانکۆی سۆران - فاکەڵتی پەروەردە، ژ۲٦۷). لەم توێژینەوەیەدا نووسەر ئەوە دەخاتە ڕوو کە (گومانی لە بوون و ڕاستی و دروستی دەقە شیعرەکانی زەینەب خان هەیە). (ڕەسووڵ، ۲۰۱۹: ۷۷-۸٦).

(عەلائەدین، عەبدولخالق، ۲۰۲۰\۲\۱۵، زەینەب خان لە نزیکەوە، گۆڤاری ڕامان، ژ ۲۷۳، بەریتانیا). لەم وتارەدا سەرەتا نووسەر (باس لە پێگەی کۆمەڵایەتی و ڕۆشنبیری شاعیر و بیرە نەتەوەیی و نیشتمانپەروەرییەکەی دەکات). (عەلائەدین، ۲۰۲۰ : ۱۱۷-۱۲۱).

(موفتی، عوسمان ڕەشاد، ۲۰۲۰، زەینەب خان و چەند بیرەوەرییەک، چاپی یەکەم، چاپخانەی ماد). ئەمەش کتێبێکی ترە نووسەرەکەی نۆزدە بابەتی جۆراوجۆری سەبارەت بە (بنەماڵەی خادیم سوجادە و ژیانی زەینەب خانەوە خستووەتە ڕوو، پاشان نووسین و بەرهەمە ئەدەبییەکانی و ڕۆڵی شاعیری لە کایە سیاسی و کۆمەڵایەتی و ڕۆشنبیریی ئەوسای قەڵاتی هەولێر و بنەماڵەی سەعید ئاغای هاوسەری زەینەب خان خستووەتە بەردیدی خوێنەرانەران). (موفتی،۲۰۲۰ :۹-۱۳۸).

(فەرەج، هۆگر مەحموود، ۲۰۲۰\۱\۱۵، دیوانەکەی زەینەب خان کچە کورد گومانە کوردانەکەمان، زانکۆی سلێمانی - کۆلێژی زمان، گۆڤاری ڕامان، ژ ۲۷۲). ئەمە توێژینەوەیەکە توێژەر تیایدا (هەوڵی ساغکردنەوەی ڕاستی و دروستی بوونی شاعیر و شیعرەکانی دیوانەکەی دەدات). (فەرەج،۲۰۲۰: ٦۰-٦۸).

(مەعرووف، عەبدولڕەحمان، ۲۰۲۰\۱۲-۱۱\۱۵، زەینەب خان کچە کورد لە ویژدانی چەند کەسایەتییەکدا، گۆڤاری ڕامان ژ ۲۷۸\۲۷۷). ئەمە وتارێکە نووسەر تیایدا (باسی کەسایەتی شاعیر و هەندێک بیرەوەریی خانەوادەکەی لەزاری چەند کەسایەتییەکەوە دەخاتە ڕوو). (مەعرووف،۲۰۲۰: ۵۷-۵۸).

(عەلائەدین، عەبدولخالق لێکۆڵینەوەی پەراوێز – مەزهەر، کەمال، پێشەکی ۲۰۲۱، کۆمەڵێک هۆنراوەی فۆلکلۆری کوردی دەشتی هەولێر و وراتی کۆیە کۆکردنەوەی زەینەب خان مەلا ڕەئووف خادم سوجادە، چاپی یەکەم). نووسەر لەم کتێبەدا جگە لە (بابەتەکانی: ژیانی زەینەب خان و ڕاڤەکردنی چەند دەقەشیعرێکی و بەرهەمەکانی شاعیر، ئەو هۆنراوە فۆلکلۆرییانەی زەینەب خان، کە لە ماوەی ژیانیدا کۆیکردبوونەوە چاپ کردووە). (عەلائەدین،۲۰۲۱: ۱۱- ۳۹۰).

(غەمبار، کەمال، ۲۰۲۱، ژیاننامەی زەینەب خان لە هۆنراوەکانیدا، چاپی یەکەم، چاپخانە ماد). ئەمەش کتێبێکی ترە نووسەر تیایدا (لە نموونە شیعرییەکانی شاعیردا بەسەرهاتەکانی ژیانی دەخاتە ڕوو، هەندێک لەدەقە شیعرییەکانیش شی دەکاتەوە). (غەمبار ۲۰۲۱: ۱۱-٥٠٤) .

(مەعرووف، عەبدولڕەحمان، تەمووزی۲۰۲۲، وەڵامێک بۆ مامۆستا سوداد ڕەسوول، دیوانەکەی

زەینەب خان ڕاستییەکی حاشاهەڵنەگرە، گۆڤاری دیوان، ژ ١٤). (مەعرووف، ٢٠٢٢ :٤٤-٤٨).

(حەیدەری، مومتاز، پایزی ٢٠٢٢، دیوانی کچە کورد زەینەب خان شاکارێکی مەزن، گۆڤاری مێژوویی، ژ٣). نووسەر لە وتارەکەیدا (باس لە گرنگی بەرهەمەکانی زەینەب خان دەکات وەک: مەولوودنامەکەی، کە دەرخەری شارەزایی و زمانزانی شاعیرە، پاشان ناوەڕۆکی هەندێک لە شیعرەکانی دیوانی کچە کورد ڕاڤە و شی دەکاتەوە). (حەیدەری،٢٠٢٢ :٢٠٢-٢١٠) .

بڵند، باخەلان، ٢٠٢٤، زەینەب خان لەنێو دونیای چەمکە جیاوازەکاندا، چاپی یەکەم، چاپخانە کوردستان، سنە). ئەمەش کتێبێکە، توێژەر (بەپێنچ باس لە چەمکە جیاوازەکانی دونیای شیعری زەینەب خانی کۆڵیوەتەوە). (باجەلان، ٢٠٢٤ :١-٢٦٤).

لەم توێژینەوەیەدا سوودمان لە میتۆدی ڕەخنەی کۆمەڵایەتی و ڕەخنەی شیکاری و ئامار وەرگرتووە.

ناوەڕۆکی توێژینەوەکەمان لە دوو بەشی سەرەکی و چوار تەوەر پێک هاتووە بەم شێوەیە: بەشی یەکەم دوو تەوەر لەخۆی دەگرێت، تەوەری یەکەم چەمک و پێناسەی جیهانبینی، تەوەری دووەم جۆرەکانی جیهانبینی. بەشی دووەمیش لە دوو تەوەر پێک هاتووە، تەوەری یەکەم ئایین لە دیدی زەینەب خاندا، تەوەری دووەم ڕەهەندی کۆمەڵایەتی لە دیدی زەینەب خاندا. لە کۆتاییشدا ئەنجام و لیستی سەرچاوەکان، لەگەڵ پوختەی توێژینەوەکە بە زمانی عەرەبی و زمانی ئینگلیزی خراوەنەتە ڕوو.

(٢) ١-١ چەمك و زاراوەی جیهانبینی:

جیهانبینی وەک زاراوەیەک، ڕۆڵێکی گرنگی هەیە لە ناساندنی ناسنامەی تاک و کۆمەڵدا، چونکە ڕۆڵ لە دیاریکردنی چۆنیەتیی کاریگەربوونی تاک لەگەڵ کۆمەڵگە و ژینگەی دەوروبەریدا دەبینێت. سەرەتا ئەم زاراوەیە لە بواری فەلسەفەدا بەکار هاتووە، پاشان هاتووەتە نێو بوارەکانی دیکەوە، ڕەخنەی ئەدەبییش وەک یەکێک لەم بوارانە، سوودی لەم زاراوەیە وەرگرتووە. بۆ شرۆڤەکردنی زیاتریش پێویستە بگەڕێینەوە بۆ سەرەتای پەیدابوونی ئەم زاراوەیە.

لەگەڵ پەیدابوونیدا، مرۆڤ بێ دەرککردن بەم چەمکە، خاوەن جیهانبینییەکی سادە و ساکاری خۆی بووە بۆ هەڵسەنگاندنی دەوروبەرەکەی. دەربارەی زاراوەی جیهانبینی «ڕەگ و ڕیشەی لەزاراوەی کۆنی ئەڵمانیدا (Weltanschauung) هاتووە، کە بە واتای بیرکردنەوە، یان ئایدیۆلۆژیایەکی فرەوان دێت (welt). بە مانای جیهان دێت و (Anschauung) بە مانای تێڕوانین بینین دێت. جیهانبینی ئاماژەیە بەوەی، مرۆڤ چۆن بیر لە جیهان و دەوروبەری دەکاتەوە. بە جۆرێک جیهانبینی جیاکەرەوەیەکی تایبەتە، بیری کۆمەڵ و گرووپێکی پێ دەناسرێتەوە، کە لەسەردەمێکدا دەژین. ئەو زاراوە ئەڵمانییە (Weltanschauung)بە واتای جیهانبینی دێت، دەتوانرێت وەک زاراوەیەکی ئەدەبی بەکار بێت، بۆ ئاماژەکردن بە هەڵوێستی نووسەرێکی دیاریکراو بەرانبەر بەو تێڕوانینەی بۆ جیهان هەیەتی» (عزالدین، ٢٠٢٣ :٦). بەم شێوەیە بۆمان دەردەکەوێت، سەرەتا زاراوەکە لە فەلسەفەی ئەڵمانیدا دروست بووە. زاراوەی جیهانبینی لە زمانەکانی تردا، بەم شێوەیە هاتووە: «لەزمانی فەڕنسیدا بە vision du monde و لەئینگلیزی بە world view یان view of the world.» (حەوێزی،٢٠١٣: ١١). لەزمانی عەرەبیشدا، ئەم زاراوەیە رؤية العالم «بە شێوەیەکی ڕاستەوخۆ وەرگێردراوی بەرانبەری هەمان زاراوەیە، لەزمانەکانی ئەڵمانی و ئینگلیزی و فەڕەنسی و زمانەکانی دیکە دایە» (ملکاوی،٢٠٢١: ٤١). لە زمانی فارسیشدا بە «جهان گری، جهان بینی»

(شەریفی،٢٠٠٧: ٢٥٧) ناونراوە. لە زمانی کوردیشدا زاراوەکانی جیهانبینی، گۆشەنیگا، ڕوانگە، دونیابینی، دید و تێڕوانیین، هاوواتای یەکترین و هەرتوێژەر و ڕەخنەگرێک یەکێک لەم زاراوانە بەکار دێنێت، بەڵام باوترینیان لە ئەدەبی کوردیدا جیهانبینییە.

بەم شێوەیە، جیهانبینی بوو بە بازنەیەک بۆ لەخۆگرتنی ژیان و هەموو ئەوەی پێوەندی بە مرۆڤەوە هەیە. «کاڵبوونەوەی سنووری نێوان زانستە مرۆڤایەتییەکان و سەرهەڵدانی لێکۆڵینەوەی تازەی ئەدەبییات، کە لەڕوانگەیەکی کۆمەڵناسییەوە تەماشای هونەر و داهێنان دەکرا، بە واتایەکی تر پێوەستکردنی ئەدەب بە کۆمەڵگە و چینە جیاوازەکانی کە دواتر بوو بە قوتابخانەیەکی نوێی ڕەخنەی ئەدەبی بەناوی ڕەخنەی کۆمەڵایەتی و تەکانێکی زۆر بەهێزی بەم زاراوە و هاوواتاکانی بەخشی، بووە هۆی سەرهەڵدانی لێکۆڵینەوەی تازە و چەندان زانا و تیۆرستی ئەدەب لە نموونەی (مەدام دی ستایل) (١٧٦٦-١٨١٧) ، (کارل مارکس (١٨١٨-١٨٨٣ز)، (جۆرج لۆکاش) (١٨٨٥-١٩٧١) و (لۆسیان گوڵدمان) (١٩١٣-١٩٧٠)...تاد. پەیدابوون، کە بەبیروڕا تازەکانیان توانیان دەروازەیەکی نوێ بۆ ڕەخنە و داهێنان بخەنە سەر پشت» (ڕەسوڵ،٢٠١٣: ٢٩). کەواتە زاراوەی جیهانبینی، بوو بەیەکێک لەبنەماکانی ڕەخنەی ئەدەبی، بەتایبەتیش میتۆدی (بونیاتگەری پێکهاتەیی). لەم میتۆتەدا، دەق و خوێنەر، پێوەندییەکی بەیەکەوە بەستراون، بەمەش بونیادە کۆمەڵایەتییەکە دێتە ئاراوە، لەم ڕێگەیەشەوە جیهانبینی ڕۆڵی خۆی لە ئاراستەکردنی تاک و کۆمەڵدا دەگێڕێت.

١- ١- ٢- پێناسەی جیهانبینی:

جیهانبینی ڕوانینێکی تایبەتی تاک و کۆمەڵە بۆ جیهان و دەوروبەرەکەی، هەر تاکێک خاوەن جیهانبینی و دونیابینیی خۆیەتی، کە ئەنجامی پاشخانێکی مەعریفی و ڕۆشنبیری و کولتوورییە، ئەمەشی لە ژینگە کۆمەڵایەتییەکەی دەوروبەری وەرگرتووە، کە لێکدانەوەی ڕووداو و پێشهاتەکانی پێ دەکات.

پێناسەکانی جیهانبینی لە ڕوانگەی هەمەجۆرەوە کراون، لێرەوە بە پێویستی دەزانین هەندێکیان بخەینە ڕوو: لە فەرهەنگی (ئێکسفۆرد)دا، بەمشێوەیە ناسێندراوە: «جیهانبینی بیرکردنەوە و تێگەیشتنی کەسێکە بۆ ژیان و دەوروبەری، بۆ ئەوەش پشت دەبەستێت بە بیرکردنەوە و هەڵسوکەوتی کەسەکان و ئەو تێڕوانینەی هەیانە، بۆ نموونە: ئەو پەروەردەیەی دەخوێنرێت، هۆکارە بۆ نەخشاندن و داڕشتنی جیهانبینی کەسێک» :Hornby ٢٠١٠) (١٧٨٠. لەم پێناسەیەوە ئەوەمان بۆ دەردەکەوێت، وێڕای ئەوەی کە تاک خاوەن جیهانبینییەکی تایبەتە، لەگەڵ ئەوەشدا پەروەردە یەکێکە لە بنەماکانی دروست بوون و گەشەسەندنی جیهانبینی لای تاک و کۆمەڵ. «جیهانبینی ئاستێکە لە ئاستەکانی هۆشیاریی جیهانی دەوروبەرمان، گریمانەیەکی گشتی هەیە، کە مەعریفە و هۆشیاری دەبنە ئاماژەیەک بۆ ئەو چوارچێوەیەی، کە چەمکە گشتییەکەی بیروباوەڕی تاک هەڵی گرتوون» (زاید ٢٠١٥: ٧)، کەواتە: هۆشیاری و مەعریفە و بیروباوەڕی تاک، بە شێوەیەکی گشتی دەرخەری جیهانبینیی تاکن، بە واتایەکی تر، بیروباوەڕ و هۆشیاریی تاک دەکەونە بازنەی جیهانبینیی تاکەکانی نێو کۆمەڵەوە.

لە ناساندنێکی دیکەدا، جیهانبینی بەم شێوەیە هاتووە: «پلانێکە بۆ گۆڕینی جیهان، واتە: کۆمەڵێک ئامانجە، کە مرۆڤ هەوڵی بەدەستهێنانی دەدات، بۆ ئەوەی جیهان پێوەست و هاوسەنگتر بکات، تاوەکوو توانا و هێزی زیاتری هەبێ؛ بۆ ئەوەی پێکهاتەکانی جیهان بە شێوەیەکی باشتر بەکاربخات بۆ بونیادنانی ژیان و گوزەرانێکی گونجاو و باشتر» (سراي ٢٠١٨:

٥٢). لێرەدا جیهانبینی نەخشەڕێگەیەکە بۆ ئەوەی گۆڕانکاری لە ژیانی تاکدا بکات بە ئاراستەیەکی باشتر و لەبارتر.

١- ١- ٣- جیهانبینیی تایبەتی:

هەموو تاکێک خاوەنی جیهانبینییەکی تایبەتە، مەرج نییە ئەم جیهانبینییە کامڵ و پێگەیشتوو بێت، چونکە ئەم تێڕوانینە، دەکەوێتە ژێر کاریگەریی چەندان هۆکاری کولتووری، پەروەردە و فێرکردن، ئەزموونە کەسییەکان، ئایین، زانست و فەلسەفە... جیهانبینیی تایبەتی «تێڕوانینێکە لەلایەن تاکەوە بۆ بوون و جیهان و مرۆڤ کە هێشتا قاڵبی نەگرتووە، بۆچوون و گۆشەنیگای کەسێکە وەکوو هەبوونێکی تایبەتمەند کە ئەو گۆشەنیگایە هێشتا ناوێکی دیاریکراوی لێ نەنراوە. واتە ئەم جۆرە جیهانبینییە کە تاکێک هەیەتی، نەچووەتە ناو چوارچێوەی فەلسەفە و ڕێبازێکی دیاریکراوەوە» (کەریم ٢٠١٣: ١٦). جیهانبینیی تایبەتی، ڕۆڵێکی بنەڕەتی دەگێڕێت لە دیاریکردنی ئەوەی مرۆڤ چۆن ڕووداوەکان لێک دەداتەوە و بڕیار دەدات و پێوەندی لەگەڵ کەسانی دیکەدا دروست دەکات. بۆ نموونە ڕەنگە کەسێک لە ڕوانگەیەکی زانستی و ماتریالیستییەوە بە پشتبەستن بە ڕاستی و ئەزموون سەیری جیهان بکات، لە بەرانبەردا ڕەنگە کەسێکی دیکە ڕوانگەیەکی ڕۆحی وەربگرێت، کە گرنگییەکی زۆر بە ڕەهەندە ڕەوشتی و میتافیزیکییەکان بدات. جیهانبینیی تایبەتی «ڕوانینی تاکە کەسە بۆ شتە ماددییەکانی دەوروبەر و بیرکردنەوە و سەرنجدان و مەزەندەکردنی شتە مەعنەوییەکان، بەپێی ژێرخانی مەعریفی و چۆنیەتیی تێڕامان و هەڵسەنگاندنی (ئەو کەسە) بۆ شتەکان» (شەوڕۆ و سلێوە ٢٠١٧ :٨). بەوپێیەی جیهانبینیی تاکەکان جێگیر نین، بە تێپەڕبوونی کات لە ڕێگەی فێربوون و گفتوگۆی فیکری و ئەزموونی نوێی ژیانەوە دەگۆڕدرێن. بۆیە جیهانبینی هەر تاکێک ڕەفتار و هەڵوێستەکانی لە ژیاندا لە قاڵب دەدات.

١- ١- ٤- جیهانبینیی گشتی:

جیهانبینیی گشتی ئەو چوارچێوە فیکرییەیە، تاک و کۆمەڵگەکان بۆ تێگەیشتن لە واقیع و ڕێکخستنی ژیانی خۆیان بەکاری دەهێنن. «ڕوانینێکی گشتگیرە بۆ مرۆڤبوون و جیهان کە چوارچێوە و پایەکانی ڕۆشن و هارمۆنی و بەیەکداچوون. ئەم بەشەی جیهانبینی دەکرێت هاوواتا بێت و بدرێتە پاڵ زۆرێک لە زاراوە و ڕوانینی دیکەی وێنەی ئایدیۆلۆژیا و ڕێباز و ئایین و فەلسەفە و زانست و... وەکوو دەکرێت بگوترێت (جیهانبینیی زانستی، جیهانبینیی ئایینی، جیهانبینیی ئیسلامی، جیهانبینیی چەپگەری، جیهانبینیی بوونگەری» (کەریم، ٢٠١٣: ١٦).

کەواتە، جیهانبینییەکان لە سەرانسەری کولتوور و فەلسەفەکاندا جیاوازن. هەندێکیان ئایینین، ژیان لەسەر بنەمای باوەڕ لێک دەدەنەوە؛ هەندێکی تریان زانستین، پشت بە شێوازی تاقیکاری دەبەستن؛ هەندێکی تر ماتریالیستن، تیشک دەخەنە سەر لایەنە فیزیکییەکان و هەندێکی تریش ڕۆحین، پێوەندییان بە مانا ناماددییەکانەوە هەیە. ئەم دیدە کۆمەڵێک بیروباوەڕ و تێڕوانین لەبارەی بوون و سروشت و زانین و بەهاکان و ئەخلاق لەخۆ دەگرێت. جیهانبینیی گشتی «پشت بە (وتە) زمانییەکان دەبەستێت، جیهانبینیی فرەوان و گەورەیە تێکست بەشێکی بچووکیەتی، جیهانبینی فەزایەکی تێکەڵە لە بیر و ئەندێشە و وێنەی موجەڕڕەدی شتەکان و تێکستی هونەری لە فۆڕمە ماددییەکەیدا دەقی پێ دەگرێت» (بەرزنجی ٢٠١٩: ١١). بەم شێوەیە، جیهانبینی کاریگەری لەسەر چۆنیەتیی بیرکردنەوە و بڕیاردان و هەڵسوکەوتی کۆمەڵایەتیمان هەیە. جێگیر نییە بەڵام

ڕەنگە لە ئەنجامی ئەزموونەکان و گەشەسەندنی فیکریدا بگۆڕێت.

١- ٢- جۆرەکانی جیهانبینی:

فەلسەفەی ژیان لەسەر جۆرێک باوەڕ و تێڕوانین و هەڵسەنگاندن سەبارەت بە بوون دامەزراوە، ئەمەش پشت بە جۆرێک لە لێکدانەوە و شیکردنەوەی جیهان دەبەستێت، ڕێبازەکان وەک ژێرخان دادەندرێن و پاڵپشتییەکەی پێی دەگوترێت جیهانبینی.

١- ٢- ١- جیهانبینی ئایینی:

جیهانبینی لە ئاییندا واتا خوێندنەوە و بینینی جیهان لە ڕوانگە و گۆشەنیگای ئایینییەوە، «مرۆڤ لە پێش ئایین و دەقە ئایینییەکاندا شێوازێکی سادە و ساکاری هەبووە لە باوەڕداری و ئاییننداری و خوداناسیدا. هەمیشە خودای وا بەرجەستە کردووە کە لە ئەندێشە و خولیایدا هاتوچووە» (جەمال ٢٠١١: ١٠٥). لە ئەنجامی ئەم تێڕوانینانەدا، مرۆڤ پەنای بردە بەر بەرجەستەکردنی بوونی خودایەک و پەرستنی بە شێوەی جیاواز وەک: بت و پەیکەردروستکردن، نیگارکێشان، دیاردە سروشتییەکانی وەک مانگ و ڕۆژ و هەورەبروسکە... دواتر لای فەیلەسووفە یۆنانییەکان بەتایبەتی (ئەفلاتون)، تێڕوانین و دەرککردنی بۆ بوونی خودا ورد و قووڵتر بووەوە. لەم بارەیەوە دەڵێت: «پێویستە بیر لەخۆر و زەوی و هەسارەکان و لە هەموو شتێکدا بکەینەوە و تەنانەت سیستەمی سەرسوڕهێنەر و جوان و جیاوازی ساڵ و مانگ و هەموو ئەمانە جگە لە بەڵگەی بوونی خودایەکی بەهێز هیچی تر نییە.» (عبدالحمید، ٢٠٢٠: ٢٣). کەواتە: ئەفلاتوون بیرکردنەوەی بەرەو هەستکردن بە بوونی خودایەک بۆ ئەو گەردوونە دەڕوات، کە کاری گەردوون ڕێک دەخات و بەڕێوەی دەبات و زانیاری لەبارەی هەموو شتێکەوە هەیە.

دوای هاتنی ئایینەکان بەگشتی، جیهانبینی ئایینی ئامانجی ئەوە بووە، لێکدانەوەیەکی گشتگیر بۆ واقیع و مانای ژیان و ڕۆڵی مرۆڤ تێیدا پێشکەش بکات، «جیهانبینی ئیسلامی بۆ گەردوون و ژیان، جیهانبینییەکی یەکتاپەرستییە؛ واتە ئێمە لە ڕوانگەی ئیسلامەوە سەیری بوون و جیهان و مێژوو و واقیع دەکەین، لە دیدێکی یەکتاپەرستییەوە کە ئیسلام هێناویەتی.» (بن لحسن، ٢٠١٦: ١١). یەکتاپەرستییش باوەڕێکە؛ چەمکێکی هەمەلایەنە بۆ بوون و ئەمەش زۆرێک لە زانایانی موسڵمان ئاماژەیان پێ کردووە. لەم بارەیەوە (اسماعیل ڕاجی الفاروقی) دەڵێت: بەهۆی (ئەوجیهانبینیەی کە ئیسلام لە هۆشی مرۆڤی موسڵماندا دایمەزراند، موسڵمانان دەستیانکرد بەدروستکردنی زانست و مەعریفە، بنیاتنانی سیستەمەکان و کۆمەڵگەکان، یەکێک لە گەورەترین شارستانییەتەکان بە مرۆڤایەتی دەبەخشن. ئەگەر ئیسلام جەوهەری شارستانییەتی ئیسلامی بێت، ئەوا یەکتاپەرستی جەوهەری ئیسلامە. باوەڕی یەکتاپەرستی کە پێغەمبەران هێنایان و لەلایەن ئیسلامەوە لە سەرچاوەکانی قورئان و سوننەتدا بڵاو کرایەوە، دیدگای بوون (وجود) یان دامەزراند لەسەر بنەمای یەکتاپەرستی خودای گەورە و پێوەندیی نێوان خودا و مرۆڤ و گەردوون پێناسە دەکات. ئەو یەکتاپەرستییەی کە جەوهەری ئیسلامە، نوێنەرایەتی جیهانبینێکی یەکگرتوو بۆ واقیع، ڕاستی، جیهان، کات، فەزا و شوێن دەکات). (الفاروقي، مجموعة مؤلفين، ١٩٩٨: ١٣١-١٣٧). بەمەش ڕەهەندی ڕۆحی و دانایی ئایینی تێکەڵ بەیەکتری دەکرێن، ئەمەش بۆ گرنگیدانە بە جەوهەری ڕەوشتی و ڕۆحی.

١- ٢- ٢- جیهانبینیی کۆمەڵایەتی

جیهانبینیی کۆمەڵایەتی، ڕوانگەی مرۆڤ بەرانبەر کۆمەڵگە دەردەبڕێت، واتا هەموو ئەو لایەنە کۆمەڵایەتییانەی مرۆڤ ڕۆڵی سەرەکی تێیاندا

دەبینێت. لێرەدا جیهانبینی هۆکارێکە بۆ تێگەیشتنی تاک و کۆمەڵ لە جیهانی دەوروبەریدا، چونکە «لای گۆڵدمان، هەموو بیرکردنەوەیەک سەبارەت بە زانستە مرۆڤایەتییەکان لەنێو کۆمەڵدا سەردەگرێ نەک لە دەرەوەی ئەو کۆمەڵە». (دەشتی،٢٠١٣: ٨٤). ئەمەش لێکدانەوەی واقیعی کۆمەڵایەتییە، لەژێر کاریگەریی هۆکارە کولتووری و کۆمەڵایەتی و ئابووری و ئایینییەکاندا، کە پاشخانی فیکری و بەستێنی کۆمەڵایەتی تاک یان کۆمەڵ لەقاڵبدەدەن. ئەم چەمکە لای بیرمەندی کۆمەڵایەتی فەرەنسی لۆسیان گوڵدمان جیهانبینی زیاتر وابەستەی کۆمەڵ دەکات، پێی وایە: «جیهانبینی نووسەر، زاراوەیەکە ئاماژەیە بۆ مانای ئەو بیرۆکە و ئاوات و هەستانەی کە ئەندامانی گرووپێکی کۆمەڵایەتی دیاریکراو هەیەتی و لەگەڵ گرووپە کۆمەڵایەتییەکانی دیکەدا لەململانێدان، جیهانبینی بووەتە فۆرمێک هۆشیاری کۆیی پێ دراوە، چونکە جیهانبینی هۆشیاری بە کۆمەڵە لە ئەنجامی هەندێک بارودۆخی کۆمەڵایەتی و ئابووری و سیاسی و ئایدیۆلۆژی... هاتووەتە ئاراوە کە تاک ڕووبەڕووی دەبێتەوە» (شحید،١٩٨٠: ٤٤) .

لە جیهانبینی کۆمەڵایەتیدا، زیاتر جەخت لەسەر تێگەیشتن و ڕوونکردنەوەی لایەنە کۆمەڵایەتییەکانی، وەک چینە کۆمەڵایەتییەکان، کارلێکی کۆمەڵایەتی و ژینگە، ئابووری، دەسەڵات، ڕۆشنبیری... دەکرێت. «بونیاد لای لۆسیان گوڵدمان، لێکچوونی لەگەڵ تیۆریی بونیادی جان بیاجەدا هەیە لەلای بیاجە چەمکی تیۆری بونیادی تەواو کاری خراوەتە ڕوو، بەڵام لەلای لوسان گۆڵدمان ئەم چەمکە لە بواری لێکۆڵینەوەی کۆمەڵایەتی ئەدەبدا پراکتیزەکراوە لە ڕوانگەی بونیادگەری پێکهاتەیدا، بنەمایەکی سەرەکی دەخرێتە ڕوو، ئەویش ئەوەیە کە هاوتابوونێک لەنێوان پێکهاتەی هونەری و پێکهاتەی کۆمەڵایەتیدا هەیە و ئەمەش تەنیا لە ڕێگەی جیهانبینیەوە دەتوانرێت لێی تێ بگەین» (عبدلمالک، ٢٠١٤ :٢٧٥).

١- ٢- ٣- جیهانبینیی لە شیعردا:

جیهانبینی لە شیعردا، گوزارشت لە تێڕوانینی مرۆڤ دەکات بۆ ژیان، بوون، پێوەندییەکانی مرۆڤ، سروشت و ڕۆح، دابینکردنی تێگەیشتنێکی قووڵە بەرانبەر بە ئەزموونی مرۆڤایەتی لەنێو دەقی شیعریدا، پردی گواستنەوەی جیهانبینیی شاعیر بۆ نێو دەق و لەڕێی ئەویشەوە بۆ خوێنەر زمانە، بەمەش شاعیر دەیەوێ لەڕێی زمانەوە گوزارشت لە جیهانبینیی خۆی لەنێو دەقدا بکات و لەدیدێکی جیاوازیشەوە تەماشای دیاردە و ئاریشەکانی نێو کۆمەڵگە دەکات و دەتوانێ واتایەکی نوێیان پێ ببەخشێت. لەم بارەیەوە لۆسیان گوڵدمان، لەنێوان دۆخی کۆمەڵایەتی و داهێنانی کولتووری ئەدەبیدا پرسی جیهانبینی دەگونجێنێت و دەڵێت: «جیهانبینی نیوەی داهێنانی کولتووری پێک دێنێت» (کەریم، ٢٠١٢: ٢٦). کەواتە: مانا لەشیعردا دەرخەری جیهانبینیی شاعیرە، جیهانبینیی شاعیریش لە شیعرەکانیدا، لەو پێوەندییە بەناویەکداچووانەی نێوان ژینگە و دەق پێک دێت. ئەمەش بەو مانایە نایەت، کە لایەنی ستاتیکیی دەق بکرێتە قوربانی، چونکە «ئەرکی ئایدیۆلۆژیا و ستاتیکا دوو ڕووی یەک دراون. بە جۆرێک مەحاڵە هونەریی بوونی هەر بەرهەمێکی ئەدەبی بێتە دی، ئەگەر هەردوو ئەرکەکە پێکەوە و لەیەک کاتدا جێبەجێ نەکات» (وادی ٢٠٠٣: ٤٢). بەمەش ئەوەمان بۆ دەردەکەوێت، کە واتا لەنێو دەقی شیعریدا گرنگە، بۆ گەیاندنیشی ئەم واتایە پێویستی بە کۆمەڵێک شێوازی هونەری هەیە، تاوەکوو ماناکان لە فۆرمێکی ئەدەبیی جواندا بەخوێنەر بگەن. لەگەڵ ئەوەشدا «جیهانبینیی شاعیر ڕوانین و تێگەیشتنیەتی لەشتەکان فەلسەفە و بیرکردنەوەیەتی لە ژیان و بوون و دیاردەکان، بیروباوەڕ و قەناعەتیەتی

دەربارەی ڕاستیگەلێک کە لەگەڵیاندا دەژی» (بەرزنجی، ٢٠١٨ :٣).

کەواتە پێوەندیی نێوان جیهانبینی و شیعر پێوەندییەکی پتەوە، دەتواندرێت دووپاتی ئەوەش بکرێتەوە، کە شیعر لە جیهانبینیی شاعیرەوە سەرچاوەدەگرێت بۆ ئەو واقیعە بەرجەستەیەی، کە لە جیهانبینی تایبەتی خۆیدا ڕەنگی داوەتەوە لەبەر ئەوەی «جیهانبینیی شاعیر تەنیا لە ڕەهەندی سیاسی، کۆمەڵایەتی، فەلسەفی، بەهای فیکریدا سنووردار ناکرێت، چونکە بەم شێوەیە زیاتر لە تێوردارشتن نزیک دەبێتەوە نەک لە جیهانبینیی شیعری، وێڕای هەموو ئەو شتانەی کە واتای شەفافیەت و ڕاستگۆیی و شیعرییەت و جوانکاری دەبەخشن، بەڵام سەرچاوەی جیهانبینی شاعیر خۆی لە کۆمەڵگە و کۆی تایبەتمەندییەکانی ئەو ئەزموونە مرۆییە دادەتاشێت کە تێیدا دەژی» (شكري، ١٩٨٦: ٧٦) .

هەر لەم بارەیەوە تۆماس ئیلیوت ١٨٨٨-١٩٦٥ شاعیر و ڕەخنەگری ئینگلیز، شیعر و جیهانبینی بە یەکترەوە گرێ داوە و پێی وایە: «ئەرکی شیعر بەرجەستەکردنی فەلسەفەی ژیانە نەک وەک تیۆر بەڵکوو وەک جیهانبینی، تیایدا ئامانجی شاعیر خستنەڕووی جیهانبینییەتی بەرانبەر ژیان، ئەم جیهانبینییەش بە تەواوەتی دەرناکەوێت، ئەگەر پێکهاتە دەربڕینییەکەی ئەو ژیانە لەخۆ نەگرێت کە لە هزری مرۆڤدا دروست بووە» (عاطف، ٢٠٠٠: ٨٢). لێرەدا بۆمان دەردەکەوێت کە (ئلیوت) ئەرکی داوەتە شیعر و تەنیا وەک دارشتنێکی زمانی سەیری ناکات، بەڵکوو شاعیر لەڕێی جیهانبینیی خۆیەوە لە دەقەکەیدا گوزارشت لەو واقعەدا دەکات، کە تیایدا دەژی.

جیهانبینی ڕۆڵێکی گرنگی هەیە لە ئەدەبدا بەگشتی و شیعر بەتایبەتی، لەهەر دەقێکی شیعریشدا بەگوێرەی واقیعی بابەتەکە دوو جۆر جیهانبینی بەدی دەکرێت، (یەکەم: جیهانبینیی بیناو، ماددیی پشت بە واقیعێکی بەرجەستە یان دیاردەیەک دەبەستێت، کە بە شێوەیەکی ماددی مامەڵەی لەگەڵدا دەکرێت، دووەم: جیهانبینیی عەقڵ و دڵ، ئەویش لە ڕێی خستنەڕووی جیهانبینییەکانی شاعیر بەرانبەر بە بوونی خۆی و بوون، کۆی ئەزموونەکانی ژیانی) (منصور، المختار، ٢٠٢٢: ٤)، بەدیار دەکەوێت. هەردوو جیهانبینییەکە کاریگەرییەکی زۆریان لە شیعردا هەیە، هەندێک جار بەپێی زەمینەی فیکری و کولتووری بەناو یەکدا دەچن، یان پێچەوانەی یەکتری دەبنەوە.

(٣) ٢- ١- ئایین لەدیدی زەینەب خاندا:

ئەم جۆرەی جیهانبینی وەکوو هەر یەک لە جۆرەکانی دیکەی جیهانبینی، خاوەن تایبەتمەندیی خۆیەتی و لە ناوچەیەک بۆ ناوچەیەکی دی، لە شاعیرێکەوە بۆ شاعیرێکی دیکە جیاوازە، ئەمەش بە گوێرەی ئایین و پاشخانە کولتوورییەکەی دەگۆڕێت. «جیهانبینیی ئایینی لە شیعردا پیشاندانی کۆمەڵێک چەمک و دەستەواژەی ئایینییە، بەپێی ئەو تێگەیشتنەی شاعیر بۆ خودی ئایین هەیەتی دەردەکەوێت» (عزالدين، ٢٠٢٣: ١٣٦). کەواتە: شاعیران جیهانبینیی ئایینی بەکار دەهێنن بۆ پرسەکانی خۆبەزلزانین و سوپاسگوزاری و بەهای باوەڕ و باس لە هەستەکانی دڵەڕاوکێی بوونگەرایی و گەڕان بەدوای حەقیقەتدا دەکەن. «جیهانبینیی ئایینی دەتوانێت، لە شیعردا لە ڕێگەی هێما ئایینییەکان و ئاماژەدان بە دەقە پیرۆزەکان و بەکارهێنانی چیرۆکی پێغەمبەران و کەسایەتییە پیرۆزەکان، وەک هێما لە شیعرەکاندا دەربکەوێت» (سلام، ٢٠٠٦ :٣). کەواتە: هەموو ئەمانە بەشدارن لە پێدانی قووڵاییی ڕۆحی بە شیعری ئایینی. ئەوەی لێرەدا مەبەستمانە دیدگای ئایینی ئیسلامە لە شیعرەکانی زەینەب خاندا، ئایینی ئیسلامیش دەڵێت: «خوا میهرەبانە و هەموو توانایەکی هەیە و خوڵقێنەری زەوی و ئاسمان و

هەموو بوونە. تاکە و دایباب و منداڵی نییە و لەڕێی پێغەمبەر و نێردراوەکانییەوە ڕێنمایی مرۆڤایەتی کردووە» (ڕزگار، ٢٠٢٢: ١٢). ئەم تێگەیشتن و قووڵبوونەوەیە لە ئایینی ئیسلامدا لە بەشێک لە دەقە شیعرییەکانی زەینەب خاندا ڕەنگی داوەتەوە و جیهانبینیی ئەومان سەبارەت بەم بابەتانە بۆ دەردەخات.

٢-١-١- بنەماکانی باوەڕ لە دیدی زەینەب خاندا:

بێگومان بنەماکانی باوەڕ لە ئایینی ئیسلامدا شەشن، باوەڕنەهێنان بە هەریەک لەمانە دەرچوونە لەم ئایینە. زەینەب خانیش ئەمەی بە وردی لە شیعری "خودای بەخشندە"دا، کە ساڵی ١٩٤٥ نووسیویەتی دەرخستووە و پێی وایە:

گەر مرۆڤ

بڕوا بهێنێ بە گشت پێغەمبەر

تەورات و ئینجیل، قورئانی سەروەر

بە خودای تەنیا و بە قەزاوقەدەر

بە عیلم و زانین بە ڕۆژی مەحشەر

دەبێتە مەردی مەیدانی دوایی

بێ خەم دەچێتە سایەی خودایی (زەینەب خان، ٢٠٢٢: ١٥٦)

شاعیر لەم دوو دێڕەدا، بە ڕوونی پێبەندبوونی مرۆڤ بە بنەماکانی باوەڕ، وەک: خودا و پێغەمبەران، کتێبە ئاسمانییەکان، قەزا و قەدەر، ڕۆژی دوایی، هاوشانی ئەمانەش زانست دەکاتە بنەمایەکی دیکەی باوەڕهێنان. بەم شێوەیە پێی وایە گەر مرۆڤ بەم بنەمایانەوە پێبەند بێت لە ڕۆژی دواییدا دەکەوێتە بەر سێبەر و لێخۆشبوونی پەروەردگار.

٢-١-٢- بیرکردنەوە لە بوونی خودا لە دیدی زەینەب خاندا:

لە دیدی شاعیردا خودا تاکە و تایبەتمەندیی کامڵبوونی هەیە و هاوشێوەی نییە و خاوەنی دەسەڵاتێکی ڕەهایە، لە هەمان کاتدا مەبەستی دەرخستنی بێ هاوبەشی و بێ هاوتاییی خودایە. ئەم جیهانبینییەش پاڵنەرێکە بۆ بەهێزکردنی بیروباوەڕی خۆی و خوێنەر، هەروەها بیرکردنەوەشە لە هەموو تواناکانی پەروەردگار، ئەمەش لە چەندان دەقی شیعریدا ڕەنگی داوەتەوە. لە شیعری "ناسین"دا، ساڵی ١٩٤٩ نووسیویەتی، دەڵێت:

کە زانی خودای تاک بێ هاوتایە

هەر ئەو دەمێنێ و باقی فەنایە

بە غەیری خودا خودای تر نییە

بێ شەریک ئەوە زاتی ئەڵڵایە. (زەینەب خان، ٢٠٢٢: ١٨٦) .

لەم دوو دێڕەی سەرەوەدا، پەروەردگار زاتێکی ئەزەلییە و هاوبەشی نییە و تەنیایە و کەسی نییە، هەر ئەو شایستەی پەرستنە. بێگومان دیدی شاعیر، هەڵگری باوەڕێکی ئایینیی قووڵە، چونکە باس لە مانەوەی خودا و لەناوچوونی هەموو بوونەوەرەکان دەکات.

٢-١-٣- پێغەمبەر موحەممەد (د.خ.) لەدیدی زەینەب خاندا:

پێغەمبەری ئیسلام موحەممەد (د.خ.)، وەک کاریگەرترین و دوایین پەیامبەری خودا، بووەتە ئیلهامبەخشی بەرهەمی شیعریی زۆربەی شاعیرانی کورد، زەینەب خانیش وەک شاعیرێک لە خانەوادەیەکی ئایینپەروەردا، کاریگەریی ئەم زاتە گەورەی لەسەر بووە. شاعیر دیدێکی ئەرێنی دەخاتە

ڕوو، کە پڕە لە ڕەحمەت و بەزەیی، هەروەها پێغەمبەر (د.خ.)، وەک هێمای شەفاعەت و ڕەحمەتی پەروەردگار وێنا دەکات. لە شیعری "بۆ محەمەد (د.خ.) پێشەوای مرۆڤایەتی"دا، کە ساڵی ١٩٤٩ نووسیویەتی، دەڵێت:

شەو تا بەیەنی، ڕۆژ تا ئێوارە

بکەم تەعریفی، زاتی ئەو یارە

پێم بەیان ناکرێ، وەسفی محەممەد

لە ئینسانیەتی ئەو پایەدارە

هەر ئەو شەفیعی گوناهکارانە

کلیلی دەرگای تۆبەکارانە (زەینەب خان، ٢٠٢٢: ١٩١).

لەم شێعرەدا بۆمان دەردەکەوێت، شاعیر شەو و ڕۆژ خەریکی پێناسەی ئەم زاتە بێت، ناتوانێت مافی تەواوی پێ بدات، چونکە لەمرۆڤایەتیدا باڵاترینە.

٢-١-٤- ژیان و مردن لەدیدی زەینەب خاندا:

لە فەلسەفە ئایینییەکاندا ژیان وەک ئەزموونێک یان سەفەرێکی کاتییە، لە ئایینی ئیسلامیشدا «ئەم دونیایە کێڵگەیەکە بۆ ژیانی دوای مردن لە دونیادا مرۆڤ ماندوو دەبێت و کاری زۆر دەکات، لە ژیانی دوای مردنیشدا پاداشتەکەی بەرەو ڕوو دەبێتەوە، ئەگەر چاکە، ئەوە چاکە، ئەگەر خراپە، ئەوە خراپە» (عبد الاە، ٢٠٢٠: ٢٠). لە شیعردا ژیان و مردن وەک دووانەیەکی ئەبەدی بەرجەستە دەبن، کە لە هەناوی خۆیدا مانا بەناویەکداچووەکانی سەرەتا و کۆتایی، خۆشی و خەم، بوون و نەبوون هەڵدەگرێت. زەینەب خان لەبارەی مردن و ژیانەوە چەند دەقێکی شیعری هەیە و دیدگای خۆی سەبارەت بەم بابەتە خستووەتەڕوو. لە شیعری "کەی هەق دەناسی"دا، کە ساڵی (١٩٣٨) نووسیویەتی لە دوو دێڕی کۆتاییدا، دەڵێت:

تەمەن چاوترووکانێکە، وەک برووسکە تێدەپەڕێ

گەنجی قاڕوونت لە دەست بێ، بەبێ ئیمانت بۆ چییە

تۆ ئەم دونیایە جێ بێڵی، ئەسەفە بیر نەکەیتەوە

قیامەت ماڵی بەقایە، ئەبەدی و بێ کۆتایی یە (زەینەب خان، ٢٠٢٢: ١١٣) .

لێرەدا جیهانبینیی شاعیرمان بۆ ئاشکرا دەبێت، کە ژیان و تەمەن وەکوو چاوترووکان و برووسکە لە تێپەڕبوونیاندا بەخێرایی دەچووێنێت، ئەم وێناکردنەش واتا ژیانی دونیا کاتییە و زوو تێپەڕ دەبێت و پشتبەستن بە سامان و خۆشییە ماددییەکانی بەتەنیا بێ بایەخن، مرۆڤ سەروەت و سامانی قاڕوونی هەبێ بێبەهایە، ئەگەر ئیمانی لەگەڵدا نەبێت. هەروەها ئاماژە بە گرنگیی ژیانی دوای مردن دەکات، وەک چارەنووسی کۆتایی، بەوپێیەی دەبێت ئەو ئامانجە ڕاستەقینەیە بێت، کە مرۆڤ هەوڵی بەدەستهێنانی دەدات، چونکە ژیانی دوای مردن هەمیشەیی و بێکۆتایە.

٢-٢- ڕەهەندی کۆمەڵایەتی لە دیدی زەینەب خاندا :

جیهانبینیی شاعیر بۆ ڕەهەندە کۆمەڵایەتییەکان دیدێکی بەهێز و هەمەلایەنە لەڕێی دەقە شیعرییەکانییەوە وا دەکات کۆمەڵگە بتوانێت ڕووبەڕووی ئاستەنگەکان ببێتەوە و گۆڕانکاری ئەرێنی بەردەوام بەدەست بهێنێت، چونکە «ڕەهەندی کۆمەڵایەتی لەسەر بنەمای واقیعێکی زیندوو و ڕەهەندی تاکەکەسیش لەسەر بنەمای هۆشیاری داهێنەر دادەمەزرێت، جیهانبینییش لە ئەنجامی پێوەندییەکی دیالێکتیکی نێوان هەر سێ توخمی: واقیع، داهێنەر و کاری داهێنەرانە دەردەرکەوێت»

(البحيري، ٢٠١٥: ١٦٧)، چونکە «ئەدەب بەرهەمێکی تاکی نییە وەک تێڕوانینێکی کەسیش هەڵسوکەوتی لەگەڵدا ناکەین. ئەم تێڕوانینە ئەگەرچی تاکیش بینووسێت گوزارشت لە ناخی کۆمەڵگە و تێڕوانینی خەڵک دەکات» (فضل، ٢٠٠٢: ٥٦).

زەینەب خان لە ڕێگەی شیعرەکانییەوە تێگەیشتن و جیهانبینیی خۆی لە ڕەهەندە کۆمەڵایەتییەکاندا پێوەست بە بابەتەکانی ئافرەت، ڕەخنە، پەروەردە و فێرکردن، بەها مرۆییەکان، دەخاتە ڕوو. ئێمەش بەشێک لەم دەقانە شی دەکەینەوە و ڕوانگەی شاعیری تیادا ئاشکرا دەکەین.

٢-٢-١- ئافرەت لە دیدی زەینەب خاندا:

زەینەب خان لە خانەوادە و ژینگەیەکی کراوە و تەندروست پەروەدە و گەورە بووە، تیایدا ڕێز لە مافەکانی ئازادی و خوێندن و یەکسانی... ئافرەتان گیراوە، لەگەڵ ئەوەشدا دەرکی بە ئازار و چەوساندنەوەکانی ئافرەتی کورد لەو سەردەمەدا کردووە، چونکە شاعیر «هۆشیارییەکی ئەوەندە باڵای ئافرەتانەی یەکسانخوازانەی هەیە کە کەموێنەیە لەجۆری خۆیدا. » (قەرەداخی، ٢٠١٨ :٩٠)، بۆیە جیهانبینیی خۆی لەچەندان دەقی شیعریدا بۆ مەبەستەکانی یەکسانی و ڕۆڵ و پێگە و ڕەخنەگرتن لە ژندا خستووەتە ڕوو. بۆ نموونە شاعیر دیدگای خۆی سەبارەت بە یەکسانی نێوان ژن و پیاو لە شیعری لە "ڕەگەزی ئێمە"دا، کە ساڵی ١٩٦٢ نووسیویەتی ڕووني دەکاتەوە، کە ئافرەت و پیاو لەڕووی هۆشیارییەوە یەکسانن و جیهانبینیی خۆی دەخاتە ڕوو، ڕوو لە پیاوان دەکات و دەڵێت:

من مێ

تۆ نێر...

بەهرەت هەبێ

بەهرەدارم

دوژمنایەتی تۆ چیە

چێژ وەردەگری لە ئازارم. (زەینەب خان، ٢٠٢٢: ٢٥٩) .

لەم کۆپلە شیعرەدا، جیهانبینیی شاعیرمان بۆ دەردەکەوێت، پێیوایە کە ئافرەت لە ڕووی توانای بیرکردنەوە و بەهرەداریدا هیچی لە پیاو کەمتر نییە و یەکسانن، بۆیە نابێت پیاوان بە جیاوازیی هێزی جەستەیان ئازاری ئافرەتان بدەن چونکە، «ئەوە سروشتە وای کردووە، ژن و پیاو جیاواز بن، ئەم گوتەیە کاتێک دروستە، مەبەست لەو جیاوازییە، تەنیا لە یەکدینەچوونی بیۆلۆگی بێت و هیچی دیکە، بەڵام ئەوەی پیاو لە ژن باڵاترە، لە ئەفسانەیەکی حەوت ڕۆح بەو لاوە، هیچی دیکە نییە. » (حەسەن، ٢٠١٣: ٦٩).

٢-٢-٢- ڕەخنەگرتن لە دیاردە ناشیرنەکانی کۆمەڵگە لە دیدی زەینەب خاندا:

بە تێڕامان لە دەقە شیعرییەکانی زەینەب خاندا، ئەوەمان بۆ دەردەکەوێت لە بەشێک لە ناوەڕۆکی شیعرەکانیدا ڕەخنەی لە دیاردە چەوتەکانی نێو کۆمەڵگەی کوردی گرتووە، چونکە ئەرکی شاعیر لە شیعرەکانیدا تەنیا گواستەوەی ڕووداوەکان، یان ڕەنگدانەوەی وێنەی کۆمەڵایەتی نییە، بەڵکوو ئەرکی ڕەخنەگرتن و چاکسازیشە. «شاعیر لەم ڕێچکەیەدا پەیامی ئەوەیە، کە ڕەخنە لەو شتانە بگرێت، کە شایستەی ڕەخنەلێگرتنن، جا بابەتی ڕەخنەلێگرتنەکە هەر بوارێکی جیاوازی ژیان بگرێتەوە، هەر بە تەنیاش خودی بابەتەکە نەخاتە ڕوو، بەڵکوو بەدوای هۆکاری سەرهەڵدانی و چۆنییەتیی ڕوودانەکەی دەگەڕێت و شیکارییانەش شییان دەکاتەوە» (بیرێژی و محەمەد، ٢٠١٥: ١٩). کەواتە شاعیر هەوڵ دەدات ڕۆشنایی بخاتە سەر بۆشاییەکانی نێو بەهاکانی کۆمەڵگە،

زەینەب خانیش هەریەک لە بابەتەکانی شاعیران، دابونەریت، بێ پلانی، خیانەت، ناتەبایی، پیاوسالاری، هێزی چەک، دیاردە ناڕەوشتییەکانی نێوکۆمەڵگەی کوردی خستووەتە بەرنەشتەری ڕەخنەکانییەوە، لە سۆنگەی دڵسۆزی و خەمخۆری بۆ نەتەوەکەی ڕەخنە لە دیاردەی خیانەت و براکوژی دەگرێت. لە شیعری "ئەمڕۆ و بەیانی"دا، کە ساڵی (١٩٤٦) نووسیویەتی، دەڵێت:

بەعزێ لەشکری دوژمن دەهێنن

هەتاکوو پشتی یەکتر بشکێنن

خیانەت نابڕێ لە خوێنی کوردان

بۆیە قەت نابنە هەتاوی ئاسمان

کێ دێ ئەو سیحرە بۆ من بەتاڵ کا

برا کە خوێنی برا حەلاڵ بکا؟! (زەینەب خان، ٢٠٢٢ : ١٦٦)

جیهانبینیی شاعیر بە ڕوونی دەردەکەوێت بەوەی میللەتێک هەرخەریکی خیانەتکردن بن لە یەکتری، هەتاوی ئازادییان لێ هەڵنایەت. شاعیر بەلایەوە حەلاڵکردنی خوێنی برا بەدەستی یەکتری، بە سیحرێکی ڕەش دەزانێت، کە بە کەس بەتاڵ ناکرێتەوە، واتە دیاردەیەکە لە بەرۆکی کوردان نابێتەوە.

٢-٢-٣- پەروەردە و فێرکردن لە دیدی زەینەب خاندا:

شیعری منداڵان بە یەکێک لە سەرچاوەکانی پەروەردە و فێرکردن دادەنرێت، بایەخ بە کەسایەتیی منداڵ و ژیری و جەستەی دەدات، بەمەش ئەزموونێکی سەرەتایی لای منداڵ دروست دەکات، لە ئاییندەدا لەگەڵیدا دەژی. ئەم جۆرە شیعرە بە چەند تایبەتمەندییەک دەناسرێتەوە، کە تیایدا ڕەچاوی ئاستی تێگەیشتن و توانای گەشەی مێشک و تەمەنی منداڵ دەکرێت، بۆ ئەوەی منداڵان بیخوێننەوە و سوود و چێژی لێ وەربگرن.

شیعری منداڵان «گوزارشتی جوان و وتەی شیرین و ئاسان دەگەیەنێ کە خۆشی دەخاتە دەروونی منداڵان و زەردەخەنە دەخاتە سەر لێوەکانیان و گەشی دەخاتە ڕوویان و گەشبینی و هیوا و بڕوا و متمانە بەخۆبوونیان پێ دەبەخشێت. ئەدەب بۆ منداڵان خۆراکێکی ڕۆحییە کە هۆش و خەیاڵی منداڵان پێویستییان پێی هەیە، زاخاوی بیر و هۆشیان دەدات، زەین ڕوون و ڕۆشنبیر و زۆرزانیان دەکات.» (فەتاح، ٢٠٢٢: ٩٥). بەم شێوەیە ئەو دەقانەی بۆ منداڵان دەنووسرێن هەر دەقێکی ئاسایی نین، بەڵکوو مەبەستدارن، کاریگەری درێژخایەن لەسەر هزر و خەیاڵ و دەروونی منداڵاندا بەجێ دەهێڵن، بۆ ئەم مەبەستەش زەینەب خان لە دیوانەکەیدا چەند شیعرێکی بۆ منداڵان تەرخانکردووە، کە ناوەڕۆکەکانیان مەبەستەکانی ئامۆژگاری و هاندانی منداڵان و ئاژەڵدۆستی لەخۆگرتووە. ئێمەش لێرەدا هەوڵدەدەین، جیهانبینیی تایبەتی شاعیر بۆ منداڵان ئاشکرا بکەین. زەینەب خان لە شیعری "ئەدەبی خوێندن"دا، کە ساڵی (١٩٤٠) نووسیویەتی، نەخشەڕێگەیەکی دروست پیشانی منداڵان دەدات، تا لە ژیانی ڕۆژانەیاندا سوودی لێ وەرگرن، دەڵێت:

بەیانی لە خەو هەڵساین، دەم و چاومان جوان دەشۆین

چییان هێنایە پێشمان، شوکری خوا دەکەین، دەخۆین

دەچینە بەر ئاوێنە، شانەی گیرفان دەردێنین

گوڵاو لە خۆمان دەدەین، پەرچەمان دادەهێنین

دوایە زۆر بە بێدەنگی، دەگرینە بەر ڕێی مەکتەب

ڕێز لە مامۆستا دەنێین، بەحورمەت و بەئەدەب

نابێ دەنگمان بەرز بێ، لەسەر دەنگی مامۆستا

بۆ وەڵامی هەر پرسیار، دامەنیشە و بوەستە

هەوڵی خوێندنت بدە، ئەگەر عاقڵ و ژیری

بەبێ خوێندن ناگەیتە، دانایی و ڕۆشنبیری (زەینەب خان، ٢٠٢٢: ٢٩٢)

شاعیر لەم دەقەیدا ڕەفتاری ڕۆژانەی هەر منداڵێک لەماڵەوە تا قوتابخانە دەخاتە ڕوو، پاشان ئامۆژگارییان دەکات، کە لە بەرانبەر مامۆستادا بەڕێزبن لە خوێندنیشدا بەردەوام بن تا دەگەنە دانایی و ڕۆشنبیری. زەینەب خان لەم دەقەیدا هێندە وردی وێنای جیهانی منداڵانی کردووە، بە چەشنێک هیچ لایەنێکی ژیانی ڕۆژانەی منداڵی فەرامۆش نەکردووە. جیهانبینیی شاعیر لەم دەقەدا وێناکردنی سەرتاپای قۆناغەکانی ژیان و خوێندنی مرۆڤە لە منداڵییەوە تا گەورەبوون.

٢-٢-٤- بەها مرۆییەکان لە دیدی زەینەب خاندا :

بەها مرۆییەکان لە شیعردا ڕەنگدانەوەی ئەزموون و هەستی قووڵی مرۆڤە. شاعیر دەتوانێت تێیدا ئامرازە هونەری و جوانیناسییەکان بەکار بهێنێت، بۆ تیشکخستنە سەر بەها سەرەتاییەکانی مرۆڤ وەک دادپەروەری، ئازادی، خۆشەویستی... «بەها مرۆییەکان کۆمەڵێک ڕەوشت و دابونەریتی کۆمەڵایەتی و ڕەفتار و بنەمای ئایدیاییکی تاکە، لە سەرەتای منداڵییەوە لەسەریان پەروەردە دەبێت، بە درێژایی ژیانی لەگەڵیدا بەردەوام دەبێ و لە ژیانی ڕۆژانەشیدا، بە شێوەیەکی خۆڕسک و سروشتی پراکتیزەیان دەکات. هەوڵێکە لەلایەن تاکەوە بۆ خۆڕازیکردن و بەدەستهێنانی ڕێزی کۆمەڵگە» (حمزة، ٢٠١٩: ٧). زەینەب خان بۆ ئەم مەبەستە دەستڕەنگینیی خۆی لە بەشێک لە شیعرەکانیدا پیشان داوە. لە دەقی "هیتلەری زاڵم"دا، کە ساڵی ١٩٤٢ نووسیویەتی، جیهانبینیی خۆی لەبارەی بەها مرۆییەکانی وەک دادپەروەری، هاوسۆزی، یەکسانی، خۆشەویستی و مرۆڤدۆستی گەیاندووەتە لووتکە، دەڵێت:

ئینسان ئینسانە چ لێرە و لەوێ

ئازار بەو بگا بە منیش دەکەوێ

چ جوولەکە بێ و مەسیحی و ئیسلام

هەمووی ئینسانن باقی وەسسەلام

خوایە ڕیسوای کەی هیتلەری زەبوون

جەسەدی ئینسان دەکا بە سابوون

جەرگم دەسووتێ و دڵم ژان دەکا

ئەو زوڵمە ڕۆحم هەراسان دەکا (زینەب خان، ٢٠٢٢: ١٣٦).

لەدیدی شاعیردا، مرۆڤبوون پێوەری سەرەکییە لە کۆمەڵگەدا و پێی وایە نابێت مرۆڤ لەسەر بیروباوەڕ و ئایینی جیاواز مافیان پێشێل بکرێت و ئازار بدرێن، چونکە زەینەب خان بە ئازاردانی هەر مرۆڤێک لە جیهاندا ئازار دەچێژێ و هاوسۆزی خۆی لەبەرانبەریاندا دەنوێنێت، ئەمەش ئەوپەڕی مرۆڤدۆستیی شاعیرمان پیشان دەدات، بۆیە نزای ڕیسوابوون لە هیتلەر دەکات.

(٤) ئەنجام:

– ئەزموونی ئەدەبیی زەینەب خان وەک ژنێکی کورد، لەو سەردەمەدا ئەزموونێکی بێهاوتا بووە. بۆ خۆی لە خانەوادەیەکی ئایینپەروەر بووە، بۆ خۆیشی کەسێکی باوەڕدار بووە، بۆیە بەشێک لە ناوەڕۆکی شیعرەکانی بۆ لایەنی ئایینی تەرخانکردووە. شاعیر جگە لە دەرخستنی دید و تێڕوانینی خۆی بەرانبەر: بنەماکانی باوەڕ هێنان بە خودا و پێغەمبەر، کتێبە

ئاسمانییەکان، قەزا و قەدەر، ڕۆژی دوایی، زانستیش دەکاتە بنەمایەکی دیکەی باوەڕهێنان. دیدی شاعیر بۆ بوونی زاتی خودا هەڵگری باوەڕێکی ئایینیی قووڵە، چونکە باس لە مانەوەی خودا و لەناوچوونی هەموو بوونەوەرەکان دەکات. دیدێکی ئەرێنیشی هەیە بەرانبەر پێغەمبەری ئیسلام (د.خ)، کە پڕە لە ڕەحمەت و بەزەیی، کە وەک هێمای شەفاعەت و ڕەحمەتی پەروەردگار وێناي دەکات. بەگشتی شاعیر لەکۆی ٢٠٩ دەقی شیعری دیوانەکەیدا ٣٨ دەقی بۆ مەبەستە ئایینییەکان تەرخان کردووە.

– زەینەب خان وەک شاعیرێکی دانەبڕاو لە کۆمەڵگە، کێشە و ئاریشە کۆمەڵایەتییەکانی لە ناوەڕۆکی شیعرەکانیدا بەرجەستە کردووە، هەڵبەتە ئەمەش دیدگای شاعیرمان بۆ ڕوون دەکاتەوە لە بەرانبەر ڕۆڵ و ئەرکی شیعر، کە تەنیا گەمەیەکی زمانەوانی ڕووت نییە، بەڵکوو ئەرکدارە و پەیامێکی لەهەناوی خۆیدا هەڵگرتووە، بۆیە هەریەک لە پرسەکانی ئافرەت، ڕەخنەگرتن لە دیاردە ناشیرنەکانی نێو کۆمەڵگە و دانانی ڕێگەچارە بۆیان و پەروەردە و فێرکردن... کردووەتە بابەتی بەشێک لە ناوەڕۆکی شیعرەکانیدا. شاعیر لە کۆی ٢٠٩ دەقی شیعری دیوانەکەیدا، ١١٠ دەقی بۆ پرس و بابەتە کۆمەڵایەتییەکان تەرخان کردووە.

(٥) سەرچاوەکان

بەکوردی:

– باجەلان، بڵند (٢٠٢٤)، زەینەب خان لەنێو دونیای چەمکە جیاوازەکاندا، چاپی یەکەم، چاپخانە کوردستان، سنە.

– بیرێژی، محمد، حەسەن یوسف، شاخەوان فەرهاد، (٢٠١٥)، پێشمەرگە لە شیعری شاعیرانی کورددا، چاپی یەکەم، چاپخانەی ڕۆژهەڵات، هەولێر.

– برایم، ڕابەر سەید، (٢٠١٨\٧\٣)، زەینەب خان ئەستێرەیەکی بزر لەبەرزایی ئاسمان، ڕۆژنامەی کوردستانی نوێ، ژمارە ٧٦٠٤.

– بەرزنجی، ئیسماعیل، (٢٠١٨\٧\٣١)، شێرکۆ بێکەس لەنێوان جیهانبینی و شیعرییەتدا، بەرواری سەردانیکردنی سایت -٢٠٢٤\١١\١٥ کات شەشی ئێوارە- http://www.khakty.net\all-detail.aspx.

– جەمال، نەوزاد، (ئەیلولی٢٠١١)، دەربارەی خودا لە ئایینەکان و قۆناغی بەر لە ئایینەکاندا، گۆڤاری کەوانە، ژمارە ٣.

– حەسەن، حەمە سەعید، (٢٠١٣)، مێ لە سایەی ستەمدا، خانەی موکریانی بۆ چاپ و بڵاوکردنەوە، هەولێر.

– حەیدەری، مومتاز، (پاییزی٢٠٢٢)، دیوانی کچە کورد زەینەب خان شاکارێکی مەزن، گۆڤاری مێژوناسی، ژمارە٣.

– حەوێزی، دەریا جەمال حەوێز، (٢٠١٣)، جیهانبینی شیعری هاوچەرخی کوردی (کرمانجی ناوەڕاست) لەباشوری کوردستاندا، کۆلێژی زمان-زانکۆی کۆیە، تێزی دکتۆرا.

– دەشتی، کەریم، (٢٠١٣)، فەلسەفە و ئەدەب، چاپی دووەم، چاپخانەی شەهاب، هەولێر.

– ڕەسوڵ، شوکریە شەکراو، (٢٠١٨)، زەینەب خان (کچە کورد)، (١٩٠٠-١٩٨٣) خانمە شاعیری پێشەنگ لەخەبات و کۆڵنەداندا، چاپی یەکەم، چاپخانەی ڕۆژهەڵات، هەولێر.

– ڕەسوڵ، حەمە ڕەسوڵ، (٢٠١٣)، جیهانبینی لەڕۆمانی کوردیدا کرمانجی خواروو ٢٠٠٠-٢٠١٠، چاپخانەی کەمال، سلێمانی.

- ڕەسوول، سوداد، (٢٠١٩/٨/٥)، دیوانی زەینەب خان کچە کورد ڕاستیە یان وەهم؟، زانکۆی سۆران – فاکەڵتی پەروەردە، گۆڤاری ڕامان ، ژ٢٦٧.

- ڕزگار، محەمەد، (٢٠٢٢)، ئایینی ئیسلام، https:\\zaniary.com\blog\٦٢٩٠١٠٦c٤e٨ef سەردانیکردنی سایت١\١١\٢٠٢٤ کات ٧و٢٠خولەکی ئێوارە.

- زەنگەنە، مەلاڕەئوف، عەبدوڵا، حیکمەت حەمید، (٢٠٢٢)، دیوانی زەینەب خان (کچە کورد) ١٩٠٠-١٩٦٣، چاپخانەی انتشارات سنە.

- شەریفی، فەرشید، (٢٠٠٧)، فەرهەنگی زاراوەکانی فەلسەفە و زانستەکۆمەڵایەتیەکان ئینگلیزی- فارسی- کوردی ،چ١، دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم - سلێمانی.

- شەورۆ ، سلێوە، فازڵ، هاوژین، (٢٠١٧)، جگەرە لە جیهانبینیی شیعری شێرکۆ بێکەس دا، چاپخانەی زانکۆی سەلاحەددین، هەولێر.

- عارف، محەمەد نوری، (٢٠١٨)، زەینەب خان (کچەکورد) ئەو شاعیرە نیشتمانپەروەرەی کە مافی خۆی پێنەدراوە.

- عەبدولڕەحمان، مەعرووف، (تەمووزی٢٠٢٢\)، وەڵامێک بۆ مامۆستا سوداد ڕەسوول، دیوانەکەی زەینەب خان ڕاستییەکی حاشاهەڵنەگرە، گۆڤاری دیوان، ژمارە (١٤).

- عەلائەدین، عەبدولخالق، (٢٠٢١)، کۆمەڵێک هۆنراوەی فۆلکلۆری کوردی دەشتی هەولێر و وراتی کۆیە کۆکردنەوەی زەینەب خان مەلا ڕەئووف خادم سوجادە، چاپی یەکەم،

- عزالدین، سۆران بهاءالدین، (٢٠٢٣)، جیهانبینی سالم لە شیعرە کوردییەکانیدا، تێزی دکتۆرا،ک ۆلێژی زمان-زانکۆی سەلاحەدین، هەولێر.

- عەلائەدین، عەبدولخالق، (٢٠٢٠\١٢\٥) زەینەب خان لە نزیکەوە، گۆڤاری ڕامان، ژمارە (٢٧٣) بەریتانیا.

- عەبدوڵا، سەروەر، (٢٠١٩)، دیوانی زەینەب خان و چەند سەرنجێکی دەقناسی لەمەڕ نادروستی تێکستەکانی ماڵپەڕی چاودێر،https:\\www.cgawderorh\detailnews.aspx?Jimبەرواری سەردانیکردنی سایت ٢٠٢٤\١١\٢کات ٤و٣٠ خولەکی عەسر.

- غەمبار، کەمال، (٢٠٢١)، ژیاننامەی زەینەب خان لە هۆنراوەکانیدا، چاپی یەکەم، چاپخانە ماد.

- قەرەداخی، مەهاباد، (بەهاری ٢٠١٨)، زەینەب خان شاژنی بێ عەرشی شیعرستانی سەدەی بیستەم، گۆڤاری شیکار، ژمارە (٢٣) .

- فەتاح، عەبدولکەریم، (٢٠١١)، "میزان" ئیسلام لە نێوان دەرکەوتەکانی میزانی قورئاندا پرۆژەی نوێبوونەوە.

- فەتاح، ماجید خەلیل، کۆمەڵەنووسەرێک، (٢٠٢٢)، دیداری منداڵان، سلێمانی.

- فەرەج، هۆگر مەحموود، (٢٠٢٠\١١\٥)، دیوانەکەی زەینەب خان (کچە کورد) گومانە کوردانەکانمان، زانکۆی سلێمانی- کۆلێژی زمان، گۆڤاری ڕامان، ژ (٢٧٢).

- کەریم، حەسەن یوسف، (٢٠١٢)، ڕەهەندی کۆمەڵایەتی لە ڕۆمانەکانی عەتا

نەهایی دا، نامەی ماستەر، بەشی زمانی کوردی، کۆلێژی زمان، زانکۆی سەلاحەددین، هەولێر .

- کەریم، عەلی مستەفا، (٢٠١٣)، جیهانبینیی ئایینی و میتافیزیکی لای گۆران، نامەی ماستەر، زانکۆی سلێمانی، سکوڵی زمان.

- موفتی، عەلائەدین، عوسمان ڕەشاد، عەبدولخالق، (٢٠٢٠)، زەینەب خان و چەند بیرەوەریەک، چاپی یەکەم، چاپخانەی ماد.

- مەعرووف، عەبدلڕەحمان، (٢٠٢٠\١٢\١١\٥)، زەینەب خان کچەکورد لە ویژدانی چەند کەسایەتییەکدا، گۆڤاری ڕامان، ژمارە (٢٧٨-٢٧٧)

بەزمانی عەرەبی:

- البحيري، محمد الامين، (٢٠١٥)، البنيه التكوينيه من الاصول الفلسفيه الى الفصول المنهجيه، بيروت كلمه النشر و توزيع ط١.

- المفتي، عثمان، (ئاب-٢٠١٨)، زينب خان..الأديبة الكبيرة التي لم ينصفها التاريخ، أربيل.

- بن سراي، نصر الدين، (شتاء-٢٠١٨)، رؤيه العالم بوصفها اداة اجرائيه لمقاربه الحداثه، مجلة-اسلاميه للمعرفه، السنه-٢٣، عدد-٩١.

- بن لحسن، بدران، (١١/١٠/ ٢٠١٦)، في جوهر المرجعية الإسلامية، https://www.aljazeera.net/blogs// زيارة الموقع٢٠٢٤\١٠\٢٩ ساعة ٣و٣٠ عصرا.

- حمزه، محمد، (الخميس ٨ ذو القعده ١٤٤٠ ه، ١١ يوليو ٢٠١٩ م)، القيم الانسانيه،

زياره الموقع ٢٠٢٤\١٢\٧ ساعه ٨:٤٠ مساء https://www.alriyadh.com/١٧٦٥٣٣٧

- زايد، احمد، (سبتمبر ٢٠١٥)، مفهوم رؤيه العالم في علم الاجتماع والانتروبولوجيا، مجله- الاجتماعيه القوميه- المجلد الثاني والخمسون، العدد الثالث.

- سلام، محمد زغلول، (تاريخ الاضافه ٢٠٠٦/١٠/١١ ميلادي)، رؤية في الشعر الاسلامي بين المضمون والشكل، مجله الادب الاسلامي، السنه الثانيه، العدد السادس.

- شحيد، جمال، (١٩٨٠)، البنيه "التركيبيه دراسه في منهج لوسيان غولدمان" منهج البحث الادبي، دار ابن طاهرعلي جواد، بيروت.

- شكري، غالي، (١٩٨٦)، شعرنا الحديث إلى أين ؟، دار المعارف، القاهرة.

- عاطف، فضول، (٢٠٠٠)، النظريه الشعريه عند اليوت وادونيس، الهيئه العامه لشؤون المطابع الاميريه.

- عبدالحميد، شرف الدين، (٢٠ ابريل ٢٠٢٠)، افلاطون -٣- نقد الالحاد وادلة وجود الاله عند افلاطون، مواقع أعضاء هيئة التدريس بجامعة سوهاج.

- عبدالمالک، هاله ربيع عبدالعزيز، (٢٠١٤)، شعر اليوسفيين دراسه تحليليه فى ضوء (رؤية العالم) لجولدمان، حولية كلية اللغة العربية زقازيق، عدد- الثالث و اربعون.

-... › https://staffsites.sohag-univ.edu.eg زيارة الموقع ٢٠٢٤\١٠\٢٥ الساعة ٨و٤٠ دقيقة مساء.

- عبد الاله، عنتر صلحي، (٨ اغسطس ٢٠٢٠)، مفهوم الحياه والموت في الاديان السماويه، https://almohaweron.co/١٠٣٤٧-٢/زيارة الموقع ٢٠٢٤\١١\١٢ الساعة١٠و٤٠ دقيقة مساء.

- فضل، صلاح، (٢٠٠٢)، مناهج النقد المعاصر، دار الافاق العربيه، القاهره.

- ملكاوي، فتحي حسن، (٢٠٢١)، رؤية العالم حضور وممارسات في الفكر والعلم وتعليم، ط الاولي، المعهد العالمي للفكر الإسلامي - هرندن – فرجينيا- الولايات المتحدة الامريكيه.

- مجموعة مؤلفبن، (١٤١٩هـ/١٩٩٨م)، أطلس الحضارة الاسلامية، ط١، مكتبة العبيكان الرياض.

- منصور، المختار، فاطمه صباح، وسن عبد الغني مال الله، (٢٠٢٢)، الرؤيه الشعريه مقاربه تاصيليه، مجله ابحاث- كليه تربيه الاساس، المجلد (١٨)، العدد(٤).

- وادی، طه، (٢٠٠٣)، الروايه السياسيه، ط١، دار نوبار للطباعه ، القاهره.

بەزمانی ئینگلیزی:

-Albert Sidney Hornby(2010) ,Oxford Advanced Learners Dictionary.8th ed. Oxford; Oxford University PRESS. {cited ٢٠٢٣ Jun٢٣}, P.١٧٨٠.

الملخص

هذه الدراسة هي محاولة لإبراز أفكار ورؤية زينب خان في أشعارها تجاه الدين والمجتمع. وبما أن رؤية العالم جزء من النسيج الثقافي، ولهذا أصبح الدين والقضايا الاجتماعية محل اهتمام وتأمل الشاعرة، وهذا بدوره أدى إلى عرض أفكارها ووجهة نظرها حول هذه الموضوعات، ومن الجدير بالذكر أن نظرة الشاعرة للدين إيجابية، إذ استفادت من القيم الدينية لتعزيز الأخلاق والعمل الصالح. وقد تأثرت في ذلك بعائلتها وتعليمها الديني .

زينب خان، كشاعرة غير منفصلة عن المجتمع، جسدت المشاكل والقضايا الاجتماعية في محتوى أشعارها، وهذا بالطبع يوضح لنا رؤيتها تجاه البعد الاجتماعي، الذي أصبح مرآة لإيصال موضوعاتها. ومن هذا المنطلق أصبح كلا الموضوعين جوهر بحثنا هذا إذ يندرج ضمن فئة الرؤية العالمية الخاصة في إطار رؤية لعصر ما. واقتضت مادة الدراسة أن تنقسم إلى قسمين وأربعة محاور، وكل محور يتضمن عدة موضوعات. وهذه المواضيع تبرز أهمية دراستنا هذا ولتنظيم العمل بشكل أفضل، اتبعنا منهج (النقد الاجتماعي- النقد التحليلي)، تم تحليل الأمثلة الشعرية المستخدمة حسب الضرورة.

الكلمات المفتاحية: رؤية العالم، الدين، البعد الاجتماعي، الشعر، زينب خان.

Religion and Society in Zainab Khan's Viewpoint

Abstract

The present paper is an attempt to explore Zainab Khan's thoughts and views in about religion and society in her poems. The worldview of the poet is based on the cultural structure of the society she lived in, and the religion and social issues have become the focus of her thoughts. Zainab Khan was one of the poets who was highly sensitive to religious and social issues; she expressed her views on these subjects in a particular way. The poet's view of religion is positive and benefits from religious values received to promote morality and goodness. This feature was influenced by hwe family and religious education. Zainab Khan has reflected social problems in the content of her poems, which explains her worldview towards the social dimension. The article consists of two parts and four themes, and each theme includes several topics. These issues highlight the significance of our research. To further organize the work, the researchers have followed the method of social criticism and analytical criticism while analysing the poetic examples used as necessary .

Key Words: Worldview, Religion, Social Dimension, Poetry, Zainab Khan.

الشخصية المتصنعة وعلاقتها بالشعور بالنقص لدى طلبة جامعة كوية

د. جوان نوري رسول

استاذ مساعد في قسم التربية وعلم النفس/ كلية التربية/ جامعة كوية

jwan.nwri@koyauniversity.org

المستخلص:

استهدفت البحث في التعرف على الشخصية المتصنعة وعلاقتها بالشعوربالنقص لدى طلبة الجامعة. والتعرف على الفروق في الشخصية المتصنعة لدى طلبة الجامعة على وفق متغير النوع (ذكور –اناث) والتعرف على الفروق في الشخصية المتصنعة حسب متغيرالكلية والتعرف على الشعوربالنقص لدى طلبة الجامعة و على الفروق في الشعور بالنقص لدى طلبة الجامعة على وفق متغير النوع(ذكور –اناث) والتعرف على الفروق حسب الكليات. ويتحدد مجتمع البحث الحالي بطلبة المرحلة الجامعية ومن كلا الجنسين و للعام الدراسي (٢٠٢٣ -٢٠٢٤ م) وقد بلغ عدد العينة (٣٠٠) طالب وطالبة وقد قامت الباحثة باستخدام مقياس الشخصية المتصنعة والشعوربالنقص لمقياس (جداع ،٢٠١١) لكلا المقياسين وقد اظهرت النتائج :-

ان طلبة الجامعة لديهم شخصية متصنعة مرتفعة. ووجود الفروق حسب متغييري الجنس لصالح الاناث ووجود الفروق دالة احصائيا عند مستوى الشخصية المتصنعة حسب متغيير الكلية

وان طلبة الجامعة لديهم مستوي مرتفعة في الشعوربالنقص و توجد فروق بين الذكور والاناث في الشعور بالنقص لصالح الاناث . ووجود علاقة دالة بين درجات افراد العينة على حسب الكلية في الشعور بالنقص ووجودعلاقة دالة بين درجات افراد العينة على مقياس الشخصية المتصنعة ودرجاتهم على مقياس الشعوربالنقص.

التسليم: ٢٠٢٥/٥/٧

الموافقة: ٢٠٢٥/٦/١

النشر: ٢٠٢٥/٧/٢٧

كلمات مفتاحية:

الشخصية المتصنعة، الشعوربالنقص، الفروق بين الجنسين، الكليه، جامعة كوية.

▪ گۆڤاری ئەکادیمیای کوردی، گۆڤارێکی زانستیی وەرزییە، لەلایەن ئەکادیمیای کوردییەوە دەردەکرێت و بایەخ بە لێکۆڵینەوەی کوردناسی لە بوارەکانی زمان، ئەدەب، دیرۆک، جوگرافیا و کولتووریی کوردی دەدات. گۆڤارەکە لێکۆڵینەوەکان بە زمانەکانی کوردی، عەرەبی و ئینگلیزی بڵاو دەکاتەوە و یەکەم ژمارەی لە ساڵی ٢٠٠٢دا بڵاو بووەتەوە. ئەم گۆڤارە لەلایەن وەزارەتی خوێندنی باڵا و توێژینەوەی زانستیی حکومەتی هەرێمی کوردستانەوە، بۆ بەرزکردنەوەی پلەی زانستی باوەڕپێکراوە.

المقدمة:

ان موضوع الشخصية جهود العدد من علماء النفس الذين تناولو متغيراتها وجوانبها المختلفة في العديد من فروع علم النفس ان الشخصية ماهي الابناء ينفذ الى جميع ميادين العلوم الإنسانية مما يجعلها محورا للعديد من الدراسات والبحوث العلمية وصولا الى قوانين التي تخضع لها الظواهر النفسية المختلفة(الطائي ،٢٠١٩،ص١٧)

من اكثر المفاهيم النفسية شيوعا واستخداما في حياتنا اليومية بان فلانا ذا شخصية عدوانية،واخر ذوشخصية انبساطية،وفلانا قوية،واخر ذوشخصية متصنعة...ووفقا لميلون (Millon,١٩٩٠)لايمكن ان يوجدشخص متصنع كان في طفولته محبوبا بالقدرالكافي من الوالدين،كون التصنع استجابة متكررة للاحباط في الحاجة للحب والحنان والرعاية الكافية ،وان من اهم خصائص الشخصية المتصنعة الانانية والمزاجية والاجتماعية والسطحية والمفككة والمتقلبة والدراماتيكية مسرحية درامية والملفته للانتباة . (Millon,٢٠٠٤).

المشكلة:

تعد الجامعة بالنسبة للطلبة تجربة جديدة تختلف عن التجارب التعليمية السابقة التي مروا بها،ويواجه الطلبة في بداية حياتهم الجامعية ظروفا ومشكلات في شتى الأصعدة الاكاديمية والنفسية والاجتماعية والتربوية يتطلب منهم اجتيازها والتوافق معها ،ويعد التوافق مع الحياة الجامعية مطلبا أساسيا لنجاح الطلبة واستمرارهم في الدراسة الجامعية(الطائي،٢٠١٠،ص١٥).

اشارت منظمة الصحة العالمية (APA , ١٩٩٤) الى ان اضطراب الشخصية المتصنعة يتسم بانماط سلوكية تنحرف عن السلوكيات المتعارف عليها في ذلك المجتمع ناتجة من تجارب ذاتية مشوهة ومنحرفة وتبرزمعالم هذا الاضطراب خلال سن المراهقة وتبقى ثابتة بمرور الزمن وغالبا ماتؤدي الى الم حادوضعف للشخص المصاب بها.(APA, ١٩٩٤, P٦٣٠) لذلك فان هذه الشخصية تكون محوراللانتباه والجاذبية بانه وسيلةكانت حتى لوكان هذا يعني التكرار.

ويلاحظ في العصرالحالي الاهتمام بالفردية والتنافس والانجازبانواعه المختلفة،وإشاعة مفهوم البقاء للاصلح وكذلك البقاء للاقوى لدى الافراد غيرالقادرين على التنافس المهني،ممادى ذلك الى ظهور شخصيات مبطنةباغراض وسلوكيات لاتعبر عن ماتعبر عنه في العلن ،ومن بين تلك الشخصيات الشخصية المتصنعة .وهذه الشخصيات محملة بدافع من الأفكار الضاغطة اوالعوامل الثقافية المرغوبة في الاطارالحضاري ،حيث يميل أصحاب هذه الشخصية بازاحة المشاعر الوجدانية ،والاستهداف للايحاء ،والسلوك الاندفاعي،ومحاولة جذب الانتباه، وعدم النضج، والامتصاص الذاتي. فقد تنشا من الشعور بالإحباط اوالفشل في التوافق اوالخيبة في مواجهة المواقف المحرجة، وعجز الفرد عن حل المشكلات التي تصادفه (حقي،٢٠٠٤ ،ص٨٤)(علوان،٢٠١٥،ص٧).

ان الشخصىة المتصنعة تعمل وفقا الى اليات الدفاع النفسي،وهذه الشخصيةتميل الى الاحداث الخارجية اكثر من الدالية ولهذا يلقي اللوم على الاخرين في حالة الفشل اوخيبة الامل (Dobbert,٢٠٠٧p١٤٣).

وهومايبررلبعض الافراد من ذوي الشخصيات المتصنعةاللجوء الىتصنع واللجوء الى سلك ذات طابع مثالي بعيد عن واقع أصحابها،حيث ان السوي في الشخصية ان تسود الذات الواقعية على الذات المثالية كي يتمكن من التوافق النفسي والاجتماعي (التل وبلبل ،١٣٩،١٩٨٨).

لذلك لايعد البحث الحالي محاولة جادة في التعريف بالشخصية المصتنعة ومدى نحرافها عن جادة السواء

في الشخصية وماهو نمط الذات التي ينتهجها أصحاب هذه الشخصية . فالشخص المتصنع دائما مايكون مبالغ في التعبير عن مشاعره وفي كلامه ويكون غيرصالح واضح الى كل من حوله ولايستطيع احد تصديقه .والكذب الدائم هوالداعم له في التصنع حتى تكتمل الصورة ،ومعظم الدراسات اكدت ان الأطفال الذين ينتمون أي الاسر ذات المعاملة الدافئة كانواقل تصنعا مع اقرانهم ،اذن الاسرة التي تتم فيه عملية التنشئة الاجتماعية(Bornstein.١٩٩٦.p٦٦)

نجد بان الصحة النفسية هي حلقة وصل ضرورية للفردبمناحي الحياة الاجتماعية والفكرية والثقافية وعلى وجه الخصوص لدى الطالب الجامعي ومايترتب عليه من اثارتنجم عنها اماتخريج جيل يتمتع باستقلالية في شخصيته وتكامل لوظائفه النفسية والعقلية والاجتماعية اوالعكس (Hadfield.١٩٩٠.p٥٤)

ان تعرض الفرد للشعور بالنقص بصورة مستمرة ومؤلمة في مرحلة الطفولة، يؤدي الى ان يتم استعاد هذه المشاعر وكبتها في أعماق الاشعور حتى يتم التخلص من الالام والمعاناة التي تنتج عن تلك المشاعرالمزعة الامرالذي يؤدي الى الفصل بين الأسباب المباشرة لهذه المشاعر وبين نتائجها والتي ستؤثر في بناء شخصية الفرد وتعامله مع الاخرين (مكرايد،١٩٦٩،ص٤٣).

كما الفشل في التعويض عن مشاعر النقص تمنع الوصول الى التفوق المنشود (شلتز،١٩٨٣،ص٧٢)

وهذا يتضح لنا ان الافراط والتفريط في الشعور بالنقص يؤدي الى اضرار فادحة بالفردوالمجتمع ،ويشل حركتهما التكاملية خاصة اذا اصبح سمة عامةللمجتمع ،فانه يكرس حالة التبعية والخضوع الى الغرباء ،ومن ثم فقد الهوية والاصالة .(ابكر،٢٠١٥،ص١٠)

والمشكلة التي يركزعليها البحث هل هناك علاقة بين الشخصية المتصنعة والشعور بالنقص.

الأهمية:

تتحقق علاقة الفرد بالاخرين من خلال توافق الفرد مع الاخرين والتوافق الاجتماعي اثره البالغ في تطور الشخصية فهويعني النجاح لهذا الفرد في تفاعله مع الناس ومع المجموعة في الشخص الذي يمتلك توافقا جيدا فان ذلك يعني لديه مهارات اجتماعية جيدة القدرة على التعامل بالمرونة مع الاخرين (Hurlock.١٩٧٢.p٤٨٧)

ريرى العلماء بان السلوك المتصنع له خلفيه عائليه يكون فيها الاب رجلا ناجحا متصلتا وجافا ويبپ الخوف فيما تكون الام غير مباليه والعلاقه بين الوالدين تكون چعيفه ويعانى ابنهما من الحرمان وفقدان الدف ء والحنان. (Durkhiem ١٩٧١.p٢١)

يؤكد العالم (بيك) بان الافراد الڗين يشعرون بعدم الأمان والحب وعدم القدره على التكيف هم من يظهرونطرائق سلوكية مبالغا بها، ليثبتوا من خلالها بانهم قادرون على تحقيق حاجاتهم واهدافهم في جذب الانتباه لمن بمقدورهم الاستجابة لحاجاتهم وتلبيتها لهم(Beck.١٩٩٠.p٣٣٤) .

اذنجد بان السلوك المتصنع ماهو الانتيجة لسوء معاملة الوالدين للطفل من حيث استعمال اسلوبي الثواب والعقاب ويختلف الافراد فيما بينهم لمواجهة المواقف التي يمرون بها فقديواجه بعض الناس هذه المواقف مواجهة مباشرة تقوم على أساس ادراك واقعي لطبيعة العوامل المؤثرة في الموقف (Gibbons .٢٠٠٥.p.٣٣) . ويكون التكيف حسنا عندما يؤدى الى اشباع حاجات الفردكما يريدون ان ينصدم بقيم المجتمع ومصالحه وقوانينه (الداهري،٢٠٠٠،ص٨٨).

فقد يلجا الفرد الى تصنع في السلوك بهدف بلوغ التوافق مع ذاته ومحيطه الاجتماعي ،حيث ان اكثر مايهم الفرد لعادي انيتفهم المرءنفسه سلوكه ودوافعه وكيف يحقق اماله في الحياة وان يصبح فردا مرموقا في جماعته (لامبرت،٢٧،١٩٩٣).

وقدوضح ادلر معنى الشعور بالنقص بانه:شعورالفردبالضعة وانه ادنى من الاخرين نتيجة قصور عضوي اومعنوي اواجتماعي اومادي ،حقيقي اومتوهم ممايجعل الفرديحقر نفسه ويشعر بضعف الثقة بالنفس والخجل في المواقف الاجتماعيةوضعف القدرة على اتخاذالقرار(الخواجا،٢٠٠٩،ص٢٣).

ان التعويض عن النقص لايكون ناجحا مثمرا بل تعويضا مرضيا مسرفا يظهر على شكل اضطراب في السلوك اذيتحول النزوع للتعويض الى رغبة شديدة وطاغية للتعويض عن النقص باستعمال طرائق وأساليب شاذة وملتوية في الجانب غيرالنافع من الحياة ،فتظهر على الفرد مظاهر الغرور والتفاخر والسلوك المستبدوالرغبة في الانتقاص من الغير والتشدد في الاناقة حدالافراط عن المالوف(الشمري،٢٠٠١،ص٣٣).

ان التفكير بالنقص الموجود لدى الافراد هوالمسيطر على الحياة النفسية لكل البشر وملازما لهم بحيث يحفزهم دائما للكشف عن افضل الوسائل التي يوافقون بها بين انفسهم وبيئتهم الطبيعية والاجتماعية التي تحيط بهم(رمزي،١٩٨١،ص٧٥).

وفي دراسة (Mhammad,٢٠١٨,p٨٩) والتي هدفت الى الكشف عن الشعوربالنقص لدى طالبات النازحات في المدارس الثانوية في محافظة كركوك في العراق من خلال الكشف عن مدى انخفاض متوسط درجات الشعوربالنقص لدى طالبات النازحات عن المتوسط النظري للمقياس الباغ (١٢٠)درجة ،اسفرت النتائج عن ارتفاع متوسط الشعوربالنقص لدى الطالبات النازحات عن المتوسط النظري البالغ (١٢٠)درجة ممايعني ان الطالبات النازحات يعانين من الشعور بالنقص بدرجات متفاوتة.

اما في دراسة جداع(٢٠١١،جداع) والموسومة بالسلوك المتصنع وعلاقته بالشعور بالنقص لدى طلبة الجامعة في جامعة ديالى في العراق اشارت النتائج الى وجود السلوك المتصنع لدى طلبة الجامعة وان الاناث اكثر تصنعا من الذكورولايوجد فرق في مستوى السلوك المتصنع وفق متغير التخصص ،كما اسفرت النتائج عن وجود شعور بالنقص لدى طلبة الجامعة وان الاناث اكثرشعورا بالنقص من الذكور ووجود فرق في مستوى الشعور بالنقص وفق متغير التخصص ولصالح الإنساني.

ومن ناحية أخرى يشير (٢٠٠٥) Kim Byung Kun ان مشاعر النقص تنشا عندما يحاكم الافرادانفسهم بشكل غيرطبيعي أي مايعرف ب(جلدالذات)وهومايعني في نهاية المطاف تدني احترام الفرد لذاته (Eun ,٢٠١١،١٩).

كما ان الفشل فى التعويج عن مشاعلر النقص تمنع الوصول الى التفوق المنشود(شلتز،١٩٨٣،ص٧٢) اذااشارت دراسة فليب (Fleap,٢٠٠٨) الى وجود علاقة بين الشعوربالنقص لدى طلبة الجامعة وبين مستوى تفكيرهم في المستقبل واظهرت وجود علاقة ارتباطية فالطالب الذي يدرك النقص يكون مستوى طموحه اقل مما هو عليه في حال ادراكه للنقص (Fleap,٢٠٠٨،٢٠-٢٢)

الاهداف:

١-معرفة مستوى الشخصية المتصنعة لدى طلاب الجامعة.

٢- معرفة مستوى الشعور بالنقص لدى طلاب الجامعة .

٣- معرفة العلاقة بين الشخصية المتصنعة والشعور بالنقص لدى طلاب الجامعة .

٤- معرفة الفرق بين (الذكور والإناث) وفقًا للمتغيرين .

٥- **معرفة الفرق بين (الذكور والإناث) وفقًا للكلية.**

حدود البحث

حدود البحث: يتحدد البحث بدراسة الشخصية المتصنعة وعلاقته بالشعور بالنقص

- طلاب جامعةكوية

- لكلا النوعين (ذكور-اناث)

- للعام الدراسي (٢٠٢٤-٢٠٢٣)

- حدود الموضوع مقياس الشخصية المتصنعة ومقياس الشعور بالنقص

تحديد المصطلحات:

أولا:- الشخصية المصتنعة:

وقد عرفها:

١- شيدوف:- (١٩٨٩) Chedoff

وهوانموذج من السلوك يتميز بالمبالغة العاطفية الظاهرية،ومتصنع ويسعى الى جذب انتباه الاخرين بشكل دائم ويتصف بالاغراء والقسوة : (١٩٨٩) Chedoff

٢-جيليكان (١٩٩٣) Gilligan

وهوعبارة عن عادات سلوكية سلبية اكتسبها الفرد للحصول على التعزيزات اوتحقيق الرغبات جيليكان(١٩٩٣) Gilligan.

٣الجمعية النفسية الامريكية(١٩٩٤)APA:

وهوانموذج من الحاجة المتزايدة للعاطفة والسعي وراء الاهتمام ،ويبدا ذلك في مرحلة المراهقة المبكرة وكذلك توصفبعروض مبالغة من الاستجابات المثيرة للعواطف والاقتراب الى التمثيل المسرحي الدرامي الجمعية النفسية . (APA , ١٩٩٤ ,P٦٥٥).

٤- مكويليا ١٩٩٤ Mcwilliams

سلوك غيرسوي يشعرصاحبه بالمتعة عندما يكون مركزا لاهتمام الاخرين ولفت McWilliams) (P.٣٠٧ ,١٩٩٩ انتباه الاخرين وكسب العطف والمحبة.

ثانيا :الشعور بالنقص

عرف الشعوربالنقص تعريفات عديدة منها:

١-ادلر١٩٤٤:

شعورالفردبالضعة وانه ادنى من الاخرين نتيجة قصور عضوي اومعنوي اواجتماعي اومادي حقيقي اومتوهم مما يجعل الفرد يحقر نفسه ويشعر بضعف الثقة بالنفس والخجل في المواقف الاجتماعية وضعف القدرةفي اتخاذالقرار مما يدفعه الى السعي للتفوق في محاولة للتحرر من الشعور بالنقص والوصول الى الكمال من خلال التعويض عن النقص.(ادلر،١٩٤٤،ص٢٩).

٢-مكبرايد ١٩٦٩:

بانه شعور الفرد بالقصور وضعف الكفاءة والتخلف عن الاخرين ،الامر الذي يشجعه ويدفعه الى السلوك بطيقة ايجابيةلانجاز اعمال كبيرة والسير في طريق التقدم (مكبرايد،١٩٦٩،ص١٤)

٣-دسوقي ١٩٨٨:

الشعوربالضعف وتدني الكفاية الذي يعاني منه الصغار ،يدعمه أحيانا نقص في صحة البدن اوتشوه اوعيب فيه مما يثير الجهود لضمان تقدير الاخرين،(دسوقي،١٩٨٨،ص٧٠٣).

التعريف الاجرائي:

وهو الدرجة التي يحصل عليهاالمستجيب من خلال اجابته عن مقياس الشخصية المتصنعة والشعور بالنقص الذي أعدته الباحثة

الشخصيه المتصنعه فى اللغه الانجليزية تستخدم تعبير (Drama quee) ملكة الدراما(Miller,٢٠٠٣) وجاء فى قاموس اوكسفورد بان الشخصيه المتصنعه :هى اجهار عواطف زائفه (فن التمثيل) اوتصرفات يهدف من ورائها الى التچليل والخداع ،كما جاءت ايضا كلمة (Histrionic) بمعنى مسرحى اوتمثلى (Oxford,٢٠٠٦،٥٥٥).

من النظريات التي فسرت الشخصية المتصنعة منها:

نظرية التحليل النفسي : يعد سيجمون فرويدمن ابرزالعلماء التحليل النفسي والذي يرجع التصنع الى سببين الاوهما :-

أولا:محاولة الفرد السيطرة على قلقه أي هو دافع لغرض الحصول على الحماية من القلق والتخلص من تانيب الضمير أي محاولة الفرد المتصنع التحول من الخيال الى الواقع من خلال سلوكه المتصنع ويؤكد فرويد ان السلوك المتصنع عبارة عن زيادة تاثير الخيال للرجوع الى العالم الموضوعي وذلك باستعمال اليات الدفاع النفسي . (Mark.٢٠١٢.p١٠٤)

ويتشكل التصنع من مرحلة الطفولة من خلال الية الدفاع النفسي الاوهي (النكران)ويزداد هذا النكران كلما تقبل الاخرون حقيقة النكران وهكذا يصبحالنكران الطفولي (في مرحلة الطفولة)نكرانا مرضيا ويحدث النكران بصورة لاشعورية وتستعمل الة دفاعية ثانية وهي الكبت وفيها يحاول الطفل تسهيل كبت حادثة مابتجميع تجارب مكبوتة (الغامدي،٢٠١٠،ص٧٧).

تعتقد كارين هورناي بان الطفل يشعر بانه منعزل وعاجز في عالم عدائي وينشا هذا الشعور من اضطراب يحصل بين الطفل ووالديه بسبب عدم وجود الحنان اوالعناية الزائدة به او التذبذ في المعاملة بين الأسلوب الدافئ والأسلوب الصارم والرفض والقبول اوالسطرة على إرادة الطفل على نحو مباشر اوغيرمباشراوافتقاره الى التوجه الصحيح(الهيتي،١٩٨٥،ص٩٨) ويفرض هذا الشعور المضطرب على الشخص الاستجابة باخذ احد النماذجالثلاثة وهي التحرك نحوالناس ،والتحرك ضد الناس ،والهروب من الناس وان الشخص الطبيعي هوالذي يتقبل تلك النماذج ويستطيع اخذاسلوبه اويتغيره نحوتلك النماذج وكما تتطلب الظروف (Linton,١٩٩٤.p.٩٩).

ينظر يونج الى الشخصية المتصنعة على انها المظهرالذي نبديه للعالم والذي من خلاله نتصل بالاخرين وتبرز الشخصية المتصنعة من خلال ادوارناالاجتماعية والملابس التي تنختارها واساليبنا الفردية في التعبير عن و ليس واقعية ،فالشخص المتصنع مقارنة بفرديته ليس الاواقعا ثانويا اوحيلة بسيطة غالبا مايساهم الاخرون في تشكيله اكثر من الشخص المعني نفسه (عباس والعنكبي،٢٠٠١،٧،ص١٠٣).

ويشير روجرز الى ان تصنع الفرد ليس عن خبرات الفرد المباشرة بقدر ماهي تنتج عن امتصاص التاثير الكبير عليه ممن يحطونه ويحتك بهم يعطيها الفرد رمزية محرفة عن التكامل غيرالصحيح المترتب عليها في الذات ،وهكذا فان كثيرا من الافراد متصنعين يصبحون غيرقادرين على التحقيق الكامل الناضج الموافق لامكانتهم (ناي،٢٠٠١،ص ١٨٧).

ويشير ريموند كاتل ان الشخصية المتصنعة هي نتيجة ضعف الانا مما يؤدي بها الى عدم اتزان الانفعالي والمزاج المتقلب وغيرمتوافق اجتماعيا مع البيئة المحيطة به ويعاني من صراعات بينه وبين نفسه(عبدالله،٢٠٠٠،ص٢٧).

فيرى ادلر Adler ان علاقة الفرد بالاخرين في المجتمع هي اول مشكلة في الحياة واكبرها ،فالانسان من وجهة نظره لايمكن ان يوضع بالضد من المجتمع لانهل ايمكن ان يوجد احدهما من دون الاخرولايمكن للمجتمع ان يبقى من دون الاخرين ،كما انه لايمكن

الفرد ان يصلالى أهدافه مالم يكن قادرا على التعامل مع الاخرين .(صالح،١٩٨٨،ص١٢٠).

في حين يرى سوليفان (Sullivan) ان من العوامل التى تعد ژات تاپير ايجابى فى تكوين الشخصيه وكل جانب من جوانبها هى العوامل التى تنتج عن العلاقات الشخصيه والاجتماعيه التى خبرها الفرد فى حياته بكاملها (زهران،١٩٧٢ ،ص١٦).

يمكن تعريف الشعور بالنقص على انه الشعوربالدونية بسبب عاهة اونقص جسماني اواي عبء إضافي سواء كان اقتصاديا او اجتماعيا اوعائليا (AL-khazen ,٢٠١٥). ويعد الشعور بالنقص من المشكلات التي يعاني منها الافراد بسبب الخبرات غير السارة التي يتعرضون لها جراء التفاعل مع البيئة وعدم القدرة مواجهة المشكلات والتكيف معها ،وقديقومون بمواجهته من خلال الانانية المفرطة في التعويض والسعي نحوالسلطة والنفوذ والعدوانية - Al). Afrawi,٢٠١٢)

ونظرا لاهتمام عالم النفس الفرد ادلر (Adler) له في الحيدري (Haidari,٢٠٠٥) الشعوربالنقص فقدوصفه النقص هوعبارة عن امر عيني له أساس واقعي ويعتمد على معاييرخارجية وقابل للقياس كالغباء والفقر سواء شعربه الفرد ام لا ،أي انه مرتبط بالظروف الخارجية ولايعد معيارا لتقييم شخصية الفرد

فإنهم يحسون بعمق بالإحساس بالنقص، كذلك فإن القيود الاجتماعية قد تكون عاملاً في نمو الإحساس بالنقص، كالفقر والحرمان من المكانة الاجتماعية أو الحرمان من الكمال الجسمي، كذلك الغنى قد يؤدي بالفرد إلى التكبر والاستعلاء ليمنع به المال عن الناس.(العفراوي،٢٠٠٩،ص٥٥)

وتعد نظرية Adler احدى النظريات السيكولوجية المهمة التي أسهمت في تشخيص ظاهرة الشعور بالنقص وتفسيرها ويقصدبها حالة من الإحساس الحادبالدونية يؤدى الى المبالغة بالخجل والشعورالخفي بتدني تقدير الذات وللحد من هذا الشعور والتخلص منه ،فان الفرديلجا الى استراتيجيات دفاعية وتنشا هذه الحالة حينما يشعر بالنبذوالرفض وتشوه سمعته .(Shalini, ٢٠١٤,٢)

وجهات نظرالمنظرين الذي تتناول الشعوربالنقص من بين اهم المنظرين الذين تناولو موضوع الشعوربالنقص كان ادلرالذي يرى انه يمكن فهم الشخصية الإنسانية اذاتمت معرفة اهداف الفرد وطموحاته وهذا يعني ان اهداف الفرد هي التي توجه سلوكه الحاضر وتفعه نحوالمستقبل وهذه الأهداف يمكن ان تشكل دفاعا ضدالشعور بالنقص اوتعويضا عنه .(Fadiman, ١٩٧٥, p٧٩)

وقداكد ادلر ان الإحساس بالاهتمام الاجتماعي اوبالمصلحةالاجتماعية ينبع من التعويض السليم الناتج عن الضعف الإنساني الذي يشعربهكل فرد يقوم الفرد بالكفاحمن اجل التغلب على مشاعرالنقص لديه عن طريق تعزيزالعلاقات الاجتماعية والذي تتضمن نظرة إيجابية نحو الاخرين.(Durbin, ١٩٩٦, p٩)

وبهذا اعتبرادلر أسلوب الحياة ينبع من الشعور بالنقص ومحاولة التعويض عنه سواء كان هذا النقص ماديا اومعنويا حقيقيا اومتوهما مثل اعتقادالفردبانه اقل فعالية من الاخرين المحيطين به مما ينعكس على معظم سلوكه في الحياة ،واذا تطلب ان نفهم مستقبل فرد ماوجب فهم أسلوب حياته أولا_(ادلر،١٩٤٤،ص٦٦).

وتشير هورناي الى ان الشعور بالنقص قديتمثل في ضعف قدرة الفرد على استعمال الاتجاهات الثلاثة بصورة متكاملة في مواجهة مواقف الحياة المختلفة والمتمثلة ب:

١-التحرك نحوالاخرين

٢-التحرك بعيدا عن الاخرين

٣-التحرك ضدالاخرين.(شلتز،١٩٨٣،ص١٠٥)

بحيث يستعمل كل اتجاه بمايناسبه من مواقف وظروف ،ان ضعف امتلاك الفردللمرونة الكافيةللانتقال من اتجاه الى اخرحسب مايتطلبه الموقف من استجابة يشعرالفردبالعجز والضعف والنقص،وذلك بسبب احساسه بالجمود الذي يجعله غيرقادر على التعامل بشكل جيد وكفوء مع ما يواجهه من مواقف متنوعة تتطلب تنوعا في أساليب التعامل وفي الاستجابات نحوها الامر الذي يقلل من شعور الفرد بالكفاءة والامن ويزيد من شعوره بالعجز والنقص.(عايد،٢٠٠٥،ص٢٨).

اشار يونج(Jung)الى دور الاضداد في كل مايحدث في الشخصية ،فكل رغبة اوشعور له مضاده فالانبساط يعارض الانطواء وان هذه الاضداد ليست في حالة صراع بقدر ماهي في حالة توازن وتكامل كقطبين متجاذبين،وان أي خلل في توازن هذه الاضداد يؤدي الى مظاهر الاضطراب النفسيواختلال الشخصية وزيادة الصراعات وظهور خبرات مؤلمة ومكروهة في ساحة الشعور تجعل الفرد يشعر باحتقار الذات وضعف الرضا عن النفس مما يؤدي الى نكوصه الى مراحل طفولية الامر الذي يجعله يعاني من الشعور بالنقص (كمال ،١٩٨٣،ص١٢٠).

ووفقا لسوليفان (Sullivan) الذي فسر الشعور بالنقص من خلال تأكيده على تاثيرالعلاقات الاجتماعيةالمبكرة في تشكيل وبناء الشخصية لاسيما علاقة الام بالرضيع الذي يعتمد عليها قيام نظام الذاتوان العلاقات السيئة والخاطئة سواءا مع الام بصورة خاصة اومع الاخرين ضمن النطاق العائلي اوفي المجتمع تؤدي الى شعور الفرد بالقلق الذي يؤدي بدورهالى خفض فاعلية الفردوكفاءته والى إعاقة النموالسليملديهممايتسبب في بعدالمسافةبين نظام الذات والذاتالاجتماعية وهذا مايجعل الفرديشعربفقدان الامل ويعاني من الصراعاتوالاضطراباتالنفسية الامرالذي يولد لديه شعورابالنقص (Starr,١٩٧٥،٢٤٢).

اما في نظرية كارل روجرز وهوعلم نفسي ومؤسس طريقة العلاج المتمركز حول العميل ويعد مفهوم الذات هومركز النظرية أي ان الذات هوالمحور الرئيسي للخبرة التي تحدد نوع الشخصية من خلال فكرتها عن ذاتها ،وان الطريقة التي ندرك بها ذاتنا هي التي تحدد نوع شخصيتنا وتحدد كيفية تصرفنا حيال المواقف والأشخاص. (Rogera, ١٩٦٠)

وقد ذكر روجرز نوعين من الاحترام الإيجابي المشروط الذي يرتبط بكيفية سلوك الطفل والاحترام الإيجابي غيرالمشروط الذي يتضمن منح الطفل الحب والاستحسان والتقبل بغض النظر عن كيفية سلوكه وفي العادة لايستجيب الوالدان لكل شيء يفعله ابناؤهم باحترام إيجابي ،ونتيجة لذلك يتعلم الطفل ان حب الوالدين واستحسانهم يعتمدان على نوع سلوكه وهكذا يعتقد روجرز بان الطفل في مثل هذه الحالة يمنع من التنمية الكاملة لذاته بسبب ان بعض أنواع السلوك لم يعدبالامكان التعبيرعنها بمعنى ان الطفل نفسه قديعيق نموه الخاص عن طريق العيش داخل الحدود التي توفرله رضا واستحسان الوالدين ،بل يجب على الطفل ان لايكف عن بعض أنواع السلوك فحسب وانما عليه ان ينكر الوعي ببعض الادراكات في ميدان خبرته اوعلى الأقل تحريضها لكي لاتدرك بشكل واقعي وموضوعي ،لذاينشا مايسميه روجرز التنافر بين الذات وخبرات الفردممايؤدي الى ترميز مشوه وغيردقيق اواسبعاد من المدركات ،الامر الذي يجعل الفرد لايعي كل خبراته اويعيها بشكل جامد وهذا مايسبب له القلق ويشعره بالتهديد مما يعيق تكيفه النفسي ويعطل من عملية تحقيقه لذاته بشكل كامل مما يجعله يشعربالنقص. (عايد،٢٠٠٥،ص٣٤).

يعد ماسلو من اهم العلماء والمنظرين في علم النفس الإنساني،لماقدمه من اتجاه وحركة جديدة ان اشباع الحاجات في هرم ماسلو يجب ان يتم صعودا من الحاجة الأدنى الى الحاجة الأعلى لذافان أي اخفاق في اشباع حاجاتالاعلى،منها شيئا غيرممكن ممايؤدي الى شعور الفرد بالنقص لانه سوف يعطل الوصول الى الهدف النهائي وهوتحقيق الذات وياتي ضعف اشباع الحاجة الى احترام وتقدير الذات ليشكل بحدذاته شعوربالنقص بصورة مباشرة ويعطل الوصول الى تحقيق الذات الذي هو الهدف النهائي الذي يطمح اليه كل فرد من دون الوصول اليه وتحقيقه سيبقى الفردفي حالة من ضعف الرضا عن النفس وعن مستوى الإنجاز الذي حققه وعن مدى الاشباع الذي وصل اليه الامرالذي يؤدي الى الشعور بالنقص. (Maslow, ١٩٧٠)

يعد(البرت اليس) من أوائل الباحثين الذين ابرزوادور الأفكار اللاعقلانية في السلوك وحصرهاباحدعشر معتقدا غير منطقي وقدم اليس تصوراكاملا في مجال أساليب التفكير ان الأفكار اللاعقلانية ترجع الى عوامل التنشئة الاجتماعية وخاصة المراحل الولى لحياة الفرد،وان مايعانيه الفرد من شعور بالنقص يرجع في الأصل لتلك الأفكار ا لخاطئة لدى الفرد (Anderson, ٢٠٠٠, p٣٤)

-دراسات متعلقة بالشخصية المتصنعة:

-دراسة قدوري (٢٠٠٥) العراق:

-١ الشخصية المتصنعة وعلاقتها بالحاجة الى الحب.

وهدفت قياس مفهوم الشخصية المتصنعة لدى طلبة الجامعة وطبيعة العلاقة بين الشخصية المتصنعة والحاجة الى الحب، والفروق بين الذكور والاناث في الشخصية المتصنعة، وتكونت العينة من (٣٠٠)مراهقا ومراهقة (سنة أولى) في المرحلة الجامعية ،وتم استخدام أداة الشخصية المتصنعة من اعداد الباحثة وتوصلت الدراسة الى وجود مستوى منخفض للشخصية المتصنعة لطلبة الجامعة ،ووجود علاقة عكسية بين الشخصية المتصنعة والحاجة الى الحب ،كما وجدت فروق في الشخصية المتصنعة تبعا لمتغير الجنس ولصالح الذكور.

-دراسة علوان (٢٠٠١٥)العراق:

-٢ الشخصية المتصنعة وعلاقتها بالتلوث النفسي لدى مرتفعي ومنخفضي مفهوم الذات عندطلبة الجامعة:

وهدفت تعرف قياس مفهوم الشخصية المتصنعة لدى مرتفعي ومنخفضي مفهوم الذات ،والفروق في الشخصية المتصنعة بين مرتفعى ومنخفضي مفهوم الذات ،وتم استخدام أداة الشخصية المصتنعة من اعداد الباحثة ، وتوصلت الدراسة الى وجودمستوى مرتفع للشخصية المصتنعة لدى منخفضي مفهوم الذات ،وعدم وجود علاقة ارتباطية بين الشخصية المتصنعة والتلوث النفسي ،كما وجدت فروق في الشخصية المتصنعة ولصالح منخفضي مفهوم الذات.

-دراسة الطائي (٢٠١٩) العراق:

-٣ الشخصية المصتنعة وعلاقتها باساليب الاسرية لدى طلبة الجامعة.

وهدفت الدراسة :قياس مستوى الشخصية المتصنعة لدى طلبة الجامعة ودراسة العلاقة بين الشخصية المتصنعة والتنشئة الاسرية ،ودراسة الفروق في الشخصية المتصنعة تبعا لمتغير الجنس ،وتكونت عينة الدراسة من (٢٠٠) مراهقا ومرهقة (سنةاولى) في المرحلة الجامعية .وتم استخدام أداة الشخصية المتصنعة من اعدادعلوان (٢٠١٥) وتوصلت الدراسة :الى وجود مستوى مرتفع من الشخصية امتصنعة لدى عينة البحث ،كما توصلت الى وجود علاقة بين

الشخصية المتصنعة والتنشئة الاسرية لدى عينة البحث ،ووجود فروق في الشخصية المتصنعة تبعا لمتغير الجنس ولصالح الذكور.

٤-دراسة ليلنفليد واخرون (Lillenfeld,et al,٢٠٠٤):

دراسة الشخصية المتصنعة وفقا لمتغيرالجنس .

وهدفت تعرف الفروق بين الذكور والاناث في الشخصية المتصنعة ،وتم استخدام استبانة الشخصية المتصنعة ،وتوصلت الدراسة الى وجود فروق في الشخصية المتصنعة تبعالمتغير الجنس ولصالح الاناث.

الدراسات التي تتناول الشعور بالنقص:

١-دراسة عايد٢٠٠٥

الشعوربالنقص وعلاقته بمستوى الطموح لدى طلبة الجامعة

استهدفت الدراسة الى التعرف على الشعور بالنقص ومستوى الطموح لدى الطلبة وفقا لمتغيري الجنس والتخصص،وتالفت عينة الدراسة من(٤٠٠) طالبا وطالبة جامعية ،وقام الباحث لتحقيق اهداف بحثه ببناء مقياس للشعور بالنقص وبناء مقياس لمستوى الطموح ،وتم تحليل البيانات باستعمال الوسائل الإحصائية (الاختبارالتائي لعينة واحدة وعينتين مستقلتين ،معامل الارتباط بيرسون ،معادلة سبيرمان براون).

واظهرت نتائج الدراسة بتمتع طلبة الجامعة بالشعور بالنقص ،وان الاناث اكثر استشعارا له من الذكور ،كما ان طلبة الكليات العلمية لديهم شعورا بالنقص ،اعلى من طلبة الكليات الإنسانية .(عايد،٥،٢٠٠٦-١٠٣).

٢- الخالدي والشقراء (٢٠٢٢)

العنوان :تضخم الأنا وعلاقته بالشعور بالنقص لدى طلبة كلية الطب في جامعة اليرموك

هدفت الد ا رسة إلى الكشف عن مستوى تضخم الأنا والشعور بالنقص والعلاقة بينهما لدى طلبة كلية الطب في جامعة اليرموك. أجريت الد ا رسة على عينة تكونت من (٢٥٥) طالباً وطالبة، طُبق عليهم مقياسين: مقياس تضخم الأنا ومقياس الشعور بالنقص. أظهرت النتائج أن مستوى تضخم الأنا لدى طلبة كلية الطب كان منخفضاً، وأن هناك فروقاً ذات دلالة إحصائية في بُعد الأنانية تبعاً لمتغير الجنس ولصالح الذكور، وعدم وجود فروق ذات دلالة إحصائية في مستوى تضخم الأنا لمتغير السنة الد ا رسية وأن مستوى الشعور بالنقص لدى طلبة كلية الطب كان منخفضاً وعدم وجود فروق ذات دلالة إحصائية للشعور بالنقص تُعزى لمتغيري الجنس والسنة الد ا رسية. كما وتبين أن الأبعاد الفرعية لتضخم الأنا ارتبطت بعلاقات موجبة ضعيفة مع الشعور بالنقص، كما وارتبط تضخم الأنا بدلالته الكلية بعلاقة موجبة ضعيفة مع الشعور بالنقص. (الخالدي والشقراء ، ٢٠٢٢)

المنهج المتبع في هذه الدراسة هو المنهج الوصفي من نوع الارتباطي حسب متغير الديموغرافي (الجنس و - الكلية)

تكوّن مجتمع الدراسه من جميع طلبة جامعة كوية باستشناء المرحلة الأولى المسجلين والمنتظمين على مقاعد الدراسة خلال الفصل الدراسي الاول ٢٠٢٣/ ٢٠٢٤ ، والبالغ عددهم (٤٩٨٠) طالباً وطالبة حسب احصائيات دائرة القبول

تكوّن عينة الدراسة من (٣٠٠) طلاب من كلا الجنسين (الذكر والأنثى)، كما يتبين من الجدول الآتي؛ نسبة (٥٠,٧%) في المائة من الذكور و (٤٩,٣٠%) من الإناث. جدول رقم (١)

عينة الدراسةجدول رقم(١)

الكليات	جنس		المجموع	النسبة المئوية
	الذكور	الآناث		
التربية	٤٨	٤٢	٩٠	٣٠,٠٠ %
الهندسة	٢٩	٢٧	٥٦	١٩,٣٠ %
قانون	٢٨	٢٦	٥٤	١٨,٧٠ %
العلوم	١٩	٢٠	٣٩	١٣,٠٠ %
الطب	٢٨	٣٣	٦١	١٩,٠٠ %
٥	١٥٢	١٤٨	٣٠٠	٪١٠٠

جدول رقم (٢) يبين جنس النموذج

الجنس	عدد العينة	النسبة المئوية
الذكر	١٥٢	%٥٠,٧
الأنثى	١٤٨	%٤٩,٣٠
المجموع الكلي	٣٠٠	٪١٠٠

لغرض قياس **الشخصية المتصنعة** ، وبمراجعة الدراسات السابقة، استخدمت الباحثة مقياس (جداع، ٢٠١١) المكون من (٤٢) فقرة و كل فقرة لها (٤) اختيارات، وبالشكل الآتي:

الفقرات	أوافق بشدة	أوافق	ارفض	ارفض بشدة
٤٣	٤	٣	٢	١

و استخدمت الباحثة مقياس (جداع ، ٢٠١١) لغرض قياس كما موضح في الجدول أعلاه.

لغرض قياس الشعوربالنقص، وبمراجعة الدراسات السابقة، استخدمت الباحثة مقياس (جداع، ٢٠١١)[٤] المكون من (٤٠) فقرة و كل فقرة لها (٥) اختيارات، وبالشكل الآتي:

الفقرات	تنطبق علي دائما	تنطبق علي غالبا	تنطبق علي احيانا	تنطبق علي نادرا	تنطبق علي أبداً
٤٠	٥	٤	٣	٢	١

استخراج الصدق اللغوي لمقياس الشخصية المصتنعة:

١- وذلك بترجمته من اللغة العربية إلى اللغة الكوردية و إعادة ترجمته من الكوردية للعربية من قبل المختصين، ونسبة التشابه بين المقياسين الأصليين باللغة العربية والمترجم كانت (٩٩,٨)

٢- الشعوربالنقص وذلك بترجمته من اللغة العربية إلى اللغة الكوردية و إعادة ترجمته من الكوردية للعربية من قبل المختصين، ونسبة التشابه بين المقياسين الأصليين باللغة العربية والمترجم كانت (٩٠,٨)

الصدق ظاهري للمقياس الشخصية المتصنعة والشعوربالنقص:

١-الشخصية المتصنعة قسمت الباحثة المقياس على أربعة خبراء مختصين في مجال التربية وعلم

---

[٤]- The Histrionic Behaviour and Its Relation with Inferiority Feeling (Presented by.Maha Jamal Jada a)

النفس وذلك لغرض تطبيق الصدق الظاهري للمقياس، لكي يبدون وجهات نظرهم على مناسبة وعدم مناسبة الفقرات مع وجود التعديلات و الاقتراحات لديهم حول مناسبة المقياس، ونسبة التصديق عندهم طلعت (٨٠%) وذلك بحذف (١) فقرات، وأصبح المقياس (٤٢) فقرة من أصل (٤٣).

١- الشعور بالنقص:

قسمت الباحثة المقياس على أربعة خبراء مختصين في مجال التربية وعلم النفس وذلك لغرض تطبيق الصدق الظاهري للمقياس، لكي يبدون وجهات نظرهم على مناسبة وعدم مناسبة الفقرات مع وجود التعديلات و الاقتراحات لديهم حول مناسبة المقياس، ونسبة التصديق عندهم طلعت (% ٨٤) وأصبح المقياس (٣٢) فقرة من أصل (٤٠) كما هي .

٣: تحديد ثبات المقياس:

استخدمت الباحثة معادلة ألفاكورنباخ لغرض ثباتية المقياس، وطلعت ثباتية مقياس الشخصية المتصنعة (٨٦٦%) ، وثبات الشعوربالنقص (٨١٨%) وهذه نسبة جيدة، كما موضح في جدول رقم (٣) وجدول(٤) أدناه:

ثبات مقياس الشخصية المتصنعة جدول رقم (٣)

عددالفقرات	نموذج الدراسة	ألفاكرونباخ
٤٢	٥٠	.٨٦٦

ثباتية مقياس الشعور بالنقص جدول رقم(٤)

الفقرات	نموذج الدراسة	ألفاكورنباخ
٣٢	٥٠	.٨١٨

بعدما قامت الباحثة بتحضير المقياس لكي يتناسب مع مجتمع الدراسة وتحديد صدق وثبات المقياس، ولغرض مناسبة للفقرة، تم توضيح تطبيق المقياس بالشكل النهائي ، وذلك على النموذج المختار بشكل عشوائي مقصود، عدد عينة المختار كان (٣٠٠) طلابا في(٥) الكلية التربية والعلوم والصحة في والطب والعلوم الإنسانية والاجتماعية والهندسة في جامعة كويه.

قامت الباحثة بتوزيع الاستبانات في (٢٠٢٤\١١\١) و جمعتها في (٢٠٢٤/١١/٩)

عرض النتائج و مناقشتها

١- الهدف الآول:معرفة مستوى الشخصية المتصنعة لدى طلاب الجامعة.

للإستخراج هذا الهدف تم استخدام الباحثة أداة اختبار تاي الإحصائية لعينة مستقلة واحدة (One Sample T-test) يستخرج الباحثة كل من متوسط الحسابي (١١٣,٥٠) و الآنعراف المعياري (١٦,١٣) بدرجة الحرية (٢٩٩) و قيمة تائية (T=٩,١٢) ، ثم يستخرج الباحثة الوسط الفرضي (١٠٥) يشير هذا نتائج آن مستوى الشخصية المتصنعة مرتفعة و دالة الاحصائىًا عند مستوى (٠.٠٠١) كما يوضح في الجدول رقم (٥)

جدول رقم (٥)

عرض مستوي الشخصية المتصنعة لدي الطلاب الجامعة بشكل عام

المتغير	عدد عينة	متوسط	الآنحراف	وسط	درجة	قيمة تائية	مستوى
الشخصية	٣٠٠	١١٣,٥٠	١٦,١٣	١٠٥	٢٩٩	٩,١٢	٠.٠٠١

هذه النتيجة تتفق مع دراسات (علوان، ٢٠٠١٥) و (الطائي، ٢٠١٩) الذين خلصوا إلى أن عينة دراستهم تمتلك شخصية مصطنعة المرتفحة، و يتناقض مع دراسة (قدوري، ٢٠٠٥).

٢- الهدف الثاني: معرفة مستوى الشعوربالنقص لدى طلاب الجامعة.

لإستخراج هذا الهدف تم استخدام الباحثة أداة اختبار التائية الإحصائية لعينة مستقلة واحدة (One Sample T-test) استخرجت الباحثة كل من المتوسط الحسابي (٨٢,٧٨) و الآنحراف المعياري (١٨,٨٧) بدرجة الحرية (٢٩٩) و القيمة التائية (T=-١٢,١٢) ، ثم استخرجت الباحثة الوسط الفرضي (٩٦) يشير هذه النتائج الى آن مستوى الشعور بالنقص مرتفعة و دالة الحصائىًا عند مستوي (٠٠١.) كما يوضح في الجدول رقم (٦)

جدول رقم (٦)

عرض مستوي الشعور بالنقص لدى طلاب الجامعة بشكل عام

المتغيير	عدد عينة	متوسط	الأنحراف	الوسط	درجة	القيمة	مستوى
شعور	٣٠٠	٨٢,٧٨	١٨,٨٧	٩٦	٢٩٩	-١٢,١٢	٠٠١.

هذه النتيجة تتفق مع دراسات (عايد، ٢٠٠٥) و يتناقض مع دراسة (الخالدي والشقران، ٢٠٢٢).

٣- الهد ف الثالث: معرفة الفروق في مستوى الشخصية المتصنعة بحسب متغيرات (الجنس،الكليات).

آ: حسب الجنس

للإستخراج هذا الهدف تم استخدام الباحثة أداة اختبار تائية الإحصائية للعينتان مستقلتان (Independent Samples T-Test) يستخرج الباحثة كل من متوسط الحسابي للشخصية المتصنعة لدي الذكور (١٠٨,٥٧) و الآنحراف المعياري (١٦,٥٦) و متوسط الحسابي للشخصية المتصنعة لدي الانا ث (١١٨,٥٥) و الآنحراف المعياري (١٤,٠٢) وبدرجة الحرية (٢٩٨) و القيمة التائية (T=-٥,٦٢) ، يشير هذا النتائج وجود الفروق عن مستوى الشخصية المتصنعة حسب متغييري الجنس لصالح الاناث على مستوى دالة احصائىًا عند (٠٠١.) و يوضح في الجدول رقم (٧)

جدول رقم (٧)

عرض مستوى الشخصيه المتصنعه لدي الطلاب الجامعة بشكل عام

المتغيير	الجنس	عدد العينة	المتوسط الحسابي	الأنحراف المعياري	درجة الحرية	قيمة تائية	مستوى دلالة
الشخصية المتصنعة	ذكور	١٥٢	١٠٨,٥٧	١٦,٥٦	٢٩٨	-٥,٦٢	٠٠١.
	الإناث	١٤٨	١١٨,٥٥	١٤,٠٢			

هذه النتيجة تتفق مع دراسات (قدوري، ٢٠٠٥) و (الطائي، ٢٠١٩) و (ليلنفليد واخرون،٢٠٠٤) الذين خلصوا إلى أنه وجود فروق دالة إحصائيا في المستوي شخصية مصطنعة حسب النوع.

ب: حسب الكلية:

للإستخراج هذا الهدف تم استخدام الباحثة تحليل التباين الأحادي (One Way-ANOVA) يستخرج الباحثة كل من متوسط الحسابي لدي الطلاب كلية التربية (١١٠,٦٣) و الآنحراف المعياري (١٦,٤٤) و متوسط الحسابي لدي الطلاب الكلية الهندسة (١١٥,٠٥) و الآنحراف المعياري (١٥,٨٩) و متوسط الحسابي لدي طلاب كلية القانون (١١٣,٣١) و الآنحراف المعياري (١٤,٤٥) و المتوسط الحسابي لدي طلاب كلية العلوم (١١١,٣٠) و الآنحراف المعياري (١٤,٣٧) و المتوسط الحسابي لدي طلاب كلية الطب (١١٧,٨٦) و الآنحراف المعياري (١٧,٦٥) كما يوضع في الجدول رقم (٩)

و قيمة (F=٢,١٧) بدرجة الحرية (DF:٤،٢٩٥) عند مستوي دالة الاحصائيا (٠٧٢.) يشير هذا نتائج لايجاد الفروق دالة احصائيا عند مستوي الشخصية المتصنعة حسب متغيير الكلية كما يوضح في الجدول رقم (٨)

جدول رقم (٨)

عرض فروق متوسطات الحسابية للمتغيير الشخصية المتصنعة حسب الكليات

المتغير	الكليات	عدد عينة	متوسط	الأنحراف
الشخصية المتصنعة	التربية	٩٠	١١٠,٦٣	١٦,٤٤
	الهندسة	٥٦	١١٥,٠٥	١٥,٨٩
	القانون	٥٤	١١٣,٣١	١٤,٤٥
	العلوم	٣٩	١١١,٣٠	١٤,٣٧
	الطب	٦١	١١٧,٨٦	١٧,٦٥

جدول رقم (٩)

عرض فروقات في الدرجة الشخصية المتصنعة حسب الكليات

الشخصية المتصنعة	مجموع المربعات	درجة حرية	متوسط المربعات	قيمة (F)	مستوي الدلالة	دالة الاحصائية عن مستوى (٠,٠٥)
بين	٢٢٢٨,٣٥	٤	٥٥٧,٠٨	٢,١٧	٠٧٢.	غير دالة الاحصائيا
داخل	٧٥٦٠٠,٦	٢٩٥	٢٥٦,٢٧			
مجموع	٧٧٨٢٩,	٢٩٩				

هدف الرابع: معرفة الفروق في مستوى الشعور بالنقص بحسب المتغييرات (الجنس، الكليات)

آ: حسب الجنس

للإستخراج هذا الهدف تم استخدام الباحثة أداة اختبار تائية الإحصائية للعينتان مستقلتان (Independent Samples T-Test) استخرجت الباحثة كل من متوسط الحسابي شعور بالنقص لدي الذكور (٨٠,٥٨) و الآنحراف المعياري (٢٠,٠٩) و المتوسط الحسابيل شعور بالنقص لدي الاناث(٨٥,٠٤) و الآنحراف المعياري (١٧,٣١) وبدرجة الحرية (٢٩٨) و قيمة تائية (T=-٢,٠٦) ، يشير هذا نتائج بوجود فروق عند مستوى الشعور بالنقص حسب متغييرات الجنس للصالح الاناث عند مستوى دالة الاحصائىًا (٠٤١.) كما يوضح في الجدول رقم (١٠)

جدول رقم (١٠)

عرض مستوي شعور بالنقص لدي الطلاب الجامعة
حسب متغيير الجنس

المتغيير	الجنس	عدد	متوسط	الانحرا	درجة	قيمة	مستوى
شعور بالنقص	ذكور	١٥٢	٨٠،٥٨	٢٠،٠٩	٢٩٨	-٢،٠٦	٠،٠٤٠
	الإناث	١٤٨	٨٥،٠٤	١٧،٣١			

هذه النتيجة تتفق مع دراسات (عايد، ٢٠٠٥) و (الخالدي والشقراء، ٢٠٢٢) الذين خلصوا إلى أنه وجود فروق دالة إحصائيا في المستوي شعوربالنقص حسب النوع.

ب: حسب الكليات:

للإستخراج هذا الهدف تم استخدام الباحثة تحليل التباين الأحادي (One Way-ANOVA)   كل من متوسط الحسابي لدي طلاب كلية التربية (٨١،٥٥) و الآنحراف المعياري (١٨،٣٤) و المتوسط الحسابي لدى الطلاب كلية الهندسة (٨٢،٣٢) و الآنحراف المعياري (١٨،٨٣) و المتوسط الحسابي لدى طلاب كلية القانون (٨٣،٥٣) و الآنحراف المعياري (١٧،٧٧) و المتوسط الحسابي لدي طلاب كلية العلوم (٩١،٨٢) و الآنحراف المعياري (١٨،٦٧) و المتوسط الحسابي لدي طلاب كلية الطب (٧٨،٥٩) و الآنحراف المعياري (١٨،٨٧) كما يوضع في الجدول رقم (١١)

و قيمة (F=٣،٢٠) بدرجة الحرية (DF:٤،٢٩٥) عند مستوي دالة الاحصائيا (٠.٠١٣) يشير هذا نتائج بوجود فروق دالة الاحصائية عن مستوى الشعور بالنقص حسب متغيير الكلية كما يوضح في الجدول رقم (١٢)، الطلب كلية العلوم لديه آعلى مستوى في شعور بالنقص و طلاب كلية الطب لديهم الأدنى مستوي في الشعور بالنقص كما يوضح في الجدول رقم (١٢)

جدول رقم (١١)

عرض فروق متوسطات الحسابية للمتغيير شعور بالنقص حسب الكليات

المتغيير	الكليات	عدد عينة	متوسط حسابي	الانحراف المعياري
شعور بالنقص	التربية	٩٠	٨١،٥٥	١٨،٣٤
	الهندسة	٥٦	٨٢،٣٢	١٨،٨٣
	قانون	٥٤	٨٣،٥٣	١٧،٧٧
	العلوم	٣٩	٩١،٨٢	١٨،٦٧
	الطب	٦١	٧٨،٥٩	١٩،٤١

جدول رقم (١٢)

عرض الفروقات في الدرجة شعور بالنقص بين الكليات

شعور بالنقص	مجموع	درجة	متوسط	قيمة (F)	مستوي	دالة الاحصائية
بين المجموعات	٤٤٣٥،٩٨	٤	١١٠٨،٩٩	٣،٢٠	٠.٠١٣	دالة الاحصائيا
داخل المجموعات	١٠٢٠٩٠،٣٩	٢٩٥	٣٤٦،٠٦			

مجموع الكلي	١٠٦٠٩٠,٣٤	٢٩٩				

جدول رقم (١٣)

عرض الفروقات بين الكليات في درجات الشعور بالنقص وفقا (LSD)

(I)الكلية	(J)الكلية	الفرق بين المتوسطات (I-J)	الخطأ المعياري	مستوي الدلالة
ترتبية	هندسة	-.٧٦٥٨٧	٣,١٦٦٢٣	.٨٠٩
	قانون	-١,٩٨١٤٨	٣,٢٠٢١٧	.٥٣٧
	علوم	-١٠,٢٦٤٩٦*	٣,٥٦٦٣٤	.٠٠٤
	طب	٢,٩٦٥٣٩	٣,٠٨٥٢٠	.٣٣٧
هندسة	تربية	.٧٦٥٨٧	٣,١٦٦٢٣	.٨٠٩
	قانون	-١,٢١٥٦١	٣,٥٤٨٠٣	.٧٣٢
	علوم	-٩,٤٩٩٠٨*	٣,٨٧٩٨٧	.٠١٥
	طب	٣,٧٣١٢٦	٣,٤٤٢٨٣	.٢٧٩
قانون	تربيه	١,٩٨١٤٨	٣,٢٠٢١٧	.٥٣٧
	هندسة	١,٢١٥٦١	٣,٥٤٨٠٣	.٧٣٢
	علوم	-٨,٢٨٣٤٨*	٣,٩٠٩٢٥	.٠٣٥
	طب	٤,٩٤٦٨٧	٣,٤٧٥٩١	.١٥٦
علوم	تربية	١٠,٢٦٤٩٦*	٣,٥٦٦٣٤	.٠٠٤
	هندسة	٩,٤٩٩٠٨*	٣,٨٧٩٨٧	.٠١٥
	قانون	٨,٢٨٣٤٨*	٣,٩٠٩٢٥	.٠٣٥
	طب	١٣,٢٣٠٣٥*	٣,٨١٤٠٣	.٠٠١
طب	تربية	-٢,٩٦٥٣٩	٣,٠٨٥٢٠	.٣٣٧
	هندسة	-٣,٧٣١٢٦	٣,٤٤٢٨٣	.٢٧٩
	قانون	-٤,٩٤٦٨٧	٣,٤٧٥٩١	.١٥٦
	علوم	-١٣,٢٣٠٣٥*	٣,٨١٤٠٣	.٠٠١

*دالة الاحصائيا عند (٠,٠٥)

الهدف الخامس: معرفة العلاقة بين الشخصية المتصنعة و الشعور بالنقص

للإستخراج هذا الهدف تم استخدمت الباحثة معامل ارتباط بيرسون (Pearson correlation) وأظهرت النتيجة أن قيمة بيرسون كانت (٠.١٣٥) عند مستوى الدلالة الاحصائيا (٠.٠٢٠) وتشير النتيجة إلى وجود علاقة إيجابية دالة الاحصائيًا منخفظة بين الشخصية المتصنعة والشعور بالنقص وهذا يعني كلماازدادت درجات الشخصية المتصنعة تزداد الشعور بالنقص أيضا كما يوضح في الجدول رقم (١٤)

عرض علاقة بين الشخصية المتصنعة و شعور بالنقص

المتغير	عدد عينة	متوسط الحسابي	الانحراف المعيارى	قيمة بيرسون	مستوه دلالة
الشخصية المتصنعة	٣٠	٨٢,٧٨	١٨,٨٧	٠.١٣٥*	٠.٠٢٠
الشعور بالنقص	٣٠	١١٣,٥٠	١٦,١٣		

بناء على ماتوصل اليه البحث الحالي يوصي الباحثة بمايأتي:

١-إعطاء أهمية للشخصية المتصنعة خصوصا في مواضيع الشخصية وهواحد فروع علم النفس

٢-توجيه الاسرة بمسئوليتها التي من أهمها رعاية الطفل ومحنة الشعور بالرعاية والاهتمام

المقترحات:

١-القيام بدراسة السلوك المتصنع في فئات عمرية اقل من الحالة

٢-دراسة السلوك المتصنع وعلاقتها بمتغيرات أخرى مثل الحرمان والقلق والحب.

٣-اجراء دراسات تستهدف التعرف على العلاقة بين السلوك المتصنع ومتغيرات أخرى مثل :أ.المستوى المعيشي ب.التسلسل العائلي للاسرة ج.العصابية د.الذكاء

٤-أجراء دراسة للتعرف على العوامل التي تؤدي الى بلورة السلوك المتصنع لدى الفرد.

٥-العمل بطريقة علمية وعملية في نفس الوقت على استغلال طاقة التعويض والقوة الدافعة من الشعوربالنقص وتوجيهها توجيها مثمرا يعمل على تحقيق الطموحات الفرد وأهدافه المستقبلية باعلى باعلى مستوى.

المصادر العربية

١-ابكر،سميرة، (٢٠١٥)،فاعلية برنامج قائم على العلاج بالمعنى لمواجهة الاحداث الضاغطة والتوجه نحوالحياة لدى عينة من المطلقات بمدينة جدة ،مجلة العلوم التربوية ،مصر،مجلد ٢٣العدد١ ،الجزء ١،ص ٥١-٨٤.

٢ - جداع ،مهاجمال .(٢٠١١).السلوك المتصنع وعلاقته بالشعور بالنقص لدى طلبة الجامعة،جامعة ديالى ،بغداد

٣-حقي، ألفت. (٢٠٠٤)، الاضطراب النفسي ،ط٢، مركز الاسكندرية للكتاب، الاسكندرية.

٤ –الحفني ،عبدالمنعم.(١٩٧٥)،موسوعة علم النفس ةالتحليل النفسي ،الجزء الأول مصر.

٥–الخواجا، عبد الفتاح (٢٠٠٩). الإرشاد النفسي والتربوي بين النظرية والتطبيق. عمان: دار الثقافة للنشر والتوزيع.

٦–الخالدي، رهف موفق،و والشقران.(٢٠٢٢). تضخم الأنا وعلاقته بالشعور بالنقص لدى طلبة كلية الطب في جامعة اليرمو ك، المجلة الدولية للبحوث النفسية والتربوية، المجلد(٢)، العدد (١)

٧–الحقيل ،سليمان عبدالرحمن.(٢٠١٤)،سياسة التعليم في المملكة العربية السعودية ،أسسها،أهدافها،ووسائل تحقيقها ،واتجاهاتها ،نماذج من منجزاتها ،الرياض :داراللواءللنشر. الناشر.سليمان بن عبد الرحمن الحقيل،، ١٩٩٣

٨–الداهري ،صالح حسن احمد.(٢٠٠٠)،مباد يء الارشادالنفسي والتربوي ،ط١،دارالكندي للنشروالتوزيع،اربد،الأردن

٩–الشمري، محمد (٢٠٠١). ا لخصائص لذوي قوة التحمل النفسي العالي والواطي وعلاقتها بأساليب المعاملة الوالدية (أطروحة
دكتوراه غير منشورة) جامعة بغداد. العراق

١٠–الغامدي ،حسين عبدالفتاح .(٢٠١٠).نظريةفرويد في تحليل النفسي ،مكتبة جهينة الرقمية .

١١ –العنانى ،حنان عبدالحميد، (٢٠٠٠)،الصحه النفسيه ،دارالفكر للطباعة عمان ،الأردن.

١٢–الكندرى ،احمد، (١٩٩٢)،علم النفس الاجتماعى،مكتبه الفلاح،الكويت.

١٣–الهيتي،مصطفى عبدالسلام.(١٩٨٥)،القلق ،دراسات في الامراض النفسية الشائعة ،ط٢،بغداد،العراق.

١٤–التل ،شادية ،احمد بلبل رمزي.(١٩٨٨)،مشكلات طلبة جامعة اليرموك ،مجلة أبحاث اليرموك ،سلسلة العلوم الإنسانية والاجتماعية ،المجلد (٤) العدد (٢).

١٥ –العفراوي ،ايمان .(٢٠٠٩)،الشعوربالنقص في ضوء النظريات العلمية .مجلة أبحاث البصرة ،العلوم الإنسانية ،المجلد٣٤،العددص٢١٥–٢٤٢.

١٦ –الطائي،ايمان عبدالكريم.(٢٠١٠)،الشخصية الناضجة وعلاقتها بأدارة الذات وتوكيدها لدى تدريسي جامعة المستنصرية أطروحة دكتوراه غيرمنشورة

١٧–الطائي ،ايمان عبدالكريم، (٢٠١٩)، الشخصية المتصنعة وعلاقتها بأساليب التنشئة الاسرية لدى طلبة الجامعة ،مجلة كلية التربية الأساسية،المجلد .(٢٥)،العدد (١٠٣).

١٨ –بلان ،كمال يوسف.(٢٠١٥)،نظريات الارشاد والعلاج النفسي ،دارالاعصار العلمي للنشر والتوزيع ،عمان ،الأردن.

١٩–دسوقي ،كمال .(١٩٨٨)،ذخيرة علم النفس ،المجلد الأول الدارالدولية للنشروالتوزيع القاهرة.

٢٠ –دسوقي ،كمال .(٢٠٠٥)،موسوعة ذخيرة علم النفس المجلد٢

٢١–راجح، احمد عزت. (١٩٧٢)، أصول علم النفس، الطبعة السادسة، الدار القومية للطباعة والنشر، الإسكندرية، مصر.

٢٢–راجح، احمد عزت.(١٩٧٣)، أصول علم النفس، دارالقومية للطبع.

٢٣–رمزي،اسحق.(١٩٨١)،علم النفس الفردي ،الطبعة الثالثة ،دارالمعارف،القاهرة.

٢٤–زهران ،حامدعبدالسلام .(١٩٧٢)،علم النفس الاجتماعي،عالم الكتب ،القاهرة.

٢٥-شلتز ،دوان.(١٩٨٣).نظريات الشخصية،ترجمة حمد دلي الكربولي وعبدالرحمن القيسي،مطبعة التعليم العالي ،بغداد.

٢٦-صالح،قاسم حسين، (١٩٨٧)،الانسان منهو،مطبعة جامعة بغداد،بغداد.

٢٧ -صالح،قاسم حسين.(١٩٨٨)والشخصية بين التنظير والقياس ،بغداد،مطبعة التعليم العالي .(١٩٨٤).

٢٨- عودة، احمد سلمان ،وملكاوي ، فتحي حسن(١٩٩٢): أساسيات في البحث العلمي في التربية.

٢٩-عبدالله مجرب احمد محمد.(٢٠٠٠).علم النف المرضي دراسة في الشخصية بين السواء والاضطراب ،دار المعرفة الجامعية،الإسكندرية،المصر.

٣٠-عباس،فيصل،مالك العنبكي.٢٠٠١(٢٠٠١)،مدخل الى علم النفس ،دارمنهل اللبناني للطباعة والنشر ،بيروت .لبنان.

٣١-عايد،علي حسين.(٢٠٠٥)،الشعوربالنقص وعلاقته بمستوى الطموح لدى طلبة الجامعة ،رسالة ماجستير ،جامعة بغداد_كلية الاداب.

٣٢ -كليرمان،أ.بوري(ب .ت) دليل النفسي التشخيصي تحليل الشخصية وكتابة التقرير ،ترجمة :محمد أحمد محمودخطاب .مكتبة الانجلو المصرية ،المصر.

٣٣-كاظم ،علي مهدي.(١٩٩٤)،بناء مقياس مقنن لسمات شخصية طلبة المرحلة الإعدادية في العراق ،أطروحة دكتوراه غيرمنشورة ،كلية التربية(ابن رشد) جامعة بغداد.

٣٤-كمال ،علي.(١٩٨٣)،النفس انفعالاتها وامراضها وعلاجها ،ط٣،بغداد،العراق،دارالعربية للطباعة.

٣٥-فايد،فريد،(٢٠١٣)،بعض العوامل الاجتماعية والديموغرافية المرتبطة بقدرة الارملة على الصمودبعد صدمة وفاة الزوجوتصورمقترح من منظور نظرية الازمة في خدمة الفرد لتحسين مستوى الصمودالنفسي والاجتماعي والعلوم الإنسانية،كلية الخدمة الاجتماعية ،جامعة حلوان ،مصر،العدد٣٥،ج ١٥،ص٦٧٣٧

٣٦. -فايد،حسين علي.(٢٠٠١)،دراسات في الصحة النفسية (العلاقة بين الخجل والاعراض السيكوباثولوجية في المراهقة)،ط١،مكتبة الجامعي الحديث ،الإسكندرية.

٣٧-قدوري،هبة مؤيدمحمد.(٢٠٠٥)،الشخصية المتصنعة وعلاقتها بالحاجة الى الحب،(رسالة ماجستير _غيرمنشورة)كلية الاداب ،جامعة بغداد،العراق.

٣٨-لامبرت،وليم ،وولاس لامبرت ،ترجمة :سلوى الملا.(١٩٩٣)،علم النفس الاجتماعي ،دارالشرق،الطبعة الثانية ،القاهرة ،مصر.

٣٩-ناي،روبرت،ترجمة :أحمد صبح ومنيرفوزي .(٢٠٠١)،السلوك الإنساني ثلاث نظريات في فهمه ،هلاللنشر وتوزيع.

٤٠ -يونغ،كارل غوستاف،ترجمة:نبيل محسن .(١٩٩٧)،جدلية الانا واللاوعي .دار الحوارللنشر والتوزيع ،اللاذقية ،سورية.

٤١-مكبرايد ،دبليو جي (١٩٦٩)،مركب النقص ،ترجمة كاظم سلمان البدري ،مكتبة المثنى بغداد.

المصاد الانجليزية

٤٢- American Psychiatric Association (1994): Diagnostic & Statistical Manual of Mental Disorder. DSM-IV 4th ed. Washington.

٤٣-Al-Afrawi, I. (2012). Feeling of inferiority in the light of scientific theories. *Basra Research Journal for the Humanities*, 34 (1), 271-298.

٥٥- Eun-Mi, H. ٢٠١١. A pastoral approach to the problem of an inferiority complex for workers in the Korean context. (M.A) in practical theology. University of the Free State, Kazakhstan.

٥٦ - Fleap,J(٢٠٠٨): **Inferiority Feeling and Aspiration of community college students**, Journal of health and social behavior,(25) June ٢٠-٢٢. ٦٠-Fadiman J. (١٩٧٥): Personality and personal growth New York, Harper , and Row Publisher Inc

٥٧-Farrel ,P .A. (١٩٩٨) : The standing of psychoanalysis. Oxford University Press, London.

٥٨-Gibbons, E. D., Huebler, F., & Loaiza, E. (2005). Child Labor, Education and the Principle of Non-Discrimination. Capítulo, 10, ٢١٤.

59-Gilligan , C. (1993):Personality and Development ,Harvard New, Delhi , Grw-Hill ,Publishing Co

٦٠-Hurlock, Elizabeth , (١٩٧٦):Personality Development

٦١ -Haidari, L. (٢٠٠٥). The feeling of inferiority between the Quranic theory and psychologists. Lisan Al-Sadiq Publications

٦٢-Hurlock, E. (١٩٧٢). Child development. McGraw- Hill Disorder , New york , Guilford Press Book Company .

٦٣-**Horne**.(2006).**PsychologyHistory**.http.//www.fates.cns.musking.um edut\psych\psycweb]history\horney.h um.edut/psych/psycweb/history/horney.htm

٦٤-. Linton: R (١٩٩٤), The Cultural Back ground of Personality, New York. p (54)

٤٤-Al-Alusi, J. (1988). *General psychology*. Ministry of Higher Education and Scientific Research: Baghdad. Albert, C. (2014). *Personality Patterns: Secrets and Mysteries* (Hussein Hamza, translation; 1). Treasure House. Al-Buhairi,

٤٥-Anderson, S (2000). The effects of a rational emotive behavior therapy intervention on irrational

٤٦- Adler ,A (1928): Understanding *Human nature* ,London, Allen & Unwin .

٤٧----------_ _(1931): Life Should Mean to You ,Boston , Little & Brown .

٤٨___________(19٤٤):Superiority and Social Interest : A collection of later writings. Edited by H L Ansbacher & Rowena Ansbacher .New York: Harper

٤٩-Beck AT. Freeman A. (1990): Department Personality Disorder And Cognitive Therapy Disorders, New York, Guilford

٥٠-Bornstein , R.F (1996):*The Needs and Histrionic Personality* Journal of Personality ,Vol 11 No, 1,114-122.

٥١-Chodoff , p .(2004). *Personality Disorder* . Histrionic . Personality disorder , Washington .

٥٢- Durbin,C (1996) : Alfred Contribution to Human trinity Hypnotherapy .Magazine for hypnosis and hypnotherapy , WWW. Alfred Adler .org / pdf/hypnotherapy cliffs: Prentice-Hall.

53 -Dobbert, D.(2007):*Understanding personality disorders: an introduction.Animprint of Greenwood Publishing Group, Inc. Love. New York Haltfield, E. & Walster, G. W. (1978). A New look at*

٥٤-Durkhiem , E. (١٩٧١) . A study in sociology . Translated by J.A. spauldingand G. stmpson . Free press . New York

٦٥-Lilienfeld S.O. Vakenberg ,C. Lantz , K. & Akiskal, H. (2004) : Studies on Histrionic Personality

٦٦-Million T. (١٩٩٠):Toward a new Personality Modal , New York.

٦٧- MillionT. (٢٠٠٤): An Evolutionary Theory of PersonalityDisorder , Newyork , Gulford Press

٦٨- Maslow, A (١٩٧٠). Introduction to personality 2nd edition. New

York: Hort Rinehart and Winston Co

69- Mark, G (2012) Measuring Personality Patterns In Adolescents, Journal

Of Behavioral Sciences, ISSN: 1028-9097, Volume: 22, Issue: 3, Page: 104

٧٠-Mohammed, A. (٢٠١٨). Feeling of inferiority among displaced female students in Kirkuk Governorate. Kirkuk University Journal of Human Studies, 13 (1), 107-135

٧١-McWilliams ,N. (١٩٩٤): Psychoanalytic Diagnosis , clinical Understanding Personality Structure in the The Process, New York , The Guilford

٧٢-Oxford Word power (٢٠٠٦).university press,New York.

-Rogers .C (1960). On Becoming a person, A Therapists view of psych therapy. London. Constable

٧٣-Roos JK,. (٢٠٠٠) Personality Traits In Adults Of University Students. J

Psychosom;61:275–278.

٧٤-Starr ,D. and Harris, S.(١٩٧٥) : Human development and

behavior .New York : Springer Publishing Company , Inc

٧٥-Stone, M. H. (١٩٩٣): Abnormalities of Personalities within And beyond the realm of treatment, New York

٧٦. Schellenberg, J.A. (١٩٧٠), an introduction

٧٧ -Shalini, S. ٢٠١٤. Inferiority complex and assertiveness among students in English vernacular language in 12 standard. Indian Streams Research Journal. 4(8):1- 9.

ئامانجی ئەم توێژینەوەیە، دەستنیشانکردنی ئاستی هەر یەکە لە کەسایەتی دەستکرد و هەستکردن بە کەمی و دیاریکردنی جیاوای لە ئاستی هەریەکێکیان بەپێی (ڕەگەز و فاکەڵتی) و دۆزینەوەی پەیوەندی لە نێوان کەسایەتی دەستکرد و هەستکردن بەکەمی. کۆمەڵگەی توێژینەوەکە پێکدێت لە خوێندکارانی زانکۆی کۆیە لە هەردوو ڕەگەز بۆ ساڵی خوێندنی (٢٠٢٣-٢٠٢٤ی زایینی) و توێژەر (٣٠٠) خوێندکاری لە هەردوو ڕەگەز وەکو نمونە وەرگرتووە.

توێژەر پێوەرەکانی کەسایەتی دەستکرد و هەستکردن بە کەمی پێوەرەکەی (٢٠١١،جداع وەرگرتووە و لە ئەنجامدا دەرکەوتووە – : خوێندکارانی زانکۆ کەسایەتییەکی بەرزی دەستکردیان هەیە .بوونی جیاوازی بەپێی گۆڕاوە ڕەگەزییەکان لە بەرژەوەندی مێینەکان و بوونی جیاوازییەکی بەرچاوی ئاماری لەسەر ئاستی کەسایەتی دەستکرد بەپێی گۆڕاوەی فاکەڵتی و خوێندکارانی زانکۆ هەستێکی بەرزی هەست بەکەمیان هەیە، جیاوازی لە نێوان نێر و مێدا هەیە لە هەست بەکەمی لە بەرژەوەندی مێینەکاندا . جیاوازییەکی بەڵگەداری ئاماری بەرچاو لە ئاستیهەستکردن بە کەمی بەپێی کۆلێژ بەدی دەکرێت

و پەیوەندییەکی ئەرێنی ڕاستەوانەی بەڵگەداری ئاماری لاواز بەدە دەکرێت لەنێوان کەسایەتی دەستکرد و هەستکردن بەکەمی

وشەی سەرەکی: کەسایەتی دەستکرد، هەست بەکەمی،جیاوازی ڕەگەز،کۆلیج، زانکۆی کۆیە

The artificial Personality and Its Relationship to Feelings of Inferiority among Koya University Students

Abstract

The study aims to identify the artificial personality and its relationship to feelings of inferiority among Koya university students. It attempts to identify the Level of each of artificial personality and feelings of inferiority, and also to determine differences in the level of each of them according to Gender and faculties. The current research community is defined as undergraduate students of both genders for the academic year 2023-2024. The sample size reached 300 male and female students. The researcher used the artificial personality and feelings of inferiority scale (Jada, 2011) for both scales. The results showed that University students have a high artificial personality. There were differences according to gender variables in favor of females, and statistically significant differences were found at the level of the artificial personality according to the faculties. University students had a high level of inferiority feelings, and there were differences between males and females in inferiority feelings in favor of females. There was statically significant from inferiority feelings according to faculties, and there was a weak positive statically significant relationship between the artificial personality and feelings of inferiority.

Key Words: Artificial Personality, Feelings of Inferiority, Gender Differences, Faculty, Koya University.

پێشگریمانەی پراگماتیکی لە ئەفسانەی کوردیدا

هێلکەی نامێ بە نموونە

م. ی. جیهان یووسف ئەحمەد

زمانی کوردی/ کۆلێژی پەروەردەی/ زانکۆی سەلاحەددین

karzan.jezhny@su.edu.krd

م. کارزان عەبدوڵڵا جێژنی

زمانی کوردی/ کۆلێژی پەروەردەی/ زانکۆی سەلاحەددین

Jihan.y.ahmed@su.edu.krd

پوختە:

پێشگریمانە هەڵهێنجانی واتایە لە دەربڕیندا، کاتێ ئەو واتایە بە فۆڕمێکی ڕاستەوخۆ نەگوتراوە و واتاکەی وابەستەیە بە زانیارییە پێشینەکانی وەرگرەوە. گرنگیی ئەم توێژینەوەیە لەوەدایە کە لایەنی پراکتیکیی شیکردنەوەی دەقە لە دووتوێی پراگماتیکدا، ئەوە دەردەخات کە دەقی ئەدەبی وەک هەر دەقێکی تر پێوەستی بنەما زمانییەکانە. توێژینەوەکە گریمانەی ئەوە دەکات کە پێشگریمانە، وەک دیاردەیەکی پڕاگماتیکی، لە چنینی واتاییی ئەم ئەفسانانەدا هەیە و دەتوانن واتا قووڵەکان و زەمینە کولتوورییەکانی پشت گێڕانەوە ئەفسانەیییەکان ئاشکرا بکەن. ئامانجی توێژینەوەکە ئەوەیە بیسەلمێنێت کە شیکاریی پێشگریمانەیی، دەبێتە پردێک بۆ دەرخستنی واتای قووڵی دەقەکان. لەم توێژینەوەیەدا، ڕێبازی وەسفیی شیکاری بۆ شیکاریی دەقەکان داڕشتنە پێشگریمانەیییەکان بەکار هاتووە. توێژینەوەکە لە سێ بەش و ئەنجام و لیستی سەرچاوەکان پێک هاتووە. بەشی یەکەم بۆ پێشەکی توێژینەوەکە تەرخان کراوە لە بەشی دووەمدا باس لە زاراوەی پێشگریمانە و جۆرەکانی پێشگریمانە و جیاوازیی نێوان پێشگریمانە و گرتنەوە ڕوون کراوەتەوە، بەشی سێیەم بەشێکی پراکتیکییە، لەم بەشەدا جۆرەکانی پێشگریمانە لە ئەفسانەی (هێلکەی نامێ، حەوت برا، ڕاوی چیای ڕەش) بە وردی ڕوون کراوەتەوە.

وەرگرتن: ٢٠٢٥/٥/١٥

پەسەندکردن: ٢٠٢٥/٦/٢٥

بڵاوکردنەوە: ٢٠٢٥/٧/٢٧

کلیلەوشە:

ئەفسانە، پراگماتیک، پێشگریمانە، گرتنەوە، هێلکەی نامێ.

▪ گۆڤاری ئەکادیمیای کوردی، گۆڤارێکی زانستیی وەرزییە، لەلایەن ئەکادیمیای کوردییەوە دەردەکرێت و بایەخ بە لێکۆڵینەوەی کوردناسی لە بوارەکانی زمان، ئەدەب، دیرۆک، جوگرافیا و کولتووریی کوردی دەدات. گۆڤارەکە لێکۆڵینەوەکان بە زمانەکانی کوردی، عەرەبی و ئینگلیزی بڵاو دەکاتەوە و یەکەم ژمارەی لە ساڵی ٢٠٠٢دا بڵاو بووەتەوە. ئەم گۆڤارە لەلایەن وەزارەتی خوێندنی باڵا و توێژینەوەی زانستیی حکوومەتی هەرێمی کوردستانەوە، بۆ بەرزکردنەوەی پلەی زانستی باوەڕپێکراوە.

بەشی یەکەم

١- پێشەکی

١-١- ناونیشان و گرنگیی توێژینەوەکە:

ئەم توێژینەوەیە بە ناونیشانی (پێشگریمانەی پراگماتیکی لە ئەفسانەی کوردیدا، هێلکەی نامێ بە نموونە)یە، پێشگریمانەی پراگماتیکی وەک بۆچوونێکی بنەڕەتی لە بواری زانستی پراگماتیکدا، ڕۆڵێکی سەرەکی دەگێڕێت لە ڕوونکردنەوەی ئەو واتا شاراوانەی کە لە ناو دەقدا حەشاردراون. ئەم توێژینەوەیە هەوڵدەدات واتا نەگوتراوە گەیەنراوەکان لە دەقە ئەفسانەییەکانی "هێلکەی نامێ" ڕۆشن بکاتەوە، هەروەها هەوڵ دەدات پێوەندیی نێوان پێشگریمانە پراگماتیکییەکان و ڕەوتی گێڕانەوەی ئەفسانەیی لە ڕێگەی زمان (گوتراوەکانەوە) ڕوون بکاتەوە.

١-٢- هۆی هەڵبژاردنی توێژینەوەکە:

هەڵبژاردنی ئەم بابەتە لەسەر بنەمای چەند هۆکارێکی سەرەکییەوە بنیاد نراوە:

- کەمیی توێژینەوەی ئەکادیمی لەسەر پێشگریمانەکان لە زمان و ئەدەبی کوردیدا، بە تایبەتی لە بواری ئەدەبی کوردی بە گشتی و ئەفسانە بە تایبەتی.

- ئەفسانەی (هێلکەی نامێ) نموونەیەکی ڕوونە لە ئەفسانەی کوردیدا، کە جۆرەکانی پێشگریمانەی پراگماتیکی بەڕوونی تێیدا ڕەنگی داوەتەوە.

- پێویستیی ڕوونکردنەوەی پێوەندیی نێوان پێشگریمانەی پراگماتیکی و شێوازی گێڕانەوەی ئەفسانەیی بۆ تێگەیشتن لە واتای قووڵی ئەفسانە، کە سەرچاوەیەکی دەوڵەمەندە لە زانیاریی کولتووری و نەریتییەکان بۆ شیکردنەوەی پێوەندیی نێوان زمان و کولتوور.

١-٣-   ڕێبازی توێژینەوەکە:

ئەم توێژینەوەیە پشت بە ڕێبازیی وەسفیی شیکاری دەبەستێت، بە بەکارهێنانی چەمکەکانی پێشگریمانەی پراگماتیکی بۆ شیکردنەوەی داتاکانی توێژینەوەکە، کە نموونەکان بە شێوەیەکی سیستەماتیک شیکارییان بۆ کراوە بۆ دیاریکردنی جۆرەکانی پێشگریمانەی پراگماتیکی.

١-٤-   ئامانجی توێژینەوەکە:

ئامانجی سەرەکیی ئەم توێژینەوەیە بریتییە لە:

- بەدەرخستنی واتای پراگماتیکی لە دەقی ئەفسانەییدا، بەهۆی پێوانی پێشگریمانەی پراگماتیکییەوە.

- نیشاندانی ڕۆڵی پێشگریمانەکان لە گێڕانەوەی دەقی ئەفسانەییدا

١-٥- سنوور و کەرستەی توێژینەوەکە:

توێژینەوەکە لە چوارچێوەی زانستی پراگماتیکیدایە و دەچێتە خانەی پراگماتیکیی ئەدەبییەوە. کەرەسەی توێژینەوەکە سێ ئەفسانەی هەڵبژێردراون: (هێلکەی نامێ، حەوت برا، ڕاوی چیای ڕەش) لە کتێبی "هێلکەی نامێ"دا کۆمەڵێک ئەفسانە و حیکایەتی جۆراوجۆری فۆلکلۆری کوردەواریی لەخۆ گرتووە.

١-٦- (ناوەڕۆک) توێژینەوەکە:

توێژینەوەکە لە سێ بەشی سەرەکی پێک دێت:

پێشگری (Pre)، کە بە واتای (بەر لە) یان (پێش) دێت و (supposition) بە واتای (گریمانە)، یان (دانانی) دێت (کریم، ٢٠٠٩: ٤٠). لە زمانی کوردیدیشدا، توێژەران چەندان زارەوەی جیاوازیان بۆ بەکار هێناوە. ٢ لەو توێژینەوەیەدا زاراوەی (پێشگریمانە) بەکار هاتووە، کە بۆچوونێکی واتاییە بۆ لێکدانەوەی پەیوەندی دولایەنەی نێوان ڕستەکانی زمان، یاخود ئەو زانیارییە شاراوەیە، کە پێش دەربڕینی ڕستەیەک لای قسەکەر و گوێگر هەیە. زاراوەی پێشگریمانە لە هەردوو ئاستی سیمانتیک و پراگماتیک بەکاردێت، کە(کوێگر/وەرگر) لە ڕێگە کەرەسە زمانییەکانەوە پێشگریمانەی واتایەکی دەرنەبڕاو دەکا (کەمال، ٢٠٠٩ :٢٨).

توێژەرانی کوردیش چەندان زاراوەی جیاوازیان بۆ زاراوەیە(Presupposition) داناوە، لەوانە: (گریمانەی پێشەکی، پێشبینی پێشوەخت، بەرگریمانە، واتای پێشبینی، گریمانەی پێشینە،) لەم توێژینەوەیدا زاراوەی(پێشگریمانە)ی بۆ بەکار هاتووە.

٢-٢- پێشگریمانەی سیمانتیکی Semantic Presupposition:

پێشگریمانەی سیمانتیکی ئاماژە بۆ ئەو گریمانەیە یان ئەو واتایانە دەکات، کە لە وشە و دەستەواژە و ڕستەدا هەن، لە خودی زمانەکەدا چەسپاون و وابەستە نین بە دەوروبەر و مەبەستی قسەکەرەوە، چونکە پێشگریمانەی سیمانتیکی زیاتر لە واتای کەرتە پێکهێنەرەکانی دەربڕینەکەوە بەدەست دەهێنرێت، بەبێ پێویستیی گەڕانەوە بۆ دەوروبەر (محەمەد، ٢٠٠٩ :١١٢). کەواتە، پێشگریمانەی سیمانتیکی پێوەستە بەو زانیاریانەی کە لە ڕستەکەدا

بەشی یەکەم: بۆ پێشەکی توێژینەوەکە تەرخانکراوە. بەشی دووەم: بەشێکی تیۆرییە، کە تێیدا چەمک و زاراوەی پێشگریمانە ڕوون کراوەتەوە، پاشان هەردوو جۆری پێشگریمانە: کە پێشگریمانەی سیمانتیکی و پراگماتیکییە باس کراوە. دواتر، جیاوازیی نێوان پێشگریمانە و گرتنەوە ڕوون کراوەتەوە، هەروەها جۆرەکانی پێشگریمانە، کە بریتیین لە: پێشگریمانەی بوون، پێشگریمانەی ڕاستەقینە، پێشگریمانەی ناڕاستەقینە، پێشگریمانەی دژەواقیع، پێشگریمانەی فەرهەنگی و پێشگریمانەی ڕۆنانی، ڕوون کراونەتەوە. بەشی سێیەم: بەشێکی پراکتیکییە، لەم بەشەدا جۆرەکانی پێشگریمانە لە ئەفسانەی(هێلکەی نامێ، حەوت برا، ڕاوی چیای ڕەش) بە وردی باسکراوە. لە کۆتاییشدا ئەنجام، لیستی سەرچاوەکان و پوختەی توێژینەوەکە بە زمانی عەرەبی و ئینگلیزی خراونەتە ڕوو.

بەشی دووەم

٢-١- چەمك و زاراوەی پێشگریمانە:

چەمکی پێشگریمانە مێژوویەکی درێژی هەیە، بە بڕوای لیندبێرگ، ڕیشەی لە فەلسەفەوە وەرگیراوە١، فەیلەسووفەکانیش دیدگای تایبەت بە خۆیان هەیە، کە تا ڕادەیەک جیاوازە لە دیدگای زمانناسەکان، کە مامەڵە لەگەڵ پێشگریمانەکانی وشە و ڕستە و دەربڕینەکاندا دەکەن، وەک جۆرێک لە زانیاری دەرنەبڕدراو لێکۆڵینەوەی لەسەر کراوە. بۆ ئەوەی دەربڕینەکان بە شێوەیەکی واتادار لێک بدرێنەوە (Mane,٢٠٠١:٧).

لە ڕووی زاراوەوە (Presupposition) زاراوەیەکی ئینگلیزییە، کە لە دوو بەش پێک دێت:

---

١ Gottlob Frege's یەکەم فەیلەسووف بووە لە ساڵی ١٨٩٢ لە وتارێکیدا بە ناوی (Sense and Reference) باسی بۆچوونی پێشگریمانەی کردووە (Gregory Laurence, ٢٠٠٦, p:٣٠).

بۆ شیکردنەوەی چۆنیەتیی واتا و تێگەیشتنی لە پێوەندیکردندا دەرەخسێنن، لە چوارچێوەی ڕستەیەک یان گوتنێکدا دەردەکەوێت و جۆرێکە لە دەرئەنجام لەسەر بنەمای مەبەستی قسەکەر و زانیاریی گوێگر و ئەو دەوروبەرەی کە ڕستەکە تێیدا دەردەبڕدرێت، کەواتە پێشگریمانەی پراگماتیکی بەر لە دەربڕینی گوتنەکەی، بەڕاستی هەیە، بەم پێیە قسەکەرەکانن گریمانەیان هەیە نەک ڕستەکان. (سورخی، ٢٠١٦ :٥٣)

پێشگریمانەی پراگماتیکی ئاماژەیە بۆ ئەو گریمانە یان بیروباوەڕانەی کە قسەکەر لە کاتی گوتندا بە شتێکی ئاسایی دەزانێت. ئەمانە بە ڕوونی باس نەکراون، بەڵام پێویستن بۆ ئەوەی دەربڕینەکە واتادار بێت. دەتوانین بڵێن؛ پێشگریمانەی پراگماتیکی لەگەڵ بەکارهێنانی ژمارەیەکی زۆری وشە، گرێ، ڕۆنانەکان، لە پێوەندیدایە، ئەو کاتە دەبێتە پێشگریمانە، کە قسەکەر لە دەوروبەردا دەریانببڕێت. واتە پێشگریمانەی پڕاگماتیکی؛ بە تەواوی پێوەستە بە دەوروبەر (context)ەوە (قاسم، عیسی، ٢٠٢٣ :٧١)، ئەمەش یەکێکە لە تایبەتمەندییە سەرەکییەکانی پێشگریمانەی پڕاگماتیکی، کە وابەستەیە بە دەوروبەرەوە، ئەو دەوروبەرەی کە گوتنەکەی تێدا دەربڕدراوە، بەڵام ڕاستەوخۆ باس نەکراون، بەڵکوو گوێگر گریمانەی دەکات. زۆر جاریش ئەم پێشگریمانەیە پشت بە زانیاریی هاوبەش، یان ئەزموونە هاوبەشەکانی نێوان قسەکەر و گوێگر دەبەستێت، لەگەڵ ئەو دەوروبەرەی کە گوتنەکەی تێدا دەدەبڕدرێت، بۆ نموونە:

(٢) وازی لە یاریکردن هێناوە.

نموونەی (٢) هەڵگری کۆمەڵێک پێشگریمانەیە:

پێشگریمانە١: پێشتر یاریی تۆپی پێی کردووە ← ئەگەر لە گۆرەپانی تۆپی پێ بێت.

هەیە. بەشێوەیەک، پێوەندیی تەنگاوتەنگی لەگەڵ فرێزەکانی ناو ڕستەدا هەیە (مەحمود،٢٠٠٦ :٩٩). ئەمەش یەکێکە لە تایبەتمەندییە سەرەکییەکانی پێشگریمانەی سیمانتیکی، جگە لەوەش، پێشگریمانەی سیمانتیکی وابەستەیە بە پێوەندیی لۆژیکیی نێوان دوو ڕستەوە، کە ڕاستیی ڕستەی یەکەم مەرج دەبێت بۆ ڕاستیی پێشگریمانەکە، واتە ڕستەی دووەم جەخت لەسەر ئەو زانیاریانە دەکاتەوە، کە لەڕستەی یەکەمدا هەیە. لەم چەشنەدا گوێگر بۆ هەڵێنجانی واتا پێشگریمانەکراوەکانی گوتنەکە پێویستی بە زانیاری دەرەکی یان کۆنتێکستی ئاخاوتنەکە نییە، پێویستی و ڕاستیی پێشگریمانەکە، مەرجێکە بۆ ڕاستی ڕستەکە (عیسی، قاسم، ٢٠٢٣ :٧٠). بۆ نموونە:

(١) نەوزاد پەشیمانە لەوەی بەشداری لە ئاهەنگەکەدا نەکردووە.

لە ڕستەی(١)دا ، بەهۆی وشەی "پەشیمانی"یەوە، لە ڕووی واتاوە پێشگریمانە دەکرێت کە کرداری (ئامادەنەبوون) ڕووی داوە و ئەم پێشگریمانەیە لە واتای وشەی "پەشیمانی"دا هەیە و وابەستەی دەوروبەر یان مەبەستی قسەکەر نییە.

٢-٣- پێشگریمانەی پڕاگماتیکی Pragmatic Presupposition:

بە شێوەیەکی گشتی، پێشگریمانە چەمکێکی پڕاگماتیکییە، ئاماژەیە بۆ دەربڕینێکی ناڕاستەوخۆ لەلایەن قسەکەر و پێشبینیکردن و گریمانەکردن لەلایەن گوێگرەوە لە دەوربەرێکی دیاریکراودا. بەگشتی واتای پڕاگماتیکی ئەو واتایەیە کە ناچێتە ناو سیمانتیکییەوە، واتە بەشێک نییە لە واتای فەرهەنگی وشەکان و ئەو واتا ڕێزمانییەی لە چۆنیەتیی ڕێزبوونی وشەکان لەناو ڕستەدا بەدەست دێت. (کریم،رسول،٢٠١٩: ٦) ئەم زاراوانە بنەمایەک

هەروەها مامەڵە لەگەڵ زانیارییە گریمانەکراوەکان یان پاشخانەکاندا دەکات، کە دەبێت ڕاست بن یان لە دەوروبەردا گریمانە بکرێن لە دەوروبەردا بۆ ئەوەی ڕستەکە واتای هەبێت، بۆ نموونە:

(٣) نەوزاد وازی لە جگەرەکێشان هێناوە.

لە ڕستەی (٣)دا گوێگر گریمانە دەکات کە پێشتر نەوزاد جگەرەی کێشاوە لەکاتێکدا ئەگەر نەرێش بکرێ هەمان پێشگریمانە بوونی هەیە، بەڵام لە گرتنەوەدا لە کاتی نەرێکردندا گرتنەوە نامێنی و دەکەوێ، پێوەندیی نێوان ڕستەکان ون دەبن (کەمال، ٢٠٠٩ :٩٨). بۆ نموونە:

(٤)ئازاد دوێنێ میوەی خوارد.

(٥)ئازاد دوێنێ ترێی خوارد.

لە گرتنەوەدا، ئەگەر ڕستەی (٤) ڕاست بێت ئەوا ڕستەی (٥) ڕاستە، چونکە "ترێ" میوەیە، واتە میوە "ترێ"ش دەگرێتەوە، بەڵام ئەگەر هاتوو ڕستەی (٤) نەرێ بکرێت ئەوا ڕستەی (٥) ناڕاست دەبێت و پێوەندی نێوان ڕستەکان دەکەوێت و نامێت، چونکە نەک هەر ڕاست نییە کە ترێی خواردووە، بەڵکو ڕوونیش نییە، کە دوێنێ چی خواردوە (Crystal, ٨٩: ٢٠١١).

کەواتە گرتنەوە ئەوەیە، کە هەر وشەیەک دەلالەت بکاتە سەر بەشێک لە ماناکەی (خۆشناو،٢٠١٠، ٦٦) سەرنج بخاتە سەر بارودۆخی ڕاستیی ڕستەکەوە، مەرجی ڕاستیبوونی ڕستەی یەکەم، گرەنتیی ڕاستیی ڕستەی دووەمە، بە نەرێکردنی ڕستەی یەکەم، ڕستەی دووەم ئەو گرەنتییە نامێنی و ناڕاست و نالۆجیکی دەبێت، لە کاتێکدا پێشگریمانە سەرنج دەخاتە سەر زانیاریی هاوبەشی نێوان قسەکەر و گوێگر، کە واتایەکی ئاماژەپێکراو دەگەیەنێت.

پێشگریمانە٢: پێشتر پێشبڕکێی ڕاکردنی کردووە. ← ئەگەر لە گۆڕەپانی ڕاکردن و پێشبڕکێ بێت.

پێشگریمانە٣: پێشتر مەلەی کردووە ← ئەگەر لە مەلەوانگەیەک بێت.

پێشگریمانە٤ : پشتر وەرزشی لەشجوانی کردووە ← ئەگەر لە هۆڵێکی وەرزشی بێت.

٢-٤- جیاوازیی نێوان پێشگریمانە و گرتنەوە:

دیاردەی پێشگریمانەکردن، بریتییە لە هەڵێنجانی واتایەک لە ڕستەیەکی دیاریکراودا، لەلایەن وەرگری ڕستە (گوتارە) کەوە، چونکە لە ڕاستیدا وەرگر پێشگریمانە دەکا، نەک ڕستەکە، ئەمەش یەکێکە لە جیاوازییەکانی نێوان گرتنەوە entailment و پێشگریمانە Presupposition، چونکە پێشگریمانە تایبەتە بە وەرگر، گرتنەوە تایبەتە بە خودی ڕستەکە (کەمال، ٢٠٠٩ :٩٦). لە بەرانبەردا گرتنەوە (Entailment) پێوەندییەکی لۆجیکییە لە نێوان دوو ڕستەدا، کە ڕاستیی ڕستەی یەکەم بە پێویست دەزانرێت بۆ ڕاستیی ڕستەکەی دیکە (AL-Sulaimaan, ٢٠١٠,:١٨٠). واتە لە گرتنەوەدا ڕستەکان لێکەوتەیان هەیە، نەک قسەکەران (سورخی، ٢٠١٦:٥٣). کەواتە گرتنەوە چەمکێکی لۆجیکییە و پێوەندی بە سیمانتیکیشەوە هەیە. لۆجیکیش گرنگی بەدەربڕینی وشە و ڕێزمانی ڕستە نادات، بەڵکوو لە بنەڕەتدا گرنگی بەو واتایە دەدات، کە لە ڕستەکەدا هاتووە (بالمر، ١٩٨٥ :٥١). بەم پێیە، گرتنەوە دیاردەیەکی پراگماتیکی نییە، بەڵکوو پێوەندییەکی لۆجیکی نێوان دوو ڕستەیە (کەمال، ٢٠٠٩ :٩٧). هەروەها یەکێکی تر لە جیاوازییە سەرەکییەکانی نێوان پێشگریمانە و گرتنەوە ئەوەیە، کە پێشگریمانە بە نەگۆڕی دەمێنێتەوە ئەگەر هاتوو نەرێش بکرێت، واتە پێشگریمانە پراگماتیکییەکان مەرج نییە و نە بەستراوەتەوە بە ڕاستی ڕستەکەوە،

٢-٥-٢- پێشگریمانەی ڕاستەقینە Factive Presupposition:

ئەم جۆرە پێشگریمانەیە کاتێک ڕوو دەدات، کە ڕاستییەکی چەسپاو (بەشێکی ڕستەکە) بە ڕاست گریمانە بکرێت، بەبێ گوێدانە ڕاستیی گشتیی ڕستەکە. ئەم جۆرە پێشگریمانەیە بەهۆی کرداری ڕاستەقینە یان بنیاتنانەوە دەست پێ دەکات، کە واتای ڕاستی ئەو دەربڕاوەیە کە لە دوای ئەوەوە دێت. ئەم پێشگریمانانە بە شێوەیەکی گشتی لەدوای کاری هەندێ لەم چاوگانەوە دێن(زانین، درککردن، پەشیمانبوونەوە، پێ سەیربوون، ئاگاداربوون، خۆشحاڵبوون) ئەمانە جۆرێک لە پێشگریمانە دێننەئاراوە، کە ڕاستەقینەیی زانیارییەکانی پێشگریمانەکە دەر دەخات (کەمال، ٢٠٠٩ :١٠٣) بۆ نموونە:

(٧) ئەو دەزانێت، کە کۆبوونەوەکە هەڵوەشاوەتەوە.

کرداری "دەزانێت" کرداری ڕاستەقینەیە، دەبێتە هۆی دروستکردنی پێشگریمانەی ڕاستەقینە. کاتێک دەڵێین "ئەو دەزانێت" پێشگریمانە دەکرێت کە ئەو زانیارییەی دواتر دێت ڕاست بێت.

پێشگریمانە ڕاستەقینەکان وردن، چونکە تەنیا ڕاستییەکان ڕاستەوخۆ ناگەیەنن، بەڵکوو گریمانە بنەڕەتییەکانیش دەگەیەنن، تەنانەت ئەگەر قسەکەر بە ڕوونی نەڵێت ڕووداوەکە ڕاستە، ئەوە گوێگر دەباتە سەر ئەوەی وەک ڕاستییەکی دیاریکراو گریمانەی بکات، ئەمەش وا دەکات پێشگریمانە ڕاستەقینەکان ببێتە ئامرازێکی بەهێز لە پێوەندیکردندا، چونکە تێگەیشتنی هاوبەش دروست دەکات و کاریگەری لەسەر ئەوە هەیە، کە قسەکەر و گوێگر، وەک ڕاستی وەریبگرن.

٢-٥- جۆرەکانی پێشگریمانەی پراگماتیکی:

٢-٥-١- پێشگریمانەی بوون Existential Presupposition:

ئەم جۆرە پێشگریمانەیە جۆرێکە لە پێشگریمانەی پراگماتیکی، ئاماژە بۆ ئەو گریمانەیە دەکات، کە شتێک بوون(وجود)ی هەیە، ئەو جۆرە پێشگریمانانە بەهۆی ڕۆنانی خاوەندارییەتی یان (ناسیاری – نەناسیاری)ـەوە، دروست دەبن (Yule, ١٩٩٦:٢٧). هەروەها، لە زۆربەی فرێزە ناوییە ناسراوەکاندا هەیە، کە بەکاریان دەهێنێت پێبەندبوونی خۆی بە بوونی ئەو شتانەی کە ناویان دێنێت، دووپات دەکاتەوە (حەمەد،٢٠٢٤: ١٤٦) بەگشتی پێشگریمانەی بوون لەسەر بنەمای بەکارهێنانی پێکهاتەیەکی دیاریکراو لە ڕستەیەکدا هەیە. واتە باسی شتێک دەکات کە پێوەندی بە هەبوونی شتێکی ترەوە هەیە، بۆ نموونە:

(٦) هاوڕێیەکەم ئۆتۆمبێلێکی نوێی کڕیوە.

لە ڕستەی (٦)دا، "هاوڕێیەکەم" نیشانەی ناسراوی (یەک) پێشگریمانەی بوونی هاوڕێیەک دەکات، کە گوێگر هاوڕێکەی ناناسێ و زانیاری لەبارەوە نییە. هەروەها فرێزی ناوی "ئۆتۆمبێلێکی نوێ" پێشگریمانەی بوونی کڕینی ئۆتۆمبێلێکی نوێ دەکرێت لەلایەن هاوڕێییەکی قسەکەرەوە، کە گریمانە دەکرێت هاوڕێکەی کەسێکی پێگەیشتوە و توانای لێخورینی ئۆتۆمبێلی هەیە.

کەواتە هەموو ئەو زانیارییانەی لە پێشگریمانەی بوونەوە بەدەستدەهێنرێن، گرنگن بۆ تێگەیشتن لەوەی کە زمان چۆن گریمانەکان و زانیاری هاوبەش لە نێوان قسەکەران و گوێگراندا دادەڕێژێت.

لەگەڵ زانیارییەکدا، کە بە جەختکراوەیی دروستە و وەرگریش پێشگریمانەی دروستی ئەو زانیارییەی لێ دەکات، ڕستەی وشەی پرسی (WH-quaestion) لە کوردیدا (بێگومان لە زمانەکانی تریشدا) پێشگریمانەی ئەوە دەکات، ئەو زانیارییەی دوای وشەی پرس دێ، دروستە (کەمال، ٢٠٠٩: ١٠٥). بۆ **نموونە:**

(٩) بۆچی وازی لە کارەکەی هێنا؟

لە ڕستەی (٩)دا، ئەوزانیارییەی دەکەوێتە دوای وشەی پرسی"بۆچی" بەڕاست گریمانە دەکرێت **چونکە**، ناپرسێت ئایا وازی هێناوە یان نا؛ وا گریمانە دەکات، کە وازهێناوە و هەوڵدەدات هۆکارەکەی بزانێت.

٢-٥-٥- گریمانەی پێشەکی ناڕاستەقینە Non_factive Presupposition:

پێشگریمانەی ناڕاستەقینە، کاتێک سەر هەڵدەدات، کە دەربڕینێک پێشنیازی ئەوە بکات، کە ڕاستی زانیاریەکە گریمانەکراوە، نەک وەک ڕاستییەک وەربگیرێت. بە پێچەوانەی پێشگریمانەی ڕاستەقینە، کە برگەی چەسپاو و ڕاستەقینە گریمانە دەکرێت، لە پێشگریمانەی ناڕاستەقینەدا کۆمەڵە فریزێک دێن و پێشگریمانەی ئەوە دەکەن، کە زانیارییەکی دیاریکراو دروست نییە، واتە پێشگریمانەی نادروستی زانیاریی ڕستەکە دەکەن، ئەمەش لەهەندێ کاردا ڕودەدات، وەک: (خەون بینین، تەسەورکردن، نیشاندان) (علی، ٢٠١٤ :١٥٩)، واتە ئەو زانیارییانەی دەکەوێتە دوای ئەو کارانەوە بەشێوەیەکی ناڕاست گریمانە دەکرێن. بنیاتنانی ناڕاستەقینە بوار بۆ گومان بەجێ دەهێڵن، یان زانیارییەکان وەک نادیار مامەڵەیان لەگەڵ دەکرێت. بۆ نموونە:

٢-٥-٣- پێشگریمانەی فەرهەنگی (لێکسیکی) Lexical Presupposition:

لە پێشگریمانەی لێکسیکیدا، بەکارهێنانی دەربڕینێکی دیاریکراو لەلایەن نێرەرەوە دەکرێتە بنەما بۆ پێشگریمانەکردنی چەمکێکی شاراوە، وەک لە هەندێ کاری (توانین، وازهێنان لە، دەستپێکردن بە...) یاخود هەندێ فۆڕمی وەک: (دیسانەوە، جارێکی تر، جاران، ڕۆژگارێک، وا بووو... هتد)، (کەمال، ٢٠٠٩: ١٠٣). پێشگریمانە فەرهەنگییەکان، لە واتای وشەکانەوە سەر هەڵدەدەن، پێشنیازی دۆخێکی پێشوو یان پرۆسەیەکی بەردەوام دەکەن، ئەوە پیشان دەدەن کە دەبێ شتێک ڕووی دابێت، یان هەبووبێت، بۆ ئەوەی ڕستەکە واتادار بێت، بۆ نموونە:

(٨) دارا وازی لە جگەرەکێشان هێناوە.

کرداری "وازی هێناوە" پێشگریمانەی ئەوە دەکات، کە دارا پێشتر جگەرەی دەکێشا، ئەگەر ڕستەکەش نەفی بکەین، هەمان پێشگریمانە دەمێنێتەوە (کریم، ٢٠٠٩ :٩٢).

ئەم جۆرە پێشگریمانەیە چەسپاوە، واتە ئەگەر ڕستەکە ناڕاستیش بێت، گریمانەکە چەسپاوە (هەرگیز وازی لێ نەهێناوە) بەڵام هەر ئەو واتایە دەگەیەنێت، کە پێشتر جگەرەی کێشاوە.

٢-٥-٤- پێشگریمانە پێکهاتەیی Structural Presupposition:

ئاماژەیە بۆ ئەو زانیاریانەی کە پێکهاتەی ڕستەیەک ئاماژەی پێ دەدەن، واتە قسەکەر وا پێشگریمانە دەکات، کە گوێگر پێشتر هەندێک ڕاستی دەزانێت یان قەبوڵ دەکات، بە پشتبەستن بە چۆنییەتیی بنیادنانی ڕستەکە. دەتوانرێت بگوترێت، نێرەر ڕۆنانێکی لەم جۆرە بەکار دەهێنێت بۆ مامەڵەکردن

بەشی سێیەم:

٣-١ جۆرەکانی پێشگریمانەی پڕاگتماتیکی لە ئەفسانەی (هێلکەی نامێ)دا:

٣-١-١- پێشگریمانەی بوون:

(١٢) پیرەژنەکە وتی برۆ بە باوکت بڵێ گۆچانێکی ئاسن و قۆندەرەکی ئاسنت بۆ دروست بکات. (حەسەن،٢٠٠٦، ١٠٧)

لەم نموونەیەدا چەند پێشگریمانەیەک بەدی دەکرێت. یەکەم، بوونی باوک کە وەک پێشگریمانەیەکی سەرەکی و بنەڕەتی دەردەکەوێت لە ڕێگەی بەکارهێنانی وشەی "باوکت"، ئەمەش ئاماژەیە بۆ ئەوەی کە قسەکەر پێشگریمانەی ئەوەی کردووە، کە گوێگر باوکی هەیە. دووەم، پێشگریمانەی توانای باوکەکە بۆ دروستکردنی گۆچان و قۆندەرەی ئاسن، کە لە داواکارییەکەدا دەردەکەوێت. بەپێی ئەم پێشگریمانەیە، باوکەکە کەسێکی شارەزا و لێهاتووە لە بواری دروستکردنی کەرەستەی ئاسندا.

(١٣) لە ژێر دارەکەدا منداڵێکی ساوا هەیە. (حەسەن،٢٠٠٦، ١٠٧)

لە ڕستەی (١٣)دا چەند پێشگریمانەیەک دەردەکەون، کە پێویستە هەموویان دروستبن، بۆ ئەوەی ڕستەکە واتای تەواوی هەبێت. یەکەم پێشگریمانە بوونی دارەکەیە، چونکە وشەی "دارەکە" بە شێوەی ناسراو (definite) بەکار هاتووە، کە ئاماژەیە بۆ دارێکی دیاریکراو و ناسراو. پێشگریمانەی دووەم پێوەستە بە شوێنەوە، واتە بوونی شوێنێک لە ژێر دارەکەدا کە دەکرێت شتی تێدا هەبێت. سێیەم، کاتێک باسی "منداڵێکی ساوا" دەکرێت، پێشگریمانەی ئەوە دەکرێت، کە مەبەست لە کەسێکی زۆر بچووکە، کە هێشتا لە تەمەنی ساواییدایە.

(١٠) خەونم بینی کە دەوڵەمەنم. (Yule, ١٩٩٦:٢٩)

لە ڕستەی (١٠)دا، ئەو زانیارییەی کەوتووەتە دوای (خەونم بینی) پێشگریمانە دەکرێت، کە ناڕاستەقینە بێت و لە واقیعدا کەسێکی دەوڵەمەند نەبێت، تەنها لە خەودا بینویەتی دەوڵەمەند بووە. کە ڕووداوەکە خەیاڵییە یان گریمانەییە.

٢-٥-٦- پێشگریمانە دژە ڕاستییەکان Counterfactual Presupposition:

کاتێک سەر هەڵدەدات، کە دەربڕینێک ئاماژە بەوە بکات، ئەو دۆخەی باس کراوە، پێچەوانەی واقیعە (ئەحمەد، ٢٠٠٨ :٩١). بە واتایەکی تر، ئەو ڕووداوە یان بارودۆخەی کە ئاماژەی پێ دەکرێت، ڕووی نەداوە، یان ڕاست نییە و دەکرا ڕوو بدات، بەڵام ڕووی نەداوە، کەواتە ئەم جۆرە پێشگریمانەیە، نەک هەر دروست نییە، بەڵکوو پێچەوانەی ڕاستیشە، زیاتریش لە ڕێگەی ڕۆنانی ڕستەی مەرجییەوە دروست دەبێت، لەو جۆرەی مەرج کە پێی دەگوترێ مەرجی ناڕاست unreal condition (کەمال، ٢٠٠٩: ١٠٦). بۆ نموونە:

(١١) ئەگەر زۆرتر بم خوێندبایە، لە تاقیکردنەوەکە دەردەچووم.

بەشی یەکەمی ڕستەی (١١) پێشگریمانە دەکات، زۆری نەخوێندووە بەشی دووەمی ڕستەی (١١) پێشگریمانە دەکات، کە لە تاقیکردنەوەکە دەرنەچووە.

(١٦) کەسوکاری ئەحمەد ڕەخنەی لێ دەگرن کە کچەکەی لەگەڵ خۆی هێناوە. (حەسەن،٢٠٠٦، ١٠٨)

لەم نموونەیەدا پێشگریمانەی ئەوە دەکرێت، کە "ئەحمەد" وەک کەسێکی ڕاستەقینە بوونی هەیە. هەروەها گریمانەی ئەوە دەکرێ، ئەحمەد کچێکی هەبێت، کە پێشگریمانەیەکی ڕاستەقینەیە، چونکە ڕستەکە دەڵێ (کچەکەی)، واتە پێوەندییە خاوەندارێتییەکە (کچی ئەحمەد) وەک ڕاستییەک پێشگریمانە کراوە. هێنانی کچەکەی لەگەڵ خۆیدا وەک ڕووداوێکی ڕاستەقینە پێشگریمانەکراوە. هەروەها (ئەحمەد کەسوکاری هەیە) بە شێوەیەکی ڕاستەقینە پێشگریمانە کراوە. هەموو ئەم پێشگریمانانە ڕاستەقینەن، چونکە ڕستەکە هیچ گومانێک لەسەر بوونی ئەم شتانە دروست ناکا، واتە وەک ڕاستەقینە پێشگریمانە کراون.

٣-١-٣- پێشگریمانەی فەرهەنگی (لێکسیکی):

(١٧) ماندوو دەبێت و دەبینێت پێڵاوەکە دڕاوە و گۆچانەکەی شکاوە. (حەسەن،٢٠٠٦، ١٠٧)

لە ڕستەی (١٧)دا چەندان گریمانەی پێشەکیی فەرهەنگی هەن، کە لە ڕێگەی واتای وشەکانەوە دەردەکەون. کرداری "دڕاوە" کە بۆ پێڵاوەکە بەکار هاتووە، پێشگریمانەی ئەوە دەکات، پێڵاوەکە لە دۆخێکی پێشووتردا ساغ بووە و دواتر دڕاوە، واتە گۆڕانێک لە دۆخەکەیدا ڕووی داوە. هەروەها کرداری "شکاوە" کە بۆ گۆچانەکە بەکار هاتووە، پێشگریمانەی ئەوە دەکات، گۆچانەکە پێشتر ساغ یاخود نەشکاو بووە. کرداری "ماندوو دەبێت"یش بە هەمان شێوە پێشگریمانەی دۆخێکی پێشوتر دەکات، کەسەکە تییدا ماندوو نەبووە. ئەم گریمانە پێشەکییانە فەرهەنگیین، چونکە لە واتای خودی وشەکانەوە سەرچاوە دەگرن و پێشگریمانەی

(١٤) ئەحمەد بە پێ دەڕوات تا لە ئاوەکە نزیک دەبێتەوە و دەبینێت کۆمەڵێک کچە قەرەج لەوێ دانیشتینە و شت دەفرۆشن. .(حەسەن،٢٠٠٦، ١٠٨)

لە نموونەی (١٤)دا کۆمەڵێک پێشگریمانە هەن. یەکەم، لە بەکارهێنانی "ئاوەکە"دا پێشگریمانەی بوونی ئاوێکی دیاریکراو و ناسراو هەیە، چونکە بە شێوەیەکی ناسراو (definite) بەکار هاتووە. دووەم، کاتێک باسی "کچە قەرەج" دەکرێت، پێشگریمانەی بوونی کۆمەڵێک کەس لە نەتەوەی قەرەج دەکرێت، کە ڕەگەزیان مێینەیە. سێیەم، لە ڕستەی "شت دەفرۆشن"دا پێشگریمانەی ئەوە دەکرێت، کە ئەو کەسانە خاوەنی کەلوپەل یان شتومەکن و خەریکی بازرگانین. هەروەها، لە بەکارهێنانی "لەوێ دانیشتینە"دا پێشگریمانەی بوونی شوێنێکی گونجاو بۆ دانیشتن و فرۆشتنی شتومەک دەکرێت. بەمپێیە نموونەکە پڕە لە پێشگریمانەی جۆراوجۆر کە پێکەوە یارمەتی دروستکردنی وێنەیەکی تەواو دەدەن لە باری دۆخەکە و کەسەکان.

٣-١-٢- پێشگریمانەی ڕاستەقینە:

(١٥) دەبینێت پێڵاوەکە دڕاوە و گۆچانەکەی شکاوە. (حەسەن،٢٠٠٦، ١٠٧)

لەم ڕستەی (١٥)دا دوو گریمانەی پێشەکی ڕاستەقینە هەن، یەکەمیان بریتییە لە (پێڵاوەکە هەیە)، چونکە ناکرێ شتێک دڕابێت، ئەگەر لە بنەمادا بوونی نەبوبێت. دووەمیان بریتییە لە (گۆچانەکە هەیە)، لێرەشدا ناشێ شتێک شکابێت، ئەگەر لە بنەڕەتدا بوونی نەبوبێت. هەر دوو پێشگریمانەکە ڕاستەقینەن، چونکە کاتێک دەتوانین باس لە دڕانی پێڵاوێک بکەین، کە پێڵاوەکە بەڕاستی هەبوبێت، تەنیا کاتێکیش دەتوانین باس لە شکانی گۆچانێک بکەین، کە بەڕاستی گۆچانەکە هەبووبێت.

پرسیاری "چۆن" دروست کراوە، پێشگریمانەی ئەوە دەکات، کەسەکە بە ڕاستی چووەتە سەر دارەکە. لێرەدا پرسیارەکە تەنیا لەسەر چۆنییەتی و شێوازی سەرکەوتنەکەیە، نەک لەسەر ئەوەی ئایا کەسەکە چووە یان نا؟ واتە چوونە سەر دارەکە وەک ڕاستییەک و کردارێکی ئەنجامدراو پێشگریمانە کراوە لە پێکهاتەی پرسیارەکەدا. لێرەشدا لە ڕێگەی پێکهاتەی پرسیارەکەوە (بەکارهێنانی ئامرازی پرسیاری "چۆن") زانیارییەک وەک ڕاستییەک و ڕووداوێکی ئەنجامدراو پێشگریمانە کراوە.

٣-١-٥- گریمانەی پێشەکی ناڕاستەقینە:

(٢١) ئەحمەد پێی وا بوو کە کۆترەکە قسەی لەگەڵ دەکات. (حەسەن،٢٠٠٦، ١٠٨)

ڕستەی سەرەوە (٢١) نموونەیەکی دیاری پێشگریمانەی ناڕاستەقینەیە (Non-factive Presupposition). لەم ڕستەیەدا، کرداری "پێی وا بوو" کە یەکێکە لە کردارە ناڕاستەقینەکان، ئاماژە بە دۆخێکی مەعریفی دەکات، تیایدا ڕاستی و دروستی ناوەڕۆکی پێشگریمانەکە دڵنیا نییە. بارێکی پراگماتیکی دروست دەکات، کە تیایدا قسەکردنی کۆترەکە وەک ڕووداوێک لە زەینی ئەحمەددا هەیە، بەڵام لە واقیعدا مەرج نییە ڕاست بێت.

٣-٢- جۆرەکانی پێشگریمانەی پراگماتیکی لە ئەفسانەی (حەوت برا)دا:

٣-٢-١- پێشگریمانەی بوون:

(٢٢) لە گوندێک ماڵێک هەبوو ژنێک و حەوت کوڕی هەبوو. (حەسەن،٢٠٠٦، ١٠٤)

ئەم ڕستەیە چەندان پێشگریمانەی گرنگ لەخۆ دەگرێت، وەکوو: یەکەم، ڕستەکە پێشگریمانەی بوونی گوندێک دەکات، واتە پێشگریمانە دەکرێت کە گوندێک هەیە و بوونی هەیە. دووەم، پێشگریمانەی دۆخێکی پێشووتر دەکەن، کە جیاوازە لە دۆخی ئێستا.

(١٨)کۆترەکە دەنیشێت و دەبێتە کچە جوانەکە. (حەسەن، ٢٠٠٦، ١٠٩)

لە ڕستەی (١٨)دا چەند پێشگریمانەیەکی فەرهەنگی بەدی دەکرێن. کرداری "دەنیشێت" پێشگریمانەی ئەوە دەکات، کە کۆترەکە پێشتر لە دۆخی فڕیندا بووە، واتە لە دۆخێکی بەرزەوە هاتووەتە خوارەوە. هەروەها کرداری "دەبێتە" کە گۆڕانی دۆخی کۆترەکە بۆ کچە جوانەکە دەردەخات، پێشگریمانەی ئەوە دەکات، کە پێشتر شتێک (کۆترەکە) لە دۆخێکی دیاریکراودا بووە و دواتر گۆڕاوە بۆ دۆخێکی تر (کچە جوانەکە). ئەم دوو کردارە لە ڕێگەی واتای فەرهەنگییەوە گۆڕانکارییەک لە دۆخی شتەکاندا پێشگریمانە دەکەن.

٣-١-٤- پێشگریمانە پێکهاتەیی:

(١٩) ئەوە بۆ وا ڕەش بوی؟.(حەسەن،٢٠٠٦، ١٠٨)

لەم ڕستەی (١٩)دا پێشگریمانەی پێکهاتەیی هەیە، چونکە پێکهاتەی پرسیارەکە بە "بۆ" دەست پێ دەکات، پێشگریمانەی ئەوە دەکات، کەسەکە بە ڕاستی ڕەش بووە و گۆڕانکارییەک لە ڕەنگیدا ڕووی داوە. پرسیارەکە لەسەر هۆکاری ڕەش بوونەکەیە، واتە ڕەشبوونەکە وەک ڕاستییەک پێشگریمانە کراوە لە پێکهاتەی پرسیارەکەدا. لەم نموونەیەدا لە ڕێگەی پێکهاتەی پرسیارەکەوە (بەکارهێنانی ئامرازی پرسیاری "بۆ") زانیارییەک وەک ڕاستییەک پێشگریمانە کراوە.

(٢٠) ئەتو چۆن چوویە سەر ئەودارە؟.(حەسەن،٢٠٠٦، ١٠٨)

ڕستەی (٢٠)ش نموونەیەکی ترە لە پێشگریمانەی پێکهاتەیی، چونکە پێکهاتەی پرسیارەکە بە ئامرازی

هەڵواسراوە، واتە ڕاستییەکی حاشاهەڵنەگرە. هەروەها کرداری "هاتنەوە" پێشگریمانەی ئەوە دەکات، پێشتر لەو شوێنە بوون و ڕۆیشتون، واتە گەڕانەوە بۆ شوێنێک کە پێشتر لێی بوون. ڕوودانی ئەم کردارانە ناکرێت نکۆڵییان لێ بکرێت، چونکە کاتێک دەڵێین "بینییان" ئەمە ئاماژەیە بۆ ئەوەی کە بەڕاستی ئەو شتە هەیە و بینراوە. بەم شێوەیە، پێشگریمانە ڕاستەقینەکان لە ڕێگەی کردارە ڕاستەقینەکانەوە دروست دەبن و ڕاستییەکی حاشاهەڵنەگر دەخەنە ڕوو، کە ناکرێت نکۆڵی لێ بکرێت.

(٢٥) دایکی دەڵێت: بەڵێ حەوت برات هەیە، بەڵام لەو کاتەی تۆ لەدایک بووی سەریان هەڵگرت و ڕۆیشتن. (حەسەن،٢٠٠٦، ١٠٥)

لە ڕستەی (٢٥)دا پێشگریمانە ڕاستەقینەکان لە ڕێگەی کردار و کۆمەڵێک دەربڕینی زمانییەوە دەردەکەون. کرداری "دەڵێت" پێشگریمانەی ئەوە دەکات، کە بەڕاستی قسەیەک کراوە و وتراوە. هەروەها دەربڕینی "لەدایک بووی" پێشگریمانەی ڕاستەقینەی لەدایکبوونی کەسێک دەکات، کە ڕووداوێکی حاشاهەڵنەگرە. کرداری "سەریان هەڵگرت و ڕۆیشتن" پێشگریمانەی ڕاستەقینەی ئەوە دەکات، کە بەڕاستی ئەو کەسانە ئەو شوێنەیان جێهێشتووە. هەروەها پێشگریمانەی ڕاستەقینەی بوونی حەوت برا دەکرێت لە ڕێگەی دەربڕینی "حەوت برات هەیە". ئەم پێشگریمانە ڕاستەقینانە ناکرێت نکۆڵییان لێ بکرێت، چونکە هەموویان ڕاستییەکی بەرجەستەی حاشاهەڵنەگرن.

٣-٢-٣- پێشگریمانەی فەرهەنگی (لێکسیکی):

(٢٦) فاتمە چووە سەر کانی بۆ ئەوەی قاپەکان بشوات. (حەسەن،٢٠٠٦، ١٠٤)

بوونی ماڵێک دەکات لەو گوندەدا، کە ئەمەش ئاماژەیە بۆ بوونی شوێنێکی نیشتەجێبوون. هەروەها پێشگریمانەی بوونی ژنێک دەکات، ئەمەش ئاماژەیە بۆ کەسێکی ڕەگەز مێ. جگە لەمانەش، پێشگریمانەی بوونی حەوت کوڕ دەکات، ئەمەش پێشگریمانەی ژمارەیەکی دیاریکراو لە منداڵی ڕەگەز نێر دەکات. هەروەها پێشگریمانەی پێوەندیی دایکایەتی دەکات لە نێوان ژنەکە و کوڕەکاندا، واتە ئەوان کوڕی ئەو ژنەن. ئەم پێشگریمانانە بەشێوەیەکی ناڕاستەوخۆ لە ڕستەکەدا دەردەکەون و بۆ تێگەیشتنی تەواوی واتای ڕستەکە پێویستن.

(٢٣) ئەوان زەنگوڵەیەکیان بینی کە هەڵواسرابو. (حەسەن،٢٠٠٦، ١٠٤)

ڕستەی (٢٣) پێشگریمانەی بوونی کۆمەڵێک کەس دەکات، کە بە ڕاناوی "ئەوان" ئاماژەی پێ کراوە، واتە پێشگریمانەی ئەوە دەکات، کە زیاتر لە کەسێک لەوێ بوون. جگە لەمە، پێشگریمانەی بوونی زەنگوڵەیەک دەکرێت. هەروەها پێشگریمانەی کردارێکی پێشوو دەکرێت، ئەویش هەڵواسینی زەنگوڵەکەیە، واتە کەسێک یان لایەنێک پێشتر ئەو زەنگوڵەیەی هەڵواسیوە. پێشگریمانەی بوونی شوێنێک یان شتێکیش دەکرێت، کە زەنگوڵەکەی پێوە هەڵواسراوە، هەرچەندە ڕاستەوخۆ ئاماژەی پێ نەکراوە.

٣-٢-٢- پێشگریمانەی ڕاستەقینە:

(٢٤) کاتێک هاتنەوە و بینییان زەنگەکە هەڵواسراوە. (حەسەن،٢٠٠٦، ١٠٤)

لە ڕستەی (٢٤)دا چەند پێشگریمانەیەکی ڕاستەقینە بەدی دەکرێن. ێشگریمانەکان لە ڕێگەی کردارەکانەوە دەردەکەون. کرداری "بینی" پێشگریمانەی ئەوە دەکات، کە بەڕاستی زەنگەکە

لەم ڕستەیەدا پێشگریمانە پێکهاتەییەکان، لە ڕێگەی پێکهاتەی ڕستەکە و دەربڕینە پرسیارییەکانەوە بەرجەستەدەبن. لە دەربڕینی "تۆ کێیی" کە پرسیارێکی پێکهاتەییە، پێشگریمانەی ئەوە دەکرێت، کە کەسێک هەیە و ناسنامەکەی نەناسراوە. هەروەها لە دەربڕینی "چی دەکەی لێرە" کە پرسیارێکی پێکهاتەییە، پێشگریمانەی ئەوە دەکرێت کە کەسەکە کارێک دەکات و لە شوێنێکی دیاریکراودایە. کرداری "دەدۆزنەوە" لە پێکهاتەی ڕستەکەدا پێشگریمانەی ئەوە دەکات، کە فاتیمە شاردراوەتەوە یان ون بووە. هەروەها پێکهاتەی "دەڵێن" پێشگریمانەی ئەوە دەکات، کە کۆمەڵێک کەس هەن کە ئەم پرسیارانە دەکەن. ئەم پێشگریمانە پێکهاتەییانە لە ڕێگەی شێوازی دروستکردنی ڕستەکە و پێوەندییە سینتاکسییەکانەوە دروست بوون.

(٢٩) کاتێ نیوەڕۆ براکانی دێنەوە سەیر دەکەن ماڵەکەیان زۆر خاوێن کراوەتەوە. (حەسەن،٢٠٠٦، ١٠٤)

لە ڕستەی (٢٩) دا پێشگریمانە پێکهاتەییەکان لە ڕێگەی پێکهاتە و داڕشتنی سینتاکسی ڕستەکەوە ڕۆنراون. دەربڕینی "کاتێ نیوەڕۆ" وەک پێکهاتەیەکی کاتی، پێشگریمانەی ئەوە دەکات، کە ڕووداوێک لە کاتێکی دیاریکراودا ڕوودەدات. پێکهاتەی "براکانی دێنەوە" پێشگریمانەی ئەوە دەکات، کە پێشتر لە شوێنەکە بوون و ڕۆیشتون. دەربڕینی "سەیر دەکەن" لە پێکهاتەی ڕستەکەدا پێشگریمانەی بینین و تێڕامان دەکات. هەروەها پێکهاتەی "ماڵەکەیان" بە هۆی پاشگری خاوەندارێتی "یان"ـەوە پێشگریمانەی ئەوە دەکات کە ماڵەکە هی ئەوانە. پێکهاتەی "خاوێن کراوەتەوە" پێشگریمانەی ئەوە دەکات، کە پێشتر ماڵەکە پێویستی بە خاوێنکردنەوە هەبووە.

لە ڕستەی (٢٦)دا، پێشگریمانە فەرهەنگییەکان لە ڕێگەی وشە و دەربڕینە لێکسیکییەکانەوە دەردەکەون. وشەی "کانی" پێشگریمانەی ئەوە دەکات، کە سەرچاوەیەکی ئاو هەیە، کە خەڵک بۆ مەبەستی جیاواز بەکاری دەهێنن. هەروەها وشەی "قاپەکان" بە هۆی پاشگری ناسراوی "ـەکان"ـەوە پێشگریمانەی ئەوە دەکات، کە قاپی دیاریکراو هەن، کە پێشتر باسکراون یان دەناسرێن. کرداری "بشوات" پێشگریمانەی ئەوە دەکات کە قاپەکان پیسن و پێویستیان بە شوشتن هەیە. هەروەها دەربڕینی "چووە سەر" پێشگریمانەی ئەوە دەکات کە کانییەکە لە شوێنێکی دوورتر لە شوێنی ئێستای (فاتمە) بووە.

(٢٧) براکان دوای خواردنی خواردنەکە بوون بە بەراز. (حەسەن،٢٠٠٦، ١٠٥)

ڕستەی (٢٧) هەڵگری کۆمەڵێک پێشگریمانەی فەرهەنگی یان لێکسیکییە، کە لە ڕێگەی چەند وشە و دەربڕینێکی دیاریکراوەوە دەردەکەون. وشەی "براکان" بە هۆی پاشگری ناسراوی "کان"ـەوە پێشگریمانەی ئەوە دەکات، کە کۆمەڵە برایەکی دیاریکراو هەن، کە پێشتر باسکراون یان دەناسرێن. هەروەها وشەی "خواردنەکە" بە هۆی پاشگری ناسراوی "ەکە"وە پێشگریمانەی ئەوە دەکات کە خواردنێکی دیاریکراو هەیە، کە پێشتر باسکراوە یان دەناسرێت. دەربڕینی "دوای خواردنی" پێشگریمانەی ئەوە دەکات کە کردارێکی خواردن ڕووی داوە و تەواو بووە. دەربڕینی"بوون بە" پێشگریمانەی گۆڕانی دۆخێک دەکات، واتە پێشگریمانەی ئەوە دەکات کە دۆخێک گۆڕاوە بۆ دۆخێکی تر.

٣-٢-٤- پێشگریمانەی پێکهاتەیی:

(٢٨) فاتیمە دەدۆزنەوە و دەڵێن تۆ کێیی و چی دەکەی لێرە. (حەسەن،٢٠٠٦، ١٠٥)

٣-٢-٦- پێشگریمانەی دژە ڕاستییەکان:

(٣٢) ئەگەر کچت بو ئەوا بێژینگی هەڵواسە بە دەرگاکەوە. (حەسەن،٢٠٠٦، ١٠٤)

لەم ڕستەیەدا، پێشگریمانە دژە ڕاستییەکان لە ڕێگەی پێکهاتەی مەرجی "ئەگەر"ـەوە دەردەکەون. ئەم جۆرە پێشگریمانەیە باس لە بارودۆخێک دەکات، کە ئێستا ڕاست نییە یان پێچەوانەی ڕاستییە. کاتێک دەوترێت "ئەگەر کچت بو" پێشگریمانەی ئەوە دەکات، کە ئێستا کچی نییە، یان هێشتا منداڵەکە لەدایک نەبووە. هەروەها دەربڕینی "بێژینگی هەڵواسە" وەک ئەنجامێکی دژە ڕاستی، پێشگریمانەی ئەوە دەکات، کە ئەم کردارە ئێستا ئەنجام نەدراوە و تەنها لە حاڵەتی ڕودانی مەرجەکەدا (واتە بوونی کچ) ئەنجامدەدرێت. ئەم جۆرە پێشگریمانەیە زۆر جار لە ڕێگەی ڕستەی مەرجی و دەربڕینی خەیاڵی یان گریمانەییەوە دەردەکەوێت و باس لە بارودۆخێک دەکات، کە پێچەوانەی واقیعی ئێستایە.

٣-٣- پێشگریمانەی پراگماتیکی لە ئەفسانەی(ڕاوی چیای ڕەش)دا:

٣-٣-١- پێشگریمانەی بوون:

(٣٣) پیاوێک هەبوو سێ کوڕ (ئەحمەد، محەمەد، مەحموود) و کچێکی هەبوو. (حەسەن،٢٠٠٦، ١٠١)

لە ڕستەی (٣٣)دا چەندان پێشگریمانەی بوون هەن. سەرەتا، دەربڕینی "پیاوێک هەبوو" پێشگریمانەی بوونی کەسێک دەکات. پاشان، کاتێک باسی "سێ کوڕی" دەکرێت، پێشگریمانەی بوونی سێ منداڵی کوڕ دەکرێت، کە ناوەکانیان لە کەوانەکەدا دیاریکراوە (ئەحمەد، محەمەد، مەحموود). هەروەها باسکردنی "کچێکی" پێشگریمانەی بوونی منداڵێکی کچ دەکات. لە نموونەکەدا وشەی "هەبوو" دوو جار بەکار هاتووە، هەردوکیان ئاماژەن بۆ پێشگریمانەی

٣-٢-٥- پێشگریمانەی ناڕاستەقینە:

(٣٠) وا دەزانن کوڕێکیان بووە. (حەسەن،٢٠٠٦، ١٠٤)

لە ڕستەی (٣٠)دا پێشگریمانە ناڕاستەقینەکان لە ڕێگەی کرداری "وا دەزانن"ـەوە بەرجەستە بوون، کە کردارێکە پێشگریمانەی ڕاستی و دروستی ڕووداوەکە ناکات، واتە پێشگریمانەی ئەوە ناکات کە بەڕاستی کوڕێکیان هەیە یان نا. "وادەزانن" وەک کردارێک تەنیا بیرکردنەوە و گومانێک دەردەبڕێت، لەوانەیە ڕاست بێت یان نا. ئەم جۆرە پێشگریمانەیە جیاوازە لە پێشگریمانەی ڕاستەقینە، چونکە هیچ دڵنیاییەک نابەخشێت بە ڕاستی و دروستی ڕووداوەکە. بەمپێیە، پێشگریمانەکە تەنها باوەڕ و بیرکردنەوەیەکە کە لەوانەیە ڕاست نەبێت و تەنها لە زەینی کەسەکاندا هەبێت.

(٣١) براکانی فاتمە وا دەزانن کەس لە ماڵەکەدا نییە. (حەسەن،٢٠٠٦، ١٠٤)

لە ڕستەی (٣١)دا پێشگریمانە ناڕاستەقینەکان لە ڕێگەی کرداری "وا دەزانن"ـەوە پەیان پێدەبرێن. ئەم کردارە پێشگریمانەی ڕاستی و دروستی بارودۆخەکە ناکات، واتە پێشگریمانەی ئەوە ناکات، کە بەڕاستی کەس لە ماڵەکەدا هەیە یان نییە. کرداری "وا دەزانن" تەنها باوەڕ و بۆچوونێکی براکانی فاتمە دەردەبڕێت سەبارەت بە چۆڵ بوونی ماڵەکە، کە لەوانەیە ئەم باوەڕە هەڵە بێت و لە ڕاستیدا کەسێک یان کەسانێک لە ماڵەکەدا هەبن. ئەم جۆرە پێشگریمانەیە دڵنیایی نابەخشێت بە بارودۆخەکە و تەنها گوزارشت لە باوەڕ و تێگەیشتنێکی تایبەت دەکات، کە لەوانەیە پێچەوانەی ڕاستی بێت.

ڕاستە. هەر بۆیە لەم نموونەیەدا پێشگریمانە دەکرێت کە: ئەحمەد دوو برای هەیە، براکانی ماینیان هەیە، ماینەکان لە شوێنێکی دیاریکراودان (لەوێن) ئەم زانیارییانە هەموویان ڕاستن، چونکە کرداری "زانی" بەکار هاتووە.

(٣٦) ئەحمەد بۆی دەرکەوت، کە ئەو کابرایە براکانی وی کوشتییە. (حەسەن،٢٠٠٦، ١٠١)

لە نموونەی (٣٦)دا "بۆی دەرکەوت" کە کردارێکی ڕاستەقینەیە، پێشگریمانەی ڕاستەقینەی تێدایە. کرداری "بۆی دەرکەوت" هاوشێوەی کردارەکانی (زانی، دڵنیابو، تێگەیشت) کار دەکات و پێشگریمانەی ڕاستەقینە دروست دەکات. واتە کاتێک دەڵێین "ئەحمەد بۆی دەرکەوت" پێشگریمانە دەکرێت کە ئەو زانیارییەی دوای کردارەکە هاتووە ڕاستە، کە ئەویش "ئەو کابرایە براکانی وی کوشتییە". لەم نموونەیەدا چەند پێشگریمانەیەکی ڕاستەقینە هەیە: ڕاستە کابرایەک هەیە، ڕاستە ئەحمەد برای هەیە، ڕاستە ئەو کابرایە براکانی ئەحمەدی کوشتووە. ئەم پێشگریمانە ڕاستەقینانە بەهۆی بەکارهێنانی کرداری "بۆی دەرکەوت" دروست بوون، چونکە ئەم کردارە پێشگریمانەی ڕاستی و دروستی ئەو زانیارییانە دەکات، کە دوای خۆی دێن.

٣-٣-٣- پێشگریمانەی فەرهەنگی (لێکسیکی):

(٣٧) هەموو بەسەرهاتەکەی لە بۆ خاری گێڕایەوە. (حەسەن،٢٠٠٦، ١٠٢)

لە نموونەی (٣٧)دا کرداری "گێڕایەوە" پێشگریمانەی لێکسیکی تێدایە، چونکە ئەم کردارە پێشگریمانەی ئەوە دەکات کە: بەسەرهاتێک ڕووی داوە، کەسێک هەیە کە بەسەرهاتەکەی بۆ گێڕدراوەتەوە (خاری)، کەسێکیش هەیە کە بەسەرهاتەکەی گێڕاوەتەوە. واتە بوون. لە ڕووی پراگماتیکەوە، ئەم دەربڕینە پێشگریمانەی بوونی خێزانێکی پێنج کەسی دەکات (باوک، سێ کوڕ و کچێک).

(٣٤) کابرایەکە پێش مردنی وەسیەتی کرد و گوتی مەچوونە (چیای ڕەش). (حەسەن،٢٠٠٦، ١٠١)

لەم ڕستەیەدا چەند پێشگریمانەیەکی بوون بەدیدەکرێن. سەرەتا، وشەی "کابرایەکە" پێشگریمانەی بوونی کەسێک دەکات. دووەم، دەستەواژەی "پێش مردنی" پێشگریمانەی ئەوە دەکات، کە ئەو کەسە مردوە یان دەمرێت. سێیەم، "وەسیەتی کرد" پێشگریمانەی ئەوە دەکات، کە وەسیەتێک هەبووە. چوارەم، ناوی شوێنی "(چیای ڕەش)" پێشگریمانەی بوونی شوێنێکی دیاریکراو دەکات، کە هەیە و خەڵک دەیناسن. لە ڕووی پراگماتیکەوە، نموونەی (٣٤) پێشگریمانەی ئەوەش دەکات، کە کەسانێک هەن، کە وەسیەتەکەیان بۆ کراوە و دەتوانن بچنە ئەو شوێنە. ئەم پێشگریمانانە لە پێکهاتەی ڕستەکەدا بە شێوەیەکی ناڕاستەوخۆ دەردەکەون و سەرەڕای نەرێنیکردنەوەی کردارەکە (مەچوونە)، پێشگریمانەکان هەر بە جێگیری دەمێننەوە.

٣-٣-٢- پێشگریمانەی ڕاستەقینە:

(٣٥) ئەحمەد زانی ماینەکانی هەردوو براکانی وا لەوێنە. (حەسەن،٢٠٠٦، ١٠١)

لە نموونەی (٣٥)دا کرداری "زانی" کە کرداری ڕاستەقینەیە، دەبێتە هۆی دروستکردنی پێشگریمانەی ڕاستەقینە. کاتێک دەڵێین "ئەحمەد زانی" پێشگریمانە دەکرێت، کە ئەو زانیارییەی دواتر دێت ڕاستە. واتە ڕاستە کە "ماینەکانی هەردوو براکانی وا لەوێنە". کرداری "زانی" کاتێک بەکاردێت، پێشگریمانەی ئەوە دەکات، کە ئەو شتەی باسی دەکا

دووەم، براکەی مەحمەد پێشتر دەردێکی بەسەردا هاتووە. ئەم پێشگریمانانە لە پێکهاتە و ستراکچەری ڕستەکەوە سەرچاوەیان گرتووە و ئەگەر ڕستەکەش نەرێ بکرێتەوە، ئەم پێشگریمانانە هەر دەمێنن.

(٤٠) کابرا بە فاتیمەی گوت: دەرمانەک هەیە لەبۆم بینە ئەمن چادەبمەوە وەڵا فاتیمەش دەرمانەکەی لەبۆ هینا چای کردەوە. بەس بێ ئەوەی برای بزانی. (حەسەن،٢٠٠٦، ١٠١)

لە نموونەی (٤٠)دا دەربڕینی "دەرمانەکە" لەگەڵ "کە"ی ناسراوی پێشگریمانەی پێکهاتەیی دروست دەکات، چونکە پێشگریمانەی ئەوە دەکات کە دەرمانێکی دیاریکراو و ناسراو هەیە کە پێشتر باسکراوە. هەروەها، دەربڕینی "چای کردەوە" پێشگریمانەی پێکهاتەیی تێدایە کە پێشگریمانەی ئەوە دەکات کە کەسەکە پێشتر نەخۆش بووە. لە کۆتاییشدا، دەربڕینی "بێ ئەوەی برای بزانی" پێشگریمانەی پێکهاتەیی دروست دەکات کە پێشگریمانەی ئەوە دەکات کە فاتیمە برای هەیە.

لەم نموونەیەدا، پێکهاتەی ڕستەکان چەند پێشگریمانەیەک دەخەنە ڕوو: دەرمانێکی دیاریکراو هەیە (لە ڕێگەی "کە"ی ناسراوی)، کەسەکە نەخۆش بووە (لە ڕێگەی "چای کردەوە")، فاتیمە برای هەیە (لە ڕێگەی باسکردنی برا لە کۆتایی ڕستەکە).

٣-٣-٥- پێشگریمانەی ناڕاستەقینە:

(٤١) ئەحمەد وایزانی پیاوەکە مردووە. (حەسەن،٢٠٠٦، ١٠١)

لە نموونەی (٤١)دا کرداری "وایزانی" پێشگریمانەی ناڕاستەقینە دروست دەکات. ئەم کردارە پێشگریمانەی ڕاستی و دروستی ئەو زانیارییەی دوای خۆی ناکات، بەڵکوو تەنها ئاماژە بەوە دەکات،

کرداری "گێڕانەوە" پێشگریمانەی ئەوە دەکات کە پێش گێڕانەوەکە ڕووداوێک هەبووە و کەسێک هەیە کە گوێی لێگرتووە. بۆیە لە ڕووی پێکهاتەی لێکسیکییەوە، ئەم کردارە چەند پێشگریمانەیەکی هەیە، کە سەر بە واتای وشەکەن و جیا ناکرێنەوە لێی، تەنانەت ئەگەر ڕستەکە نەرێنیش بکرێت (نەیگێڕایەوە)، ئەم پێشگریمانە لێکسیکییانە هەر دەمێنن، چونکە بەشێکن لە واتای بنەڕەتیی وشەکە.

(٣٨) ئەحمەد گەڕایەوە گوندی. (حەسەن،٢٠٠٦، ١٠١)

لەم نموونەیەدا کرداری "گەڕایەوە" لە ڕووی واتای لێکسیکییەوە پێشگریمانەی ئەوە دەکات کە کەسەکە پێشتر لەو شوێنە بووە و دواتر ڕۆیشتووە و ئێستا دووبارە دەگەڕێتەوە بۆی. واتە پێشگریمانەی ڕۆیشتن و لەوێ بوونی پێشوی دەکات. نموونەکە پێشگریمانەی ئەوە دەکات کە کاتێک دەڵێین "ئەحمەد گەڕایەوە گوندی" ئەحمەد پێشتر لەو گوندە ژیاوە یان بووە و دواتر چووە بۆ شوێنێکی تر و ئێستا دووبارە گەڕاوەتەوە.

٣-٣-٤- پێشگریمانەی پێکهاتەیی:

(٣٩) لەبۆ سبەینێ مەحمەدیش چوو بۆ چیای ڕەش بەدەردی براکەی چوو. (حەسەن،٢٠٠٦، ١٠١)

لە نموونەی (٣٩)دا وشەی "مەحمەدیش" لەگەڵ ئامرازی "یش" پێشگریمانەی پێکهاتەیی دروست دەکات، چونکە پێشگریمانەی ئەوە دەکات، کە پێش مەحمەد کەسێکی تر چووە بۆ چیای ڕەش. هەروەها دەستەواژەی "بەدەردی براکەی چوو" پێشگریمانەی پێکهاتەیی تێدایە، چونکە پێشگریمانەی ئەوە دەکات کە براکەی پێشتر دەردێکی بەسەر هاتووە. واتا لێرەدا دوو پێشگریمانەی پێکهاتەیی هەن: یەکەم، کەسێکی تر پێش مەحمەد چووە بۆ چیای ڕەش، و

ئەنجام

١. پێشگریمانەی پڕاگماتیکی بنەمایەکی گرنگی پرۆسەی دروستبوونی واتایە، کردەی پێوەندیکردن دەوڵەمەند دەکەن و دەبن بە پردێک لەنێوان نێرە و وەرگر. پێشگریمانە بە هەموو جۆرەکانییەوە ڕۆڵێکی بەرچاویان هەیە و کاریگەرییەکانی گێڕانەوە قووڵتر دەکەن و خوێنەر بەرە و تێگەیشتێکی زیاتر دەبەن. متمانە بە ڕووداوەکان دەبەخشن و هەستکردن بە بەردەوامی و پێشکەوتنی لۆژیکی لەناو گێڕانەوەکە دروست دەکەن.

٢. لە دەقە ئەفسانەییە وەرگیراوەکانی ئەم توێژینەوەیەدا، پێشگریمانەی بوون، ئەو کەس و بابەتە پێوەندیدارانە دەناسێنن، کە لە جیهانی ئەفسانەکەدا بەشدارن. ئەمەش یارمەتی خوێنەر دەدات بۆ **چوون**ە ناو جیهانی گێڕانەوەکە.

٣. پێشگریمانە فەرهەنگییەکانیش لە هەرسێ ئەفسانەدا ئەوە نیشان دەدەن، چۆن زمان دەتوانێت گریمانە ناڕاستەوخۆکان لەناو تاک وشەیەکدا هەڵبگرێت، کە تێگەیشتنی گوێگران، خوێنەران بۆ ڕووداوەکان یان بارودۆخەکان زیاتر و قووڵتر دەکات.

٤. پێشگریمانە پێکهاتەییەکان، ڕۆڵێکی گرنگ دەگێڕن لە ئەفسانەدا، **چونکە** گریمانەکان چڕ دەکەنەوە هەروەها لێکدانەوە ئەگەرییەکان سنووردار دەکەن، گوێگر هان دەدەن بەردەوام بن بۆ دەستکەوتنی زانیاریی زیاتر، هەروەها جووڵە و بەردەوامی بە ڕەوتی گێڕانەوە دەدەن.

٥. لە هەرسی ئەفسانەدا، گێڕانەوەکان پشت بە گریمانە ڕوونەکان دەبەستن سەبارەت بە ڕووداوە ڕاستەقینەکان بۆ درێژەدان بە ڕووداوەکان و دروستکردنی پردی پێوەندی لە نێوان واقیع و خەون و خەیاڵەکاندا. بە پێچەوانەوە پێشگریمانە

کە ئەحمەد وای بۆچووە یان بڕوای وابووە کە پیاوەکە مردووە. واتە ناتوانین دڵنیابین لەوەی کە پیاوەکە بەڕاستی مردووە یان نا. کردارە ناڕاستەقینەکانی وەک (وایزانی، پێیوابو، گومانی کرد) پێچەوانەی کردارە ڕاستەقینەکانن (زانی، دڵنیابو، بۆی دەرکەوت) کە پێشگریمانەی ڕاستی و دروستی زانیارییەکان دەکەن. لەم نموونەیەدا "وایزانی" تەنها بۆچوون و گومانی ئەحمەد دەردەخات و ناکرێت وەک ڕاستییەک سەیری ئەو زانیارییە بکەین.

٣-٣-٦- پێشگریمانەی دژە ڕاستییەکان:

(٤٢) ئەگەر پێڵاوەکانی لەبەر بکردایە، دوپشکەکە دەیکوشت. (حەسەن،٢٠٠٦، ١٠٢)

لە نموونەی (٤٢)دا پێشگریمانەی دژە ڕاستی لە ڕێی ئامرازی مەرجی "ئەگەر" و کرداری "بکردایە" کە لە شێوەی زەمەنی خەیاڵی (Subjunctive)دایە، دروست بووە. ڕستەکە پێشگریمانەی دژە ڕاستی دەکات، چونکە پێشگریمانەی ئەوە دەکات کە کەسەکە پێڵاوەکانی لەبەر نەکردووە. واتە لە ڕاستیدا پێڵاوەکانی لەبەر نەکردووە و بۆیە دوپشکەکە نەیکوشتوە. لێرەدا پێشگریمانەکە دژ بە ڕاستییە چونکە دۆخێکی خەیاڵی و پێچەوانەی ئەوەی ڕووی داوە دەردەخات. واتە، لە پێشگریمانە دژە ڕاستییەکاندا، هەمیشە دوو لایەن هەن، ئەوەی کە لە ڕاستیدا ڕووی داوە (پێڵاوەکانی لەبەر نەکردووە و دوپشکەکە نەیکوشتوە). ئەوەی کە دەکرا ڕوبدات بەڵام ڕووی نەداوە (ئەگەر پێڵاوەکانی لەبەر بکردایە، دوپشکەکە دەیکوشت).

ناڕاستەقینەییەکان ناڕوونی دەناسێنن، بەبێ ئەوەی پێبەند بن بە ڕاستییەکەیان.

٦. لە هەرسێ ئەفسانەی وەرگیراوی ئەم توێژینەوەیەدا پێشگریمانە دژە ڕاستییەکانیش ڕێگە بە قسەکەران دەدەن، بیر لە هەڵەکانی **رابردوو**، دەرفەتە لەدەسچووەکان بکەنەوە، بە دەربڕینی پەشیمانی یان نائومێدی بۆیە ئەم جۆرە پێشگریمانەیە ڕۆڵێکی بەرچاو دەگێڕن لە گێرانەوەی ئەفسانە و چیرۆک و ڕۆمانەکاندا.

سەرچاوەکان

١. ئەحمەد، تریفە عومەر(٢٠٠٨). مەبەستی پراگماتیکی لە وتاردا، نامەی ماستەر، کۆلێژی زمان، زانکۆی سلێمانی،

٢. حەسەن. مولود ابراهیم،(٢٠٠٦). هێلکەی نامێ، بەرگی یەکەم ، بەشی یەکەم، هەولێر: کتێبخانەی گشتی.

٣. حەمەد، دەریا سابر،(٢٠٢٤) گریمانەی پێشەکی لەچەند مانشێتێکی گۆڤاری"کەکۆن"دا، گۆڤاری زانکۆی کۆیە، ب:٧،ژ:٢. https://doi.org/١٠,١٤٥٠٠/kujhss.v٧n٢y٢٠٢٤ .pp١٤٤-١٥٥

٤. علی، محەمەد محەکەدا یونس،(٢٠١٠) سەرەتاییک بۆ زانستەکانی واتاسازی و پراگماتیک،و: نەریمان عبدالله خۆشناو، چاپی یەکەم، هەولێر: چاپخانەی منارە.

٥. عیسی، مناف موسی ، قاسم، هدی عبدالقادر(٢٠٢٣). بەرجەستەبوونا گریمانێن پێشە د کۆمێنتێن تۆڕێن جڤاکیدا (ماڵپەرێ ڕۆداو) وەکو **نموونە**، گۆڤاری ئەکادیمی یا زانکۆی نەورۆز پ.١٢ ژ٤،

٦. کریم، عومەر مەحمود، (٢٠٠٩)، سیمای پراگماتیکی و سیمانتیکی گریمانە پێشەکییەکان، تێزی دکتۆرا کۆلێژی زمان، زانکۆی کۆیە.

٧. کریم،عمرمحمود، رسول،صلاح حوێزی(٢٠١٩)سینتاپراگماتیکی ئامرازەکانی لێکدان لە زمانی کوردیدا، گۆڤاری زانکۆی کۆیە، ب:٢، ژ:٢. https://doi.org/١٠,١٤٥٠٠/kujhss.v٢n٢y٢٠١٩ .pp١-٨

٨. غلی، شێرزاد صبری، (٢٠١٤)، پراگماتیک. هەولێر: چاپخانەی حاجی هاشم.

٩. یۆل، جۆرج، (٢٠١٦)، مەبەستناسی(پراگماتیک)، لە ئینگلیزییەوە د. ڕحیم سورخی.چاپی یەکەم، چاپخانەی تاران.

١٠. کەمال، دیار علی (٢٠٠٩). گوتاری سیاسی کوردی لە ڕوانگەی پێشگریمانەکردنەوە، تێزی دکتۆرا، کۆلێژی زمان ، زانکۆی سەلاحەدین، هەولێر.

١١. محەمەد، دارا حمید،(٢٠٠١)، شیکاری ڕستەی ئالۆز لەڕوانگەی پراگماتیکەوە. تێزی دکتۆرا. فاکەڵتی پەروەردە. ز.سلێمانی.

١٢. محمود، ، ئاڤێستا کمال (٢٠٠٦). پرگماتیکی ڕستە پرسار و فەرمان لە دیالێکتی کرمانجی حوارودا، نامەی ماستەر، کۆلێژی زمان، زانکۆی سلێمانی.

١٣. ف.أل.بالمر(١٩٨٥)، ترجمە:مجید عبدالحلیم الماشطە، البغداد: جامعە المستنصریە.

١٣- l-Sulaimaan.M.M, (٢٠١٠). Semantics And Pragmatics, First Edition,Maktab Al-Ula, Mosul.

١٤- ane, Samadhan Subhash, (2021). Philosophy, Logic and Pragmatic Presupposition. Article In International Journal Of Advanced Research.

١٥- rystal, David, (2008). Dictionary Of Linguistics And Phonetics. First published:6 June. First published:6 June

١٦-
air, F. (1973). The Fallacy Of Many Questions: Or, How To Stop Beating Your Wife. Southwestern Journal.
١٧-
evinson, Stephen C, (1983). Pragmatics, Cambridge: Cambridge University Press.
١٨-
ule، George, (1996). Pragmatics, Oxford: Oxford University Press.

F

ملخص

هذه الدراسة بعنوان الافتراضات المسبقة في الأساطير الكردية "، بيضة نامى " أنموذجاً). هناك تحليلات براجماتيكية -ذرائعية- قليلة للنصوص الأسطورية الكردية في إطار ظاهرة الافتراضات المسبقة. تكمن أهمية هذه الدراسة في انها جانب تطبيقي لتحليل النصوص في سياق البراجماتيكية، وتبين أن النصوص الأدبية كأي نص آخر ترتبط بالمبادئ اللغوية، مع بيان دوور البراجماتيكية ونظرياتها في تحليل النصوص الأدبية.

البحث يندرج ضمن حدود اللغويات البراجماتيكية والبراجماتيكية الأدبية. بيانات البحث هي الأساطير (بيضة نامى، الإخوة السبعة، صياد الجبل الأسود) في كتاب "، بيضة نامى " وهو عبارة عن مجموعة من الأساطير والقصص المتنوعة من الفولكلور الكردي. تفترض الدراسة أن الافتراضات المسبقه، كظاهرة براجماتيكية، موجودة في البناء الدلالي لهذه الأساطير، ويمكنها الكشف عن المعاني العميقة والسياقات الثقافية وراء السرديات الأسطورية، تهدف الدراسة إلى إثبات أن التحليل الافتراضي يكشف المعنى العميق للنصوص. في هذه الدراسة تم استخدام المنهج الوصفي التحليلي لتحليل النصوص وفهم المعاني البراجماتيكية للصيغ الافتراضية.

يتكون محتوى البحث من فصلين وخاتمة. في الفصل الأول، تتم مناقشة مصطلح الافتراضات المسبقه، ثم تتم مناقشة كلا النوعين من الافتراض: الافتراض الدلالي والافتراض البراجماتي، ثم يتم شرح الفرق بين الافتراض والاستيلاء، ويتم شرح الفرضيات الحقيقية، وغير الواقعية، والمضادة للواقعية، والثقافية، ورونانى .الفصل الثاني: الجزء التطبيقي: في هذا الفصل يتم شرح أنواع الافتراضات المسبقة في الأساطير (هێلکەی نامێ، الإخوة السبعة، صياد الجبل الأسود) بالتفصيل. وأخيراً تم عرض النتائج وقائمة المصادر وملخص البحث باللغتين العربية والإنجليزية.

الكلمات المفتاحية: الأسطورة، البراجماتيكية، الافتراضات المسبقة، الاستيلاء، بيضة نامى.

Pragmatic Presupposition in Kurdish Myths: A Case Study of Helkay Name

Abstract

This study investigates Presupposition as a linguistic phenomenon in Kurdish Myths, focusing on cases where meaning is inferred rather than explicitly stated. The research is motivated by the limited attention given to the pragmatic deconstruction of Kurdish Myths within the framework of Presupposition. It highlights the role of Pragmatics in literary texts, emphasizing that literary discourse, like other forms of communication, relies on fundamental linguistic structures while incorporating pragmatic theories. The dataset consists of three Kurdish Myths — Helkay Name, The Seven Brothers, and The Raven of the Black Mountain—from the Helkay Name collection. The findings suggest that Presupposition functions as a crucial pragmatic tool in shaping the semantic structure of these Myths, revealing deeper cultural and contextual meanings. A descriptive-analytical methodology is employed to categorize types of Presupposition and their functions. The study is structured into two sections: a theoretical overview and a practical analysis of Presupposition in the selected Myths.

Key Words: Myth, Pragmatics, Presupposition, Entailment, Helkay Name.

ISSN: 2520-4106 ژمارە ٦٣ – ٢٠٢٥ گۆڤاری ئەكادیمیای كوردی

دەزگەهێن خواندنێ یێن کوردی د ڕۆژنامەیێن عیراقیدا (الجمهورية والثورة) وەك نموونە ١٩٧٠ – ١٩٧٣

د. ڕۆژین چەلەبی مونیر

پشکا مێژوو/ فاکولتیا زانستێن مرۆڤایەتی/ زانکۆیا زاخۆ

rojin.muneer@uoz.edu.krd

پوختە:

ڕۆژنامەگەری ل مێژوویا نوی و هەڤچەرخ ئێک ژ بابەتێن گرنگە و دکەڤیتە دچوارچووڤەیی خزمەتا ڤەکۆلینێن مێژوویدا، ژبەرکو ڕۆژنامەگەری ل سەردەمێ نویدا ب ژێدەرێن سەرەکی دهێتە هژماردن بۆ هەر ڤەکۆلینەکا ئەکادیمی، ڤەکۆلینا بابەتەکێ گرێدای مێژوویا نوی و هەڤچەرخ بکەت، نابیت مێژوویا نوی و هەڤچەرخ بێهتە نڤیسین بێێ پشتبەستن ل سەر دیارترین سەرچاوەیێن ئەوێ یێن زانستی دنۆکەدا، ئەو ژی ڕۆژنامەگەری و ڕاگەهاندنە ب هەمی تایێن ئەوێڤە، ژ جوداهیێن ڕۆژنامەگەریێ بۆ ڤەکۆلینێن مێژوویی ئەوە گەلەک زانیارییێن گرنگ بخوەڤەدگریت دبیت د بەلگەیێن مێژوویدا یێن گرێدای ب ئەوێ ڕوودانێڤە ئەو زانیاری دەستنەکەڤیت، هەروەسا ئێک ژ تایبەتمەندییێن ڕۆژنامەگەریێ ئەوە ڕۆژانە ڕوودانا مێژوویی تۆمار دکەت و هەر ژ دەستپێکی هەتا دووماهیێ چاڤدێریێ دکەت، ئەو چەندە د ژێدەرێن دی یێن مێژوویا نوی و هەڤچەرخدا دەست ناکەڤیت، لەورا ئەو ڤەکۆلینێن ل سەر ئەڤێ بیاڤی دهێنە ئەنجامدان گەلەک گرنگن، ب پرکرنا ئەوێ ڤالاتییا زانیارییان یا ڕوودانا مێژوویێ ڕادبیت، ل دووماهیێ بازنەیێ ڕاستەقینەیێ زانیاری یان ڕوودانا مێژوویێ تەمام دبیت. بەلێ ل ئەڤێرێ جهێ پرسیارێیە ئەو ژی هەتا چ ڕادە ڕۆژنامەگەریێ گرنگی ب دەزگەهێن ڕەوشەنبیریێن کوردی و ئالیێ ڕەوشەنبیریێ کوردان دابوو؟ ئەرێ ئەو بریارێن ڕەوشەنبیری یێن گرێدایی ب کوردان ئەوێن ژ ئالیێ حکوومەتا عیراقی دهاتنە دەرکرن هاتبوونە بجهێنان؟

وەرگرتن: ٢٠٢٥/١/٢٠

پەسەندکردن: ٢٠٢٥/٥/١٧

بلاوکردنەوە: ٢٠٢٥/٧/٢٧

پەیڤێن سەرەکی:

ڕەوشەنبیری، خواندنا کوردی، زمانێ کوردی، حکوومەتا عیراقی، دەڤەرێن کوردستانێ.

▪ گۆڤاری ئەكادیمیای كوردی، گۆڤارێكی زانستیی وەرزییە، لەلایەن ئەكادیمیای كوردییەوە دەردەكرێت و بایەخ بە لێكۆڵینەوەی كوردناسی لە بوارەكانی زمان، ئەدەب، دیرۆک، جوگرافیا و كولتووریی كوردی دەدات. گۆڤارەكە لێكۆڵینەوەكان بە زمانەكانی كوردی، عەرەبی و ئینگلیزی بلاو دەكاتەوە و یەكەم ژمارەی لە ساڵی ٢٠٠٢دا بڵاو بووەتەوە. ئەم گۆڤارە لەلایەن وەزارەتی خوێندنی باڵا و توێژینەوەی زانستیی حكومەتی هەرێمی كوردستانەوە، بۆ بەرزكردنەوەی پلەی زانستی باوەڕپێكراوە.

١. پێشەکی:

ناکۆکی و شەر دناڤبەرا حکوومەتا عیراقی و بزاڤا ڕزگاریخوازا کوردیدا هەر ژ سەردەمێ عەبدولکەریم قاسمی (١٩٥٨ – ١٩٦٣) ژ ئەیلوولا ١٩٦١ هەتا کۆدەتاییا بەعسییان و هاتنا ئەوان بۆ سەر دەستهەلاتێ ل ١٧ تیرمەها ١٩٦٨ بەردەوام دبیت، ل دەستپێکێ حکوومەتا نوی یا بەعس خوە دیار کر کو دێ دۆزا کوردی چارەسەر کەت، بەلێ جارەکا دی ل ئادارا ١٩٦٩ دەست ب ڕاگەهاندنا شەری ب دژی شۆڕەشا کوردی کر، بەلێ ل دووماهیکێ بۆ حکوومەتا عیراقی دیار بوو ڕێکا شەری بێ مفایە، لەوڕا هەوڵا دانوستاندنێ ل گەل سەرکردایەتیا شۆڕەشا کوردی مەلا مستەفا بارزانی ژبۆ گەهاندنا چارەسەرییەکا ئاشتەوایی دناڤبەرا هەردوو ئالییاندا کر د ئەنجامدا ل ١١ی ئادارا ١٩٧٠ هەردوو لایەن گەهشتنە ڕێککەڤتننامەیا ١١ ی ئادارا ١٩٧٠ ئەوا ئێک ژ دەستکەڤتیێن گرنگ بۆ شۆڕەشا کوردی هاتییە هژماردن.

ژبۆ جێبەجێکرنا بەندێن ئەڤێ ڕێککەڤتننامەیێ حکوومەتا عیراقی هەوڵا جێبەجێکرنا بەندێن ب ئالیێ ڕەوشەنبیریڤە گرێدای کربوو، ب هژمارەکا پێرابوونان و ل دەڤەرێن کوردستانێ ل بەرامبەر کوردان و دامەزراندنا دەزگەهێن ڕەوشەنبیری یێن کوردی ڕابوو، بەلێ ل ئەڤێرێ جهێ پرسیارێیە ئەرێ هەتا چ ڕادە ئەڤ کارێن گرێدای ب ئالیێ ڕەوشەنبیریڤە ل دەڤەرێن کوردستانێ هاتنە بجهھێنان؟ .

ئەگەرێ هەلبژاردنا ئەڤی بابەتی ئەوە کو ئالیێ خواندن و ڕەشەنبیری ئێک ژ ئالیێن گرنگ بوو بۆ دەڤەرێن کوردستانێ؛ چونکە دماوەیێ بۆریدا بگرە ژ دەمێ سەرهلدانا شۆڕەشا ١١ی ئەیلوولا ١٩٦١ هەتا ڕێککەڤتننامەیا ١١ی ئادارا ١٩٧٠، دەڤەرێن کوردستانێ ژ ئەڤی ئالیێ یێ بێ بەهربوون، لەورا ئێک ژ بەندێن ئەڤێ ڕێککەڤتننامەیێ گرێدایی بوو ب لایەنێ ڕەوشەنبیری و فێرکرنێ ل دەڤەرێن کوردستانێ، ب ئەڤی چەندێ ئەڤ ڤەکۆلینە هاتیە ئەنجامدان دا دیاربیت هەتا چ ڕادە حکوومەتا عیراقی بەندێن گرێدایی ئالیێ ڕەوشەنبیری بجهـ هێناییە. دیسان ژبۆ دیارکرنا هەلویستێ ڕۆژنامەیێن عیراقی ژ بۆ بجهھێنانا بەندێن گرێدایی ئالیێ خواندنا کوردی ل دەڤەرێن کوردستانێ.

٢ .١ گرنگیا بابەتی

گرنگیا ڤەکۆلینێ ئەوە کو حکوومەتا عیراقی پشتی ڕێککەڤتننامەیا ١١ی ئادارێ وەسا خوە دیارکریە کو یێ هەوڵا جێبەجێکرنا بەندێن ڕێککەڤتننامەیێ و بەلاڤکرنا دیموکراتیەتێ و ئاشتەوایێ ل گەل کوردان دکەت، لەوڕا ب جێبەجێکرنا هژمارەکا کار و کریارێن گرێدای ئالیێ خواندنێ و دامەزراندنا دەزگەهێن ڕەوشەنبیری یێن کوردی ، ب ئاڤاکرنا هژمارەکا قوتابخانە و بنگەهێن خواندنێ و خواندنا زمانێ کوردی وەک زمانەکێ فەرمی ل گەل زمانێ عەرەبی ل دەڤەرێن کوردستانێ ڕابوویە. ئەڤە بوویە ئەگەر ڤەکۆلین ل سەر ئەڤی بابەتی ژ سالا ١٩٧٠ هەتا سالا ١٩٧٣ بێهتە ئەنجامدان؛ چونکە ل دەستپێکا ١٩٧٤ حکوومەتا عیراقی هیدی هیدی گرنگی ب ئالیێ فێرکرنێ و ڕەوشەنبیریێ ل دەڤەرێن کوردان نەدابوو، لەورا ڕۆژنامەیێن عیراقی ژی ب هەمان شێوە هیچ گرنگییەک ب ئەڤی لایەنی نەدابوو.

٣ .١ ئارمانجا ڤەکۆلینێ

ژبۆ دیارکرنا جێبەجێکرنا ئەوان بەندێن گرێدایی ب ئالیێ خواندنێ یێن کوردان ژ لایێ حکوومەتا عیراقی د ڕۆژنامەیێن عیراقیدا ئەو ژی

ڕۆژنامەیا (الجمهورية و الثورة) دماوەیێ پشتی ڕێککەڤتنامەیا ١١ی ئادارا ١٩٧٠ هەتا ١٩٧٣، ڤەکۆلین هەتا سالا ١٩٧٣ هاتییە باسکرن؛ چونکە ل سالا ١٩٧٤ ئەڤان ڕۆژنامەیان ب شێوازەکێ پێدڤی باسێ ئەڤی بابەتی نەکربوون.

١. ٤ ڕێبازا ڤەکۆلینێ

د ئەڤێ ڤەکۆلینێدا ڕێبازا خواندنەکا مێژوویێ هاتییەکرن، ب شێوەیەکی مێژوویی بابەتێ هاتییە ڕوونکرن و ل گەل دیارکرنا ئەو کار و کریارێن د ئەڤی ماوەیدا هاتینە ئەنجامدان.

١. ٥ پلانا ڤەکۆلینێ

ئەڤ ڤەکۆلینە ل دۆر دەزگەهێن خواندنێ یێن کوردی د ڕۆژنامەیێن عیراقیدا (الجمهورية والثورة) وەک نموونە ١٩٧٠ – ١٩٧٣ ل سەر سێ خالان هاتییە بەلاڤەکرن ئەو ژی: خالا ئێکێ باس ژ خواندنا فەرمی دکەت و تێدا باس ژ ئاڤاکرنا بنگەهێن خواندنێ و قوتابخانەیان ل دەڤەرێن کوردستانێ بکارهینانا زمانێ کوردی وەک زمانەکێ فەرمی ل دەڤەرێن پتریا ئەوان کورد ، خالا دوویێ باسێ دامەزراندنا ئێکەتیا نڤیسەرێن کورد و دامەزراندنا کۆڕێ زانیاریێ کوردی هاتییە کرن، و خالا سێیێ ل دۆر دامەزراندنا ڕێڤەبەرییا گشتی یا ڕەوشەنبیری و ڕاگەهاندنێ.

١. ٦ ژێدەرێن ڤەکۆلینێ

ب مەرەما ئەنجامدانا ئەڤێ ڤەکۆلینێ پشتبەستن ل سەر ڕۆژنامەیێن زاردەڤێ حکوومەتا عیراقی ئەو ژی ڕۆژنامەیا (الجمهورية و الثورة) وەک ژێدەرێن سەرەکی د ڤەکۆلینێدا، ل گەل هژمارەکا ژێدەرێن مێژوویی ژبۆ دروستکرنا بابەتی هاتییە کرن.

٢. خواندنا فەرمی ل کوردستانێ د ڕۆژنامەیێن عیراقیدا (الجمهورية[١] والثورة[٢]) وەک نموونە ١٩٧٠ – ١٩٧٣:

ڕێککەڤتننامەیا ١١ی ئادارا ١٩٧٠ ئەوا دناڤبەرا کوردان و حکوومەتا عیراقیدا هاتیە ئەنجامدان ل سەر (١٥) بەندان ڕێککەڤتبوون، بەلێ ئەو بەندێن گرێدایی ئالیێ ڕەوشەنبیری و زمانێ کوردی و دانانا داموەزگەهێن کوردی ئەڤێن ل خوارێ بوون ئەو ژی:

بەندا ئێکێ: زمانێ کوردی ل گەل زمانێ عەرەبی زمانێ فەرمی بیت د ئەوان دەڤەرێن پتریا ئاکنجیێن ئەوان کورد و د ئەڤان دەڤەراندا زمانێ کوردی دێ بیتە زمانێ خواندن وفێرکرنێ، زمانێ عەرەبی ل هەمی قوتابخانەیێن ب زمانێ کوردی دخوینن دێ هێتە خواندن، و دهەمان دەمدا زمانێ کوردی وەک زمانێ دوویێ د ئەوان سنوورێن یاسایی داناتین ل هەمی دەڤەرێن دی یێن عیراقێ دێ هێتە خواندن .

بەندا سێیێ: ژ ئەگەرێ ئەوێ پاشڤەمانا ڕەوشەنبیری و پەروەردەیی ئەوا نەتەوا کوردی د ڕابردوویێدا ب خوەڤە دیتی، پلانەک بۆ چارەسەرکرنا ئەڤێ پاشڤەمانێ دێ هێتە دانان ب ڕێکا:

أ- لەزکرن د جێبەجێکرنا بریارێن جڤاتا سەرکردایەتییا شۆڕەشێ ل دۆر زمان و مافێن ڕەوشەنبیری بۆ گەلی کورد و گرێدانا ئامادەکرن و ئاڕاستەکرنا بەرنامەیەکێ تایبەت ب کاروبارێن نەتەوەیا کورد د ڕادیۆ و تەلەڤزیۆن ب ڕێڤەبەرییا گشتی یا ڕەوشەنبیری و ڕاگەهاندنا کوردی.

ب- ڤەگەرانا ئەوان قوتابییت هاتینە دەرێخستن یان ئەوێن ژ ئەگەرێ بارودۆخێن توندوتیژییێ د دەڤەرێن ئەواندا نەچارکرین

خواندنێ بهێلن بۆ قوتابخانەیان بێ کو مەرجێن ژیێن ئەوان تێدا بیت.

ت- ڤەکرنا چەندین قوتابخانەیان ددەڤەرێن کوردادا و بلندکرنا ئاستێ پەروەردە و فێرکرنێ و وەرگرتنا قوتابییت کورد د زانکۆ و کولیژێن سەربازی و هناردنا زەمالەیێن خواندنێ ب رێژەیەکا دادپەروەرانە (الجمهورية، ع ٧٠٤، ١٢ آذار ١٩٧٠؛ الثورة، ع ٤٦٨، ١٢ آذار ١٩٧٠).

ژبەر ئەڤێ چەندێ ئێک ژ ئالیێن گرنگی پێ هاتییەدان پشتی ڕێککەڤتنامەیا ١١ی ئادارا ١٩٧٠ تایبەت د سالا ئێکێدا لایەنێ ڕەوشەنبیری خواندنا کوردی بوو، حکوومەتا عیراقی د ئەڤێ ماوەیدا ب هژمارەکا کریارێن گرێدای ب ئەڤێ ئالییڤە ڕابوو، هەروەسا سەرکردەیێ شۆڕەشا کوردی مەلا مستەفا بارزانی بەردەوام هەوڵ ددا گرنگییەکا زۆرتر ب ئەڤێ ئالیێ بێهتەدان، ناڤبری د گۆتارەکێدا د کونگرەیێ سێیێ یێ مامۆستایان ل شەقلاوە ل ٥ ێ تەباخا ١٩٧٠ دا دبێژیت: ب باشترین شێواز چەکێ زانستی بخێنە کار و دگەل بارۆدوخێت وەلاتی بگونجێن ل دویڤ پێداویستیێن پێشکەڤتی بیتن (ڕەحمان، ٢٠٢٤، ١٨٥) ژ ئەوێن خوارێ پێکهاتینە:

٢. ١. خواندنا فەرمی:

حکوومەتا عیراقی د ئالیێ ڕەوشەنبیریدا بۆ بجهھینانا ڕێککەڤتننامەیا ١١ی ئادارێ ب هژمارەکا کریاران ڕابوو ژ ئەوان کریاران گرێدایی بوو ب ئاڤاکرنا قوتابخانە و بنگەهێن خواندنێ ل دەڤەرێن کوردستانێ خواندنا زمانێ کوردی و وەرگێرانا پەرتووکان بۆ زمانێ کوردی ل قوتابخانەیان (منير، ٢٠١٨، ٢٨٩؛ سەرنی، ٢٠١٨، ١٨٨)، د ئەڤێ بیاڤیدا وەزیرێ پەروەردە و فێرکرنێ سەعد عەبدولباقی (١٩٦٩ – ١٩٧٢) ل ١٧ی ئادارا ١٩٧٠ دیارکر: دێ دەست ب بجهھینانا بەیانا جڤاتا سەرکردایەتیا شۆڕەشێ ئەوا ل ١١ی ئادارا ١٩٧٠ هاتییە دەرکرن کەت ئەو ژی ب ئاڤاکرنا هژمارەکا زۆرتر یا قوتابخانەیان ل (باکوورێ) وەلاتی هێتەکرن (الجمهورية، ع ٧١٠، ١٨ آذار ١٩٧٠؛ الثورة، ٤٧٣، ١٨آذار ١٩٧٠). دیسان پارێزگارێ کەرکووکێ غانم عەبدولجەلیل[٣] دیارکر: حکوومەتا شۆڕەشگێر دەست ب بزاڤەکا نویی یا ئاڤەدانکرنا دەڤەرێن کوردی ل پارێزگەها کەرکوک کر، ملیۆن دینار هاتینە مەزاختن بۆ نویژەنکرنا هەمی قوتابخانە، نەخوەشخانە و مزگەفتان ئەوێن هاتینە خراپکرن یان گرتن ژ ئەگەرێ ماوەیێ شەڕێ براکوژیێ ل ئەڤێ دەڤەرێ و ل گەل ئاڤاکرنا قوتابخانە و نەخوەشخانە و گەرەکێن ئاکنجیبوونێ یێن نویی، ژ نێزیک دێ دەست ب چێکرنا ڕێکێن گشتی و تایبەت یێن ئەڤێ دەڤەرێ هێنەکرن (الجمهورية، ع ٧١٠، ١٨ آذار ١٩٧٠؛ الثورة، ٤٧٣، ١٨آذار ١٩٧٠).

ڕێڤەبەرێ گشتی یێ خواندنێن کوردی عەبدوللا ئەلشالی دیارکر: دچوارچووڤێ بجهھینانا بەندێن ڕێککەڤتنامەیا ١١ی ئادارا ١٩٧٠ ڕێڤەبەرییا گشتی یا خواندنا کوردی ب دانانا پلانەکا گرەنتیکری بۆ جێبەجێکرنا خواندنێ ب زمانێ کوردی ل پارێزگەهێن (باکووری) ڕابوویە، ل دویڤ خالێن د پلانێدا هاتین ئەو ژی دێ خواندن ل قوناغێن ناڤنجی و ئامادەیی و قوتابخانەیێن پێشەیی و پەیمانگەهێن مامۆستایان ئەوێن ل کوردستانێ هەیین ب زمانێ کوردی بیت، دیسان لژنە ژبۆ وەرگێڕانا پەرتووکان بۆ ئەوان قوتابخانەیێن خواندنا ئەوان ببیتە ب زمانێ کوردی دێ هێنە پێکهینان، هەروەسا دێ (٥٢) قوتابخانەیێن سەرەتایی و دوو قوتابخانەیێن ناڤنجی ل هەولێرێ و (١١٢) قوتابخانەیێن سەرەتایی و قوتابخانەیەکا ناڤنجی ل سلێمانیێ، (١٠٤) قوتابخانەیێن سەرەتایی ل دهوک و (٥٣) قوتابخانەیێن سەرەتایی ل کەرکووک هێنە ڤەکرن،

کریارێن پێدڤی بۆ هاندانا بزاڤا نڤیسین و بەلاڤەکرنا زمانێ کوردی ل گەل گرنگی پێدانێ ب ساخکرنا فولکلۆرێ گەلێ کورد دێ هێنە ئەنجامدان، دگەل ڤەکرنا خولێن پەروەردەیی بۆ مامۆستایێن کورد و ڤەکرنا سەنتەرێن نەهێلانا نەخویندەواریێ ل دەڤەرێن کوردستانێ (الجمهورية، ع ٧١١، ٢٠ آذار ١٩٧٠).

سەرۆک کۆمار ئەحمەد حەسەن بەکر (١٩٦٨ – ١٩٧٩) د کۆنگرەیەکێ ڕۆژنامەڤانی ل ٢٨ی ئادارا ١٩٧٠ ل دۆر پرسیارا جێبەجێکرنا ڕێککەڤتننامەیا مێژوویی پشتی ئاماژەکرنێ ب هندەک کاران دکەت پاشان دبێژیت: زانیاری بۆ پارێزگەهان و سەرۆکێن زانکۆیا هاتنە دەرکرن بۆ ڤەگەڕیانا قوتابیێن هاتینە دویرئێخستن ژ ئەگەرێ ڕوودانێن (باکووری) بۆ کۆلێژ و قوتابخانەیێن ئەوان وەک دەستپێکەک بۆ زڤڕاندنا ژیانا ئاسایی ل دەڤەرێ، (الجمهورية، ع ٤٨١، ٢٩ آذار ١٩٧٠؛ الثورة، ع ٧١٩، ٢٩ آذار ١٩٧٠).

دبەردەوامیا هەولێن وەزیرێ پەروەردەیێ سەعد عەبدولباقی دا ڕۆژنامەیا (الجمهورية) دهژمارا ٢٧ی گولانا ١٩٧٠دا د ڕاپورتەکێدا دیارکرییە: " وەزیرێ پەروەردە و فێرکرنێ سەعد عەبدولباقی و وەزیرا خواندنا بلند دکتۆرە سوعاد خەلیل ئیسماعیل د سەرەدانەکێدا بۆ پارێزگەهێن باکووری ئەوا دێ پێنج ڕۆژان ڤەکێشت ل ٢٦ی گولانا ١٩٧٠ گەهشتبوو پارێزگەها کەرکووک ژلایەنێ پارێزگارێ کەرکووک و نوینەرێن ڕێکخراوا بەعس و یێن لقا سێ یا پارتی دیموکراتی کوردستانڤە هاتبوون پێشوازیکرن، دکتۆر عەبدولباقی دیارکر مەرەم ژ سەرەدانا ئەوی بۆ دەڤەرێن باکووری ژبۆ پێزانینا پێدڤیێن ڕێڤەبەریێن پەروەردە و فێرکرنێ ل پارێزگەهێن باکووری و لێنێرینا بارودۆخێن قوتابخانەیان د قوناغێن ئەوێ یێن جودا دا، ل دۆر پرۆژەیێن نویی یێن وەزارەتا پەروەردە و فێرکرنێ ل پارێزگەهێن باکووری دبێژیت: پرۆژەیێن وەزارەتێ ڤەکرنا ئەوان قوتابخانەیێن ژ ئەگەرێ ڕوودانێن باکووری هاتینە گرتن و ڤەکرنا قوتابخانەیێن نویی و بجههینانا پێدڤیێن پەروەردەیی و بشێوازەکێ تایبەت پشتگێرییا قوتابخانەیێن پیشەیی، وەزیرا خواندنا بلند دیارکریە: کو ئەو دێ ل گەل سەعد عەبدولباقی دێ پشکداریێ دگرێدانا کۆربەندێ ڕەوشەنبیری دا کەت ژبۆ ڕۆنکرنا فەلسەفەیا پەروەردەیی و سیاسی و فێرکرنێ، دیسان ژبۆ ئەنجامدانا کۆمبوونان ل گەل بەرپرس و ئەندامێن دەزگەهێ فێرکرنێ ژبۆ پێزانینا ئاریشەیان دێ سەرەدانا زانکۆیا سلێمانیێ و مووسل کەت" (الجمهورية، ع ٧٧٠، ٢٧ ايار ١٩٧٠). ڕاستە حکوومەتا عیراقی د ئەڤی ماوەییدا هەوڵددا ب نوژەنکرن و ڤەکرنا قوتابخانەیان ل دەڤەرێن کوردی ڕابیت، بەلێ سەبارەت کەرکووکێ گرنگییەکا مەزن ب ڤەکرن و نوژەنکرنا قوتابخانەیان نەهاتە دان بەلکو د ئەوی ماوەیدا ژ ئەگەرێ کێمبوونا ژمارەیا قوتابخانەیان و زێدەبوونا دانیشتوانی ل پارێزگەها کەرکووکێ بوویە ئەگەر دەوام ل قوتابخانەیاندا ببیتە سێ دەوامی(جبار، ٢٠٢٣، ١٩)

ڕێڤەبەرێ گشتی یێ خواندنا کوردی عەبدوللا ئەلشالی د ڕاگەهاندنەکێدا ل ٢٩ی گولانا ١٩٧٠ دا دیارکر کو دەزگەهێن چاپکرنێن حکوومی ژ چاپکرنا پەرتووکێن خواندنێ یێن وەرگێڕایی بۆ زمانێ کوردی بۆ قوناغێن سەرەتایی بۆ پارێزگەهێن کەرکووک، هەولێر و سلێمانیێ بدووماهیک هاتن، دبێژیت: وەزارەتا پەروەردە و فێرکرنێ نۆکە یێ کاری ل سەر وەرگێڕانا پەرتووکێن خواندنێ بۆ قوناغێن ئامادەییێ دکەن و ئەڤ پەرتووکە دسالا خواندنێ یا بێهت دا دێ ئامادە بن (الجمهورية، ع ٧٧٣، ٣٠ ايار ١٩٧٠).

وەزیرێ کاروبارێن باکووری محەمەد مەحموود عەبدولرەحمان[٤] د ڕاگەهاندنەکێدا بۆ ڕۆژنامەیا (الثورة) دیارکر دەست ب ئاڤاکرنا دوو بەشێن ناڤخۆیی بۆ قوتابیێن قوتابخانەیێن ئامادەیی

ل هەولێر و سلێمانیێ ب کوژمێ (٨٠) هزار دیناران هاتیەکرن، هەروەسا (٨٠) قوتابخانەیێن سەرەتایی و پتری (٢٠) قوتابخانەیێن ناڤنجی و (٢٠) بەشێن ناڤخۆیی ل گوندێن دویر ل دەڤەرێن باکووری هاتینەکرن، پەیمانگەها زمانێ کوردی ژنێزیک دێ ل هەولێرێ هێتە دامەزراندن (الثورة، ع ٥٩٩، ١٣ اب ١٩٧٠).

وەزارەتا کاروبارێن باکووری ل ٦ی ئەیلوولا ١٩٧٠ ڕاگەهاندنا دەستپێکرنا چێکرنا پەیمانگەها زمانێ کوردی ل پارێزگەها هەولێرێ و چوار قوتابخانەیێن ناڤنجی ل ناحییا چوارتە و سنونێ و حەریر ب مەزاختنا (٦٥) هزار دیناران ڕاگەهاندبوو (الثورة، ع ٦٢٠، ٧ ایلول ١٩٧٠) . بەلێ سەبارەت پەیمانگەها زمانێ کوردی ل پارێزگەها هەولێرێ ل دووماهیکێ نەهاتبوو دامەزراندن، لەورا دبیت ئەڤ چەندە بتنێ بانگەشە بتن ژلایێ حکوومەتا عیراقیڤە داکو باوەرییا کوردان بدەستڤە بهێنیت؛ چونکە کوردان گەلەک بزاڤ دکرن ڕێکخراو و کۆمەلێن ڕەوشەنبیری دروست بکەن، بەلێ حکوومەتا بەغدا ب بهانەیا تێکدانا ئارامییا دەڤەرێ ئاستەنگ بۆ کوردان چێدکرن.

وەزیرێ پەروەردە و فێرکرنێ سەعد عەبدولباقی دراگەهاندنەکێدا بۆ ڕۆژنامەیا (الجمهورية) ل ٨ ی ئەیلوولا ١٩٧٠ ل دۆر لایەنێ فێرکرنێ د ڕێککەڤتننامەیا ١١ی ئادارێدا دبێژیت: وەزارەتا پەروەردە و فێرکرنێ ژبۆ جێبەجێکرنا ڕێککەڤتننامەیا ١١ی ئادارا مێژوویی کریارێن پێدڤی و بلەز و کاریگەر ژبۆ جێبەجێکرنا ئەو کارێن گرێدایی ب خواندن و قوتابخانە و پەیرەوێ خواندنێ. دیسان وەزارەتێ کریارێن پێدڤی ژبۆ خواندنا زمانێ کوردی ل قوناغێن شەشێ ل سالا نوییا خواندنێ ئەنجامداینە دگەل ئەنجامدانا کریارێن پێدڤی ژبۆ خواندنا قوتابخانەیێن ناڤنجی و ئامادەیی ل دەڤەرێن کوردی ب زمانێ کوردی. و ئامادەکرنا ڕێبازەکا خواندنێ یا تایبەت گرێدایی ب نڤیسینا پەرتووکان ب زمانێ کوردی و کۆپیکرنا ئەوان و ل گەل خواندنا زمانێ کوردی و ئەدەبیاتێن ئەوێ ل قوتابخانەیێن کوردی، هەروەسا دیارکرنا بابەتێن خەباتا گەلێ کورد دناڤ پەرتووکێن قوناغێن ناڤنجی یێن عەرەبان داکو هاوەلاتیێن عەرەب خەباتا برایێن خۆ یێن کورد بزانن، هەروەسا بریارێن گرنگ ژبۆ چارەسەرکرنا قوتابیێن ژ ئەگەرێ ڕوودانێن باکووری هاتنە دویرئێخستن هاتنەدان و ل گەل چارەسەرکرنا کێشەیا قوتابیێن کورد ئەوێن باوەرنامەیا زانستی ل ئێکەتیا سوڤیەتی بدەستخوەڤەهینایێن ئەوێن ل دەمێ زۆردارییا دەستهەلاتا پاشایەتیێ ژبەری شۆرەشا ١٤ی تیرمەهێ بوینە پەنابەر ل ئێکەتیا سوڤیەتی، ل گەل ڤەگەڕاندنا مامۆستایێن ژئەگەرێ ڕوودانێن باکووری هاتینە دویرئێخستن (الجمهورية، ع ٨٦٠، ٩ ایلول ١٩٧٠).

هەروەسا ڕۆژنامەیا (الجمهورية) دهژمارا ١١ی ئەیلوولا ١٩٧٠دا دەنگوباسەک ل ژێر ناڤونیشانێ:(ترجمة الكتب المدرسية الى اللغة الكردية: وەرگێڕانا پەرتووکێن قوتابخانەیان بۆ سەر زمانێ کوردی) بەلاڤەکر تێدا هاتبوو" جڤاتا پەروەردە و فێرکرنێ بریارا وەرگێڕانا پەرتووکێن پەروەردەیا ئاینی بۆ پولا ئێکێ ناڤنجی بۆ زمانێ کوردی دایە، ئەوا لێژنەیێن تایبەتمەند ل ڕێڤەبەرییا گشتی خواندنا کوردی د وەزارەتا کاروبارێن باکووری پێ ڕابووین ب ڕێکا ئاڕاستەکرنا وەزارەتا پەروەردە و فێرکرنێ، وەک دیار پێش وەخت جڤاتێ بریارا وەرگێڕانا پەرتووکا بیرکاریێ بۆ پولا ئێکێ ناڤنجی بۆ زمانێ کوردی دابوو، سەرەرایی هندێ لێژنەیێن دیتر ژ ئامادەکرنا پەرتووکێن ڕێزمان و ئەدەبیاتا زمانێ کوردی بدووماهیک هاتن، دیسان ژ نێزیک لێژنەیێن وەرگێڕانێ دێ ژ وەرگێڕانا پەرتووکێن قوتابخانەیان

يێن پەيرەوييێن ديتر بۆ زمانێ كوردى بدووماهيك هێت، ل ماوەيێ سالا خواندنێ يا نويى دێ ل بەردەستێ قوتابييان ئامادە بيت" (الجمهورية، ع ٨٦٢، ١١ ايلول ١٩٧٠). ئەڤ پەرتووكێن هاتينە وەرگێران ل سالا ١٩٧١ كەڤتنە د خزمەتا قوتابياندا ل دەڤەرێن كوردان ئانكو لدويڤ پەيرەوێ ئەوان پەرتووكان خواندن ب رێڤە دچوو (الجمهورية، ع ١٠٦٧، ١٢ ايار ١٩٧١).

وەزارەتا پەروەردە و فێركرنێ بۆ جێبەجێكرنا بەندێن رێككەڤتننامەيا ١١ى ئادارێ ئەوێن گرێدايى ب فێركرنێڤە برِيارا پێكهينانا هندەك ليژنەيێن ديتر دابوو، ئێك ژ ئەوان ليژنەيان ژ كەمال مەزهەر ئەحمەد ژ كوليژا ئادابێ و عەبدولرەزاق محەمەد بيمار ژ رێڤەبەرييا گشتى يا خواندنا كوردى و ئەحمەد عەبدولقادر كەريم بۆ وەرگێرانا پەرتووك بنەمايێن مێژوويا عەرەبى و ئيسلامى بۆ زمانێ كوردى بۆ خواندنا ئەوان ل قوتابخانەيێن كوردى هاتبوو پێكهينان، هەروەسا ليژنەيەكا ديتر ژ مستەفا نوورى عەلى ئەمين و عەزيز ئيسماعيل بۆ وەرگێرانا پەرتووكێن زمانێ عەرەبى و كۆمەلايەتيێ بۆ زمانێ كوردى وەك دەستپێكەك بۆ خواندنا ئەوان ل قوتابخانەيێن كوردى (الجمهورية، ع ٨٦٤، ١٤ ايلول ١٩٧٠).

ل ديوانا وەزارەتا كاروبارێن باكوورى ليژنەيەك ب سەرۆكايەتييا رێڤەبەرێ گشتى يێ خواندنێن كوردى و نوينەرێن ژ وەزارەتا پەروەردە و فێركرنێ هاتە پێكهينان بۆ ڤەكولينا هژمارا قوتابخانەيێن خواندن ب زمانێ كوردى لێ بێهتە خواندن ل پارێزگەهێن كەركووك و نەينەوا و قەزا خانەقين ل پارێزگەها ديالە، ئەڤ ليژنەيە دێ دويڤچوونا پێدڤيێن دەڤەرێن كوردى ب كادرێن پێدڤى بۆ بجههينانا خواندنێ بزمانێ كوردى كەت (الجمهورية، ع ٨٦٨، ١٨ ايلول ١٩٧٠).

رۆژنامەيا (الجمهورية) دهژمارا ٢٩ى ئەيلوولا ١٩٧٠دا راپورتەك ل ژێر ناڤونيشانێ: (خطوات جديدة لنشر التعليم فى المحافظات الشمالية: پێنگاڤێن نويى بۆ بەلاڤەكرنا فێركرنێ ل پارێزگەهێن باكوورى) بەلاڤەكر، تێدا دياركربوو كو (٣٨٠٠٠) پەرتووك ژ دوو بەشان پێكهاتى بۆ نەهێلانا نەخويندەوارييێ ل سەر قوتابخانەيێن كوردى ل (باكوورێ) وەلاتى هاتنە بەلاڤەكرن و ئەڤ چەندە بۆ بجههينانا رێككەڤتننامەيا ١١ى ئادارا مێژوويى هاتە ئەنجامدان. و وەزارەتا پەروەردە و فێركرنێ ب ڤەكرنا هژمارەكا خولان بۆ شيان و بهێزكرنێ لدەڤ مامۆستايێن وانەبێژ ل پارێزگەها دهوك و نەينەوا و كەركووك و ديالە رابوويە. هەروەسا ل ئەڤان دووماهيكان ب پێكهينانا ليژنەيێن زێدەتر بۆ خواندنا پێدڤيێن دەڤەرێن باكوورى ژ پەرتووك و پەرگەهان و كارێن پێدڤييێن قوتابخانەيان رابوويە و هەروەسا ب كۆپيكرنا پەرتووكا ئەلف و بێ رابوو و ل سەر خولان هاتە بەلاڤەكرن بۆ مفا وەرگرتنێ، ديسان ل ئەڤان دووماهيكان ليژنەيەكا بلند بۆ ڤەكولينا هەر كێشەيەكا ب خواندنا كورديڤە ل باكوورى گرێدايى و پێشكێشكرنا پێشبينى و ئاموژگارييان بۆ چارەسەركرنا ئەوێ هاتە پێكهينان. وەزارەتا پەروەردە و فێركرنێ ب هەڤكارى ل گەل وەزارەتا كاروبارێن باكوورى و رێڤەبەرييا گشتى يا خواندنا كوردى ب هژمارەكا دەستكەڤتييان ژ پێنگاڤێن تايبەت ب جێبەجێكرنا خواندنێ بزمانێ كوردى ل پارێزگەهێن باكوورى رابوويە، ژ ئەوانا راسپاردنا رێڤەبەرييا گشتى يا خواندنا كوردى ب دانانا بابەتێن وانەگوتنێ ب دوو جوران ((خواندنا زمانێ كوردى ل قوتابخانەيێن وەلاتى و رێزمان و ئەدەبياتا كوردى بۆ يێن پێشڤەرو))، هەروەسا دوو دەم د حەفتيێدا هاتنە تەرخانكرن بۆ بەرهەڤكرنا وەرگرتنا دوو بەشەوانە ژ خواندنا زمانێ كوردى ل قۆناغا شەشێ ئامادەيى ل قوتابخانەيێن وەلاتى هەميێ و بشێوازەكێ

پێگر ب هەبوونا هەردوو بەشەوانە د حەفتییێدا. هەروەسا زمانێ کوردی بوویە ژ بابەتێن قوتابی ل ئەزمونێن گشتی یێن قوتابخانەیێن ئامادەیێ ئەزمونێ پێ بکەن. ئەڤ چەندە ب مفا وەرگرتن ژ دەرچوویێن بەشێ کوردی دێ هێتە ئەنجامدان و ڤەگوهاستنا ئەوان بۆ ستافێ فێرکرنا ئامادەیی و رێڤەرییا گشتی یا خواندنا کوردی دێ بکارێ پێشکێشکرنا ناڤێن ئەوان بۆ ئەڤێ مەرەمێ رابیت. هەردیسان وەرگێرانا پەرتووکێن عەرەبی یێن قۆناغا ئێکێ ناڤنجی بۆ زمانێ کوردی و جێبەجێکرنا خواندنا ئەوان ب زمانێ کوردی د سالا خواندنێ ١٩٧٠ – ١٩٧١دا ئەوێن نۆکە ل ژێر کارێ کوپیکرنێدانە، ئاگەهدارکرنەک بۆ قوتابخانەیێن کوردی ب دانانا وانەیان و خواندنێ ب زمانێ کوردی هەتا پەرتووک بێهنە ئامادەکرن ئاگەهدارکرنا رێڤەبەرییا گشتی یا فێرکرنا پیشەیی ب پێشکێشکرنا ڤەکۆلینان ل دۆر شیانێن جێبەجێکرنا خواندنێ ل قوتابخانەیێن پیشەیی ئەوێن خواندنا کوردی بخۆڤەدگرت، وەرگرتنا دوو بەشەوانە د حەفتییێدا بۆ خواندنا زمانێ کوردی و ئەدەبیاتێن ئەوێ ل قوتابخانەیێن ناڤنجی و ئامادەیی ئەوێن خواندنا کوردی بخۆڤەدگرت، رێک ب رێڤەبەرییا گشتی یا خواندنا کوردی هاتەدان ب دەستهەلاتا پێکهینانا لێژنەیێن نڤیسینا پەرتووکێن کوردی وبابەتێن ئەوێ بۆ قۆناغێن ناڤنجی و ئامادەیی ئەوێن نوکە ل ژێر نڤیسینێدا (الجمهورية، ع ٨٧٩، ٢٩ ايلول ١٩٧٠).

رۆژنامەیا (الثورة) دهژمارا ٢١ی چریا ئێکێ ١٩٧٠ دا د راپورتەکێدا دیارکر "سەرۆکێ زانکۆیا سلێمانیێ محەمەد محەمەد صالح راگەهاند کو (٢٥٠) قوتابیێن کچ و کور د ئەڤێ سالا خواندنێدا ل زانکۆیێ هاتنە وەرگرتن، خواندن ل زانکۆیی بەرەڤ باشڤە دچت، بەلێ ئاستەنگا ل هەمبەر زانکۆیی دزڤرت بۆ نەبوونا مامۆستایان و هندەک کارێن دارایی" (الثورة، ع ٦٦٠، ٢١ تشرين الاول ١٩٧٠). هارێکارێ سەرۆکێ زانکۆیا بەغدا یێ کاروبارێن زانستی کەنعان محەمەد جەمیل ل ٢٨ی شوباتا ١٩٧١ رازیبوونا ئەندامەتییا زانکۆیا سلێمانیێ د ئێکەتییا زانکۆیێن جیهانی دا راگەهاندبوو(الجمهورية، ع ١٠٠٦، ١ آذار ١٩٧١).

رۆژنامەیا (الجمهورية) دهژمارا ٦ی چریا دوویێ ١٩٧٠ راپورتەک ل ژێر ناڤونیشانێ:(دروس فى محو الأمية باللغة الكردية: وانە د نەهێلانا نەخویندەوارییێ دا ب زمانێ کوردی) بەلاڤەکر، تێدا دیارکربوو کو رێڤەبەرییا ئێزگەهـ و تەلەڤزیوونێ ب هەڤکاری ل گەل وەزارەتا پەروەردە ب پێرابوونا پێشکێشکرنا وانەیێن نەهێلانا نەخویندەوارییێ ل سەر شاشا تەلەڤزیۆنا بەغدا ب رۆژانە و ب هارێکارییا مامۆستاییێن بەهرەمەند و خودان شیان د ڤەگوهاستنا پێزانین و وانەیاندا بۆ قوتابیێن دەستپێکی رابوویە (الجمهورية، ع ٩١٢، ٦ تشرين الثانى ١٩٧٠).

وەزارەتا کاروبارێن باکووری لیستا سیستەمێ رێڤەبەرییا گشتی یا خواندنێن کوردی ئاراستەیی جڤاتا سەرکردایەتیا شۆرەشێ کر ژبۆ بەرقەراربوونا ئەوێ، رێڤەبەرێ گشتی یێ خواندنا کوردی عەبدوللا شالی دبێژیت: "رێڤەبەرییا ناڤبری ل دویڤ سیستەمێ بەرپرس ژ کاروبارێن پەروەردە و فێرکرنێ ل پارێزگەهێن خواندنا کوردی بخۆڤە بگرت ب هەڤکاری ل گەل وەزارەتا پەروەردە و فێرکرنێ و ناڤخۆیی ب ڤەکرنا لقێن خۆ ل پارێزگەهێن دیالە، کەرکوک، نەینەوا، دهۆک، هەولێر و سلێمانیێ رابوویە و ل دۆر رێبازێن خواندنێ ئەوێن ل قوتابخانەیێن خواندنا کوردی بخۆڤەگرتین دێ هەمان رێبازا هاتی بریاردان ژلایەنێ وەزارەتا پەروەردەیێ ب زمانێ کوردی بیت" (الجمهورية، ع ٩٣٩، ١٠ كانون الاول ١٩٧٠).

رێڤەبەرێ گشتی یێ خواندنا کوردی عەبدوللا شالی بۆ رۆژنامەیا (الجمهورية) باسێ ئەوان کریارێن رەوشەنبیری و یێن گرێدایی ب خواندنا کوردیڤە

ئەوێن ژلایێ حکوومەتا عیراقی بۆ بجههینانا ڕێککەڤتنامەیا ١١ی ئادارا مێژوویی هاتینە بجههینان دکەت و دبێژیت: د ئەڤێ سالا خواندنێدا بۆ جێبەجێکرنا ڕێککەڤتنامەیا ١١ی ئادارا مێژوویی خواندنا مێژوویا کوردان ل هەمی قۆناغێن خواندنێ ل هەمی عیراقێ هاتە خواندن، ڕێڤەبەرییا گشتی یا خواندنا کوردی ب کارێ دانا پێشبینیێن ڕێبازا بابەتێ مێژوویا گەلێ کورد ڕابوو، پشتی خواندنا ئەڤێ پێشبینیێ ژلایێ جڤاتا پەروەردە و فێرکرنێ ب دانانا لێژنەیەکێ بۆ ڤەکۆلینا ئەڤی بابەتی و دانانا هندەک نامیلکە و بەلاڤەکرنا ئەوان ل سەر قوتابخانەیان ڕابوو. و ل گەل دانانا بابەتەکێ نویی بۆ قوتابخانەیێن کوردی د قۆناغا ناڤنجی و ئامادەیی دا ئەو ژی بابەتێ زمان و ئەدەبیاتێن کوردی بوو، لەوڕا ڕێڤەبەرییا ناڤبری ب کارێ دانانا بابەتێن وانەگوتنێ ڕابوو و لێژنەیەک بۆ نڤیسینا پەرتووکان پێکهینان ئەو ژی شەش پەرتووک بۆ زمان و ئەدەبیاتا کوردی بەرهەم هینان. دەربارەی قوتابیێن شەشێ ئامادەیێ ل عیراقێ ئانکو ئەوێن نە ل دەڤەرێن کوردی، ڕێڤەبەریێ لێژنەیەکا تایبەت بۆ نڤیسینا پەرتووکەکێ بناڤێ خواندنا کوردی بۆ یێن دەستپێکی بۆ فێرکرنا زمانێ کوردی دانا و ئەڤ پەرتووکە هاتە کوپێکرن و ل سەر قوتابخانەیان هاتە بەلاڤەکرن، دیسان ڕێڤەبەری ب پێداچوونا پەرتووکا ئەلف و بێ یا کوردی ئەوا ل پۆلا ئێکێ سەرەتایی دهێتە خواندن ڕابوو، دلایەنەکێ دیتردا ڕێڤەبەری یا ب کارێ نڤیسینا پەرتووکێن تایبەت یێن کوردی ل جهێ وەرگێڕانا پەرتووکێن عەرەبی بۆ کوردی ڕادبت و ل گەل بەردەوامییا ڤەکرنا خۆلێن مامۆستایان ل باژێرێن (دهۆک، کەرکووک، خانەقین، ئاکرێ، شنگال و شیخان) بۆ ئامادەکرنا کادرێن وانەگوتنا زمان و ئەدەبیاتا کوردی (الجمهورية، ع ١٠٦٧، ١٢ ايار ١٩٧١).

دیسان ڕێڤەبەرییا ئاڤەدانکرنا باکووری ب هەڤکاری ل گەل وەزارەتا ناڤخۆ ب کارێ دیارکرنا جهێن قوتابخانەیان ڕابوو ئەوێن نیڤ ملیون دینار بۆ ئاڤاکرنا ئەوان هاتییە تەرخانکرن ل پارێزگەهێن باکووری، ئەو ژی ل پارێزگەهێن (دهۆک، نەینەوا، هەولێر، سلێمانیێ و کەرکووک) دێ ب کارێ ئاڤاکرنا قوتابخانەیێن سەرەتایی، ناڤنجی و ئامادەیی ڕابیت (الثورة، ع ٨٨٧، ٢٢ تموز ١٩٧١). وەزارەتا کاروبارێن باکووری ل ١١ی تەباخا ١٩٧١ڕاگەهاند کو چوار قوتابخانەیێن سەرەتایی ژ چوار هۆلان ل قەزا و ناحییێن کەرکووک ب مەزاختنا (١٤) هزار دیناران هاتە بجههینان (الجمهورية، ع ١١٤٧، ١٢ آب ١٩٧١).

هەروەسا ڕۆژنامەیا (الثورة) دهژمارا ٢١ی ئەیلوولا ١٩٧١دا دەنگوباسەک ل ژێر ناڤونیشانێ: (دراسة تأسيس كلية للطب فى السليمانية: ڤەکۆلین ل سەر دامەزراندنا کولیژەکا پزیشکی ل سلێمانیێ) تێدا هاتبوو: شاندەک ژ وەزارەتا خواندنێن بلند و ڤەکۆلینێن زانستی ل ١ی ئەیلوولا ١٩٧١ سەرەدانا پارێزگەها سلێمانیێ کر بۆ ڤەکۆلینێ ل سەر شیانێن دامەزراندنا کولیژەکا پزیشکی ل زانکۆیا سلێمانیێ (الثورة، ع ٩٣٩، ٢١ أيلول ١٩٧١).

ڕۆژنامەیا (الجمهورية) دهژمارا ٣١ی ئادارا ١٩٧٢دا د ڕاپورتەکێدا دیارکر:" لژێر چاڤدێرییا سەرۆک کۆمارێ عیراقی ل ٣٠ی ئادارا ١٩٧٢ ل ژێر دروشمێ (العلم والنضال من اجل تثبيت الحكم الذاتى لكردستان العراق: زانست و تێکوشین ژبۆ جێگرکرنا مافێ ئۆتۆنۆمی بۆ کوردستانا عیراقێ) کۆنگرەیێ حەفت یێ ئێکەتیا قوتابیێن کوردستان ل زانکۆیا سلێمانیێ هاتە گرێدان، کۆنگرە ب ئامادەبوونا نوینەرێ سەرۆک کۆمارێ عیراقی ئەندامێ سەرکردایەتییا قوترییا پارتا بەعسا عەرەبییا ئیشتراکی تایە عەبدولکەریم[٥] و نوینەرێ مەلا مستەفا بارزانی ئەندامێ مەکتەبا سیاسی یا پارتی دیموکراتی

کوردستان محەمەد مەحموود و پارێزگارێ سلێمانیێ عەلی عەبدوللا و نوینەرێن مەکتەبا جێبەجێکاری یا ئێکەتیا نیشتیمانی یا قوتابیێن عیراقی و نوینەرێن رێکخراوا پارتی دیموکراتی کوردستان ل سلێمانیێ و نوینەرێن رێکخراوێن قوتابیێن عەرەبی و نوینەرێن کۆمەلا قوتابیێن کورد ل ئەوروپا و هژمارەکا مەزن یا بەرپرسان ل پارێزگەهێ هاتە گێران (الجمهورية، ع ١٣٤٦، ٣١ آذار ١٩٧٢).

رۆژنامەیا (الثورة) دهژمارا ٤ی گولانا ١٩٧٢دا دەنگوباسەک ل ژێر ناڤونیشانێ: (رئيس الجمهورية يقرر اصدار نظام مديرية الدراسة الكردية العامة: سەرۆک کۆماری بڕیارا دەرکرنا سیستەمێ رێڤەبەرییا خواندنا کوردی یا گشتی دا) تێدا هاتبوو: "سەرۆک کۆمار ئەحمەد حەسەن بەکری ل ٣ی گولانا ١٩٧٢ بڕیارا دەرکرنا سیستەمێ رێڤەبەرییا خواندنا کوردی یا گشتی دا، ل دویڤ ئەڤێ بڕیارێ هەمی وانە و رێبازێن وانەگوتنێ و خواندنێ دێ ب زمانێ کوردی ل هەمی قوتابخانەیێن سیستەمێ بخوەڤەبگرت بیت هەتا دووماهیکا قۆناغا خواندنێ یا ئامادەیی و خواندنا زمانێ عەرەبی دێ ل هەمی قۆناغێن فێرکرنێ ل ئەڤان قوتابخانەیان دێ نەچاری (الزامی) بیت" (الثورة، ع ١١٣٠، ٤ ايار ١٩٧٢).

سەبارەت پارێزگەها سلێمانیی پشتی دەرچوونا بەیاننامەیا ١١ی ئادارا ١٩٧٠ بارودۆخێن خواندنێ گورانکاری بخوەڤە دیتبوو ژ ئەگەرێ بەلاڤبوونا ئارامی و ئێمناهیێ د ئەڤی بیاڤیدا رێڤەبەرێ پەروەردەیا سلێمانیێ سامی حسێن نازم دبێژیت: ژ ئەگەرێ بارودۆخێن نە ئارامیێ ل دەڤەرێن کوردستانێ پێشتر (٨٠) قوتابخانە داخراو بوون، بەلێ جارەکادی دەرگەهـ ل بەرامبەر خوێندکاران ڤەبوو، هوسا ئاشتبوونەکا کاتی د ناڤبەرا هاوەلاتی و قوتابخانەیدا هاتە ئاراوە، پاشان دەرکرنا یاسایا ژمارە (١٥٣) ی سالا ١٩٧١ و نەهێلانا نەخوێندەواری، ب ئەڤێ یاسایێ سەرپەرشتیارێن پەروەردەیێ بۆ قۆناغا سەرەتایی هاتنە دانان، داکو ب ئەڤێ رێکێ ئاستێ زانستیێ قوتابیان، لایەنی پەروەردە بزانێن (شەریف، ب.س.چ،ل١٠) .

هەروەها پارێزگارێ سلێمانیێ ل ١١ی تیرمەها ١٩٧٢ راگەهاندبوو کو (٢٣) قوتابخانەیێن سەرەتایی ل دەڤەرێن جیاواز یێن پارێزگەهێ هاتنە ئاڤاکرن، دماوەیێ ئەڤێ سالێدا (٨٢) قوتابخانەیێن سەرەتایی و ناڤنجی و جهێن مەشقا پیشەیێن کارێ دەستی و بنگەهێن کارێ دەستی یێن کارێن فولکلۆری هاتنە ڤەکرن، ژێدەرەکێ بەرپرس ل رێڤەبەرییا پەروەردەیا پارێزگەهێ دیارکر کو ژمارەیا قوتابیان ل قوتابخانەیان د ئەڤێ سالێدا گەلەک بەرەڤ زێدەبۆنێڤە چوینە ب بەراورد ل گەل پێش شۆرەشا ١٧ی تیرمەهێ زارۆکێن پۆلا ئێکێ سەرەتایی د ئەڤێ سالێدا هاتنە تومارکرن و ژمارەیا ئەوان (١٠٣٠٥) قوتابیێن کوڕ و کچ بوون (الثورة، ع ١١٩١، ١٢ تموز ١٩٧٢).

ل ژێر چاڤدێرییا سەرۆک کۆمار ئەحمەد حەسەن بەکر کۆنگرەیێ چوارێ یێ خولا دوویێ یا سەندیکا مامۆستایێن کوردستانێ ل ٥ی شوباتا ١٩٧٣ ل هەولێر هاتە گرێدان، کۆنگرە ب ئامادەبوونا نوینەرێ سەرۆک کۆمار و وەزیرێ دەولەتێ صالح یووسفی و وەزیرێ کاروبارێن باکووری ئەندامێ مەکتەبا سیاسی یا پارتی دیموکراتی کوردستان محەمەد مەحموود عەبدولرەحمان و وەزیرێ پەروەردەیی عەبدولستار ئەلجەواری و پارێزگارێ هەولێرێ عەبدولوەهاب ئەتروشی و نوینەرێن پارتێن نیشتیمانی و رێکخراوێن پیشەیی هاتە گرێدان" (الجمهورية، ع ١٦١٩، ٦ شباط ١٩٧٣). ئەنجامێن گرنگ یێن گرێدانا ئەڤی کونگرەیی خورتکرنا پێکگەهشتنێ دناڤبەرا مامۆستا و بەرپرسێن خواندن و فێرکرنێ ل کوردستانێ، هەروەسا لایەنگریی

پێشداچوونا ڕێباز و پەیرەو و بەرنامەیێ فێرکرنێ ب زمانێ کوردی، بهێزکرنا ناسنامەیا ڕەوشەنبیری یا کوردی د ماوەیێ فێرکرنێدا.

ڕۆژنامەیێن (الجمهورية) و (الثورة) دهژمارێن ٢٦ی تیرمەها ١٩٧٣ ڕاپورتێن خوە ل ژێر ناڤونیشانێ: (وزير شؤون الشمال يرعى الحلقة الدراسية الأولى للكتاب المدرسى باللغة الكردية فى شقلاوة: وەزیرێ کاروبارێن باکووری چاڤدێرییا خەلەکەیا خواندنا دەستپێکی یا پەرتووکێن قوتابخانەیان ب زمانێ کوردی ل شەقلاوە کر) تێدا دیارکربوو:" خەلەکەیا خواندنا دەستپێکی یا پەرتووکێن قوتابخانەیان ب زمانێ کوردی ل ٢٥ی تیرمەها ١٩٧٣ ب سپۆنسەرییا وەزیرێ کاروبارێن باکووری محەمەد مەحموود عەبدولرەحمان ل شەقلاوە هاتە برێڤەبرن، ڕوینشتنا ئێکێ ب ئامادەبوونا برێکارێ پارێزگارێ هەولێرێ ئەنوەر عارف و هژمارەکا ڕێڤەبەرێن گشتی و پشێکنەرێن پەروەردەیی ژ وەزارەتا پەروەردەیێ و کاروبارێن باکووری و نوینەرێن لقا دوو یا پارتی دیموکراتی کوردستان هاتە ئەنجامدان و د ئەڤێ ڕوینشتنێدا دوو ڤەکۆلین هاتبوون پێشکێشکرن ئێک ژ ئەوان ل سەر ئاریشەیێن پەرتووکێن کوردی یێن قوتابخانەیان و یا دیتر ل سەر چارەسەرکرنا ڕێبازا وەرگێڕان و نڤیسینێ و ئەڤێ خەلەکەیێ سێ ڕۆژان ڤەکێشا و هژمارەکا لێژنەیان بۆ ڤەکۆلینێن هاتینە پێشکێشکرن هاتبوون پێکهینان" (الجمهورية، ع ١٧٦٨، ٢٦ تموز ١٩٧٣؛ الثورة، ع ١٥١٦، ٢٦ تموز ١٩٧٣).

سەبارەت بابەتێ ئاڤاکرنا قوتابخانەیان و خواندنا زمانێ کوردی ل دەڤەرێن کوردستانێ، هەروەک ل دەستپێکی هاتییە دیارکرن و د ڕۆژنامەیاندا کو حکوومەتا عیراقی بڕیار ل سەر ئاڤاکرنا هژمارەکا مەزن یا قوتابخانە و بنگەهێن خواندنێ ل دەڤەرێن کوردستانێ دابوو و ل گەل خواندنا زمانێ کوردی د قوتابخانەیاندا، بەلێ د کریارێدا حکوومەتا عیراقی ڕاستە ب ئاڤاکرنا هژمارەکا مەزن یا قوتابخانەیان ڕابوویە و دگەل خواندنێ ب زمانێ کوردی بیت بەلێ نە ب ئەوێ شێوازێ پێدڤی و نە ب ئەوێ دیارکرنا ژمارەیا ئەوان ئەوا د ڕۆژنامەیاندا هاتییە دیارکرن، بۆ نموونە د هەردوو پارێزگەهێن سلێمانیێ وهەولێردا د سالا خواندنێ یا ١٩٧٠ – ١٩٧١ بتنێ خواندن ل (١٨) قوتابخانەیێن ناڤنجی و ئامادەیێ ب زمانێ کوردی بوو و ل کەرکووک د (٥) قوتابخانەیێن دواناڤنجی خواندن ب زمانێ کوردی بوو، ب هەمان شێواز د قوتابخانەیێن سەرەتاییدا هەمان نموونە ل هەر چوار پارێزگەهاندا هەبوو ئەو ژی هەولێر، سلێمانی، کەرکووک و دهۆک (بارزانی، ٢٠٠٤، ١٣٩).

هەروەسا ل سالا ١٩٧٣ بڕیاردابوون (٩٠) قوتابخانەیێن سەرەتایی و (٥) باخچەیێن منداڵان ل پارێزگاها سلێمانیدا ڤەکەن، ب ئەڤی شێوەی ڕێژەیا خوێندڤانێن سەرەتایی بوونە (١٩٦٨٥) قوتابی(ڕۆژنامەیا هاوکاری، ژ٢٠٩، ١٥ ئادار ١٩٧٣، ل٤).

٣.دەزگەهێن ڕەوشەنبیرییێن کوردی یێن ژلایێ حکوومەتا عیراقیڤە هاتین دامەزراندن:

٣. ١. ئێکەتیا نڤیسەران و کۆڕێ زانیاریێ کوردی:

ژلایەکێ ڤە ئێک ژ دەستکەڤتییێت دیتر یێن ڕێککەڤتنامەیا ١١ ی ئاداری دامەزراندنا ڕێکخراوێن ڕەوشەنبیری یێن کوردی بوو ئێک ژ کریارێن گرنگ د ئالیێ ڕەوشەنبیریڤە هاتبوونە هژماردن ژ ئەوان ڕێکخراوان دامەزراندنا ئێکەتیا نڤیسەرێن کورد و کۆمەلا ڕەوشەنبیری یا کوردی بوو(عقراوی، ٢٠٠٧، ٣٠٨؛ نەجار، ٢٠١٦، ١٤١)، سەبارەت ئێکەتیا نڤیسەرێن کورد، ئێکەمێن کۆنگرەیێ ئێکەتیا نڤیسەرێن

کورد ل ٢٣ی حوزەیرانا ١٩٧٠ ل هۆلا خولد ل بەغدا ل ژێر چاڤدێرییا سەرۆک کۆمار ئەحمەد حەسەن بەکر هاتبوو ڤەکرن و ئەڤ کونگرە ب پەیڤا سەرۆک کۆمار ئەحمەد حەسەن بەکری ئەو ژی ژلایەنێ نوینەرێ ئەوی ئەحمەد عەبدولستار ئەلجواری (١٩٢٤ – ١٩٨٨) وەزیرێ دەولەتێ بۆ کاروبارێن کۆماری و ب پەیڤا مەلا مستەفا بارزانی ئەو ژی ژلایەنێ نوینەرێ ئەوی دارا تەوفیق[٦] ڤە هاتبوونە خواندن، هەردووکان ئەڤ کۆنگرەیە ب ئێک ژ بەرهەمێن رێککەڤتنامەیا ١١ی ئادارا مێژوویی ل قەلەم دابوون (الجمهورية، ع ٧٩٤، ٢٤ حزيران ١٩٧٠؛ الثورة، ع ٥٥٥، ٢٤ حزيران ١٩٧٠).

پاشان هژمارەکا لێژنەیان بۆ کاروبارێن رەوشەنبیری دانان و دانوستاندن ل سەر پەیرەو بەرنامەیێ ئێکەتیێ کرن و پاشان هەڵبژاردنێن دەزگەهێ کارگێری یێ ئێکەتییا نڤیسەرێن کورد هاتە ئەنجامدان، عەبدولرەحمان هەژار بوویە سەرۆک و ئیحسان فوئاد بوویە جێگر و عزەددین مستەفا رەسول بوویە سکرتیر و حوسێن عارف بوویە ژمێریارێ ئێکەتییێ (الثورة، ع ٥٥٧، ٢٦ حزيران ١٩٧٠؛ ع ٥٥٨، ٢٨ حزيران ١٩٧٠). هەر دهەمان هەیڤدا ل ١٩ی حوزەیرانا ١٩٧٠ کۆمەلا رەوشەنبیری یا کوردی هاتە دامەزراندن (الثورة، ع ٥٥٥، ٢٤ حزيران ١٩٧٠)، رۆژنامەیا (الثورة) دهژمارا ٧ی ئەیلوولا ١٩٧٠دا د راپورتەکێدا دیارکربوو: "وەزارەتا ناڤخۆ دەستویری دایە کۆمەلا رەوشەنبیری یا کوردی ب کارێ چێکرنا نڤیسارەکا کۆمکرنا کوژمێ (٥٠) هزار دیناران دماوەیێ ئەڤان سێ سالاندا ب رێکا (تبرعات الاختيارية) خێرخوازییا ل دویڤ حەزا خوە ژ کارمەندێن ئەوێ ل سەرانسەری وەلاتی ل بن سەرپەرشتییا هێژایان وەزیرێ دەولەتێ صالح یووسفی و رێڤەبەرێ رەوشەنبیرییا کوردییا گشتی هاشم ئاکرەیی و ناهیدە رەفیق حلمی پشێکنەر دوەزارەتا پەروەردێ راببن" (الثورة، ع ٦٢٠، ٧ ايلول ١٩٧٠).

ژلایەکێ دیڤە؛ سەبارەت کۆرێ زانیارییێ کوردی پشتی رێککەڤتنامەیا ١١ی ئادارێ ژ ئەنجامێ هژمارەکا کۆمبوونێن پشکا کوردی ل کولیژا ئادابێ ل بەغدا ب پشکدارییا هژمارەکا مامۆستا و رەوشەنبیرێن کورد ئامادەکاری بۆ دامەزراندنا کۆرێ زانیارییێ کورد کربوون و پاشان دەستەیەک هەلبژاردن، ئەڤێ دەستەیێ پوختەیەک ژبۆ یاسایا کۆرێ زانیارییێ کوردی و پیشکیشی وەزارەتا کاروبارێن باکووری کربوو (ناکام، ٢٠٠٣، ١٥١؛ نەجار، ٢٠٢٣، ٢٢٩ – ٢٣٠)، پاشان رۆژنامەیا (الجمهورية) دهژمارا ٩ی ئەیلوولا ١٩٧٠دا دەنگوباسەک ل ژێر ناڤونیشانێ: (تنفيذ قانون مجمع العلمی الکردی: جێبەجێکرنا یاسایا کۆرێ زانیارییێ کوردی) بەلاڤەکربوو، تێدا دیارکر:" ل ٨ی ئەیلوولا ١٩٧٠ یاسایا کۆرێ زانیارییێ کوردی هاتەدەرکرن، ل دویڤ ئەڤێ یاسایێ ل عیراقێ کۆرپەندەک بناڤێ کۆرێ زانیارییێ کوردی دێ هێتە دامەزراندن و دێ بتە لقا کوردی یا کۆرپەندا زانستییا عیراقی، دێ وەک دەستەیەکا سەربەخۆ و خودان کەسایەتییەکا بیرتیژ و سەربەخۆیا دارایی و کارگێری هێتە هژماردن و دێ ژلایێ دیوانا سەرۆکایەتیێ هێتە برێڤەبرن و وەزیرێ پەروەردە و فێرکرنێ دئالیێن تایبەتمەندا دێ نوینەراتییا ئەوێ کەن، ئارمانجا ئەڤێ کۆرپەندی ژبۆ خواندن و ڤەکۆلینێن زانستی ل عیراقێ ژبۆ پێشکەڤتنا زانستی و پاراستن ل سەر سەلامەتییا زمانێ کوردی و کار د گەشەسەندنا زانست و ئەدەبیات و هونەر و ساخکرنا فولکلۆرێ کوردی و ئیسلامی د زانست، ئەدەبیات، هونەر و پاراستن ب خواندنا مێژوو و شارستانیەتا عیراقی کەت" (الجمهورية، ع ٨٦٠، ٩ ايلول ١٩٧٠).

٣. ٢. ڕێڤەبەرییا گشتی یا ڕەوشەنبیری و ڕاگەهاندنێ:

جڤاتا سەرکردایەتییێ بڕیارا پێکهینانا ڕێڤەبەرییا گشتی یا ڕەوشەنبیری و ڕاگەهاندنا کوردی ل دیوانا وەزارەتا ڕاگەهاندنێ ژ ئەڤان ڕێڤەبەرێن خوارێ پێکهاتی دا:

١- ڕێڤەبەرییا ڕەوشەنبیری پێکدهێت ژ: أ – هۆبا نڤیسین و بەلاڤەکرنێ دێ ب ئەرکێ هەڤکاری و بەلاڤەکرنا بەرهەمێن پەیوەندی ب ئارمانجێن ڕێڤەبەرییڤە هەیی ڕابیت، هەروەسا ل گەل کارێ هاندانا نڤیسەرێن کورد د هەمی بوارێن جودادا و ئەرکێ ڕێڤەبەرییێ دێ بیتە ساخکرنا فولکلۆر و ڕەوشەنبیرییا کوردی و بەلاڤەکرنا ئەوێ. ب- هۆبا وەرگێرانێ دێ ب ئەرکێ وەرگێرانا پەرتووکێن چاپکری و دەنگوباسان ڕابیت، زێدەباری دەرچوو و داهاتیێن دناڤبەرا دامودەزگەهێن دەولەتێ بۆ زمانێ کوردی. ج- هۆبا هونەری دێ ب کارێ هاندان و پشتبەستنا بزاڤا هونەرییا کوردی دهەمی بوارێن جودادا ڕابیت.

٢- ڕێڤەبەرییا ڕاگەهاندنێ پێکدهێت ژ: أ- هۆبا ئاڕاستەکرنێ دێ ب کارێ بەرپرسیارەتییا ڕێکخستن و چالاکیێن ڕەوشەنبیری ل دەڤەرێن کوردی ڕابیت و دێ کاری د هشیارکرنا جەماوەری دا کەت ب هەمی ڕێکێن ڕاگەهاندنێ ئەوژی بەلاڤەکرنا چاپەمەنیێ و بەلاڤۆکان و پێشکێشکرنا درامایێ و دانانا پێشەنگەهان و ڕێکخستنا کرنفرانس و سمیناران. ب- هۆبا ڕۆژنامەڤانیێ دێ ب کارێ بەرپرسیارەتیێ و سەرپەرشتیکرنێ ل سەر کاروبارێن ڕۆژنامەڤانیێ ڕابیت ئەوێن ب زمانێ کوردی دهێنە دەرکرن و دانانا پلانان بۆ بلندکرنا ئاستێ ئەوان و ڕێکخستنا ئەرشیڤێ ئەوان و ل گەل هەمی چالاکیێن ب کوردانڤە گرێدایی (الجمهورية، ع ٨٨٣، ٣ تشرين الاول ١٩٧٠).

سەرەرایی تێکچوونا بارودۆخان دناڤبەرا کوردان و حکوومەتا عیراقیدا و نە بجهێنانا هژمارەکا بەندێن ڕێککەڤتننامەیا ١١ی ئادارێ، بەلێ د ئالیێ ڕەوشەنبیریدا حکوومەتا عیراقی پتریا کاران ئەنجام دابوو و ئەڤ چەندە د گۆتارەکێدا ل ژێر ناڤونیشانێ: (اتفاقية آذار ما نفذ و ما لم نفذ: ڕێککەڤتننامەیا ئادارێ یا هاتییە جێبەجێکرن و یا نەهاتییە جێبەجێکرن) ل تەباخا ١٩٧٢ د گۆڤارا (کادر) دا ئاماژە ب ئەڤان پێرابوونێن ڕەوشەتبیری ئەوێن ژ لایێ حکوومەتا عیراقیڤە ل دەڤەرێن کوردستانێ هاتینە ئەنجامدان کربوون (السمر، ٢٠١٢، ٣٧٣)، هەروەسا ب هویری ئاماژە ب ئەوان کارێن هاتینە ئەنجامدان و ئەوێن نەهاتینە ئەنجامدان ژ ئالیێ ڕەوشەنبیری کربوو، دیسان وەک دیار دبیت کو ڕێکخراو و کومەلەیێن ڕەوشەنبیری هاتبوونە دامەزراندن بەلێ وەک پێدڤی ب ئەنجامدانا کارێن خوە ژ ئەگەرێ سیاسەتا حکوومەتا عیراقی نەڕابوون (بارزانی، ٢٠٠٤، ١٤١ – ١٤٤).

٤. ئەنجام:

ماوەیێ دناڤبەرا ١٩٧٠ – ١٩٧٣ واتا پشتی ڕێککەڤتننامەیا ١١ی ئادارا ١٩٧٠ دەڤەرێن کوردستانێ هژمارەکا پێشداچوونێن فێرکرنێ و ڕەوشەنبیری ئەوێن ژ هەوڵدانێن کوردان ب ڕێکا حکوومەتا عیراقی بخوەڤە دیتن ژگرنگترینێن ئەوان:

١- بەرفرەهکرنا قوتابخانەیان و ئاڤاکرن و نوژەنکرنا ئەوان ب تایبەت ئاڤاکرنا قوتابخانەیێن نویی یێن سەرەتایی و دواناڤنجی ل دەڤەرێن کوردستانێ. ئەڤ چەندە گرنگیەکا مەزن بوو بۆ کوردان؛ چونکە

دەڤەرێن کوردان و ملەتێ کورد ژ ئالیێ ڕەوشەنبیری گەلەک بێ بەهربوون، قوتابخانە ب ژمارەیەکا کێم هەبوون، لەوڕا ژمارەیا نەخویندەڤانان گەلەک زێدە بوو.

٢- خۆرتکرنا خواندنا بلند ئەوژی دەرفەتێن خواندنا بلند بۆ قوتابیێن کورد دماوەیێ دامەزراندنا زانکۆیان و وەرگرتنا ئەوان ل زانکۆیێن عیراقی.

٣- خۆرتکرنا زمانێ کوردی ئەو ژی ل دەمێ دانپێدان ب زمانێ کوردی وەک زمانەکێ فەرمی ل دەڤەرێن کوردستانێ هاتییە دان و د لایەنێ فێرکرنێ و ڕاگەهاندنێدا دهاتە بکارهینان.

٤- هەروەسا ڕۆژنامەیێن زاردەڤێ حکوومەتێ گرنگییەکا مەزن دایە لایەنێ ڕەوشەنبیری داکو بۆ ڕایا گشتی دیاربکەت کو حکوومەتا عیراقی یێ ب کارێ بجهھینانا بەندێن ڕێککەڤتننامەیا ١١ی ئادارا ١٩٧٠ ڕادبیت، لەوڕا ئەو کارو کریارێن حکوومەتا عیراقی ب هەوڵدانا کوردان ئەنجام ددا هەمی د ڕۆژنامەیاندا هاتبوونە تومارکرن.

٥- وەک دیار کو حکوومەتا عیراقی د سالا ئێکێ یا دەرکرنا ڕێککەڤتنێ گەلەک هەوڵدان ژبۆ ئارامیکرنا بارۆدۆخان کریە، لەوڕا ب ئەڤان جورە کاران ڕابوویە.

٦- سەرەرایی ئەنجامدانا ئەڤان کاران ژلایێ حکوومەتا عیراقی، بەلێ سەرکردەیێ بزاڤا ڕزگاریخوازا کوردی مەلا مستەفا بارزانی بەردەوام هەوڵا پێشڤەبرنا ئالیێ ڕەوشەنبیری ل دەڤەرێن کوردستانێ کربوو، هەروەسا بەردەوام ددەمێ دانوستاندنناندا ل گەل حکوومەتا عیراقی ئاماژە ب ئالیێ ڕەوشەنبیری و فێرکرنێ ل دەڤەرێن کوردستانێدا کربوو.

٥. پەراوێز

- ڕۆژناما الجمهورية: ئێکەم ڕۆژنامەیا سیاسی یا ڕۆژانەیە ل سەردەمێ کۆماری ل ١٧ی تیرمەها ١٩٥٨هاتبوو وەشاندن، خودانێ ئیمتیازێ ڕەشید فەلیح بوو، سەعدون حەممادی سەرنوسەرێ ئەوێ بوو، موعاز عەبدولرەحیم ڕێڤەبەرێ ئەوێ بوو پاشان عەبدولوەهاب غەریری ل جهێ سەعدون حەممادی بوویە سەرنوسەرێ ئەوێ، نوینەرایەتییا پارتا بەعسا عەرەبییا ئیشتراکی کربوو و پاشان بوویە زمانحالێ پارتا بەعسا عەرەبییا ئیشتراکی، ل سالا ١٩٦٤ کەڤتە سەر ب وەزارەتا ئیرشادێڤە، ل سالا ١٩٦٨ هەتا دووماهیکا دەستهەلاتا پارتا بەعس ئەڤ ڕۆژنامەیە بوویە ڕۆژنامەیەکا دیارکرنا دیدۆچوونێن حکوومەتا عیراقی وەک ڕۆژنامەیەکا فەرمی یا بەلاڤکرنا بریارێن حکوومەتێ و دەنگوباسێن فەرمی یێن سیاسی و ئابووری و ناڤخۆیی جڤاکییێن عیراقی لێهات (بطی، ١٩٧٠، ٧؛ شكر، ٢٠١٠، ٢٨٩؛ حسون، د.ت، ٢١٠)

- ڕۆژناما الثورة: ڕۆژنامەیەکا سیاسی یا ڕۆژانە بوو، ل ٨ ی چریا ئێکێ ١٩٥٨ ژلایێ یوونس تائییڤە ل بەغدا هاتبوو وەشان، عەبدوڵلا مستەفا سەرنوسەرێ ئەوێ بوو، ل دەستپێکێ ل گەل هزرێن کۆمۆنیست بوو بەلێ پاشان ب تنێ لایەنگرییا هزرێن عەبدولکەرین قاسمی دکر، بەلێ پشتی کەڤتنا دەستهەلاتا قاسمی هاتە ڕاوەستاندن و پاشان کەڤتە د وەشانێدا، گەلەک جاران دماوەیێن جیاوازدا ئەڤ ڕۆژنامەیە ب دژی سیاسەتێن حکوومەتێن عیراقی بوو، بەلێ دماوەیێ سالا ١٩٦٨ هەتا دووماهیکا دەستهەلاتا پارتا بەعس ئەڤ ڕۆژنامەیە بوویە ڕۆژنامەیەکا دیارکرنا دیدۆچوونێن حکوومەتا عیراقی وەک ڕۆژنامەیەکا فەرمی یا بەلاڤکرنا بریارێن حکوومەتێ و دەنگوباسێن فەرمی یێن سیاسی و ئابووری و ناڤخۆیی جڤاکییێن عیراقی لێهات (شكر، ٢٠١٠، ٢٩٦ وما بعدها).

– غانم عەبدولجەلیل سعودی ل سالا ١٩٣٨ ل بەغدا ژدایکبوویە، ل سالا ١٩٥٤ چوویە دناڤ ڕێزێن پارتا بەعسدا، ل سالا ١٩٦٥ ژ کولیژا یاسایێ و سیاسەتێ دەرچوویە، چەندین جاران ژ ئەگەرێ چالاکییا ئەوی یا سیاسی هاتییە زیندان کرن، ل سالا ١٩٧٠ بوویە پارێزگارێ کەرکووک و ل سالا ١٩٧١ یێ دیالە، پشتی بڕیارا خۆمالیکرنا پەترۆلێ ل ١ حوزەیرانا ١٩٧٢ ب کارێ ڕێڤەبرنا کۆمپانیا عیراقی یا کاروبارێن پەترۆلی ڕابوویە، ل سالا ١٩٧٤ وەک ئەندامێ سەرکردایەتیا هەرێمیا پارتا بەعس هاتە هەلبژاردن و ماوەیێ دناڤبەرا ١٩٧٤ – ١٩٧٧ بوویە وەزیرێ خواندنا بلند، ل سالا ١٩٧٩ ل دویڤ بڕیارا ل هولا خولد هاتە سیدارەدان (الزبیدی، ٢٠٠٧) .

- محەمەد مەحموود عەبدولرەحمان (سامی) ل سالا ١٩٣٢ ل باژێرێ شنگالێ ژدایکبوویە، کۆلیژا ئەندازیاری ل بریتانیا خواندییە، پشتی ڤەگەڕانا ئەوی هەتا سالا ١٩٦٣ وەک ئەندازیار ل وەزارەتا پەترۆلا عیراقی کارکریە، پاشان دهەمان سالدا پەیوەندی ب شۆڕەشا ئەیلوولێ کریە گەلەک ڤەنەکێشا بوویە ڕاویژکارێ تایبەت یێ بارزانی، ل سالا ١٩٨١ پارتی گەلی دیموکراتی کوردستان دامەزراند، پشتی سەرهلدانێ جارەکا دیتر پەیوەندی ب پارتی دیموکراتی کوردستان کر، ل ١ی شوباتا ٢٠٠٤ د تەقینەوەیا تیرۆریستیا بارەگایێ لقا دوو یا پارتی دیموکراتی کوردستان ل هەولێرێ هاتە تیرۆر کرن (حەیدەری و هندەکێن دیتر، ٢٠١٤، ٤٠٩ – ٤١٠؛ یوسف، ٢٠٢٠، ٤٣ – ٥٨).

- تایە عەبدولکەریم ل سالا ١٩٣٣ ل عانە ژدایکبوویە، سیاسەتمەدارێ عیراقییە، ل سالا ١٩٥١ ئامادەیا مامۆستایان ل بەغدا تەمامکریە، ژئەگەرێ چالاکیێن سیاسی ل سەردەمێ عەبدولکەریم قاسمی هاتە دەستگیرکرن، پشتی کۆدەتایا ١٧ی تیرمەها ١٩٦٨ هژمارەکا پوستان وەرگرتبوو ئەو ژی بالیوزێ عیراقێ ل سودان، جێگرێ وەزیرێ پەروەردێ، سەرۆکێ فەرمانگەها کاروبارێن ئابووری، وەزیرێ ناڤخۆ، وەزیرێ پەترۆلێ و ئەندامێ سەرکردایەتییا هەرێمی یا پارتا بەعس (نەجار، ٢٠٢٢، ٢٣٩).

- دارا تەوفیق فەتحوللا ل سالا ١٩٣٢ ل سلێمانیێ ژدایکبوویە، سیاسی و ڕۆژنامەنڤیس بوو ل کۆلیژا ئەندازیاری ل زانکۆیا بەغدا هاتیە وەرگرتن، ژ ئەگەرێ کارێن سیاسی تەمام نەکریە، بەلێ بۆ تەمامکرنێ چوویە بریتانیا، ل سالا ١٩٦٠ پەیوەندی ب پارتی دیموکراتی کوردستان کر دکۆنگرەی هەشتێ دا ب ئەندامێ کۆمیتەیا ناڤەندی هاتە هەلبژاردن، سەرنووسەرێ ڕۆژنامەیا برایەتی بوو، پاشان ژئەگەرێ هەلویستێ ئەوی یێ سیاسی ژلایێ دەزگەهێ هەوالگیرییا حکوومەتا بەعس ل سالا ١٩٨٠ هاتە گرتن و هەتا نوکە نەدیارە (مەلا قادر، ٢٠١٤، ٢٥٩ – ٢٦٣؛ حەیدەری و هندەکێن دیتر، ٢٠١٤، ٢٥٨ - ١٨٠).

٦. لیستا ژێدەران

٦. ١ ڕۆژنامە

-الجمهورية، ع ٧٠٤، ١٢ آذار ١٩٧٠.

-الجمهورية، ع ٧١٠، ١٨ آذار ١٩٧٠.

-الجمهورية، ع ٧١٠، ١٨ آذار ١٩٧٠.

-الجمهورية، ع ٧١١، ٢٠ آذار ١٩٧٠.

-الجمهورية، ع ٧١٩، ٢٩ آذار ١٩٧٠.

-الجمهورية، ع ٧٧٠، ٢٧ ايار ١٩٧٠.

-الجمهورية، ع ٧٧٣، ٣٠ ايار ١٩٧٠.

-الجمهورية، ع ٨٦٠، ٩ ايلول ١٩٧٠.

-الجمهورية، ع ٨٦٢، ١١ ايلول ١٩٧٠.

-الجمهورية، ع ٨٧٩، ٢٩ ايلول ١٩٧٠.

-الجمهورية، ع ٨٨٣، ٣ تشرين الاول ١٩٧٠.

-الجمهورية، ع ١٠٠٦، ١ آذار ١٩٧١.

-الجمهورية، ع ٩١٢، ٦ تشرين الثاني ١٩٧٠.

-الجمهورية، ع ١٣٤٦، ٣١ آذار ١٩٧٢.

-الجمهورية، ع ١٦١٩، ٦ شباط ١٩٧٣.

-الجمهورية، ع ١٧٦٨، ٢٦ تموز ١٩٧٣.

-الجمهورية، ع ٥٥٨، ٢٨ حزيران ١٩٧٠.

-الجمهورية، ع ٨٦٠، ٩ ايلول ١٩٧٠.

-الثورة ع ٤٦٨، ١٢ آذار ١٩٧٠.

-الثورة ع ٤٧٣، ١٨آذار ١٩٧٠.

-الثورة ع ٤٨١، ٢٩ آذار ١٩٧٠.

-الثورة ع ٥٩٩، ١٣ اب ١٩٧٠.

-الثورة ع ٦٢٠، ٧ ايلول ١٩٧٠.

-الثورة ع ٥٥٧، ٢٦ حزيران ١٩٧٠.

-الثورة ع ٦٦٠، ٢١ تشرين الاول ١٩٧٠.

-الثورة ع ١١٣٠، ٤ ايار ١٩٧٢.

-الثورة ع ١١٩١، ١٢ تموز ١٩٧٢.

-الثورة ع ١٥١٦، ٢٦ تموز ١٩٧٣.

-هاوكاری، ژ٢٠٩، ١٥ ئادار ١٩٧٣.

٦ . ٢ پەرتووك

٦. ٢. ١ ب زمانێ كوردی

-بارزانی، مسعود، (٢٠٠٤). بارزانی و بزوتنەوەی رزگاریخوازی كورد شۆڕەشی ئەیلوول ١٩٦١- ١٩٧٥، بەرگی سێیەم، بەشی دووەم، وەزارەتی پەروەردە: هەولێر.

-رەحمان، قارەمان حەیدەر، (٢٠٢٤). ڕۆلی مستەفا بارزانی لە پێشەوایەتیكردنی بزاڤی رزگاریخوازی كوردیدا (١٩٤٣ – ١٩٧٩)، چاپخانەی ڕۆژهەلات: هەولێر.

-حەیدەری، مومتاز حەیدەری و هێرش سنجاوی – كاروان قاسم، (٢٠١٤). قامووسی ناوە نەمرەكان، بەرگی یەكەم، چاپخانەی كوردستان: هەولێر.

-سەرنی، هوژین مسعود، (٢٠١٨). شورەشا ئیلونێ ل دەڤەرا بەهدینان ١٩٦١ – ١٩٧٥ ڤەكۆلینەكا مێژوویی، سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەكۆلینێن كوردی: زاخۆ.

- شەریف، عەبدولستار تاهیر ، (ب.س.چ). لێكۆڵینەوە لە بابەت قەلاچۆكردنی نەخوێندەواری تەوزیمی، ،ب ج.

-منیر، روژین جلبی، (٢٠١٨). زاخۆ ١٤ی تیرمەها ١٩٥٨ – ٦ی ئادارا ١٩٧٥ ڤەكولینەكا مێژوویی – سیاسی، سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەكۆلینێن كوردی: زاخۆ.

-مەلا قادر، محەمەد، (٢٠١٤). سەربوردەی نەمران، دەزگای ئاراس: هەولێر.

-نەجاڕ، هۆشەنگ سالح، (٢٠١٦). بزاڤی ڕۆشنبیری لە شاری هەولێر لە سالانی (١٩٥٨ – ١٩٧٥) دا لێكۆلینەوەیەكی مێژوویە، چاپخانەی ڕۆژهەلات: هەولێر.

-نەجاڕ، هۆشەنگ سالح، (٢٠٢٢). شۆڕشی ئەیلوول لە ڕۆژنامە و بلاوكراوە عێراقییەكان ١٩٦١ – ١٩٧٥ لێكۆلینەوەیەكی مێژوویە، دەستەی ئینسكلوپێدیایی (پ.د.ك): هەولێر.

-يوسف، محمد يوسف، (٢٠٢٠)، پارتی گەلی دیموکراتی کوردستان (١٩٨١ – ١٩٩٢) ڤەکۆلینەکا مێژوویی و سیاسییە، سەنتەرێ بێشکچی بۆ ڤەکۆلینێن مرۆڤایەتی: دهوک.

٦. ٢. ٢ ب زمانێ عەرەبی

-الزبيدى، حسن لطيف كاظم، (٢٠٠٧). موسوعة الاحزاب العراقية، مؤسسة للدراسات العربية: بيروت.

-السمر، عمار على، (٢٠١٢). شمال العراق ١٩٥٨ – ١٩٧٥ دراسة سياسية، المركز العربى للأبحاث والدراسات السياسية: بيروت.

- بطى، فائق،١٩٧٠. صحافة تموز وتطور العراق السياسى، بغداد.

-حسون، فيصل ، د.ت.صحافة العراق ما بين عامى ١٩٤٥ – ١٩٧٠، د.م.

-شكر، مليح سالح، ٢٠١٠. تاريخ الصحافة العراقية فى العهدين الملكى والجمهورى ١٩٣٢ – ١٩٦٧، بيروت.

-عقراوى، شكيب،(٢٠٠٧). سنوات المحنة فى كردستان اهم الحوادث السياسية والعسكرية فى كردستان والعراق من ١٩٥٨ الى ١٩٨٠، مطبعة حاجى هاشم: اربيل.

٦. ٣. یادداشتنامەیێن کەسووکی

-ناكام، سەعيد، (٢٠٠٣). بیرەوەرییەکانی سەعید ناکام، چاپخانەی کوردستان: هەولێر.

٦. ٤. نامەیێن ماستەرێ

-جبار، جهانگیر محمد، (٢٠٢٣). ڕەوشی پەروەردە و فێرکردن لە کەرکووک (١٩٦٨ – ١٩٩١)، نامەیا ماستەرێ، کۆلیژا زانستێن مرۆڤایەتی، زانکۆی سلێمانی.

المؤسسات التعليمية والثقافية الكردية فى الصحف العراقية

(الجمهورية والثورة) نموذجاً

١٩٧٠ - ١٩٧٣

ملخص

تعد الصحافة احد المصادر الرئيسية للأبحاث الأكاديمية والتاريخية خاصة فى التاريخ الحديث والمعاصر، اذ تعتبر أداة لا غنى عنها في توثيق الأحداث التاريخية أثناء وقوعها، مما يوفر سجلًا يوميًا يكمل الوثائق التاريخية التقليدية. وهذا يجعلها أداة أساسية لدراسة التاريخ الحديث والمعاصر، خصوصًا أنها غالبًا ما تقدم معلومات غير متوفرة في مصادر أخرى.

تسد الصحافة الفجوات المعلوماتية في الأحداث التاريخية، حيث تقدم ملاحظات شاملة من البداية إلى النهاية. وهذا الجانب يميزها عن البحث التاريخي التقليدي، الذي قد يعتمد بشكل أكبر على الوثائق الثابتة. ومن خلال دمج الصحافة مع التحليل التاريخي، يمكن للباحثين ضمان فهم كامل وديناميكي للأحداث التاريخية، مما يساهم في خلق رواية أكثر شمولية. وهنا يمكن ان نسال على اي مدى ان مجلة اهتم ب دوائر الثقافية الكردية و المثقفين الكورد؟ وهل الامور الثقافية المتعلقة بالكورد التي اصدرت من الحكومة العراقية كانت تنفذ ام كانت حبر على الورق؟.

الكلمات المفتاحية: الثقافة، التعليم الكردي،اللغة الكردية، الحكومة العراقية، مناطق كردستان.

The Kurdish Educational and Cultural Institutions in the Iraqi Newspapers: The Republic and Revolution as Case Studies,1970-1973

Abstract

The role of journalism in modern and contemporary history is crucial as it serves as one of the primary sources for academic and historical research. Journalism is indispensable in documenting historical events as they unfold, offering a daily record that complements traditional historical documents. This makes it a vital tool for studying modern and contemporary history, particularly as it often provides information that is not available in other sources. Journalism bridges information gaps in historical events, offering comprehensive observations from start to finish. This aspect distinguishes it from traditional historical research, which may rely more on static documents. By integrating journalism with historical analysis, researchers can ensure a complete and dynamic understanding of historical events, creating a more holistic narrative. The question is to what extent the magazine cared about Kurdish cultural circles and Kurdish intellectuals. Also, this point should be explored whether the cultural matters were related to the Kurds issued by the Iraqi government implemented or they were just ink on paper.

Key Words: Culture, Kurdish Education, Kurdish language, Iraqi Government, Kurdistan Regions.

دووانەی تاراوگە و خەون لە شیعرەکانی "جەلال بەرزنجی"دا لە ڕووی دەروونشیکارییەوە

هیبە مومتاز جەلال

بەشی زمانی کوردی/ کۆلێژی پەروەردەی بنەڕەتی/ زانکۆی سەلاحەددین

hiba.jalal@su.edu.krd

پ. ی. د. پەروین عەبدوڵڵا خزر

بەشی زمانی کوردی/ کۆلێژی پەروەردەی بنەڕەتی/ زانکۆی سەلاحەددین

barween.khudhur@su.edu.krd

پوختە:

ئەم توێژینەوەیە لە ژێر ناونیشانی "دووانەی تاراوگە و خەون لە شیعرەکانی جەلال بەرزنجیدا لە ڕووی دەروونشیکارییەوە" لە نێوان ساڵانی ١٩٩١-٢٠٠٣دایە. خەون ڕۆڵێکی بەرچاوی هەیە لە داهێنان و داڕشتنی ئەدەبدا، ئەم جۆرە داهێنان و داڕشتنەش بە گشتی لە دەقی ئەدەبی و بە تایبەتی لە شیعردا بەدیار دەکەوێت. هەرچەندە هەندێک لە وتاری بڵاوکراوە ئاماژەیەکی ڕاستەوخۆ یان ناڕاستەوخۆ بە لێکدانەوەی خەونی شاعیران لە دەقە شیعرییەکاندا دەکەن، بەڵام بە میتۆدێکی دیاریکراو لێکدانەوەیان بۆ خەون نەکردووە. ئەوەی ئەم توێژینەوەیە لەوانەی پێشوو جیا دەکاتەوە، کارکردنە بە میتۆدی دەروونشیکاری، بە تایبەتییش تیۆری فرۆید کە بۆ لێکدانەوەی خەون و خەسڵەتەکانی تاراوگەبوون کاری لەسەر کراوە. ئامانجی ئەم توێژینەوەیە، بریتییە لە دەرخستنی ڕێژەی ئەو شیعرانەی کە جەلال بەرزنجی لە تاراوگەدا نووسیوونی و تاچەند ڕەنگدانەوەی خەونیان پێوە دیارە، لەگەڵ ئەمەشدا دەرخستنی سیماکانی تاراوگەبوون لەم دەقە شیعرییانەدا. ئەم توێژینەوەیە لە کۆتاییدا ئەوەی دەرخست کە خەون بەشێکی زۆری لە شیعرەکانی تاراوگەی جەلال بەرزنجی داگیر کردووە و لە لێکدانەوەی خەونیشدا ئەو سیمایانەی تاراوگە جێکەوتەی هەیە: (نۆستالژیا، نۆستالژیای گەڕانەوە بۆ منداڵی، گەڕانەوە بۆ نیشتمان، نامۆبوون و پاراستنی ناسنامە و کولتوور).

وەرگرتن: ٢٠٢٥/٥/٤

پەسەندکردن: ٢٠٢٥/٦/١٧

بڵاوکردنەوە: ٢٠٢٥/٧/٢٧

کلیلەوشە:

سیماکانی تاراوگە، خەون، دەروونشیکاری، شیعر.

▪ گۆڤاری ئەکادیمیای کوردی، گۆڤارێکی زانستیی وەرزییە، لەلایەن ئەکادیمیای کوردییەوە دەردەکرێت و بایەخ بە لێکۆڵینەوەی کوردناسی لە بوارەکانی زمان، ئەدەب، دیرۆک، جوگرافیا و کولتووریی کوردی دەدات. گۆڤارەکە لێکۆڵینەوەکان بە زمانەکانی کوردی، عەرەبی و ئینگلیزی بڵاو دەکاتەوە و یەکەم ژمارەی لە ساڵی ٢٠٠٢دا بڵاو بووەتەوە. ئەم گۆڤارە لەلایەن وەزارەتی خوێندنی باڵا و توێژینەوەی زانستیی حکومەتی هەرێمی کوردستانەوە، بۆ بەرزکردنەوەی پلەی زانستی باوەڕپێکراوە.

پێشەکی:

خەونەکان ڕۆڵێکی بنەڕەتی لە دارشتنی خەیاڵی شاعیران و بنیاتنانی بیرۆکە داهێنەرەکانیان دەگێڕن. شاعیران لە ڕێگەی خەونەکانیانەوە داهێنان و گوزارشت لە ناخ و دەروونی خۆیان دەکەن. لێرەدا پێوەندیی نێوان ئەدەب و دەروونشیکاری دروست دەبێت. لەم سۆنگەیەوە، ڕەهەندە دەروونییەکان لەناو ئەدەبدا ڕەنگ دەدەنەوە. دەقەکانی جەلال بەرزنجی وەک شاعیرێکی تاراوگەنشین، لە ڕوانگەی دەروونشیکارییەوە، بەتایبەتییش میتۆدی فرۆید کارمان لەسەر کردووە. بۆ دەرخستنی چەمکی خەون و سیماکانی تاراوگە لە دەقە شیعرەکانی تاراوگەیدا. سەبارەت بە لێکدانەوەی خەون لە شیعری کوردیدا، بەپێی زانیاریی توێژەرانی ئەم توێژینەوەیە، هیچ کارێکی ئەکادیمی و پوخت لە سنووری لێکدانەوەی خەون بە میتۆدی دەروونشیکاری نەکراوە بۆ تێگەیشتن لە ناخ و ئەزموونی تاڵی شاعیران. ئەوانەشی دەربارەی خەون کراون، بە پەنجەی دەست دەژمێردرێن. لە ئاستی وتاردا، دوو وتاری کورت بەردەستن. یەکەمیان: بە ناونیشانی "خەونە بچووکەکانی ژنێک لە کۆمەڵە شیعری نەسیمدا"، کە لەلایەن سەدیق سەعید نووسراوە (سەعید،٢٠١٩). دووەمیان: بە ناونیشانی "زەمەنی شیعری و خەونبینینی شاعیر" کە لەلایەن جەمال نووری نووسراوە (نوری، ٢٠٢٠) لەگەڵ کتێبێک بە ناونیشانی ڕەهەندەکانی خەون لە شیعری کوردیدا (شەوڕۆ، ٢٠١٤) دەربارەی خەون کراوە.

سنووری توێژینەوە:

ئەم توێژینەوەیە کاری لەسەر تێکستە شیعرییەکانی تاراوگەی جەلال بەرزنجی کردووە، لە نێوان ساڵانی ١٩٩١-٢٠٠٣، ئەم مەودایە لە چەند دەقێک پێک هاتووە ئەوانیش: بارانی ڕەحمەت، لەمدیو زەریاش خۆر لە بەلەمەکەی من هەڵنەهات، بۆ ئەوەی منتان لەبیر بێت، تازە درەنگە بۆ سەیرکردنی خۆرئاوابوون، دوا پەنا.

ئامانجی توێژینەوە:

ئامانجی ئەم توێژیینەوەیە شیکردنەوە و دەرخستنی ئەو دەقانەیە کە کاریگەریی ئەزموونی تاراوگەیان لەسەرە، دەمانەوێت ئەوە بخەینە ڕوو، چۆن ئەزموونی تاراوگە کاریگەری لەسەر دەروونی شاعیر هەبووە و لەخەونەکانیدا ڕەنگدانەوەیان هەبووە.

پرسیارەکانی توێژینەوە:

١- شیعرەکانی جەلال بەرزنجی، تا چەند ڕەنگدانەوەی خەونی پێوە دیارە؟

٢-کام لە سیماکانی تاراوگە لە ڕێگەی خەونەوە دەرکەوتوون؟

میتۆدی توێژینەوە:

ئەم توێژینەوەیە میتۆدی دەروونشیکاری و تیۆری فرۆیدی تێدا بەکار هاتووە.

پێکهاتەی توێژینەوەکە:

ئەم توێژینەوەیە لە دوو بەشی سەرەکی پێک هاتووە؛ لەبەشی یەکەمدا، چەمک و پێناسەی تاراوگە و خەون لە ڕووی دەروونشیکارییەوە خراوەتە ڕوو. بەشی دووەم، تایبەتە بە دوانەی تاراوگە و خەون لە شیعرەکانی جەلال بەرزنجیدا. لە کۆتاییشدا ئەنجامی توێژینەوەکە و سەرچاوەکان خراونەتە ڕوو.

بەشی یەکەم: تاراوگە و خەون لەژێر ڕۆشنایی شیکردنەوەی دەروونیدا

١-١: چەمك و ناساندنی تاراوگە

تاراوگە یەکێکە لەو زاراوانەی لە ئەدەبیاتی جیهانیدا لە زۆر لایەنەوە کاری لەسەر کراوە، بەڵام لە

ئەدەبیاتی کوردیدا، وەکوو کاری ئەکادیمی بەم دواییانە بایەخی پێ دراوە، بۆ ڕوونکردنەوە و دەستنیشانکردنی زاراوەی تاراوگە، وەکوو دیاردەیەکی ئەدەبی، پێویست دەکات چۆنیەتیی دروستبوونی زاراوەکە ڕوون بکرێتەوە. تاراوگە، لەڕووی دروستبوونیسەوە لە زمانی کوردیدا وشەیەکی داڕێژراوە، لە "تاران"ـەوە هاتووە، بە مەبەستی ڕۆیشتن و سەرهەڵگرتنی کەسێکە بۆ شوێن و جێگەیەکی دیکە، یاخود "تاراندن" گەردانکردنێکە بۆ کەس و سیفەتی سەرهەڵگرتنی تاکەکەسێکی دراوەتە پاڵ، ئەمەش بە مەبەستی نەگەڕانەوەی بۆ زێد و نیشتمان بەکار هێناوە. (هەژار، ١٣٥٩، ل ١٣). لە فەرهەنگی کوردستاندا، "تاراو" بە مانای ئاوارە و هەڵاتوو هاتووە، بەڵام "تاراندن" بە مانای ڕاونان، تەراندن، ڕەواندن بەکار هاتووە. (موکریانی،١٩٩٩، ل ٢٠٩). هەروەها لەفەرهەنگی هەنبانەبۆرینەدا "تاراندن" بە مانای ڕەواندنی یەکجاری هاتووە. بە هەمان شێوە "تاراو" ڕۆیشتوی بێ گەڕانەوە، برای هەمیشەرەفتەی بۆ بەکار هاتووە. (هەژار، ١٣٦٩، ل ١٤٠). واتە تاراوگە، ئەو حاڵەتەیە کە کەسێک دوور لە زێد و نیشتمانی خۆی دەژی. تاراوگەبوون لە هەموو کۆمەڵگەکاندا بوونی هەبووە، لە کۆنترین دەقە ئەدەبییەکانەوە هەتا ئەمڕۆ، وەک هەستێکی قووڵی دابڕان و غەریبی خۆی نیشان داوە و کاریگەرییەکی بەرچاوی لەسەر بەرهەمە فیکری و ئەدەبییەکان داناوە.

لە زمانی کوردیدا، تاراوگە بەرانبەر بە چەمکی "Exile" بەکار دەهێنرێت کە مانای دەربەدەری و دوورخستنەوە، جیابوونەوەی زۆرەملێیی مرۆڤ لە وڵات یان زێدی بە هۆکاری سیاسی، ئایینی، یان کۆمەڵایەتی بێت. (Chung, ٢٠١٢) . تاراوگە ئاماژەیە بۆ دەرەوەی نیشتمان، واتە کاتێک کەسێک ناچار دەکرێت بە هۆکاری سیاسی، کۆمەڵایەتی و ئایینی، نیشتمان و زێدی خۆی جێ دەهێڵێت بۆ کاتێکی نادیار یان بۆ ماوەیەکی دووردورێژ ناتوانێت بگەڕێتەوە. ئێدوارد سەعید، ڕەخنەگری فەلەستینی-ئەمەریکی، بەم شێوەیە پێناسەی تاراوگە دەکات: تاراوگە بریتییە لە ئەزموونێکی قووڵ کە بەسەر تاکەکاندا دێت و کەسەکە ناچار دەکرێت شوێنی ڕەسەنی خۆی جێ بهێڵێت، ئەمەش وا دەکات خەمێکی گەورە بەدوای خۆیدا بهێنێت. (Allatson & McCormack, ٢٠٠٥: ٢). زیاد لەمەش، جەبرا ئیبراهیم جەبرا، نووسەری ناوداری فەلەستینی، تاراوگە وەک ئەزموونێکی ئاڵۆز سەیر دەکات و پێی وایە تاراوگەبوون دابڕانی جەستەیی و دەروونی و کولتوورییە (Halabi, ٢٠١٧: ٩٦).

جەلال بەرزنجی دەربارەی تارواگە دەڵێت: تاراوگە واتا کەسەکە ناچار دەکرێت وڵاتەکەی خۆی جێ بهێڵێت، بە هۆکاری سیاسی، ڕەنگ، بیروڕای ئایینی یان کۆمەڵایەتی کە ئەو کەسانە ناتوانن بگەڕێنەوە. (بەرزنجی، ٢٠٢٤). واتە، تاراوگەبوون بە زۆرەملێی و ناچارییە. کاتێک شاعیران ناچاردەبن نیشتمانی خۆیان جێ بهێڵن و لە شوێنێکی دیکەی دەرەوەی جوگرافیای خۆیان نیشتەجێ و تاراوگە دەبن، بەمەش کۆمەڵێک سیما لە نووسینەکانیان لێکەوتەی دەبێت و جێگەی بۆ دەکرێتەوە.

١-٢: سیما دەروونییەکانی تاراوگە لە خەونە شیعرییەکانی جەلال بەرزنجیدا

١-٢-١: نۆستالژیا

یەکێکە لەو چەمک و زاراوانەی کە لە لێکۆڵینەوە ئەدەبییەکاندا مێژوویەکی زۆر کۆنی نییە، بەگشتی ئەوەی دەربارەی نۆستالژیایە لە ئەدەبدا تازەیە، لە ڕووی زاراوەوە نۆستالژیا وشەیەکی فەڕەنسییە و لە دوو وشەی لێکدراو دروست بووە، لە یۆنانییەوە وەرگیراوە (nostos) بەمانای گەڕانەوە و (algos)

بە مانای ئاواتخواز، ئازار، ناخۆشی و خەفەت دێت (شریفیان، ١٣٨٦: ٥٣). ئەم ئازار و دڵتەنگییەش بەهۆی دوورکەوتنەوە لە نیشتمان و کەسوکار و ئازیزانەوە دروست دەبێت. نۆستالژیا زاراوەیەکی فرەوانە دەلالەت لە گەڕانەوە بۆ ڕابردوو دەکات، غەریبی، حەسرەت، غوربەت، سۆزی گەڕانەوە هتد... کەواتە نۆستالژیا یەکێکە لە سیماکانی تاراوگە، نۆستالژیا چەندان جۆری هەیە وەک: (نۆستالژیای گەڕانەوەی سەردەمی منداڵی، نۆستالژیای گەڕانەوەی گەنجی، نۆستالژیای نیشتمان و غوربەت، نۆستالژیای خۆشەویستی، هتد...).

١-٢-٢: نامۆبوون

نامۆیی یەکێکە لە سیماکانی شیعری تاراوگە کە لە شیعری شاعیراندا جێگەی بۆ کراوەتەوە و دەرکەوتووە. نامۆیی دۆخێکە ڕەنگە دووچاری هەموو کەسێک ببێت و هۆکارەکانیشی جیاوازن، بەڵام زیاتر شاعیران دەتوانن لە ڕێگەی شیعرەکانیانەوە ئەم حاڵەتە دەرببڕن. (نوری، ٢٠٢١: ١). هەروەها سیگمۆند فرۆید، زانای نەمساوی، کە بە دامەزرێنەری قوتابخانەی دەروونشیکاری دادەنرێت، دەربارەی نامۆیی دەڵێت: "نامۆبوون ئاکامی جیابوونەوەی ئاگاییە (الشعور) لە نەست (لاشعور) و ئەو کاتەش کەسەکە لەژێر کاریگەریی ئارەزووە خەفەکراوەکانیدا ڕەفتار دەکات. هەروەها پێی وایە نامۆیی لە ئەنجامی ململانێی نێوان خود و ڕێکارە شاراوەکانی دروست دەبێت، کاتێ تووشی ئاڵۆزییەکانی شارستانییەت و ڕێکارییە جۆربەجۆرەکانی دەبێتەوە، کە دەبنە بەربەستێک بۆ تێرکردنی ویست و ئارەزووەکانی. سەرەنجام تاک ئەم ویست و ئارەزووانە لە ناخیدا خەفە دەکات." (سەعدون، ٢٠١٥: ٤٨٢-٤٨٣). کەواتە فرۆید پێی وایە مرۆڤ لە ڕێگەی دابونەریت و کۆمەڵگەوە دووچاری نامۆبوون دەبن؛ تاک ڕێگری لێ دەکرێت و ناهێڵن بەو شێوەیە بژیت کە خۆی دەیەوێت. کەواتە کۆمەڵێک هۆکار هەن ڕەنگە بە شێوازێک لە شێوازەکان تاک دووچاری نامۆبوون بکەن، بەڵام تاراوگەبوون و دووربوون لە نیشتمان، ڕەنگە هۆکارێک بێت بۆ هەستکردن نە نامۆیی لە شوێنە نوێیەکەدا.

١-٢-٣: ناسنامە و کولتوور

لە نێو ئەم سیمایانەی تاراوگەدا، ناسنامە و کولتوور دەرخەری تاراوگەبوونی شاعیرانن. جێکەوتەی ئەم سیمایانەش لە شوێن و سەرزەمینە نوێیەکەیدا، شاعیری تاراوگەبوو دووچاری کێشە دەکەنەوە. ناسنامە چەمێکی فرەڕەهەندە، کە کۆمەڵێک تایبەتمەندی وەک: زمان، ئایین، نەتەوە، نیشتمان، کولتوور و دابونەریت... لەخۆ دەگرێت. زاراوەی ناسنامە لە وشەی "identitas" وەرگیراوە، بەگشتی ناسنامە پرسیارە لە هەبوونی کەسێک، واتا ئەو کەسە کێیە. (مەهدی، ٢٠٢٤). وشەی ناسنامە لە "ناسین"ـەوە وەرگیراوە. ناسنامە چەمکێکی ئاڵۆزە، کە لە ڕوانگەی دەروونی، بایۆلۆژی، کۆمەڵناسی... پێناسەی جۆراوجۆری بۆ کراوە. سادەترین پێناسەی ناسنامە بریتییە لە: وەڵامدانەوەی: "من کێم؟ ئێمە کێین؟ ئەو کێیە؟" پرسیارێکی فەلسەفی و سیاسی و کۆمەڵایەتییە، پیشاندانی پێوەندیی تاکە بە خودی خۆی و پێوەندیکردنە بە کۆمەڵەوە، چونکە ناسنامەی تاک، بەهۆی کۆمەڵەکەیەوە دەردەکەوێت. (گرامی، ٢٠٢٤: ٩٤). هەر بۆیە ناسنامە ڕەهەندێکی واتادارە بۆ ژیانی کۆمەڵایەتیی تاک، گرووپ، ڕێکخراو یان کۆمەڵێک؛ واتە چۆن تاک، گرووپ و کۆمەڵ پێناسەی خۆیان دەکەن و چۆن دەتوانن هاوبەشییەکی واتادار پێکەوە بونیاد بنێن، ناسنامە هەڵبژاردنێکی ئازادانە و هۆشیارانەیە بۆ قەبووڵکردنی هاوبەشییەک لەگەڵ ئەوانی دیکەدا (Jordhus-lier & Stokke, ٢٠١٧). کەسی تاراوگەبوو، لە تاراوگە و شوێنە نوێیەکەیدا بەهۆی ناسنامەکەیەوە دووچاری کێشە

دەبێتەوە، ئەویش توانەوە و تێکەڵاوبوونە. د. ئێم کەی گاوتەم، مامۆستای زانکۆی هیندی، پێی وایە هەر کاتێک کەسی تاراوگەبوو لە شوێنە نوێیەکەدا نیشتەجێ دەبێت، هەست بە کولتووری شوێنە نوێیەکە دەکات، هەر بۆیە لە گفتوگۆدا لەگەڵ خەڵکی کولتوورە جیاوازەکە، هەوڵ دەدات خۆی بگونجێنێت، بۆیە لەم پڕۆسەیەدا لە ڕوانگەی کۆمەڵایەتییەوە گۆڕانکاری دەکات، بەمەش یان کولتوورەکەی خۆی لەم کولتوورەدا دەتوێنێتەوە، یانیش ئاوێتەیەک لە هەردوو کولتوور پێڕەو دەکات. بەمەش دوو چەمک دێتە پێشەوە، ئەوانیش توانەوە و ئاوێتەبوونن. (Gautam, ٢٠١٣: ٣-٤) واتە بۆ ئەوەی مرۆڤ بتوانێت شتێک شوێنی بگرێتەوە یان جێکەوتەی ببێت، دەبێت پێڕەوی لە هەردوو کولتوورەکە بکات و کولتوور و شوناسی خۆی بپارێزێت.

کەواتە تاراوگەنیشن بە هۆکارە و کەسی تاراوگەبوو ناتوانێت بگەڕێتەوە بۆ نیشتمانی خۆی، یان هاتنەوەکەی نادیارە. تاراوگەبوون، تەنیا دابڕانێکی جوگرافی نییە، بەڵکوو دابڕانێکی فیکری، سۆزداری و کولتوورییە. ئەو کەسەی کە لە تاراوگەدا دەژی، بەردەوام لە نێوان دوو دونیادا ماوەتەوە؛ دونیای ڕابردوو و زێدی خۆی کە هەمیشە لە یادەوەریدا زیندووە، دونیای نوێی پڕ لە نامۆیی و بێئینتیمایی. ئەم حاڵەتە دووانەییە، کاریگەرییەکی قووڵی لەسەر بەرهەم و داهێنانی ڕۆشنبیران و ئەدیبەکان داناوە.

١-٣: خەون وەك میكانیزمێكی دەروونی لە ئەدەبدا

خەون وەک دیاردەیەکی دەروونی و هزری لە مێژووی ئەدەب و داهێنانی شیعری بەشێکی جیانەکراوە بووە. خەون، ئەو فەزا نادیار و سەرنجڕاکێشەیە کە شاعیر لە هەموو سەردەمێکدا پەنای بۆ بردووە بۆ گوزارشتکردن لە ئەزموونی ناوەکیی خۆی و ئەو شتانەی کە لە واقیعدا ناتوانرێت دەرببڕدرێن. خەون لە ئەدەبدا جیاوازە تەنیا ڕەنگدانەوەی خەوی شەوانە نییە، بەڵکوو ئامرازێکی هونەرییە، شاعیر لەو ڕێگەیەوە دەتوانێت سنوورەکانی واقیع ببەزێنێت و دەروازەی خەیاڵ و مەعریفەی نادیار بکاتەوە و داهێنان بکات.

لە فەرهەنگی "لسان العرب"دا، دەستەواژەی خەونبینین ئاماژەیە بۆ ئەو خەوەی کە لەخەوندا دەیبینین (المنظور،١٩٨٤). هەروەها خەون لە فەرهەنگی "هەنبانەبۆرینە"دا بەم جۆرە هاتووە: خەو: نوستنە، دژی بێداری. خەون، شتێ کە لە خەودا دەبینرێ. خەوبینین: خەودیتن، لەخەودا دیتنی شت. (هەژار، ١٣٦٩: ٢٦٨). واتە، خەون بە مانا زانستییەکەی نوستنە و بینینی شتە لە خەودا.

خەون وەک زاراوەیەکی ئەدەبی و زانستی، چەندان پێناسە و مانا لەخۆ هەڵدەگرێت، سادەترین ڕاڤەی خەون ئەوەیە: خەون و خەونبینین، دیاردەیەکی باوی ژیانی ڕۆژانەمانە کە دەلالەت لە بەردەوامبوونی ئێمە دەکات. لێرەدا گرفتەکە لەوەدایە، ئێمە بە ڕاستی، لە زۆر لایەنی شاراوەی ئەو خەونانە، یان نازانین و بێ ئاگاین، یان کاتێک دەزانین و بەئاگاین، تێیان ناگەین (Freud, ١٩٠٨: ٥) .واتە، خەون درێژەپێدانی ڕووداوەکانی ژیانە.

ئەرستۆ، فەیلەسووفی یۆنانی دەربارەی خەون پێی وایە: مرۆڤ چ بە بێداری و چ لە خەودا، بۆ چرکە ساتێ لە بیرکردنەوەدا ناوەستێ. هانابردن بۆ جیهانی بێداری بە مەبەستی خەوبینین، ئامرازە نەک مەبەست بۆ تێگەیشتن لە ڕاستییەکاندا. (شەورۆ، ٢٠١٤: ١٦). واتە خەون بە درێژەپێدەری بیرکردنەوەکانی مرۆڤ دادەنێت. هەر لە سەرەتاوە شیکردنەوە و ڕاڤەکردنی خەون بوونی هەبووە، بەڵام سیگمۆند فرۆید، شیکردنەوەی دەروونی بۆ خەون کردووە و چەمک و بنەما و ڕەگەزی زانستی بۆ خەون داناوە. خەون

لە قوتابخانەی فرۆیددا بریتییە: لە گوزارشتکردن لە ئارەزووی سەرکوتکراو، بەرهەمی بێئاگاییە و تاک دەیەوێت لە وێنەی خەوندا لەکاتی خەوتن بەتاڵی بکاتەوە. (دزەیی، ٢٠٢١:١٦٤). فرۆید لە کتێبی "لێکدانەوەی خەونەکان"دا دەڵێت: لێکدانەوەی خەونەکان ڕێگەیەکی توانستییە بۆ زانینی ئەوەی نەستە لە ژیانی دەروونیدا. (فرۆید، ١٩٥٩، : ٥٩١). واتە خەون لە ڕێگەی نەستەوە بەرهەم دێت. خەون ئامانجی هاتنەدیی ئارەزووە نەستییەکانە کە لە ڕابردوودا لە کەسەکەدا چەپێنراوە و چوونەتە کۆگەی نەستەوە؛ بەڵام خەون لە ئەدەب و بە تایبەتی لە شیعردا، خاوەنی چەندان ڕووکار و تایبەتمەندییە. لە لایەکەوە، بەشێکە لە ئەزموونی دەروونی شاعیر وەک پرد و پێوەندییەک، وایە لە نێوان ئاگایی و نائاگایدا. لە لایەکی دیکەوە، تەکنیکێکی هونەرییە، ڕێگە بە شاعیر دەدات جیهانبینی و تێڕوانینەکانی خۆی بە شێوەیەکی جیاواز بە زمانی ڕاستەوخۆ بخاتە ڕوو، ئەو شتانەی کە ڕەنگە لە فەزای واقیعدا نەتوانرێت بدرکێنرێن. لە هەمان کاتدا، خەون وەک میکانیزمێکی فەلسەفی، دەرگەی تێرامانی قووڵ و هزری مێتافیزیکی دەکاتەوە و دەبێتە دەرچەیەک بەرەو جیهانی نادیار.

دەتوانین بڵێین: خەون لە شیعردا زیاتر لە شێوەی زیندەخەونە، کە خەوی بێداری یان داڵغەشی پێ دەگوترێت. زیندەخەون: دەربڕی ئەو حاڵەتەیە کە خەونبین لە دەرەوەی پرۆسەی خەوی سەر جێگە جۆرە خەونبینێک لە باوەشی دەگرێ، ڕاستەوخۆ بەستراوەتەوە بە دەوروبەری ژینگەی ڕاستەقینەی ئەو. (شەوڕۆ، ٢٠١٤: ٢٣). واتە، زیندەخەون جۆرێکە لە خەونبینینێکی خۆویستانە، لە ئەنجامی پەرتەوازەی دەروونی و بیر، ڕوو دەدات، خەونبینەر لە حاڵەتی ئاگاییدایە و نەخەوتووە، بەڵام بەردەوام لە ئەندێشە و خەیاڵدا دەژین و لە واقیع ڕادەکەن.

شیکردنەوەی فرۆید بۆ زیندەخەون ئەوەیە کە: مرۆڤ هێندێ جار توانای ئەوەی هەیە حەز و تاسە و ئاواتەکانی خۆی لە ساتەوەختی بێداریدا بهێنێتە دی، لە ڕێگەی زیندەخەوەوە. (الوردی،١٩٩٤: ١٠٢) واتە زیندەخەون: جۆرە توانایەکە بۆ ئامادەکردنی وێنەی جۆراوجۆر، عەقڵ فریو دەدات و دەکەوێتە ژێر ڕکێفی کەسایەتیی چیرۆک و جۆری هەستی هەڵبژاردنییەوە، لێرەدا خەیاڵیدان بە ویستە، بوارەکەشی نائاگاییە، مەرجیشی ئازادی و داهێنانە. (بەرزنجی و بەرزنجی، ٢٠٢٤: ٣٠٧). کەواتە زیندەخەون، بیرکردنەوەیە لە هیوا، ئاوات، بەرنامە و ئارەزووەکانی پێوەست بە داهاتوو، هەروەها هێنانەبەرچاوی یادەوەرییەکان و دووبارە گەڕانەوەیە بۆ ئەزموونی ڕابردوو و بیرکردنەوە لە دەرئەنجامە جیاوازەکاندا. هەر بۆیە نووسەران و شاعیران منداڵ یان هەرزەکار ئەو بڕوایەی لا دروست دەبێت کە ژیانی واقیعی زۆر زەحمەت و دژوارە و ناتوانێ حەزو و ویست و ئارەزووەکانی تێدا بهێنێتە دی، بۆیە بە ناچاری پەنا بۆ زیندەخەو و خەیاڵی خۆش دەبات و هەوڵ دەدات لە ڕێگەیانەوە حەز و ئارەزووە تێرنەکراوەکانی ژیانی واقیعی تێر بکات، لە لایەکی تریشەوە ئەوەی بۆ دەردەکەوێت کە خەون و خەیاڵ زۆر ئاسانترە. (قەرەچەتانی، ٢٠٠٩: ٤٨٣-٤٨٤). کەواتە خەون سەرچاوەی نەستە و ڕێگەیەکە بۆ دوواندن و دەرکەوتنی نەست.

سیگمۆند فرۆید، کەسایەتیی مرۆڤی بۆ سێ بەشی سەرەکی دابەش کردووە، کە بریتین لە ئید (ئەو)، ئیگۆ (من) و سوپەرئیگۆ (منی باڵا). ئەم سێ بەشە پێکەوە وەک زنجیرەیەک وان. (ئید) بەشی سەرەتایی و غەریزەی کەسایەتیی مرۆڤە، کە لە کاتی لەدایکبووندا لەگەڵ مرۆڤدا هەیە. بەپێی بنەمای چێژ کار دەکات. (ئیگۆ)ش بەشی هەستی کەسایەتیی مرۆڤە، پێوەندیی نێوان خودی مرۆڤ و جیهانی دەرەوە بەڕێوە دەبات،

بەپێی بنەمای واقیع کار دەکات، ڕۆڵی نێوەندگیری دەبینێت لە نێوان ئید و سوپەرئیگۆدا.

سوپەرئیگۆش بەشی ئەخلاقی و کەسایەتیی مرۆڤە، کە لە ڕێگەی پەروەردەکردن و کاریگەریی کۆمەڵایەتی و کولتووریەوە دروست دەبێت. چاودێری ڕەفتارەکانی مرۆڤ دەکات و بڕیار لەسەر دروستی و نادروستییان دەدات. هەر بۆیە ئەم دۆخە لە ڕەفتاری مرۆڤدا دەبێتە هۆی ململانێی لە نێوان "ئەو" و "منی باڵا"دا، لە ئاکامدا وا لە "من" دەکات کە زۆرێک لە ڕەفتارەکان خەفە بکات. (سەعدوون، ٢٠٢٢: ٣٥٦) کەواتە سوپەرئیگۆ فەرمان بە ئیگۆ دەکات ڕەفتاری جوان بنوێنێت و ئەوەی ڕێگە پێنەدراویشە لە نەستدا دەمێنێتەوە. ئەگەر هاوسەنگیی لەنێوان ئید و سوپەرئیگۆدا نەبێت، دەبێتە هۆی دڵەڕاوکێ و خەمۆکی و ڕەشبینی، هتد... بەمەش شتە چەپێنراوەکان لە نەستدا دەمێننەوە و بە ڕێگەی جیاواز دەردەکەون. لە دەروونشیکاریی ئەدەبدا، خەون دەرخەری ئارەزووە شاراوەکانی، ترس و نیگەرانی و هەستە قووڵەکانی شاعیرە، کە لەلای شاعیراندا لە ڕێگەی خەون و زیندەخەونی دەقی شیعرییەوە دەردەکەوێت.

١-٤: پێوەندیی نێوان ئەدەب و دەروونشیکاری

پێوەندەیەکی بەهێز لەنێوان ئەدەب و دەروونشیکاریدا هەیە، ئەدەب وەک دیاردەیەکی دەروونی و ژیری ڕەنگدانەوەی ناخی ئەدیبان و هونەرمەندانە، هەڵقووڵاوی ناخ و دەروونە. ئەدەب هەرلە سەرەتاوە بابەتێکی دەروونییە، مرۆڤ سوود و چێژ لە بابەتە ئەدەبییەکان وەدەگرێت لەبەر ئەوەی خۆی تێدا دەدۆزێتەوە، ئەدەب هەڵگری هەست، نەست، سۆز و خەیاڵە ئەمانەش لە بوونی خۆیاندا پێوەندییەکی بەهێز لەنێوان نووسەری دەق و خوێنەری دەق دروست دەکەن. (عیسا، ٢٠١٢: ٤) هەروەها شوکری عەزیز مازی، نووسەر و ڕەخنەگری لوبنانی، دەڵێت: ئەدەب ئاوێتەی عەقڵ و دەروونی نووسەرە یاخود وێنەیەکە لە وێنەکانی گوزارشت لە دەروون، بەڵام فرۆید وای دەبینێت ئەدەب و هونەر وێنەیەکی گیڕاوی پاڵنەرە خەفەکراوەکانی بێ ئاگایین. هەندێکی تر وای دەبینن کە دۆزینەوەی بێ ئاگایی یان عەقڵی ناوەکییە کە کۆمەڵە ناوێکن بۆ یەک ناولێنراو. (ماضی، ٢٠١٠: ١٧) کەواتە ئەدەب ڕەنگدانەوەی ناخی نووسەرە، کە گوزارشت و ڕوانینی ئەدیبێک بۆ ئەدیبێکی تر جیاوازە.

هەروەها دکتۆر عادل گەرمیانی پێی وایە: هەموو بەرهەمێکی ئەدەبی کەم تا زۆر خاوەن ڕەهەندێکی دەروونییە بە شێوەیەکی ڕاستەوخۆ یان ناڕاستەوخۆ باری دەروونی خاوەن بەرهەمەکە لە ئان و ساتی نووسینی دەقەکەیدا دەخاتە ڕوو. (ڕەسووڵ، ٢٠١٢: ٧٤).

دەقی ئەدەبی و کارە هونەرییەکان، لە دەروونەوە هەڵدەقووڵێن، وەک هێزێکی کاریگەر وان. کاتێک ئەدیبێک بیرۆکەیەکی بۆ دێت و هەست بە ئازاردەکات یان پەستە لە شتەکان و حەز دەکات بینوسێتەوە، کاتێک بیرۆکەکە لە شیعر یان لە هەر ژانرێکی تری ئەدەبی دادەڕێژێت وەک: ڕۆمان، چیرۆک، شانۆ، هتد... ئەوا لە ڕووی دەروونییەوە هەست بە ئارامی و خاڵیبوونەوەی دەروونی دەکات. واتە ئەم میتۆدە ڕێگەیەکە لەو ڕێگەیانەی، کە تاک بۆ دەروون و مەبەستی خۆی بەکاریان دێنێ، دەرچەیەکە بۆ تێرکردنی حەز و ئارەزووە چەپێنراوەکان و گوزارشتکردن لێیان، بەرهەم و دەقی ئەدەبی هەڵگری نەواخنێکی شاراوەیە، وەکوو خەون نائاگایی مرۆڤ لەخۆ گرتووە. (مەلازادە، ٢٠٢ :٢٥١) کەواتە بەرهەمی ئەدەبی جۆرێکە لە گەڕاندنەوەی هاوسەنگی بۆ دەروونی دەقنووس، چونکە دەروونی مرۆڤ بەردەوام لە ململانێیەکی قووڵ و شاراوە دەژیت،

ململانێیەکە پێوەندی بە سروشتی ناخ و دەروونی مرۆڤەکان و ئاگایی و نائاگاییانەوە هەیە، بۆیە شتە کپکراوەکانی ناو دەروون لەنێو ئەدەب و هونەردا دووبارە خۆیان بەرجەست دەکەن و دەردەکەون، بەمەش ئارامییەک بە دەقنووس دەدات و هاوسەنگیەکی دەروونی بۆ دروست دەبێت (قادر، ٢٠٢٣: ٤٧). سانت بێڤ، شاعیر و ڕەخنەگری فەڕەنسی، ڕەنگە یەکەم کەس بووبێت، گرنگی بە لێکدانەوەی دەروونی بۆ ئەدەب داوە، ویستوویەتی لە ڕێگەی کارەکانییەوە لێکدانەوە بۆ دەروونی نووسەر بکات، نهێنیەکانی ژیانیان بدۆزێتەوە، کە کاریگەرییان لەسەر پڕۆسەی داهێنان هەیە. (ئیبراهیم و عەبدولرەحمان، ٢٠٢١: ١٥١) پێوەندیی دەروونی نووسەر بە دەقەوە، دەستنیشانکردنی سیما و تایبەتمەندییەکانە، ئەمەش ڕێگەخۆشکەرە بۆ نزیکبوونەوەی ئەدەب لە دەروونناسیدا.

١-٥: دەروونشیکاری و سیگمۆند فرۆید

هەر لەسەرەتاوە زانستی دەروونزانی، دەروونناسی و گرنگی دان بە دەروونی مرۆڤبوونی هەبووە و لەلایەن زانایانەوە کاری لەسەر کراوە، ڕەهەندی دەروونی بەردەوام لەناو دەقە ئەدەبیەکانیشدا وەک ترس، شەرم، سێکس، هەستی خۆبەکەمزانین، ڕەشبینی، نامۆیی و هتد... بەدی دەکرێت. ئەوەی میتۆدی دەروونیی لە ئەدەبدا چەسپاند و کردی بەقوتانخانەی دەروونشیکاری، لێکۆڵینەوەکانی سیگمۆند فرۆید، زانای نەمساوی بوو. دواتر چەندان زانای دیکەش لەو بوارەدا کاریان کردووە، کە گرنگترینیان "کارل گۆستاف یۆنگ" و "ئەدلەر" بوون، کە قوتابی فرۆید بوون و بەردەوامیان بەم قوتانخانەیەدا (قەطوس، ٢٠١١: ٣٤). دواتر فرۆید لێکۆڵینەوەکانی خۆی چڕکردەوە لەسەر دەروونشیکاری و بەردەوام بەڵگەی دەدۆزییەوە بۆ بیروبۆچوونەکانی خۆی تا ئەوکاتەی ناوچەیەکی جیاکردەوە لە مرۆڤدا و ناوی نا "نەست" و بەتەواوی لە هەست جیایکردەوە، هەروەها زیاتر کاری لەسەر ئەفسانە و چیرۆک و بەسەرهاتە کۆنەکان کرد بۆ دۆزینەوەی ڕەگەزی دەروونی و سایکۆلۆژی لەم ڕووداوانەدا وەک لێکۆڵینەوە لە ئەفسانەی "ئۆدیب"ی سۆفۆکلیسی یۆنانی و "هاملت"ی شەکسپیر و "برایانی کارامازۆف"ی دۆستۆیڤسکی کرد.

لە بواری دەروونشیکاریدا، بە تایبەتی لە شیکردنەوەی دەقە ئەدەبییەکاندا، نووسەر پێگەیەکی ناوەندی گرنگ داگیر دەکات، لەگەڵ دامەزراندنی ئەم تیۆرە لەلایان فرۆیدەوە گرنگیدان بە پێوەندیی نێوان نووسەران و دەقەکانیان و ڕاڤەکردنی ئەدەب لە ڕووی دەروونشیکارییەوە بایەخی پێ دراوە. بەمەش دوای بڵاوبوونەوەی تیۆریی فرۆید و کۆمەڵە زاراوەیەکی نوێ، کە وای لە ئەدیب و ڕۆمانسییەکان کرد، زیاتر قووڵ ببنەوە لە دەرخستنی لایەنی واقیعی سایکۆلۆژیای مرۆڤ و گرنگیان بەمیتۆدی دەروونشیکاری داو سوودیان لەم بوارە وەرگرت بۆ کارە ئەدەبییەکانیان(ئیسماعیل و خلیل، ١٩٨١: ٧٦). واتە دەروونشیکاری گرنگی بە خودی نووسەر و ژیانی نووسەر دەدات، نووسەر دەبێتە چەقی کارەکە و لێکدانەوەی دەقەکانی پێ دەکات. قوتابخانەی دەروونشیکاری فرۆید بناغە و ڕێگە خۆشکەر بوو بۆ زانایان و لێکۆڵەرانی دوای خۆی، وەک: ئەدلەر، یۆنگ، سولیفان، هۆرنای، فرۆم و لاکان، هتد... کاریان لەسەر دەروونشیکاری کردووە. بەڵام لەم توێژینەوەیەدا جەخت لەسەر فرۆید دەکەینەوە.

فرۆید لەماوەی ساڵانی ١٩٨٥-١٩٠٠ کۆمەڵێک چەمکی نوێی داهێنا کە دواتر لەگەڵ تیۆری دەروونشیکاریدا ئاوێتەیکردن، ئەوانیش(وزەی لیبدۆ و قۆناغەکانی گەشەی سێکسی و گرێی ئۆدیب و هەست و نەست و چەپاندن و گرێی هەستکردن بەکەمیکردن و ململانێی دەروونی و... هتد، کە

گرنگترینیان ئاستی نەست و خەون بوو کە بە خاڵی وەچەرخانی کارەکانی فرۆید دادەنرێت. پێی وا بوو هەموو شتە چەپێنراوەکانی مرۆڤ دەچێتە نەست و لە ڕێگەی خەون و داهێنانی ئەدەبی و هونەرییەوە دەردەکەون. (فرۆید، ٢٠٠٣: ١٤-١٧) لە لایەکی ترەوە، فرۆید گرنگی بە گرێی "هەستکردن بە کەمکردن"یشیەوە و پێی وایە لە بنەڕەتدا دوودڵی و ترس و ناڕەحەتیی تاک، هەستکردنە بە کەمی، ئەمەش لە ئەنجامی هەست کردن بە ناتەواوی و لاوازی سستی چالاکی ئەندامەکانی زاوزێوەیە و تاک تووشی خەم و خەفەت و ترس و دڵەڕاوکێ دەکات، تاک هەوڵ دەدات ئەو ترس و دڵەڕاوکێیە لەخۆیدا دوور بخاتەوە، بەڵام لە نەستدا بە سەرکوتکراوی دەمێنێتەوە و هەستکردن بەکەمی دەبێتە گرێ. (قەرەچەتانی، ٢٠٠٩: ٢٥٤) فرۆید گرێی هەستکردن بە کەمی، زیاتر بە لایەنی سێکسی دەبەستێتەوە. پێی وایە، هەبوونی گرفت لەم لایەنەی مرۆڤەوە لە هەمان کاتدا لای مرۆڤ دوودڵی و خەمباری دووچاری دروستبوونی گرێی هەست بەکەمکردن دەکات. فرۆید هەوڵێکی یەکجار نوێی دا بۆ تێگەیشتن لە کەسایەتی و دەروونی مرۆڤ، بۆیە چەندان لێکۆڵینەوەی ئەدەبی لە ڕوانگەی دەروونییەوە ئەنجام داوە گرنگترینیان "لێکدانەوەی خەونەکان -١٩٠٠" بوو.

بەشی دووەم: چوارچێوەی پراکتیکی توێژینەوەکە

٢-١: ناساندنی جەلال بەرزنجی

جەلال بەرزنجی، شاعیر و نووسەری هاوچەرخی کورد، لە ساڵی ١٩٥٣ لە هەولێر لە دایک بووە، لە سەرەتای حەفتاکانەوە بەرهەمی ئەدەبی دەنووسێت. جەلال بەرزنجی یەکێکە لە شاعیرانی تاراوگە، کە لە ڕابردوودا بەهۆی شەڕ و کێشە و ململانێی نێوان حزبە کوردییەکانەوە ناچار دەبێت کوردستان جێ بهێڵێت و تاراوگەی وڵاتی کەنەدا ببێت. شاعیر خۆی دەڵێت: لەبەر ئەوەی ساڵی ١٩٩٦ شەڕی کورد و کورد، کوردستانی تاریک داهێنا، بەجێم هێشت، چارەنووسی خۆم دایە دەست قاچاخچییان. دوای بڕینی سنووری ئاوی و عاردیی وڵات و کیشوەران، خۆم لە تاراوگە لە کەنەدا بینییەوە. (بەرزنجی، ٢٠٢٣: ١٦). واتە شاعیر ناچار دەبێت، نیشتمان و زێدی خۆی جێ بهێڵێت و تاراوگە ببێت و تاوەکوو ئێستاش لە کەنەدا نیشتەجێیە.

٢-٢: دووانەی تاراوگە و خەون لە شیعرەکانی جەلال بەرزنجی دا

خەون سەرچاوەیەکی گرنگی خەیاڵ و داهێنانە، خەون لە شیعردا جیهانێک دروست دەکات کە سنوورەکانی واقیع تێک دەشکێنێت. شاعیران لە ڕێگەی خەونەوە داهێنان لە شیعردا دەکەن و ڕۆڵێکی بەرچاوی هەبووە لە بەرهەمهێنانی شیعری پڕ لە وێنە و واتای قووڵدا.

شاعیر لە کۆپلە شیعرێکی "لەمدیو زەریاش خۆر لە بەلەمەکەی من هەڵنەهات" دەڵێت:

ئەم جارە لەم دیوی زەریاوە،

بەخۆم و بەختی بەجێماو لە کۆڵانەکانی منداڵی

شۆڕشی شاردراوەی بن بەردان،

کەڵوی گیربوو لە گەردوون،

خەونی نەهاتووەدیی ناو قۆزاخە،

مێژی ساردبووەوەی ئاشتی،

ساتەکانی دوای تەمەن و

شەوی لەشە ڕیزپەڕەکانمی جێ هێشت.

گەڕامەوە ڕۆژهەڵات (بەرزنجی، ٢٠٢٣: ١٥٤).

شاعیر لەم دەقەدا گوزارشت لە گەڕانەوە دەکات، گەڕانەوەوەیەک بۆ سەرچاوە و ڕەگ و ڕیشەی خۆی بۆ نیشتمان. ئاماژە بە ئەزموونی تاڵی دوورکەوتنەوەی لە نیشتمان و هیوای گەڕانەوەی بۆ زێدی بە شێوەی بێداریی بۆ ژیان و شوێنی منداڵی خۆی دەردەبڕێت.دواتر باس لە تەنیایی خۆی دەکات و کە بەشێکی خۆی لە نیشتماندا جێ هێشتووە ئەویش یادەوەری منداڵی و کۆڵانەکانی منداڵییە لێی دابڕاوە.

دواتر ئاماژە بە شۆڕشی شاردراوەی بنبەردان و خەونی نەهاتووەدی و مێژی ساردبووەوەی ئاشتی کردووە، کە مەبەستی خەباتی نەهێشتنی شاخ و تێکۆشانی لە پێناو نیشتمانە، ئاشتی دەبێت گەرموگوڕ بێت تا بگەن بە ئامانج، بەڵام کە ئاشتی بەرقەرار نەبێت مێزەکە ساردوسڕ دەبێت. ئەمەش ڕەنگدانەوەی ئەزموونی سیاسی و کۆمەڵایەتیی کوردە. خەونی نەهاتووەدی نیشانەی ئەو ئاواتانەی شاعیرە کە هێشتا نەهاتووەتە دی و چاوەڕوانە. واتە خەونی شاعیریش نەهاتووەتە دی، لە کۆتاییەکانی تەمەنی شاعیر دەگەڕێتەوە نیشتمان، بەڵام ڕەوانبێژییەکی بەکار هێناوە، ناڵێت گەڕامەوە نیشتمان، دەڵێت: گەڕامەوە ڕۆژهەڵات. فرۆید پێی وایە گەڕانەوە بۆ ڕەگوڕیشە، مەیلێکی سروشتیی مرۆڤە. واتە شاعیر لەو دیوی زەریا لە ڕۆژئاوا هەست بە نامۆیی دەکات، هەستی نۆستالژی دایگرتووە و ئاواتی ئەوەیە بگەڕێتەوە نیشتمان.

بەرزنجی لە شیعری "تازە درەنگە بۆ سەیرکردنی خۆرئاوابوون"دا دەڵێت:

لە پاقژ گەڕا من و تەنیایی

بە یەک گۆچان چووینەوەماڵەوە،

دوای ئێمەش خەون هاتەوە بۆ خەڵەتاندن.

گەنم ئارەزووی جوانتر کرد

ماچ لە دەم ڕێگەکان ڕووان،

دەریاش بەئەسپایی چووەوە ناو گۆزە.

لە پاقژگە ئاسمان چەترە و زەوی میهرەبان.

لە پاقژگە دار کەرەکان ئێواران زوو دەگەڕێنەوە.

خەون (خشوونەتی) خۆی دەشارێتەوە.

شەو خەونەکان نائومێدن.

کۆترەکان ناگەڕێنەوە تاق پەنجەران.

تازە درەنگە لە سەیرکردنی خۆرئاوابوون.

درەنگە بۆ خیوەتهەڵدان. (بەرزنجی، ٢٠٢٣: ١٧٢).

شاعیر لەم دەقەدا، گوزارشت لە حاڵەتێکی دەروونی و کۆمەڵایەتی دەکات، کە وەک کەسێکی تاراوگەنشین لە نێوان دوو جیهاندا ژیان بەسەر دەبات؛ جیهانی یادەوەریی نیشتمان و جیهانی ئێستە، کە غوربەتە. شاعیر لە ڕێگەی خەون و وێنەی شیعرییەوە، ئەو پێوەندییە ئاڵۆزەی لە تاراوگە لە نێوان حەسرەت و نائومێدی نیشان دەدات. وێنەیەکی تەنیایی و غوربەتی کێشاوە. "پاقژ" وەک شوێنێکی پاک و پیرۆز، ئاماژەیە بۆ یادەوەریی نیشتمان، کە ڕەنگە بۆ کەسی تاراوگەنشین نیشتمان شوێنێکی ئایینی و کولتوورییە. "چووینەوە بۆ ماڵەوە" لێرەدا ئەم ڕستەیە باس لە حەسرەتی قووڵی مرۆڤ دەکات لە گەڕانەوە بۆ زێدی خۆی. بەڵام گەڕانەوەیەکی پڕ لە ئاسوودەیی و سروشتی نییە، چونکە شاعیر لێرەدا دەستەواژەی (یەک گۆچان)ی هێناوە کە گۆچان هێمایە بۆ پشتیوانی شاعیر بەڵام پشتیوانییەکی لاواز، کە ئەمەش نیشانەی بێدەسەڵاتی و نائومێدییە، وەک ئەوەی شاعیر بڵێت هەمووومان خەونی گەڕانەوەمان هەیە، چونکە بە کۆ

قسه دەکات، بەڵام تاراوگە "هەموومان"ی ماندوو و نائومێد کرد.

خەون لە دەقەکەدا ڕۆڵێکی سەرەکی دەگێڕێت. وەک هێمای هیوا، بەڵام هاوکات خەڵەتێنەر و نائومێد. ئەمە ئاماژەیە بۆ دووفاقیی ژیانی تاراوگەیی؛ هیوایەک کە بەردەوام دەشکێت و یادەوەرییەک کە تێکەڵ بەکەسەر دەبێت. فرۆید پێی وایە، خەون میکانیزمێکی دەروونییە بۆ خۆفریودان، واتە مێشک لە ڕێگەی خەونەوە ئارەزووە قەدەغەکراوەکان بە شێوەیەکی ڕەمزی دەردەبڕێت، ناوەڕۆکی ڕاستەقینەی خەون (خشوونەت/توندوتیژی) خۆی لە پشت هێما و ڕەمزەکانەوە دەشارێتەوە. شاعیر ئاماژە بەوە دەکات، خەون وادەکات ئارەزووەکانی بهێنێتە دی، بەڵام لە جیهانی واقیعدا ئەم خەونە ڕاست نییە و نایەتەدی شاعیر بەرەو بێ هیوای و نائومێدی دەبات. دووفاقی خۆی دەشارێتەوە و ڕەنگە ئاماژەیەک بێت بۆ ئەو توندوتیژییەی لە نیشتمانداڕوویداوە، بەڵام ئەو لە ڕێگەی خەونە دەیشارێتەوە بە شێوەی ڕەمز دەری دەبڕێت، ئەمە دۆخی نائومێدی کەسی تاراوگەنشین بە ڕوونی دەردەخات کە تەنانەت لەخەونیشدا ناتوانێت ئاسوودەیی تەواو بدۆزێتەوە.

دواتر شاعیر باس لە گونجاندنی شتێکی گەورە "دەریا" لە ناو شتێکی بچووکدا کە "گۆزە"یە دەکات. ئەمە باس لە "گونجاندن" دەکات. ئاماژەیە بۆ هەڵگرتنی نیشتمانێکی گەورە لە یادەوەری و دڵی تاراوگەنشیندا، بەڵام ئێستە هەمووی لە گۆزەیەکدا کۆکراوەتەوە کە مەبەستی ژیانی سنوورداری تاراوگەیە. هاوکات شاعیر پێمان دەڵێت، ئاسمان و زەوی لە نیشتماندا جیاوازن (میهرەبانن)، بەڵام لێرەدا واتە لە تاراوگەدا ئەم میهرەبانییە بوونی نییە.

شاعیر باس لە درەنگبوونی کات دەکات. ئاماژەیە بۆ ئەوەی کە گەڕانەوە بۆ نیشتمان شتێکی مەحاڵە. ئەمە گوزارشتە لە هەستی پەشیمانی و لەدەستدانی دەرفەت. بۆیە دەڵێت: تازە درەنگە بۆ سەیرکردنی خۆرئاوابوون، ئاماژەیە بۆ ئەو تەمەن و ژیانەی کە لە تاراوگەدا تێ پەڕیوە.

شاعیر پەنا بۆ خەون دەبات بۆ ئەوەی باس لە نیشتمان و تەنیایی و دەروون و نائومێد بوون و نامۆیی خۆی بکات، کە لە تاراوگەدا بەسەری دەبات. بەمەش سنوورەکانی نێوان خەون و ڕاستی تێکەڵ دەکات. لە ڕوانگەی فرۆیدەوە، ئەمە گرنگە چونکە فرۆید پێی وایە هەم خەون و هەم زیندەخەون لە بنەڕەتدا دەربڕی هەمان سەرچاوەی نەستین - واتە ئارەزووە سەرکوتکراوەکان کە لە ڕێگەی جیاوازەوە خۆیان دەردەخەن.

شاعیر لە قەسیدەیەکدا بە ناونیشانی "دواپەنا" دەڵێت:

ئەوشەو بوو ئەو بەڵێنەی بە خودامان دابوو

بردمانە ژێر گڵ،

ئەوشەو بوو جێگای خەیاڵمان کردەوە.

ئەوشەو بوو مەستی دەریامان گێڕایەوە ناو گۆزەکان.

ئەوشەو بوو بۆ دەور کردنەوەی عیرفان چاوەڕوانی بەیانی بووم.

ئەوشەو بوو خەونم بە ڕۆژێکی هەتاو لە بەفرانبار دەبینی.

ئەوشەو بوو لەگەڵ ئاشتی گەڕاینەوە ناو تریفەی

ڕژاوی مانگ لە قەدپاڵ.

بۆ بەیانی خۆرهەڵاتمان بۆ ڕۆژێکی سارد جێ هێشت. (بەرزنجی، ٢٠٢٣: ١٨٠).

شاعیر لەم دەقەدا چەمکی "ئەوشەو"ی بەکار هێناوە، کە ئەمەش ئاماژەیە بۆ گێڕانەوەی ژیان و دەروونی

شاعیر بە شێوەی زیندەخەو. ئەم تەکنیکە بۆ دروستکردنی کەشێکی نۆستالژی و گێڕانەوەی چیرۆکێکی بەردەوام بەکارهاتووە. شیعرەکە گوزارشت لە هەستی دابڕان و دوورکەوتنەوە لە زێد و نیشتمانی شاعیر دەکات. لە دێڕی یەکەمدا باس لە پەیمانێک دەکات کە پێشتر دراوە و ئێستە ژێر گڵ کراوە، نەهاتووەتە دی. شاعیر باس لە مردنی بەڵێن یان ئومێدێک دەکات، کە ڕەنگە پەیوەندی بە ئازادی و خۆشگوزەرانی و کۆتاییهاتنی شەڕ بووبێت، بەڵام ئەو بەڵێنە جێبەجێ نەکراوە و مردووە و چووەتە ژێر گڵ، ئەمەش لە ڕوانگەی فرۆیدەوە: ژێر گڵ ئاماژەیە بۆ سەرکوتکردنی خواستەکان لە نەستدا (Freud,١٩٢٦: ٨٩). کە بوویتە قوربانیی تاراوگە. شاعیر، پەنای بۆ زیندەخەون و خەیاڵ دەبات، کە زۆر جار لە شیعرەکانی تاراوگەدا دەبینرێت. خەیاڵ وەک شوێنێک وێنا دەکات کە دەکرێ لەوێدا بژیت، واتە بە خەیاڵ لە نیشتماندایە. لەم شیعرەدا، خەون و خەیاڵ وەک میکانیزمێکی دەروونی بۆ ڕزگاربوون لە کێشە و نەهامەتی واقیع بەکارهاتووە. نیشانەی دابڕانی خواستە نەستییەکان و هەوڵدانە بۆ گەڕانەوە بۆ دۆخی ئارامی دەروونی پێش تاراوگە دەردەخات. ئەمەش لای فرۆید گرنگە.

لێرەدا "دەریا" هێمای ئازادی و بێسنوورییە، "گۆزە"ش هێمای سنووردارێتی و بچووکییە. لێرەدا ڕەنگە شاعیر مەبەستی هەوڵدانە بۆ پاراستنی شتێکی گەورەیە، کە "کولتوور، زمان، ناسنامە"یە لە شوێنێکی بچووکدا، کە تاراوگەیە، چونکە، شاعیر دوای ئەوەی تاراوگەی شوێن و زەمینەیەکی دیکە دەبێت، دووچاری کێشەی زمان و کولتوور و ناسنامە دەبێتەوە، هەست بە نامۆبوون دەکات بەهۆی شوێنە نوێیەکەی، بەڵام دیارە شاعیر لە ڕێگەی شیعرەوە دەیەوێت ئاماژە بەوە بکات کە لە هەوڵی پاراستنی زمان و کولتوور و ناسنامەی خۆیەتی.

بەفرانبار مەبەستی وەرزی سەرمایە، بەڵام شاعیر خەون بە هەتاو دەبینێت. ئەمە هێمایەکە بۆ دژیەک لە نێوان سەرما و گەرما، هیوا لە ناو نائومێدی، ڕووناکی لە ناو تاریکی. شاعیر لە نا ئومێدیا، ئومێد دەبێت. واتە شاعیر لە تاراوگەوە خەون بە نیشتمان و زێدەوە دەبینێت. هیواو ئاواتی ئەوەیە بگەڕێتەوە، بەڵام هیچ ئومێدێکی بە نیشتمان نەماوە. شاعیر هیواخوازە بۆ ئاشتی و پەیامی ئاشتی و گۆڕان بە بارودۆخی ناو نیشتمان دەخوازێت. ئاشتی لە ڕوانگەی فرۆیدەوە: وەک هێمای هاوسەنگی نێوان ئید و سوپەرئیگۆ سەیر دەکرێت. (Freud,١٩٣٠: ١٢١) چونکە سوپەرئیگۆ، کاری سەرەکیی فرماندانە بە کارە ڕاست و باشەکانی مرۆڤە لە ناو کۆمەڵگەدا. دواتر شاعیر لە دێڕی کۆتاییدا ئاماژە بەوە دەکات کە شیعرەکە لە خەونێکی گەرم دەست پێ دەکات و بە ساردییەکی ڕاستەقینە کۆتایی دێت. لە خەوندا هیوا و ئومێدی بەنیشتمان هەیە، بەڵام بەیانی و جێ هێشتن ئەم هیوایە دەشکێنێت و نامێنێت و دێتەوە ناو واقیع.

بەرزنجی لە کۆپلەیەکی تردا دەڵێت:

لە ڕێبەندا لە پەنا خەونێکدا پێکەوە ئاگرمان کردەوەو،

لە شاعیرێک دەگەڕام پێش من منداڵی خۆی دۆزیبێتەوە

دەمزانی خەیاڵم بەرەو ژوورەوەیە،

ئێوارەش بەردەوامە لە هێنانی ئاوابوون،

شوێنێکی ئارام نییە بۆ تەماشا

بۆ کردنەوەی خونچەی حیکمەت

بمانباتە پیاسەیەکی گەڵ ئاشتی،

لای ئەو بەلەمەی هێشتا ڕاوی پێ نەکراوە.
(بەرزنجی، ٢٠٢٣: ١٨١).

شاعیر لەم دەقەدا بەشێوەی زیندەخەون چووەتەوە شوێنی منداڵیی خۆی. (لە ڕێیەندا لە پەنا خەونێکدا پێکەوە ئاگرمان کردەوە) زستان لێرەدا هێمایە بۆ ئەو سەرما ڕۆحییەی شاعیر لە غوربەتدا ئەزموونی دەکات، لە کاتێکدا (ئاگر) وەک ئامرازێکی بەدیل بۆ گەرمکردنەوە دەردەکەوێت، بەڵام ئاگری خەونێکە نەک واقیع، ئەم ڕستەیە ڕەنگدانەوەی گەڕانەوەی شاعیرە بۆ بەدەستهێنانی ئاشتی و سەلامەتی لە فەزایەکی خەیاڵییدا، خەون لەم دەقەدا وەک میکانیزمێکی بەرگری دەردەکەوێت، کە شاعیر پەنای بۆ دەبات بۆ دووبارە بنیاتنانەوەی خۆی، بەڵام واقیع لە ڕێگەی دووبارەبوونەوەی خۆرئاوابوونەکانەوە خۆی دەسەپێنێت، بەو پێیەی (ئێوارە بەردەوامە لە هێنانی خۆرئاوابوون)، ئاماژەیە بۆ چەقبەستوویی کاتی و دەروونی ئەزموونی تاراوگە لای شاعیر.

هەروەها گەڕان بەدوای شاعیرێکدا کە پێش ئەو توانیبێتی منداڵی خۆی بدۆزێتەوە، ئەم دێڕە نیشانەی حەسرەتی شاعیرە بۆ گەڕانەوە بۆ قۆناغی منداڵی و ڕەگی خۆی، کە فرۆید بە قۆناغێکی گرنگ لە پێکهاتنی کەسایەتیی مرۆڤ دادەنێت. لە دێری سێیەم و چوارەمدا: بەرجەستەکردنی ململانێی نێوان ئیگۆ (خەیاڵی بەرەو ژوورەوە) و ئیدە (ئێوارەش بەردەوام لە ئاوابوون). لە ڕوانگەی فرۆیدەوە، ئیگۆ بەردەوام هەوڵی کۆنترۆڵی ئارەزووە سەرەتاییەکانی ئید دەدات، بەڵام شکستیش دێنێت. (نوری، ٢٠٢٣ :١٦) لێرەدا ئێوارە و ئاوابوون بەردەوامە لە کۆتاییهێنان و تاریکبوون. ئەمەش جەختکردنەوەیە لە ململانێی نێوان هیوا و نائومێدی لە ژیانی تاراوگەدا. دواتر شاعیر دەڵێت شوێنێکی ئارام نییە بۆ تەماشا بۆ کردنەوەی خونچەی حیکمەت لێرەدا مەبەستی شاعیر ئەوەیە کە تاراوگە وەک شوێنی گونجاو لەبار نییە بۆ گەشەکردنی هۆشیاری یان جوانی ڕاستەقینە.

حیکمەت لە ژینگەو فەزای نائارامدا چرۆناکات؛ بەڵکوو پێویستی بە ژینگەیەکی دەروونی ئارام و لەبار هەیە.

ئارەزووی پیاسەکردن لەگەڵ ئاشتیشدا، ڕەنگدانەوەی حەسرەتی شاعیرە بۆ حاڵەتێکی سەقامگیری دەروونی و ڕۆحی کە لە تاراوگەدا لەدەستچووە، هێمایە بۆ دڵنیایی و ئارامی دەروونی، بەڵام شاعیر ئەمەی پێوەست کردووە بە بەلەمێکەوە کە هێشتا ڕاوی پێنە کراوە، ئەمەش ئاماژەیە بۆ ئارەزوو و خەونێکی بەدەستنەهاتوو، بە جۆرێک کە بە هەڵپەسێردراوی ماوەتەوە. واتە تاراوگە وەک هەستێکی دەروونی، کۆمەڵێک یادەوەری لای شاعیر دروست کردووە، کە خەونی ڕۆژانە و گەڕانەوە بۆ منداڵی، وەک میکانیزمەکانی دەربڕینی ئارەزووە سەرکوتکراوەکان دەردەکەون.

دواتر شاعیر لە کۆپلەیەکی تردا دەڵێت:

ئەم ئێوارەیە چووینەوە لای کارمامزەکانی قەرەچووغ

پێش بە عەرەبکردنیان.

کەروێشکەکانی گەرمیان پێش ئەنفال،

هەمان ڕۆژ بوو لە پەنا تاراوگە کەمرا،

چوومەوە ئەو دەمانەی هەمیشە بە پێکی زانیاری

مەست دەبووم. (بەرزنجی، ٢٠٢٣: ١٨٣).

ئەم دەقە بەشێوەی زیندەخەون، شاعیر ئاماژە بە ئارەزووە سەرکوتکراوەکان، ترسەکان و یادەوەرییە قووڵەکان بە شێوازێکی هێمایی دەکات. لە دوو دێری یەکەمدا: دەلالەت لە گەڕانەوە بە شێوەی خەون دەکات. گەڕاینەوە بۆ شوێنێک، کە چیتر لە واقیعدا بوونی نییە. شاعیر لە نائاگاییدا گەشت دەکات بۆ ئەو شوێنانەی کە لە ئاگایی ڕۆژانەدا دەستی ناگاتێ. یادی شوێنە سروشتییەکانی کوردستان دەکاتەوە،

بەتایبەت کارمامزەکانی قەرەچووغ و کەروێشکەکانی گەرمیان. ئەم یادەوەرییانە دەبنە هێمای زیندوویەتیی کولتوور و سروشتی نیشتمان لە ناو بیرەوەریی کەسێکی دوورخراوەدا. دەربڕینەکانی پێش بەعەرەبکردنیان و پێش ئەنفال، ئاماژەن بۆ دوو پرۆسەی دەستکاریکردنی دیمۆگرافی و جینۆسایدی گەلی کوردن، شاعیر لە خەونەکەیدا هەوڵ دەدات بگەڕێتەوە بۆ دۆخی پێش ئەو کارەساتانە. ئەو گەشتە بێدارییە، بەپێی تیۆری فرۆید، هەوڵێکە بۆ گەڕانەوەی بۆ هاوسەنگی دەروونی و چارەسەرکردنی دڵەڕاوکێیی.

شاعیر لە تاراوگەدا لە نێوان دوو کاتدا دەژی: کاتی ئێستە (تاراوگە) و کاتی ڕابردوو (نیشتمان پێش وێرانکردن). دەربڕینی هەمان ڕۆژ بوو لە پەنا تاراوگە کەمڕا ئەم دابڕانە کاتییە دەردەخات.

چوومەوە ئەو دەمانەی هەمیشە بە پێکی زانیاری مەست دەبووم. لێردا شاعیر باس لە گەڕانەوەی دەروونی یان ڕەمزی بۆ شوێن و کاتێکی دیاریکراو دەکات، پێش ئەوەی دەستکاری کولتوور یان ناسنامە بکرێت(بەعەرەبکردنیان)، ئاماژەیە بۆ لەدەستدانی بنەچە یان شوناس و کولتوور. ئەمە تایبەتمەندی دوورخراوەیە کە لە نیشتمان دابڕاوە، بەڵام لە ڕێگەی زانیاری و بیرکردنەوەوە پێوەندی لەگەڵ نیشتمان دەپارێزێت. تەواوی دەقەکە کەشێکی نۆستالژی و گەڕانەوەیە بۆ نیشتمان، کە تێیدا جوانی ڕابردوو بەرانبەر ئازاری ئێستای تاراوگە و لەدەستدانی نیشتمان دادەنێت.

شاعیر لە کۆپلەیەکی دیکەدا دەڵێت:

لێرە منداڵیم وەک کاریلە دەچێتەوە ناو کۆڵانەکانی خەیاڵ

دەچێتەوە ناو تەماشای ئاگری ئەشقیایان لە چیاکان.

دەزانم چۆن بەختمان ماڵە و ماڵ دەکات

بۆ گەیشتن بە مەبەست. (بەرزنجی، ٢٠٢٣ :١٨٧).

شیعرەکە پڕە لە هەستی گەڕانەوە بۆ ڕابردوو و منداڵی و هەستی ئاوارەیی و دووری لە نیشتمان و ڕەگی خۆی، کە ئێستە تەنیا لە خەون دەتوانێت بگەڕێتەوە بۆی. شاعیر لە دوو دێری یەکەمدا منداڵی خۆی بە کاریلە دەچوێنێت، کە ئاماژەیە بۆ بێ گوناهی و سادەیی و جوانی و بە خەون و خەیاڵ دەچێتەوە ناو کۆڵانەکانی نیشتمان و شوێنی منداڵی، منداڵی بەشێکی زیندووی ڕۆحی شاعیرە و بە خەیاڵ دەگەڕێتەوە بۆی. دواتر سەفەرە خەیاڵییەکەی قووڵتر دەبێتەوە و وشەی ئەشقیانی بەکار هێناوە، کە ئاماژەیە بۆ یاخیببووانی چەکداران. ئاگری ئەشقیان هێمایە، ڕەنگە مەبەستی بێت بۆ بزووتنەوەی ئازادی خوازانی کورد لە چیاکان و یاخیبووان بەرانبەر بە زوڵم و ستەم و گەرموگوڕی خەبات و خۆڕاگری. واتە منداڵی شاعیر دەگەڕێتەوە ڕابردوو و ئەو ئاگرە دەبینێت و پێوەندی پێوە دەکات.

گەڕانەوەی شاعیر بۆ نیشتمان لە ڕێگەی خەونەوە، میکانیزمێکی سەرکوتکردنە، کە ناخۆشییەک دەگۆڕێت بۆ کارێکی داهێنەرانە. لە دێڕی، دەزانم چۆن بەختمان ماڵە و ماڵ دەکات ئاماژەیە بۆ گۆڕانی بەردەوامی چارەنووس و ئاوارەبوون کە چارەنووس ئێمە لە شوێنێکەوە بۆ شوێنێکی تر دەگوازێتەوە، بەبێ ئەوەی کۆنترۆڵی تەواومان بەسەردا بێت. لە دێڕی کۆتایی، بۆ گەیشتن بە مەبەست، دەکرێت ئاماژەیەک بێت بۆ هیوای گەڕانەوە یان گەیشتن بە ئامانجێک، دەشێت ئازادی یان گەیشتنەوە بە نیشتمان بێت.

ئەنجام:

١-شاعیر بۆ وێناکردنی دۆخی نامۆبوونی دەروونی و حەسرەتی بەردەوامی مرۆڤ لەگەڕانەوە بۆ منداڵی و نیشتمان، هێما دووبارەبووەکانی وەک: "خەون، پاقژگە، کۆتر..." بەکار دەهێنێت، ئەمەش ڕەنگدانەوەی ڕەهەندێکی دەروونیی قووڵە کە پێوەستە بە تیۆریی لێکدانەوەی خەونەکانی فرۆیدەوە.

٢-خەونەکان لە شیعری جەلال بەرزنجیدا پانتاییەکی بەرچاویان وەک میکانیزمێکی بەرگریی دەروونی داگیر کردووە، کە یارمەتیی شاعیریان داوە بۆ ڕووبەڕووبوونەوەی ئەو واقیعە نوێیەی لە تاراوگەدا ڕووبەڕووی بووەتەوە.

٣-یەکێک لە کەرەستەکانی دارشتنی "نەستی"ی شاعیران لە شیعردا، بریتییە لە خەون. شیعرە تاراوگەییەکانی جەلال بەرزنجی نموونەیەکی بەرجەستەی ئەم دیاردەیەیە، لە کۆیی دەقە شیعرییەکانی تاراوگەی ئەم شاعیرەدا، پێنج دەقی شیعری کە لە نێوان ساڵانی ١٩٩١-٢٠٠٣ نووسراون، چوار دەقیان ڕەنگدانەوەی خەونی تێدا بەدی دەکرێت، تەنیا دەقێک نەبێت، ئاماژە بە خەونی شاعیر ناکات. لەم دەقانەدا خەون دەبێتە کلیلی دەرگەی نەست و ناخی شاعیر، کە سیماکانی تاراوگەی بە ڕوونی تێدا دەردەکەوێت. ئەوانیش: نۆستالژیا، نۆستالژیای گەڕانەوەی سەردەمی منداڵی، نۆستالژیای گەڕانەوە بۆ نیشتمان و زێد، نامۆیی و هەستکردن بە بێئومێدی و هەوڵدان بۆ پاراستنی ناسنامە و کولتوور. لە نێو ئەم سیمایانەدا، باوترینیان گەڕانەوەیە بۆ منداڵی و نیشتمان. ئەمەش بەهۆی ئەو ڕەگ و ڕیشە قووڵەی شاعیرە لە خاک و زێدی خۆی لە نیشتماندا، کە پاش تەمەنێکی درێژ و ئەزموونێکی قووڵ، بە ئاسانی ناکرێت لەیاد بکرێت.

٤-گەڕانەوەی شاعیر بۆ سەردەمی منداڵییش لە خەونەکانیدا دەرئەنجامی ئەو ئازادییەیە کە لە تاراوگەدا هەیەتی. ئەو ئازادییەی کە لە ڕابردوودا لێی زەوت کرابوو، ئێستە لە تاراوگەدا دۆزیویەتییەوە، کە هاوشێوەی ئازادیەکەی تەمەنی منداڵییەیەتی. بەم شێوەیە، خەون لە شیعری جەلال بەرزنجیدا دەبێتە وێستگەیەک بۆ گەڕانەوەی ڕۆحی بۆ ئەو شوێن و کاتانەی کە بەدەستەوەی نەماون، بەڵام لە خەیاڵ و نەستیدا هەمیشە زیندوون.

سەرچاوەکان

سەرچاوە کوردییەکان:

الماضی، شکری عزیز(٢٠١٠) تیۆری ئەدەب وەرگێرانی لە عەرەبییەوە سەردار ئەحمەد گەردی چاپی یەکەم. هەولێر.

بەرزنجی، جەلال (٢٠٢٣) *لە سەمای بە فری ئێوارانەوە بۆ هەردەمەی لە شوێنێک هەمیشە لە ماڵەوە!* چاپی یەکەم .دەزگای فام.

بەرزنجی، جەلال (٢٠٢٤) *پێوەندی تیلیفۆنی دەربارەی تاراوگە*. هەولێر، لە٢٣-١٠-٢٠٢٤.

بەرزنجی، عەبدوڵڵا تاهیربەرزنجی، عەلی تاهیر(٢٠٢٤) *کلیلدان فەرهەنگی ئەدەب و ڕەخنە* .چاپی یەکەم .سلێمانی: چاپخانەی سەردەم.

دزەیی، عبدولواحید موشیر (٢٠٢١) *خوێندنەوەی دەروونی دەق* .چاپی یەکەم .هەولێر.

سەعدون، سامان عیزەدین(٢٠١٥) *دەقە شیعرییەکانی گۆران لە ڕوانگەی*

دەروونناسییەوە .چاپی یەکەم .سلێمانی: عەزەلنوس.

سەعید، سەدیق(٢٠١٥) خەونە بچووکەکانی ژنێک لە کۆمەڵە شیعری نەسیم دا. وەرگیراوە لە وێبسایتی www.emrro.com

سەعدوون، سامان عیزەدین (٢٠٢٢) *توێژینەوەی رەخنەیی لە ئەدەبی کوردیدا* .چاپی یەکەم . سلێمانی: چاپخانەی سەردەم.

شریفیان، مهدی (١٣٨٦) رسی فرایند نوستالژیای دراشعار نادرپوور ".مولوی بژوهی.شمارە٦.

شەورۆ، فازیل (٢٠١٤) *رەهەندەکانی خەون لە شیعری کوردیدا* .هەولێر: چاپخانەی حاجی هاشم.

رەسووڵ، هەڵمەت بایز(٢٠١٢) رەهەندی دەروونی لە چیرۆکەکانی شێرزاد حەسەندا، چاپخانەی موکریان، هەولێر.

عیسا، هاوژین صلیوە (٢٠١٢) *رەهەندی دەروونی لە شیعرەکانی لەتیف هەڵمەتدا* .کۆیە.

فروید، سیجموند (١٩٥٩) *تفسیر الاحلام* .مصطفی صفوان .قاهرة: دارالمعارف.

فرۆید، سیگمۆند (٢٠٠٣) *لێکدانەوەی خەونەکان* . وەرگێرانی لە عەرەبییەوە ئاوات ئەحمەد . سلێمانی. وەرگیراوە لە وێبسایتی: www.sardam.net,.

قەرەچەتانی، کەریم شەریف (٢٠٠٩) *سایکۆلۆژیای گەشە(منداڵ و هەرزەکار)* .چاپی یەکەم . سلێمانی: چاپخانەی پێوەند.

قەطوس، بەسام (٢٠١١) *دەروازەیەک بۆ میتۆدەکانی رەخنەی هاوچەرخ* .محمد تاتانی .چاپی یەکەم .سلێمانی: چاپخانەی شڤان.

کامەران، کاوان (٢٠٢٢) دەروونشیکاری.وەرگیراوە لە وێبسایتی: https://zaniary.com/blog/٦١dd٦٨fd٨dv٥e

گرامی، ئەفرا سیاب (٢٠٢٤) *کینە ئەم پاوەرپۆینتی ناسنامە* .ژمارە٦٣: گۆڤاری تیشک گۆڤارێکی شیکارانەی کۆمەڵایەتی-سیاسییە.

مەهدی، ڕێڤین (٢٠٢٤) شوناسی نەتەوەیی و کوردانی تاراوگە: ڕاگرتنی هاوسەنگی نێوان چەند شوناسێک ".*دامەزراوەی ستراتیژی نیشتمان*.

محمەد، سوهام قادر(٢٠٢٣) نامۆبوون لە شیعرەکانی د. ئاراس عەزیز عەبدوڵا، کۆلێژی پەروەردی بنەڕەتی، سلێمانی.

مەلازادە، ڕێبوار محەمەد (٢٠٢١) زانستی دەق لە ئەدەبدا، چاپخانەی ئاوێر، هەولێر.

موکریانی، گیوی (١٩٩٩) *فەرهەنگی کوردستان* . چاپی دووەم .هەولێر: دەزگای ئاراس.

هەژار (١٣٥٩) *فەرهەنگی هەنبانە بۆرینە، فرهنگ کوردی-فارسی* .تهران: چاپخانەی سروش.

هەژار (١٣٦٩) *هەنبانە بۆرینە فرهنگ کردی-فارسی.* تهران: چاپخانەی سروش.

نوری، جەمال (٢٢٠) زەمەنی شیعری و خەون بینینی شاعیر. وەرگیراوە لە وێبسایتی:

www. bopeshawa.net

نوری، شوان عثمان (٢٠٢٣) *ڕۆمانەکانی (کاروان عومەرکاکە سوور) لە ڕوانگەی دەروونشیکارییەوە*

.کۆیە.

نوری، مژدە ئیسماعیل (٢٠٢١) "نامۆیی لە شیعری هاوچەرخی کوردیدا(جەمال غەمبار) بەنموونە".گۆڤاری زانکۆی گەرمیان. (٣) ٨

ئاسۆن، پۆل لۆران (٢٠٢١) *فەرهەنگی شرۆڤەیی فرۆید*. وەرگێڕانی وەلید عومەر .چاپی یەکەم .سلێمانی: چاپخانەی ئەلوەند.

سەرچاوە عەرەبییەکان:

الخليلي، عنادغزوان اسماعيل وجعفرصادق (١٩٨١) *خمسة مداخل الي النقدالادبي* .دارالرشد.

الوردي، علي(١٩٩٤) *الاحلام بين العلم و العقيدة* . الطبعة الثانية .بيروت–لبنان: دار كوفان لندن.

ابن منظور (١٩٨٤). فهارس لسان العرب (ط. ٢، أشرف على إعداده عبد الله علي الكبير وآخرون). القاهرة: دار المعارف.

سەرچاوە ئینگلیزییەکان:

Allatson, P. & McCormack, J. (٢٠٠٥) 'Introduction: Exile and Social Transformation.' *Portal Journal of Multidisciplinary International Studies*, Volume 2.

Chung, S. (2012) *Annals of Mobility: On the Forced Mobility of Exile.* [Online] Available at: https://www.thecommononline.org/annals-of-mobility-on-the-forced-mobility-of-exile/ [Accessed 22 January 2025].

Freud, S. (1908) Interprctation of Dreams and xreative writers and Day Dreaming.

Freud, S. (1926) *Inhibitions, Symptoms and Anxiety. Translated by J. Strachey. The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud, Volume XX*.. London: Hogarth Press.

Freud, S. (1930) *Civilization and Its Discontents*.. London: Hograth Oress.

Halabi, Z. (2017) 'The Banality of Exile.' *Edinburgh University Press eBooks, [online]*, p. 96–130.

Jordhus-Lier, &. s. (2017) *samfunnsgeo-grafi.* en innforing: Cappelen Damm akademisk.

Gautam,M.K.,(2013)Indian Diaspora:Ethnicity and Diasporic Identity.CARIM-India Research Report2013/29.Migration policy center,European University,Institute,Florence.

The Duality of Exile and Dream in the Poetry of Jalal Barzinji from Psychological Perspective

Abstract

This study examines the duality of exile and eream in the poetry of Jalal Barzinji (1991–٢٠٠٣) through the lens of psychoanalytic theory, with particular reference to the work of Sigmund Freud. It explores the significant role that dreams play in shaping literary expression, especially within the context of poetic texts produced during exile. Although some published articles refer to the interpretation of poets' dreams in poetic texts, they do not interpret dreams in a specific method. This research differentiates itself by applying a psychoanalytic approach to interpret the psychological dimensions of Barzinji's dream imagery and its connection to the experience of exile. The study pursues two main objectives: 1) to assess the extent to which Barzinji's exile-era poetry incorporates dream motifs; 2) to analyze how these dreams reflect key aspects of the exile condition. The findings indicate that dreams constitute a major thematic component of Barzinji's poetry from this period. These dream representations reveal recurring symbols and emotional states associated with exile, including nostalgia, a yearning for childhood and homeland, alienation, and a persistent struggle to preserve identity and cultural memory.

Key Words: Features of Exile, Dream, Psychoanalysis, Poems.

ثنائية المنفى والحلم في أشعار جەلال البرزنجي - دراسة من منظور التحليل النفسي

الملخص:

تتناول هذه الدراسة، المعنونة بـ" ثنائية المنفى والحلم في أشعار جەلال البرزنجي دراسة من منظور التحليل النفسي (١٩٩١–٢٠٠٣)"، الدور المحوري الذي يؤديه الحلم في الإبداع الأدبي وتشكيله، إذ يتجلى هذا النمط من الإبداع بوضوح في النصوص الأدبية عموماً، وفي الشعر على وجه الخصوص. على الرغم من أن بعض المقالات المنشورة تشير بشكل مباشر أو غير مباشر إلى تفسير أحلام الشعراء في النصوص الشعرية، إلا أنها لا تفسر الأحلام بطريقة محددة؛ وما يميز هذه الدراسة عن سابقاتها هو توظيف المنهج النفسي، وبالأخص نظرية سيغموند فرويد في تحليل الأحلام واستكشاف ملامح تجربة المنفى. تهدف هذه الدراسة إلى الكشف عن القصائد التي كتبها جەلال برزنجي أثناء فترة المنفى ومدى انعكاس الأحلام فيها و تحديد أبرز سمات المنفى في هذه النصوص الشعرية. وقد خلصت هذه الدراسة إلى أن الحلم يحتل مساحة كبيرة في شعر جەلال برزنجي المكتوب في المنفى، وأن تحليل هذه الأحلام يكشف عن تيمات المنفى المتكررة مثل: الحنين، والعودة إلى الطفولة، والتوق إلى الوطن، والاغتراب، والحفاظ على الهوية والثقافة.

الكلمات المفتاحية: سمات المنفى، الحلم، التحليل النفسي، الشعر.

ڕەنگەکانی ژیان، گەشتێك بەناو جۆرەکانی ڕەنگ لە دیوانی شیعری "شەبەنگی شینی ژمارەکان"ـی هاشم سەراجدا

د. سەیوان موحەممەد تاهیر

کۆلێژی پەروەردەی شەقڵاوە/ بەشی کوردی/ زانکۆی سەلاحەددین/

Saewan.mt@gmail.com

پوختە:

ڕەنگ وەکوو دیارترین توخم لە بواری هەستەکاندا، لە سەرەتاوە تا ئێستە مایەی سەرنجی مرۆڤ بووە، هەمیشە بە هۆی ئەو سیحرەی کە هەیبووە، توانیویەتی کاریگەری لەسەر دەروونی مرۆڤەکان دروست بکات.

لەلایەکی دیکەوە، پێوەندییەکی بەتینی بە لایەنی دەروونی، سەلیقە، حەز و خولیای مرۆڤەوە هەیە، بۆیە لە پۆشینی بەرگدا، لە دیکۆر و هەر کردەیەکی ڕەنگسازیدا، هەمەڕەنگییەکی بێسنوور لە ڕووی ڕەنگەوە بەدی دەکەین.

ڕەنگ لە ڕووی باوەڕەوە، لەم سەردەمەی ئێستەدا جوانی و جیهانی ئافراندن و هێزی دەستی هونەرمەندە، گرنگترین توخمە لەسەرهەڵدانی داهێنانی هونەریدا. ئەمڕۆ بە باوەڕی زۆربەی گەورە هونەرمەند و ئەدیبانی جیهان "ڕەنگ" گرنگترین ڕەنگدانەوەی داهێنانی هونەرییە.

شیعر هەڵبژاردنی وشەکانە، یا ڕەنگکردنە بە هۆی وشەکانەوە، هەڵبژاردنی ڕەنگەکان لە بواری هونەری شاعیردا ناتوانێت بێکاریگەر بێت؛ هەڵبژاردنی هۆشیارانە یان نائاگایانەی هەر ڕەنگێک لە ڕەفتاری شاعیر و لە چینەکانی خوارەوەی جیهانبینییەکەیدا دەبێ ڕێنوێنی بکات.

لەم توێژینەوەیەدا، بە شێوەیەکی زانستی بەهۆی وشەکانی ناو دەقەکەوە، بەهۆی بەشێک لە تایبەتمەندیی ڕەفتارییەوە، ویستومانە بگەینە ئاستێکی باش بۆ ناساندنی "هاشم سەراج" لە دیوانی "شەبەنگ شینی ژمارەکان"دا.

وەرگرتن: ٢٠٢٥/٤/٨

پەسەندکردن: ٢٠٢٥/٦/١٧

بڵاوکردنەوە: ٢٠٢٥/٧/٢٧

کلیلەوشە:

ڕەنگ، شیعر، دەروونناسیی ڕەنگ، دەلالەتەکانی ڕەنگ، هاشم سەراج.

▪ گۆڤاری ئەکادیمیای کوردی، گۆڤارێکی زانستیی وەرزییە، لەلایەن ئەکادیمیای کوردییەوە دەردەکرێت و بایەخ بە لێکۆڵینەوەی کوردناسی لە بوارەکانی زمان، ئەدەب، دیرۆک، جوگرافیا و کولتووریی کوردی دەدات. گۆڤارەکە لێکۆڵینەوەکان بە زمانەکانی کوردی، عەرەبی و ئینگلیزی بڵاو دەکاتەوە و یەکەم ژمارەی لە ساڵی ٢٠٠٢دا بڵاو بووەتەوە. ئەم گۆڤارە لەلایەن وەزارەتی خوێندنی باڵا و توێژینەوەی زانستیی حکومەتی هەرێمی کوردستانەوە، بۆ بەرزکردنەوەی پلەی زانستی باوەڕپێکراوە.

پێشەکی:

ڕەنگ دیاردەیەکە لە نێو سروشتدا هەیە، پێوەندییەکی پتەویشی بە ژیانی مرۆڤەکانەوە هەیە، ئەم پێوەندیەش لایەنی ئایینی و کۆمەڵایەتی و دەروونی دەگرێتە خۆ؛ هەموو ئەم لایەنانەش بۆ سروشتی پێوەندی مرۆڤەکان لەگەڵ ڕەنگ لەنێو سروشتدا دەگەڕێتەوە.گوزارشتەکانی ڕەنگیش گرنگی خۆی هەیە لە نێو زانستی دەلالەتدا، ئەمەش لە پێناو بەراوردکردنی لایەنی زمانی و دیاریکردنی دەلالەتەکانی بە شێوەیەکی بابەتیانە، بەڵام دەکرێت هەمان وشە لە ڕوانگەی دەلالەتەوە لە واتایەک زیاتری هەبێت، بۆیە خودی جیاوازیی "واتا" گرنگیەکی ئەوتۆی نییە، بەڵکوو گرنگییەکەی بریتییە لە بەدەستهێنانی جیاوازییەکان بە ڕێگەی تر.

لە ڕووی بیر و ئایدیاشەوە، مرۆڤ بەپێی شوێن و کات، بەپێی باری شارستانی و کولتوور، بە گوێرەی ڕەوشی دەروون و ژینگە، بە شێوەی جیا جیا لە ڕەنگ دەڕوانێت. ڕەنگ مۆرکێکی هێماییيانەشی هەیە، لە هەموو بوارێکی ژیاندا سوود لەو مۆرکە وەردەگیرێت. بۆ نموونە، هەر وڵات و نەتەوەیەک ئاڵایەک دەکاتە هێمای خۆی. ئەو ئاڵایەش لە دوو توخمی "ڕەنگ + فۆرم" پێک دێت. فۆرمەکە زۆر جار لە شێوەی هێڵکارییەکی ئەندازەیی یان نەخشێکی سادە و چرە هێمادارە، ڕەنگ ئەرکی تەواوکارانە لە گەلاڵەبوونی هێماییيانەی ئاڵادا بەدی دەهێنێت. ڕەنگ بەدەم خواستی دەروونی و حەزی مرۆڤەوە دەچێت. ڕەنگ خۆی ڕواڵەتێکی بێلایەن و بابەتییانەیە، مرۆڤ دێت واتا و ڕەهەندی هێماییيانەی پێ دەبەخشێت.

شاعیران باشترین کەسانێکن کە دەتوانن دەلالەتە جیاوازەکان لە نێو شیعرەکانیاندا پیشان بدەن، بەڵام بەکارهێنانە جیاوازەکانی ئەم دەلالەتانە لە شاعیرێکەوە بۆ شاعیرێکی تر دەگۆڕێت، بۆیە گوزارشتی بەکارهاتووی جیاواز بەپێی هەستەکانی شاعیر دەگۆڕێت لە نێو چوارچێوەی ئەو دەقانەی کە بەکاریان دەهێنێت. هاشم سەراجیش یەکێکە لەو شاعیرانەی توانیویەتی گوزارشتی جیاواز بۆ ڕەنگ بەکار بهێنێت، دەلالەتی جیاواز لە نێو شیعرەکانیدا سەبارەت بە ڕەنگ پیشان بدات.

هۆکاری هەڵبژاردنی لێکۆڵینەوەکە: هۆکاری هەڵبژاردنی ئەم بابەتە بۆ سروشتی دەوڵەمەندی شیعرەکانی هاشم سەراج دەگەڕێتەوە، بەتایبەتی لە بواری هەڵبژاردنی ڕەنگ لە نێو شیعرەکانیدا، هەروەها ڕەنگ کاریگەریی دەروونی لەسەر شاعیر و گوێگر هەیە و دەلالەتی هەمەجۆر و قووڵ لەخۆ دەگرێت، چ لە زمانی ئاساییدا بێت یان لەناو دەقی ئەدەبییدا، ڕەنگیش پێوەندییەکی گرنگی بە سروشت و ژیانی مرۆڤەکان و دەقی ئەدەبییەوە هەیە، ئەمەش گرنگیی هەڵبژاردنی ئەم ناونیشانە دەردەخات.

ئامانجی لێکۆڵینەوەکە: ئامانجی ئەم لێکۆڵینەوەیە، دەرخستنی لایەنی چەمک و زاراوەی ڕەنگ و هۆکاری هەڵبژاردنی ڕەنگە لە نێو دەقدا، دواتر ئامانجمان دەرخستنی دەلالەتەکانی ڕەنگە لە نێو دیوانی "شەبەنگی شینی ژمارەکانی هاشم سەراجدا".

پرسیاری لێکۆڵینەوە: لەم لێکۆڵینەوەیەدا وەڵامی ئەم پرسیارانە دەدەینەوە:

١- ڕەنگ چ کاریگەریەکی بەسەر دەروونی شاعیرەوە هەیە؟

٢- ڕەنگ بە گشتی لە دیوانی شەبەنگی شینی ژمارەکاندا چی دەگەیەنێت؟

٣- پێوەندیی ڕەنگ بە سروشت و ژیانی مرۆڤەوە چییە؟

میتۆدی لێکۆڵینەوەکە: میتۆدی لێکۆڵینەوەکە وەسفی شیکاری کتێبخانەییە[٣]. سەرەتا لایەنی مێژوویی زاراوەی ڕەنگەکانمان خستووەتە ڕوو، دواتر شیعرەکانمان شی کردووەتەوە و پراکتیکمان کردووە.

سنووری لێکۆڵینەوەکە: سنووری لێکۆڵینەوەکەمان تەنیا لە چوارچێوەی دیوانی شیعری "شەبەنگی شینی ژمارەکانی هاشم سەراج"ـە.

پلانی لێکۆڵینەوەکە: ئەم لێکۆڵینەوەیە لە پێشەکییەک و دوو بەشی سەرەکی پێک دێت. بەشی یەکەم لە دوو پار پێک دێت، پاری یەکەم بریتییە لە چەمک و زاراوەی ڕەنگ، پاری دووەمیش پێک دێت لەو هۆکارانەی کاریگەرییان لەسەر هەڵبژاردنی ڕەنگ لە دەقدا هەیە. بەشی دووەمیش لە یەک پار پێک دێت، ئەویش "ڕەنگەکانی ژیان، گەشتێک بەناو جۆرەکانی ڕەنگ لە دیوانی شیعری شەبەنگی شینی ژمارەکانی هاشم سەراج"دایە. دواتر ئەنجام و کورتەی باسمان بە زمانی عەرەبی و ئینگلیزی خستووەتە ڕوو.

پێشینەی توێژینەوە

سەبارەت بە ڕەنگ، چەند لێکۆڵینەوەیەکی ئەکادیمی لە چوار چێوەی وتار و نامەی دوکتۆرادا ئەنجام دراون، کە هەوڵ دەدەین ئەوانەی بەردەستن وەکوو پێشینەی توێژینەوە بیانخەینە ڕوو.

د.موستەفا زەنگنە/٢٠٠٢ "ڕەنگ لە زمانی کوردیدا، لێکۆڵینەوەیەکی لێکسیکی سیمانتیکیە" نووسیویەتی، لێکۆڵینەوەیەکە باس لە ڕەنگ دەکات لەسەر بنەمای واتاسازی، پێی وایە وشە ڕەنگییەکان سروشتی ڕێزمانییان نییە تاوەکوو بچنە ناو ئاستەکانی ترەوە. لە بەشی یەکەمدا باس لە بیردۆزەکانی ڕەنگ دەکات لەسەر بنەمای فیزیایی، کە درێژیی شەپۆلەکانی ڕەنگی بەپێی تێروانینی زانایان خستووەتە ڕوو، یەکەی پێوانەی ئەنگستزۆمی بەکار هێناوە، لەگەڵ شەپۆلەکانی بینین بەپێی یاسای فیزیایی. لەبەشی دووەمدا باس لە وشەکانی ڕەنگ دەکات بەشێوەی ڕاپرسی لەسەر ٢٠٠ قوتابیی زانکۆ ئەنجام دراوە. لە بەشی سێیەمدا باس لە واتاکانی ڕەنگ دەکات، وەکوو بوارێکی واتایی ڕووت پێناسەی واتایی بۆ کراوە کە هەموو گۆڕانێکی واتایی ڕەنگ بە میتافۆر داندراوە، بەوپێیە مامەڵە لەگەڵ واتاکانی ڕەنگ کراو.

لێرەدا بە تەنیا جەخت لەسەر میتافۆر کراوەتەوە، لە هەمان کاتدا بابەتی ڕاپرسی سەد لە سەد نییە، جیاوازە لەگەڵ مامەڵەی ئێمە بۆ ڕەنگ، کە خاڵ بە خاڵ ڕەنگمان شی کردووەتەوە.

د.لوقمان ڕەئوف/ ٢٠١٧ "سیمۆلۆژیای ڕەنگ لە شیعری شێرکۆ بێکەسدا- دیوانی ڕەنگدان بە نموونە". لێکۆڵینەوەیەکی سیمۆلۆژییە، باس لە دەلالەتەکانی ڕەنگ بەپێی جۆری تێروانینی مرۆڤ بۆ سروشتی دەوروبەری و کاریگەری لەسەر جیاوازی و تێروانینی جیهانبینی کەسەکە دەکات و دەخاتە ڕوو. تەنیا باس لە چەند ڕەنگێک دەکات کە بریتین لە: زەرد،

[٣] توێژینەوەی کتێبخانەیی پرۆسەیەکی سیستماتیکی و هەنگاو بە هەنگاوە بۆ کۆکردنەوەی زانیاری لە نووسینی بابەتێک یان پێشکەشکردنی سیمینارێک بەکاردێت.لە پرۆسەی لێکۆڵینەوەیەکی کتێبخانەییدا، پێویستە توێژەر بگەڕێتەوە دواوە و دووبارە دەستکاری نووسینی زانیارییەکانی پێشوو بکات. شێوازی کتێبخانەیی لە هە موو لێکۆڵینە وە زانستییە کاندا بە کاردە هێنرێت و لە هە ندێکیاندا تە وە ری لێکۆڵینەوەیە .لە سەرەتاوە تا کۆتایی پشت بە ئە نجامە کانی لێکۆڵینە وە ی کتێبخانەیی‌دە بەستێت.لەوانەش هەموو بەڵگەنامە چاپکراوەکان بابەتی زانستی ، کتێب، ئینسایکلۆپیدیا، فەرهەنگ، گۆڤار ، ڕۆژنامە، گۆڤاری هەفتانە، گۆڤاری مانگانە، فەرهەنگ، کتێبی ساڵانە، چاوپێکەوتنی چاپکراو ، توێژینەوە، کتێبی کۆنفرانسە زانستییەکان، دەقە چاپکراوەکانی ئیندێکس لە داتابەیس و ئینتەرنێت و ئینترانت و ...هەر سەرچاوەیەک کە دەتوانرێت بە شێوەی چاپکراو دەستنیشان بکرێت.

شین، سوور و سپی، زۆرترین ڕەنگ کە باسی کردبێت برییتین لە: شین، سوور، ڕەش.
باسکردن لەچەند ڕەنگێک بێ ئەوەی هۆکارەکەی باس بکات دەهێنێتەوە، ئایا شاعیر خۆی لەو ڕەنگانە نەداوە یان ئەم ڕەنگانە ئاماژن بۆ شتی تایبەت؟ کە ئەمەش دوورە لە شێوازی کارکردنی لێکۆڵینەوەکەی ئێمە.
د. عەدنان عەبدول ڕەحمان تەها، د.شنۆ محمود محمد/٢٠١٨ "ڕەنگ لە شیعری گۆران و نیما یوشینج دا- توێژینەوەیەکی بەراوردکارییە" خۆی لە دوو بەش دەبینێتەوە، بە بێ پوختە، کە بەراوردی شیعری هەردوو شاعیری کردووە لە بەکارهێنانی ڕەنگ لە شیعرەکانیاندا، دیوانەکانی هەردوو شاعیر دیاری نەکراوە و بە گشتی وەرگیراوە، کە دەبێتە هۆی پەرش و بڵاوی لە وتارەکەدا، لە هەر بەشێکدا بە جیا شیعری هەردوو شاعیر هێنراوەتەوە بە ناوی ڕەنگ و هاوچەشنەکانی کە تێکەڵ کراوە، کە جیاوازە لە ناونیشانی سەرەکی کە ڕەنگە؛ نەنوسراوە هاوچەشنەکانی.
ڕەنگە هاوچەشنەکان چییە؟ چی دەگەیەنێت؟ ڕوون نەکراوەتەوە، نارونی هەیە لە بەراوردی شیعری هەردوو شاعیر.
د. ژوان عبد السلام، م.یوسف عەلی/٢٠١٩ "دەلالەتەکانی ڕەنگ لە دەقە شیعرییەکانی موستەفا بەگی کوردیدا" وتارێکە باس لە ڕەنگ دەکات وەک بەشێکی سەرەکی لە شیعرەکانی موستەفا بەگی کوردیدا، باس لە فەلسەفەی ڕەنگ و دەلالەت و پێوەندی نێوان ڕەنگ و شوێن لە شیعرەکانی "کوردی"ی شاعیردا دەکات، ئاماژەیان بە ڕەنگی بنچینەیی و لاوەکی هارمۆنی کردووە، ئەم توێژینەوەیە بەپێی ڕێبازی وەسفی شیکاری کراوە، بەڵام لە ناوەڕۆکدا ئامارییە و بابەتی فەلسەفە باس کراوە، کە دوورن لە ڕێبازی توێژینەوەکە و بابەتی سەرەکی. فەلسەفە شتێکە و ڕەنگ شتێکی ترە، دەبوو باس لە فەلسەفەی ڕەنگ بکرایە نە دوو زانست تێکەڵ بکرێت.
م. روخسار نەبی مەقدید/٢٠٢٣ "میتافۆری چەمکیی ڕەنگ لە زمانی کوردیدا"، وتارێکە باس لە ڕەنگ دەکات بەپێی میتافۆری زمانی لە زمانی کوردیدا. لە ڕوانگەی میتافۆرەوە چەمکە جیاوازەکانی ڕەنگی لە زمانی کوردیدا خستووەتەڕوو، بەپێی میتافۆری چەمکی ڕەنگەکان ناوچە ئەرێنییە واتاییەکان و نەرێنییە واتاییەکان ڕوون دەکاتەوە، وتارێکە بە پشتبەستن بە فەرهەنگ نووسراوە و باسی زمان نەکراوە، بەشێکی زۆری ئەم وتارە باسکردنی لە میتافۆرە، کەمتر باس لە ڕەنگ کراوە.
ئەم وتار و توێژینەوانە باس لە ڕەنگ دەکەن کە نزیکن لە کارەکەی ئێمە، بەڵام شێوازی کاردنی ئێمە لەم وتارەدا جیاوازە، جگە لەوەی کە شیعری نوێ و کورتە شیعرە، جۆرەکانی ڕەنگمان بە گشتی و بە تایبەتی پەیوەست کردووە بە دیوانە شیعریەکەوە و دوور لە هەر بابەتێکی لاوەکی و زیادە.پێناسەکانی ڕەنگ و زاراوەی ڕەنگ و پێوەندی ڕەنگ بە لایەنی دەروونی خراوەتە ڕوو. ئامار و چەشنی ڕەنگ و فەرهەنگ و فەلسەفە کاری ئێمە نییە، چوونکە دەبێتە هۆی لەدەستدانی ڕاستگۆیی لەکاری ئەدەبی و دوورکەوتنەوە لە تەوەرەی سەرەکی لێکۆڵینەوەکە کە ڕەنگە.

بەشی یەکەم/

١-چەمك و زاراوەی ڕەنگ

ڕەنگ لە ڕووی چەمکەوە چەندان دەلالەتی هەیە، کە لە فەرهەنگەکاندا پێناسەکراوە، لە ڕەنگ بە واتای ئەوەیە کە شێوەیەکە وەک ڕەش و سوور، ڕەنگەکەی ڕەنگدارە و ڕەنگی هەموو شتە، کە جیاوازی دەکات لە نێوان خۆی و ڕەنگێکی تر، هەروەها لە فەرهەنگی "الصحاح"دا ڕەنگ بە واتای ئەوە هاتووە کە "فڵانە کەس ڕەنگاوڕەنگە، ئەگەر لەسەر یەک دروست کرا و جێگیر نەبێت". (الرازی، ٢٠٠٥، ل٠) زۆربەی

پێناسەکان لە فەرهەنگدا لە یەکدییەوە نزیکن، واتاکان لە چوار چێوەی شێوەکەیدا دەسووڕێنەوە، یاخود "ڕەنگەکان کۆی ڕەنگە، پێشکەشکردنی یاخود چۆنییەتیی بەرکەوتنی بە جەستە بە شێوەی ڕووناکی یاخود بە شێوەی جۆراوجۆر، ئەمەش لە کاتێکدایە بەپێی ڕەنگدانەوەکە بەرەو هاوێنەی چەماوە لە نیمچە تاریکیدا، ئەمەش ڕەنگی ڕەشە، هەروەها لەیەکچووی بەیانیشە کە ڕەنگی سپییە، ئەم دوو ڕەنگە لە ڕەنگە ڕەسەنەکانن". (عاشور، بێ ساڵ، ل ١٥٥) ئەگەر تەماشای قورئانی پیرۆزیش بکەین، خوای گەورە دەفەرموێت: "فاقع لونها تسر الناظرين" (سورة البقرة، ٦٩) لێرەد مەبەست ئەوەیە، سیفەتی ڕەنگ ئەرکی ئەوەیە کە ڕەنگی جەستە سپییە یا ڕەشە یا هەر ڕەنگێکی ترە. لێرەدا ئەوە بە دەردەکەوێت کە جیاوزی لە ناسنامە و پێناسەکردنی ڕەنگدا بەرەو فرەیی جۆرا و جۆری هەنگاو دەنێت.

لە ڕووی زاراوەوە ڕەنگ جیاوازترە، چونکە لە فەرهەنگە تازەکاندا ڕوونکردنەوەی زیاتر و تازەتری تێدایە، ئەمەش بە هۆی پێشکەوتنی زانست و زانیارییەوەیە کە ڕەنگ لە زانستی نوێدا کار لەسەر مەودای درێژییەکەی دەکات، هەروەها "ڕەنگ دەوەستێتە سەر ئەوەی کە جەستە بەپێی مەودای دووریی ڕەنگ دەیداتەوە و پێچەوانەی دەکاتەوە". (شفيق، ١٩٨٦، ل٥٨١) بۆیە تەماشا دەکەین لە سروشتدا یاخود لەنێو مرۆڤەکاندا چەندان ڕەنگی جیاواز هەیە کە هەموو ئەمانە پێیان دەڵێن: "تێربوونی ڕەنگەکان". ئەم تێربوونەش لەسروشتدایە و دواتر بۆ نێو مرۆڤەکان و ماددەکانی تر دەگوازرێتەوە، بۆیە چەندان جیاوازی هەیە لە ناونانی ڕەنگەکاندا بۆ گوزارشتکردن لە یەک ڕەنگدا، لە زمانی کوردیدا زۆربەی شتەکان بەناوی ڕەنگەکەیانەوە دەناسرێنەوە، دابونەریتەکانیش زۆربەیان پێوەستی ڕەنگەکانن. ئەحمەد سالار، چەندان شتی دیاری کردووە کە پێوەندیی نێوان و زمان و ڕەنگ دەردەخات لە زمانی کوردیدا، وەک:

شوێن: سوورەمێرگ، زەردیاوا، قولەڕەش، کانی سپیکە...

کات: سپێدە، زەردەپەڕ، ڕەشەساڵ...

بۆنەکان: خەتەنەسووران، سوورانە، ڕەشپۆشین، مریشکەڕەشە...

گیانلەبەران: کەری دێز، ئەسپەشێ، ئەسپەبۆر، ئەسپەڕەش، تاژی بەڵەک...

ناونانی مرۆڤ: کاکەسوور، حەمەسوور، کاکەڕەش، حەمەزەرد، حەمەبۆر، ئەحەڕەش...

نەخۆشی: لاڕەشکە، سوورێژە، کۆکەڕەشە، زەردوویی. (سالار،٢٠٠٩، ل١٧-١٨) .

ڕەنگ وزەیەکی تیشکدارە و شەپۆلێکی درێژی هەیە، وەک چۆن دەنگ شەپۆلێکی لەرەلەرەی هەیە، ئەم شەپۆلانەش لە ڕووی درێژی و پانییەوە جیاوازن لە وەرگرتنیاندا. ئەم جیاوازییانە بوونەتە هۆی ئەوەی ڕەنگ لە ڕووی زاراوە و چەمکەوە جیاواز بن. بۆیە زانایان پێیان وایە ڕەنگ کاریگەریی ڕاستەوخۆی دەبێت لەسەر بیرکردنەوە و میزاج و ڕەوشت کە لە بەشەکانی تردا تیشکی زیاتری دەخەینە سەر.

٢-ئەو هۆکارانەی کاریگەرییان لەسەر هەڵبژاردنی ڕەنگ هەیە لە دەقدا

ڕەنگ یەکێکە لەو دیاردە گرنگانەی کاریگەرییەکی زۆریان لەسەر بنیاتنانی وێنەی ئەدەبیدا هەیە، چونکە ڕەنگ پێوەندییەکی پتەوی بە هەموو دیاردەکانی ژیان و گەردوونەوە هەیە، لە هەمان کاتدا پێوەندییەکی بەهێزی بە لایەنی دەروونی و ڕۆشنبیری و ئەدەب و هونەر و ئەفسانەوە هەیە.

حەز و ئارەزووی مرۆڤ بۆ ڕەنگەکان جیاوازە، بۆیە هەر مرۆڤێک ئارەزووی ڕەنگێک دەکات و ڕەنگێک بەسەر ڕەنگێکی تردا دەسەپێنێت یان ڕەتی دەکاتەوە. ئەم ڕەتکردنەوە و قەبوولکردنانەی ڕەنگەکان پێوەندی بە لایەنی فسیۆلۆجی و دەروونی

کۆمەڵایەتی، ئایینی و حەز و سەلیقەی تاکەکانەوە هەیە، کەواتە هەر ڕەنگێک بهێنین لێی بکۆڵینەوە واتایەکی دەروونی یاخود کۆمەڵایەتی هەیە. ئەم کاریگەرییەش ئەوە دەردەخات کەوا نرخی ڕەنگەکان بەپێی جیاوازی لایەنی کۆمەڵایەتی و کولتووری و ڕێکارە کۆمەڵایەتییەکان دەگۆڕێت، بەڵام دەبێت ئەوە بزانین کەوا بەشێوەیەکی گشتی کولتوور و نەریتەکان ڕۆڵێکی گرنگیان لە هەڵبژاردنی ڕەنگدا هەیە، ئەم تێکەڵکردنەش زیاتر خۆی لە لایەنی ئایینیدا دەبینیەوە.

کۆنترین گەلێک کە ڕەنگیان تێکەڵ بە پەرستش و پەرستگاکان کردبێت فیرعەونەکانی میسر بوون، ئەو بەرگانەی کە بۆ نوێژەکانیان لەبەریان دەکرد جیاواز بوون، ڕەنگی جلوبەرگەکانیان پێک هاتبوون لە "سووری تۆخ و زەردی کراوە و شینی ئاسمانی، دواتر لە پەیکەرە پیرۆزەکانیاندا بەکار دەهات. بۆ هەر ڕەنگێک هێمایەک و پلەیەک هەبوو، لەوڵاتی ڕافیدەیندا ڕەنگەکان بۆ دوو بەش پۆلینکرا بوون کە یەکیان خیزانی پاشاکان لەبەریان دەکرد و کۆشک و تەلارەکانیان پێ دەڕازاندەوە، ڕەنگەکانی تریش هاووڵاتیی سادە لەبەریان دەکردن." (متوج، ٢٠٠٤، ل١٨٥- ١٩٠) لە عورفی گشتیدا، ڕەنگ چەندان پێناسەی جیاوازی بۆ کراوە، ئەو جیاوازیانەش لە ڕەوشتی خەڵکەکەوە هەڵهێنجراوە، بۆیە وا دەبینین ڕەنگی ڕەش لای هەموو نەتەوەیەک نیشانەی پرسە نییە، بۆیە گوتراوە "ئافرەت جلی ڕەش لە ئاهەنگ و بۆنەکان لەبەر دەکات، ئەمە بە واتای ملکەچی و خۆبەدەستەوەدان بۆ پیاو دێت، هەروەک چۆن لەبەرکردنیشی بۆ ناخۆشی و پرسە بە واتای ملکەچی بۆ قەدەر و حیکمەتی خودا دێت". (عبید، ٢٠٠٨، ٢٩)، یاخود ڕەش نیشانەی ڕەشبینییە، سپی پاک و بێگەردییە، سەوز ئاشتییە، سوور خۆشەویستی یاخود شۆڕشە، بەڵام لە زمانی خۆشەویستیدا "سوور گوزارشتە لە خۆشەویستی، زەرد غیرەیە، سپی پاک و بێگەرد و هاوڕێیەتییە". (عبدالله، ٢٠٠٨، ٢٩)، یاخود ڕەنگی سپی لای هەموو کۆمەڵگەیەک ڕەنگی خۆشی و شادی نییە، بۆ نموونە لە کولتووری میسریی کۆندا "فیرعەون تاجی سپی دەکردە سەری، تاوەکوو ئاماژە بە دەستبەسەراگرتنی میسری گەورە بکات، لەلایەکی ترەوە ئاماژە بووە بۆ ئەوەی کە بە ئاشتی و ئارامی دەژیا". (مختار، ١٩٩٧، ل١٦٣) .مرۆڤ بەپێی ئەو ژینگەیەی کە تێیدا دەژیت پێوەندیی هەمەجۆری لەگەڵ ڕەنگدا هەیە، بۆ هەر یەکەیان گوزارشت و واتایەکی جیاوازی داناوە، بەڵام بە درێژایی ڕۆژکار ئەو ڕەنگە جارێکی تر گوزارشت و واتاکەی دەگۆڕێت و بۆ شتی تر بەکار دێت، بۆیە ڕەنگ کۆمەڵێک دەلالەتی هەمەجۆری هەیە، ئەمەش لە ئەنجامی ڕووداوی ماددی و گۆڕانکاریی دەلالەتەکانی ڕەنگ لە ڕووی هەڵچوونی دەروونی و سۆزدارییەوە دەبێت. بۆیە هەندێک کەس ڕەنگێکی تری لە ڕەنگی تر پێ پەسەندترە "هەندێک کەس ئارەزووی لە ڕەنگی سەوزە لە ئەنجامی پێوەندی بە بەهارەوە، هەیە ڕەنگی شینی خۆش دەوێت، چونکە شینی ئاسمانییان بیر دەخاتەوە، هەیە ڕەنگی سووری خۆش ناوێت، چونکە لە هزری ئەواندا ترس و خوێن بوونی هەیە" (عبدالغنی، ١٩٨٩، ل٧٩).

کەواتە ئەرکەکانی ڕەنگ بە جیاوازیی شارستانییەتەکان دەگۆڕێت، بۆ نموونە زەرد ئاماژەیە بۆ پاک و بێگەردی، سوور ئاماژەیە بۆ سۆزی مرۆڤایەتی یاخود ماندووبوونی مرۆڤایەتی، سەوزیش نیشانەی پیتاندن و ژیانەوەیە، نیشانەی دایکایەتیی و ژیانەوەی زەوییە.هەموو ئەمانەش بە هۆکاری ژینگەیی، ئەفسانەیی، کولتووری و ڕۆشنبیریی نێو کۆمەڵگەدا دەگۆڕێت. وەک چۆن ڕەنگ کاریگەری لەسەر لایەنی کۆمەڵایەتی و ژینگە هەیە، بە هەمان شێوەش ڕەنگ کار دەکاتە سەر لایەنی دەروونیی تاکەکان، بە جۆرێک توانای ئاشکراکردنی لایەنی

کەسایەتی مرۆڤەکانەوە هەیە، هەروەها چەندان دەلالەتی جیاواز لە ڕووی دەروونییەوە هەیە.

سایکۆلۆجیای ڕەنگ کاریگەری زۆری لەسەر دەروون و ڕەفتاری مرۆڤەکان هەیە، وەک توڕەبوون یا هەستکردن بە ئارامی و ئاسودەیی، ئەم کاریگەرییەی ڕەنگ وا لە شاعیر دەکات هەست بە هاوسەنگی و گونجان بکات و لە کارە ئەدەبیەکانیدا ڕەنگ بداتەوە. دیاردەی کاریگەریی ڕەنگ لە لایەنی دەروونی و جەستەییەوە بووەتە جێگەی بایەخی زانایانی دەروونناسی کە تێبینی ئەوەیان کردووە "هەموو کەسێک لە ڕووی دەروونییەوە کاریگەر دەبێت بە ڕەنگەکان، بەبێ ئەوەی هەستی پێ بکات". (شکری، ١٩٨٥، ١٢٣)، زاناکان زۆر ڕاستییان ئاشکرا کردووە سەبارەت بەو کاریگەرییەی کە لەسەر دەروونی ئێمە درووستی دەکات، خەڵکی "لە کاریگەربوون بە ڕەنگەکان جیاوازن و هەستی پێ ناکەن" (الخویسکی، ١٩٩٢ ، آ، د).

لێرەدا دەلالەتە دەروونییەکانی ڕەنگ بە گوێرەی ئەو دابەشکردنەی "احمدموختار" کردوویەتی دەخەینە ڕوو (موختار، ١٩٩٧، ل٢٢٨):

١-شینی تاریک: گوزارشتە لە خەیاڵ و تەمبەڵی و هێمنی و پشوو، بەڵام شینی کراوە گوزارشتە لە بڕوابەخۆبوون و بێتاوانی و گەنجێتی، بەڵام شینی قووڵ بە واتای جیاکردنەوە و هەست بە بەرپرسیارییەتی دێت.

٢-زەرد: دەبەسترێتەوە بە گەشت و چالاکی، گرنگترین تایبەتمەندییەکانی درەوشانەوە و تیشکدانەوە و بزواندن و کرانەوەیە، بەڵام زەردی سەوزباو خراپترین ڕەنگەکانە، چونکە دەبەسترێتەوە بە نەخۆشی و وشکی و جنۆکە، غەدر و خیانەت.

٣-سوور: هێمایە بۆ هەست و سۆز و حەزی سەرەتایی و چالاکیی سێکسی، بەڵام سووری تاریک ئاماژەیە بۆ سادەیی و چالاکی، بەڵام سووری کراوە گوزارشتە لە هەڵەشەیی و گەورەنەبوون، هەروەها گوزارشتە لە هێز و گەنجێتی.

٤-سەوز: دەبەسترێتەوە بە پارێزگاریکردن لە دەروون، هەروەها بە واتای نوێبوونەوە و گەشە و ڕۆژەکانی گەنجێتی دێت.

٥-سپی: ئاماژەیە بۆ پاکی و بێگەردی و ڕاستگۆیی.

٦-ڕەش: هێمای ناخۆشی و ئازار و مردنە، هەروەها هێمایە بۆ تاریکی و ترس لە نادیاری.

٣- ڕەنگەکانی ژیان، گەشتێك بەناو جۆرەکانی ڕەنگ لە دیوانی شیعری شەبەنگی شینی ژمارەکانی هاشم سەراجدا:

لەم بەشەدا باس لە ڕەنگەکانی ژیان، گەشتێک بەناو جۆرەکانی ڕەنگ لە دیوانی شیعری شەبەنگی شینی ژمارەکانی هاشم سەراجدا دەکەین و تیشک دەخەینە سەر هەموو ئەو واتا و گوزارشتە جیاوازانەی کە بەڕەنگ گوزارشتی لێیانکردوە، هەندێک جار سادە و هەندێک جاریش زۆر بە قووڵی چووەتە نێو بابەتەکەوە.

٣-١- ڕەنگی شین:

شین ڕەنگێکی ئارامە، هێمایە بۆ بڕوابەخۆبوون و پێبەندبوون. شین لەگەڵ ئەم واتایانەشیدا هێمایە بۆ تاکایەتی و خەم و خەفەت، بۆیە هەندێک لە زانایان تێبینی ئەوەیان کردووە، ئەوانەی لە ژووری شین کار دەکەن، بەرهەمیان زیاتر دەبێت، بەڵام تەنیا شینی کاڵ ئەم سیفەتەی هەیە، شینی توخ دەبێتە هۆکارێک بۆ درووستبوونی ژینگەیەکی سارد و خەمۆکی.

دەلالەتەکانی شین زۆرن، ئەمەش بەندە بە پلەی ڕەنگەکەوە لە لایەنی تۆخی و کراوەییەوە، چونکە شینی تاریک لە ڕەشبینی نزیک دەبێتەوە، بۆیە کاتێک کە تەماشای دەکەین ئەم ڕەنگە دەبێتە هۆی توڕەبوون و ڕقوکینە، لەلایەکی ترەوە ئەم ڕەنگە لە کولتووری کوردی و کولتووری هەندێک گەلانی ڕۆژهەڵاتیدا بە هەندێک شتی خورافی و خەیاڵی دەبەسترێتەوە، ئەوانەش وەکوو "دێو و درنج و

هێزی خراپە لەسەر زەوی، بەڵام شینی کراوە دەبەسترێتەوە بە ئاو و ئاسمان، کە گونجاوە بۆ ئارامی و ساردی". (عبدالفتاح، ١٩٩٣، ل ٢٦) کەواتە شینی تۆخ هێمایە بۆ خەواڵویی و ئارامی پشوودان، بەڵام شینی کاڵی کراوە هێمایە بۆ گوزارشت لە بڕوابوون و بێتاوانی و گەنجێتیی مرۆڤەکان. ڕەنگی شین "ڕەنگی ئاسمان و ئاوە، لەبەر ئەمەیە پێوەندیی دەروونی و بڕوای زۆر و هەمەچەشنەی تێدایە. ڕەنگێکی بووژاوەیە، توانای دروستکردنی کەشێکی خەیاڵی هەیە، کەشێکی سارد لەسەر کەناراوەکان دروست دەکات". (حمدان، ٢٠٠٨، ل١٨٦) .

شین بەپێی کولتوورەکان دەگۆرێت. لای عیبرییەکان ڕەنگی "یەهوودا"یە کە پێغەمبەریان بووە، هەروەها لای یەهوودییەکان شین پیرۆزە و بە خواوەوە بەستراوەتەوە. "شین ڕەنگی خوایە کە یەکێکە لە ڕەنگە پیرۆزەکانی یەهوودییەت، لای مەسیحییەکان کەمتر بایەخی هەیە، چونکە لە کتێبی پیرۆزدا نەهاتووە، بۆیە کەمتر لە پەرستشە ئاینییەکاندا بەکار دێت، لە قورئانیشدا یەک جار هاتووە". (موختار، ١٩٩٧، ل١٦٣) لای چینییەکانیش هێمای مردنە، بەڵام لای میسرییەکان بە پێچەوانەوە شین ڕەنگی ڕاستییە، هەروەها شین بەوە ناسراوە کە ڕەنگێکە "ئاستی تورەبوون کەم دەکاتەوە و دەروونیش ئارام دەکاتەوە، چونکە ڕەنگێکە بە ئاو و ئاسمان دەبەسترێتەوە، هەروەها ئاماژەیە بۆ ڕاستگۆیی و نەمری و وەفاداری". (حاجی ابادی، ٢٠١٢، ل٩٦).

لە فەرهەنگی کورددا، شین بە واتای سەوزایەتی هاتووە، یا تازیەباری، یا لقەداری بڵند. شینبوون واتە ڕووانی دار و گوڵ.. هەندێک جار بە واتای گەورە دێت، وەک شینەپیاو یا شینەزەلام کە توانجە، لە لایەکی دیکەوە بە واتای دوورخستنەوەی چاوەزار دێت لە کەسەکان، بۆیە لە کوردەواریدا دایکان مۆری شین بە منداڵەوە دەکەن تا لە چاوەزار پارێزراو بن.

لێرەدا هاشم سەراج شین بە پیرۆز تەماشا دەکات و دەیکاتە هێمایەک بۆ گەیشتن بە ڕاستی ژیانی و خۆشەویستەکەی، ئەمەش لە ئەنجامی سوودوەرگرتن لە بەکارهێنانی لە نێو کولتووری جیاوازدا. شین لە لای شاعیر قووڵترین ڕەنگەکانە، دەچێتە نێو بینینەوە بەبێ هیچ بەربەستێک. ڕەنگی شین، سروشت بە شێوەیەکی گشتی وەک دیمەنێکی ڕوون پێشکەش دەکات، ئەو دیمەنانەش لە سروشتدا پێک دێن لە بۆشاییی هەوا و بۆشاییی پاک و بێگەرد و ئاو. دەبێت ئەوەش بزانین کە ڕەنگ کاریگەریی تەواوی لەسەر دەروونی مرڤ هەیە، هێزێکی لەرەداری سەرنجڕاکێشە، کار دەکاتە سەر دەمارەکانی دەماغی مرۆڤ، دەروونیش خۆشییەکی هەیە لە کاتێکدا کە تەماشای ئەو ڕەنگانە دەکات و پەی پێ نابردرێت، وەک لەم دیمەنەی خوارەوەدا دیارە شاعیر خۆشییەکانی بە شنەبا دەچوێنێت، چونکە ئەو شنەبایە دەروونی ئارام دەکاتەوە:

خۆشی
شنەبایەکی شینە
چەشنی
پرشنگە غەمگینەکانی جوانی
بەبێدەنگی تێدەپەڕێ. (سەراج، ٢٠١٢، ٥٣).

سەراج شیعرەکانی بە ڕەنگی شین دەست پێ دەکات و دەیکاتە تەوەری سەرەکیی بەشی هەرە زۆری شیعرەکانی، لە زەمەنێکەوە دەگوازێتەوە بۆ زەمەنێکی تر. هاشم سەراج دەیەوێت ئەوە بخاتە ڕوو کە مرۆڤ هەمیشە گیرۆدەی جوانییە، جوانی بەلای ئەوەوە خۆی لە ڕەنگی شیندا دەبینێتەوە، چونکە ئارامی پێ دەبەخشێت. بەخشینی ئارامی بە دەروون لە ڕێگەی ڕەنگەوە وەکوو جوانی وایە کە کەم کەم لەگەڵ هەڵکشانی تەمەندا بەرەو کزی و کاڵبوونەوە دەچن.

ئەی دڵی گەردوون
ئەوەی نوقمی

دەریاچەی شینی
جوانیت
بێ، دەربازبوونی
مەحاڵە. (سەراج، ٢٠١٢، ٧٧).

دەریاچە کە بچووکترە لەدەریا و دیمەنێکی جوانتر و ناسکتری هەیە، سەراج دڵی گەردوون بە یار دەچوێنێ و دەڵێت: هەر کەسێک بکەوێتە ناو ئەو جوانییەوە ڕزگاری نابێت و گیان دەسپێرێت.

سەراج تەوەری باسەکەی دەگوازێتەوە، لەوپەڕی جوانی و خۆشی و ژیانەوە دیمەنەکان دەگوازێتەوە بۆ مەرگ، ئەژدیهای ئەفسانەیی دەکاتە هێمایەک بۆ مەرگ، وەک چۆن لای چینییەکان شین هێمایە بۆ مەرگ بە پێچەوانەی هەندێک کولتووری میللەتان.ئەژدەری شینی گیندایکی دەریاییە کە قەبارەی بچووکە لە قووڵاییی دەریاکاند دەژیت، ژەهرێکی شاراوەی هەیە، بە دەست لێدانی ڕووبەرووی مەترسیت دەکاتەوە کە مەرگە، سەراج مەرگی بەو ئەژدیها شینە چواندووە کە وەکوو ئەم گیاندارە شینە بە خشکەیی دێت و وەکوو مار لە ڕۆح دەئاڵێ و ڕوبەرووی مەرگت دەکاتەوە.

مەرگ ئەژدەرێکی شینە
بەخشکەیی
دێ و
لەشمشادی ڕۆح دەئاڵێ

دیسانەوە شین دەکاتە هێما بۆ مەرگ و دەڵێت :

ئەوەی ئاماژەی شینی مەرگ
دەسگیربکا
لەمانای بێبنەڕەتی
بوون دەگا. (سەراج، ٢٠١٢، ١٣٤)

بوون بەلای سەراجەوە بێبنەمایە، هیچ بنەڕەتێکی نییە، ئەمەش دەچێتە خانەی پووچگەراییەوە، کە لە ڕیگەی مەرگەوە دروست دەبێت و دووچاری نائومێدی دەکاتەوە. مەرگ هەبێت، بوون هیچ واتایەکی بۆ نامێنێتەوە، ئەم خۆکوشتنە لە دەق بە شین ئاماژەی بۆ دەکات کە بووەتە ڕەمزی مەرگ لای سەراج.

هاشم سەراج لە پووچگەرایی و نائومێدییەوە، لە ئاماژەی مەرگەوە ئەمجارە ئاماژەکان پێچەوانەوە دەکاتەوە، دەلالەتەکانی شین لە سیاقێکەوە بۆ سیاقێکی ترەوە دەگوازێتەوە، لە مەرگەوە بۆ هێز و سێکس و هەست و ژیان:

بوونت
هێزی شینی
ئەفسونکارانەی وشەیە. (سەراج، ٢٠١٢، ١٨٨)

یاخود دەڵێت:

نەک هەر جەستەت
چەرچەفە شینەکەت
بۆنی
ئەناناسی فیردەوسی
لێدێ. (سەراج، ٢٠١٢، ٣٥٥)

شین بە لای سەراجەوە ژیان و زیندووبوونە، ئارامبەخشە بۆی، نیشانەیە بۆ بەردەوامی و دەڵێت:

لەم زیندەگییە شینەدا
ماچ و وشە
دوو دیوی
یەک دراون
دوای
کردە و دەربڕین
دەستوبرد
دەبن بە
رابردوو. (سەراج، ٢٠١٢، ٤٧٠)

٣-٢- ڕەنگی ڕەش:

ڕەنگی ڕەش، ڕەنگێکی سەرەتاییە و زۆر بەکار دێت و لە زووەوە بەکار هاتووە و بەربڵاوە لە چاو ڕەنگەکانی تردا، یەکێکیشە لەو ڕەنگانەی زۆرترین پانتایی لە ژیانی مرۆڤدا گرتووەتە خۆ، ڕەنگێکە زۆر چووەتە نێو کێشە و ڕۆشنبیرییانەوە بە درێژایی سەردەمەکان. ڕەنگێکی زۆر بەربڵاوە، کە لە ئەنجامی

وەڵامدانەوەی ترسەکانی مرۆڤ و خەم و ئێشی خودی خۆیان و خۆگرتنیان بە شوێنەکانیانەوە، ئەمەش بووەتە هۆی ئەوەی لە مامەڵەکردنیان لەگەڵ شتەکان و ژیانیاندا هەستیار بن، ئەم هەستیارییەش بووەتە بەشێک لە کولتووریان.

لە ڕووی زاراوەوە، ڕەش بە واتای "وەنگ، قەرە، تار، بۆتەل، قەنووس، زەنگی، موژگین، تاری، سیاه، سیە، تاریک، سیاو، سیاون و مشکی قەلافی دێت" (شێخانی، ٢٠١٣، ١٨٦). هەموو ئەم زاراوانە هاوواتای ڕەنگی ڕەشن، ئەمەش دەلالەتە لە گرنگیپێدانی تاکەکان بە ڕەنگی ڕەش. ڕەنگی ڕەش دژیەکی گشت ڕەنگەکانە، بە جەوهەری تاریکیی سەرەتایی دەبەسترێتەوە، ڕەنگێکە گوزارشت لە نەرێیی دەکاتەوە، لە لایەکی ترەوە گوزارشتە لە "مەرگ و ترس و بیم و شەو و تاریکی و پۆشاکی پیاوانی ئایینی و بار و مەقامیان و دەسەلات و ڕووی فەرمی دەلویَ". (سالار، ٢٠٠٩، ٧١)، لە کۆمەڵگەی کوردیشدا، ڕەش زۆر جاریش گوزارشتە لە تەعزییەباری، کۆستکەوتوویی، یاخود زۆر جار بۆ نمایش و شان و شەکەوت نواندنە. دەکرێت بڵێین تەعزییەباریی ڕەش، بێ پاڕانەوەیە، لەدەستدانی کۆتاییە، کەوتنە نێو بۆشاییە بێ گەڕانەوە، ڕەنگی سزادان و تۆمەتخستنە پاڵە، بەڵام زۆر جار ڕەنگی ڕەش دەبێتە ڕەنگی زاهیدی لەم جیهانەدا، وەک چۆن لای زۆربەی ئیمامەکان هەیە، کە "بە واتای ملکەچی بۆ خودا دێت". (عبید، ٢٠٠٨، ل ٦٦). لە بیری سۆفییەتدا ئەگەر بڕوانییە جەلالەددینی ڕۆمی، قۆناغەکانی گەیشتن بە خۆشبەختی لای سۆفییەکان بە پلەکانی ڕەنگ دەبەستێتەوە، وای دەبینێت کە خاڵی دەرچوون یان دەستپێکردن لە سپییەوە دەست پێ دەکات کە کتێبی شەریعەت و قورئانە، بۆ گەیشتن بە ڕەنگی ڕەش لە ڕێگەی ڕەنگی سوورەوە دەبێت، ئەم ڕەنگی ڕەشەش بە لای ڕۆمییەوە ڕەنگێکی ڕەهایە، کۆتاییی هەموو ڕەنگەکانە، سۆفی لەگەڵیدا دەگاتە بەرزترین قۆناغی نەشوە، ئەمەش خودایەتی بۆ سۆفی دەردەخات و بەڵگەکانیشی بۆ دەخاتە ڕوو.

ڕەش پێوەستە بە هێزی خراپە و نەستەوە، کۆمەڵێک واتای جیاوازی بۆ دروست کراوە، هەندێکیان لە خۆوەن، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا دەلالەتی قووڵ و بەهێزیان هەیە وەک: ڕۆحی ڕەش، ئاڵای ڕەش ، هزری ڕەش، بەختی ڕەش، دڵی ڕەش، ڕۆژێکی ڕەش، لیستی ڕەش کە بۆ ئەوانەن ترسناکن و بە دوایان کەوتن. بێجگە لەمانە زۆر جار ئاماژە بە "ترس لە نادیار و مەیل بۆ بێدەنگی دەکات، چونکە ڕەنگێکی نەرێییە و دەلالەت لە فەنابوون دەکات". (موختار، ١٩٩٧، ل١٨٦). هەروەها ئاماژە دەکات بە حیکمەت، بۆیە زۆربەی پیاوانی ئایینی دەیکەنە دروشمێک بۆ خۆیان. ئەم حیکمەتە درێژ دەبێتەوە تا دەگاتە ئاستێکی بڵندی دیبلۆماسی، کە دەلالەت دەکات لەسەر "پلە و نرخی خاوەنەکەی و شوێن و پایەی کۆمەڵایەتی و فەرمیبوونی کەسەکە، بۆیە لە پرسە و ئاهەنگە فەرمییەکاندا لەبەر دەکرێت". (فرج، ١٩٨٢، ل ١٣٧).

شاعیر لەم پارچە شیعرەی خوارەوەدا هێما و دەلالەتی تایبەتی داوەتە ڕەش، وشە و ڕستەی گونجاوی خستووەتە بەر دەست، پێبەندی مەرگی کردووین، ژیان ئەگەر شەربەت بێت ئەوا مەرگ شەرابێکی ڕەشە، ڕەش ئاماژەیە بۆ مەرگ، ئەم واتایەش ڕەهەندێکی کۆمەڵایەتی کۆنی هەیە، کە زۆر جار سزای مەرگیان دەسەپاند بەسەر کەسێکدا دەبوایە شەرابێکی ڕەشی ژەهراوی بخوا، شاعیر ئەم حاڵەتەی بۆ بارێکی تر بەکار هێناوە کە ئەویش مەرگە، مەرگیش خۆی تا ڕادەیەک ئازاردانی مرۆڤ و لە لایەکی ترەوە فەنابوون یاخود توانەوەیە لە نێو زاتی خودادا. ڕەنگی ڕەش لە نێو کولتووری کوردیدا ڕەنگێکی تا ڕادەیەک خۆشەویست نییە، ئەو خۆشەویستییەی هەیە بۆ ڕەنگی ڕەش ڕێژەییە، هاشم سەراجیش ڕەش بە مەبەستی ناخۆشی و مردن

بەکار دەهێنێت، لە لایەکی ترەوە لای سەراج نیشانەی تاریکییە.

ژیان
شەربەتێکی شینە
قوم قوم
دەینۆشین
مەرگ
شەرابێکی ڕەش
تنۆک تنۆک. (هاشم سەراج، ٢٠١٢، ل٥٧).

سەراج ڕەنگی هەڵگەراندووەتەوە بۆ بارێکی دیکە، ئەمە شاعیرییەتی شاعیر دەردەخات، جوانکاری تێدا ئەنجام داوە، چونکە زۆر جار دژەکان شت جوانتر پیشان دەدەن، بۆیە شاعیر لە بری ئەوەی ڕەنگی سپی بۆ شەیدابوون بەکاربهێنێت ڕەشی بەکارهێناوە.

شەیداییەکی ڕەش
هەڵیلووشیم. (هاشم سەراج، ٢٠١٢، ل٣١٠).

شەیدایی کە تامەزرۆیی دەگرێتەوە، دەیکاتە ڕەش کە ئەمەش نەگەیشتن بە یار دەگەیەنێت، وەکوو گەردەلولێکی ڕەش هەڵی لوشیوە.

زۆر جار ڕەش دڵخۆشکەرە و زۆر جاریش ناشرین و ناخۆشە بۆ دەروونی مرۆڤەکان، ئەمەش بەپێی شوێنەکان دەگۆڕێت.

ژەهری ڕەشی
ڕۆحم
دەخۆمەوە. (هاشم سەراج، ٢٠١٢، ل٢٢٨).

هاشم سەراج دیمەنێکی تر دەداتە ڕەش، کە پێوەستە بە ئافرەتەوە، زۆر باسی لایەنی جەستەیی و هەوەس دەکات، بۆیە لێرەدا مەیلێکی هەوەسبازیانە و واتای خۆ بەدەستەوەدانی ئافرەت بۆ پیاو دەخاتە ڕوو.

ئێستە
کراسە ڕەشەکەی بەرت
دابکەنی و
یاری بە
گوارە و گۆپکەکانت بکەی
ژیان
لە شیوەنێکی شینەوە
دەبێت بە
شاییەکی پەلکەزێرینەیی. (هاشم سەراج، ٢٠١٢، ل٣٩٣-٣٩٤).

ڕەهەندێکی سێکسیانە دەبەخشێتە ڕەش، هاشم سەراج هەرجارە و ڕەنگی ڕەش بە مەبەستێک بەکار دەهێنێت، لێرەدا ئاگری ڕەش ئاماژەیە بۆ حەز و ئارەزووبازی، بۆ گەرمیی جەستەی ئافرەت، ئاماژەیە بۆ خودی ئافرەت. ڕەش کە هێمای ناخۆشییە، بە دەستبازی لەگەڵ یار دەگۆڕێت بۆ شایی، ئەمەش ئاماژەیە بۆ گەشانەوەی دەروون و ڕۆحی شاعیر کە شیوەن دەبێت بە شایی و دڵخۆشی.

ئەو ئاگرە ڕەشە
ژنێکی باڵا بڵندی
داوێنتەڕە
بە لەنجەی
چاوی زەرد و
ماچی گەردنی زراڤی و
گرتەی نامۆی لەشی
دەیان تێکستی ئیرۆسی
پێنووسیم (هاشم سەراج، ٢٠١٢، ل٣٨٤-٣٨٥).

هوونەریی لێکچواندنی زۆر بە وردی بەکار هێناوە، ئاگری ڕەش بە "ژنێکی باڵابڵند، داوێن تەڕ" چوێندراوە، کە شاعیر ئەم تێک ئاڵانە وای لێکردووە ناچاری بکات شیعری ئیرۆسی بنوسێت، دەکرێت ڕەنگی ڕەش کاریگەریەکی سەرنج ڕاکێشی لە پێوەندیە سۆزدرایەکاندا هەبێت، یان هۆکارێک بێت بۆ بەهێزی و کەشخەیی و جوانی و ڕاکێشانی سەرنجی بەرانبەر، ئەمەش لەلای سەراج ڕەنگی داوەتەوە.

شاعیر لە ڕێگەی ڕەشەوە سیناریۆیەک یاخود دارشتنێکی سینەمایی ئامادە کردووە، هەر جارەوە بە لایەنێکەوە دەیبەستێتەوە.بۆیە هەموو ئەو جیاوازییانە

بونەتە هۆی ئەوەی کە چەندان گوزارشتی جیاواز سەبارەت بە ڕەش بێتە ئاراوە، هەندێک جار، ڕەش ڕەنگێکی دژەجوانییە، دەلالەتەکانیشی خەم و بێئومێدییە، هەندێک لە تاکەکەسەکان بە ناوهێنانی دڵ تەنگ دەبن، چونکە ڕەنگی تاریکی و بێدەنگی و بێ ئومێد بوون و لەنێوچوونە.

٣-٣-ڕەنگی سپی:

ڕەنگی سپی لە دوای ڕەنگی ڕەش لە ڕووی بەکارهێنانەوە لە پلەی دووەم دێت. بەپێی لێکدانەوە جیاوازەکان، سپی بە ڕەنگە ساردەکان دادەنرێت، ئارامی دەبەخشێتە تاکەکان، ڕەنگێکی ئیجابییە، ئاماژەیە بۆ پاک و بێگەردیی مرۆڤ، بۆیە ئەگەر ڕەنگێک کەمێک لە ڕەش بکات واتە تاریک بێت ئەوا ڕەنگێکی تا ڕادەیەک دڕەنگتر بەپێی شوێنەکان دەگۆڕێت، هەندێک جار کەسەکان سپی بۆ دەربڕینی باش بەکار دەهێنن، چونکە تێگەشتن و واتاکەی ئاسانە.

سپی بەپێی سەردەمەکان بە ڕەنگێکی ئیجابی ناسراوە، دەلالەتی باش و جوانییە لای ئافرەت، دەسەڵات و بەرزییە لای پیاو. کاندنسکی، سەبارەت بە ڕەنگی سپی دەڵێت: "زۆر جار سپی بە ڕەنگ دادەندرێت، سپی وەک بێدەنگی، ڕەنگی ڕەهایە و کاریگەری دەخاتە سەر ڕۆحمان، ئەم بێدەنگییە مردن نییە، بەڵکوو بە توانای زیندووەوە هەڵدەقووڵێت، ئەو هیچ نییە پڕە بە خۆشیی گەنجان، ئەو هیچ نییە پێش لەدایکبوون، پێش هەموو سەرەتایەک... لە کۆتاییدا دەڵێت: ئێمە ناتوانین پەسنی ڕەنگی سپی بکەین و ناوی بنێن، تەنیا دەتوانین بڵێن کە سپی ڕەنگی سپێدەیە" (عبید،٢٠٢٣، ل ٥٥).

بە درێژایی سەردەمەکان، سپی ڕەنگێکی پیرۆز بووە، لەسەردەمێکدا لە نێو گەلانی ڕۆژهەڵاتدا چەندان دەلالەتی جیاوازی هەبووە، سەرەتای مردن و خەمە، بە هەمان شێوە لەنێو گەلانی ڕۆژئاواییشدا هەمان دەلالەتی مردن و خەمی هەبووە.سپی لە چوارچێوەی واتا و سیاقی گشتیدا چەندان واتای هەیە لەوانە "ڕەمزی پاکی، ڕووناکی، خۆشی، سەرکەوتن و ئاشتییە". (یوسف،١ ٩٣٠،ل٧٠) هەروەها لە نێو سیاقدا بە هەمان دیتن دێت کە "ڕەمزی پاکیی سەرجێ و ئارامی و هیوایە، خۆش ویستنی چاکە و سادەیی لە ژیان و خۆنەبەستنەوەیە لە ڕاسپاردندا". (فرج، ١٩٨٢، ل١٣٧)، بەڵام لەگەڵ ئەوەی باسمان کرد زۆر جار سەبارەت بە سپی دژایەتییەک دروست دەبێت سەبارەت بە واتا و دەلالەتەکانی، چونکە بەپێی کات و شوێن دەگۆڕێت، بۆ نموونە لای گەلانی چین، ڕەنگی خەمە، بە پێچەوانەشەوە لای یۆنانییەکان گوزارشتە لە خۆشی و پاک و بێگەردی، بەڵام زۆر جار ڕەمزی ئابڕوو و پاکێتی و ئاشتییە، ئەمەش وای کردووە بە باش بڵێن ڕووسپییە و بە خراپیش بڵێن ڕووڕەش، ئەمە لە کۆمەڵگەی کوردیشدا بەدی دەکرێت؛ بە ئافرەت و پیاوی باش دەڵێن ڕووسپی و بە خراپیش دەڵێن ڕووڕەش، کەواتە ڕەنگی سپی لەلای میللەتی کورد و زۆربەی میللەتان، واتای "فریشتەیی، ساکاری، پاکژی و بڕواداریە، دڵنیایی، پوختەیی، خێرخوازیی، دووڕێتی و خۆبەگەورەگرتن و لوتبەرزی و بوغرایی و لە خۆباییبوونە". (سالار، ٢٠٠٩، ل٧١) بە شێوەیەکی گشتی، ڕەنگی سپی ڕەمزی پاک و بێگەردییە، بۆیە ڕەنگی سپی بە شێوەیەکی بەرفرەوان هاتووەتە نێو ئەدەبەوە، ئەسپی سپی و سوار چاکێتی و جوانێتی ڕەمزی خەوە جوانەکانە بۆ مرۆڤەکان، کە پلەیەکی بەرزی هەیە لە نێو ڕۆمان و شانۆگەرییەکاندا. ئەگەر بڕوانینە ئەدەبی میللییش ئەوا زۆر گرنگی پێ دراوە، وەک ڕەنگێکی گرنگ کراوە بە ڕەمزی باشی و جوانی. هەموو ئەو گوزارشتانە لە کۆتاییدا دەگەنەوە یەک کە هەموویان مەبەستیانە "سپی" بکەنە هێمایەک بەپێی ئەو کولتوورەی کە هەیانە، بۆیە هەریەکەیان بەپێی کولتووری ناوچەیی خۆی، هەوڵی داوە سپی پێناسە بکات و ڕوونی بکاتەوە.

پێوەندیی ڕەنگی سپی بە شیعرەوە، زۆر بەرفرەوانە، لێرەدا سپی دەلالەتێکی تری دەداتێ، چونکە سپی نیشانەی پاکێتی و ئاشتییە، بەڵام لەم پارچە شیعرەدا وەزیفەکەی دەگۆڕێت بۆ پچراندن و هێنانی مەرگ.

مەرگ
ئاسنگەرێکی ستەمکارە
لەپڕ دێت و
چەکوشە سپییەکەی
لە
لەگەنێک خوێن دەنێ و
قەف قەف زنجیری
پێوەندییە ئیستەتیکییەکان
دەپچڕێنێ .(سەراج، ٢٠١٢، ل٥٣-٥٤).

شاعیر بە شێوەیەکی سادە و هەڕەمەکیانە تەماشای ڕەنگ ناکات، هەمیشە تێڕوانینێکی تایبەتی بۆی هەیە، لە شیعرێکی تردا دەڵێت:

بوون
وێرانەیەکی سپییە .(سەراج، ٢٠١٢، ل٢٦٩).

بوون لای سەراج بێ بنەمایە، بە ڕەنگی سپی دەیچوێنێ، سپی ئاماژەیە بۆ مەرگ، ئەمەش بێهیوایی و بێهودەیی بۆ دەروون و ڕۆحی درووست کردووە، ئەم بێهوودەییە هۆکاری پچرانی جوانییەکانی ئیلهامی شیعرە.

بوونی مرۆڤ
لەتارماییەکی سپی
دەچێت. .(سەراج، ٢٠١٢، ل٢٧٤).

تارمایی سپی، ئاماژەیە بۆ ترس و خەیاڵ، هەمیشە مرۆڤەکان ترسیان لە تارمایی هەیە، ژیان و بوون بەلای هاشم سەراجەوە بریتییە لە تارمایی و ترس و تراژیدیا، دیمەنەکانی تراژیدیا هەمیشە ترس و دڵە ڕاوکێ بۆ مرۆڤەکان دروست دەکەن.

هەمیشە
لە واتای بووندا
تراژیدیایەکی سپی
بەلەز
دەگەڕێ.(سەراج، ٢٠١٢، ل٤١٠).

تراژیدیا کە ڕووداوێکی سامناکە لە بری ئەوەی ڕەنگێکی تری بۆ بەکار بهێنێت ڕەنگی سپی بۆ بەکار هێناوە، کە بۆ تێگەیشتن لە بوونی مرۆڤ تراژیدیای سپی دەگەڕێت نەک تراژیدیای ڕەش یا ڕەنگێکی تر.

مەرگ لە لایەک ڕەشە لە لایەکی ترەوە سپییە، شاعیر هەوڵی داوە دیمەنەکان جۆراوجۆر پیشان بدات، ئەمەش توانا و سەلیقەی شاعیرمان بۆ دیار دەخات، دەیەوێت جوانکاریی شیعری ئەنجام بدات.

مەرگ
گەمەیەکی سپی
لە نێوان جیهانێکی
نادیار و دیاردا . .(سەراج، ٢٠١٢، ل٤٩٢).

یاخود دەڵێت:

زانین
هەرمێیەکی سپییە.(سەراج، ٢٠١٢، ل٥٠٠).

شاعیران جیاوازن لە مرۆڤی سادە، چونکە "مرۆڤی سادە بەشێوەیەکی سادە تەماشای شیعر و ڕەنگ دەکات، بەڵام شاعیر کە تەماشای ڕەنگ دەکات، ئەوا تەماشای دەلالەتەکانی یان ڕووکەشەکەی ناکات، بەڵکوو دەیەوێت بچێتە نێو پێکهاتە و قووڵاییی ڕەنگەکانەوە، چونکە ئەو وەک مرۆڤی سادە تەنیا گرنگی بە ڕووکەشی شتەکان نادات". (هیگل، ١٩٧٨، ل٣٠٧) بەڵام لەو شیعرەی سەرەوەدا ئەمە ئەوە پیشان دەدات، شاعیر لەبری گەشبین بێت لە ژیاندا، زۆر ڕەشبینە.

٣-٤- ڕەنگی سوور:

سوور بە شێوەیەکی گشتی ڕەنگێکی بنەڕەتییە بۆ بنەما و باوەڕی بەهێزی ژیان. توانا و درەوشانەوەی ڕەنگی ئاگر و خوێنە، بۆیە هەمیشە هەمان ڕەگەزی خوێن و ئاگری هەیە لە بەڕەنگاربوونەوەدا.

سوور بە یەکێک لە ڕەنگە کۆنەکان ئەژمار دەکرێت، کە مرۆڤ لە نێو سروشتدا ناسیویەتی، سوور "یەکێکە لە ڕەنگە گەرمەکان لە بەهێزیی ناو کڵپەی ئاگر و گەرمای بەتین، هەروەها یەکێکە لە درێژترین شەپۆلەکانی ڕووناکی" (موختار، ١٩٩٧، ل١١١) ئەم ڕەنگە لە هەموو ڕەنگەکانی دیکە تا ڕادەیەک دژ بە یەکترن، چونکە ڕەنگی خۆشی و خەمە، ڕەنگی توندوتیژی و کەیفسازییە، بەڵام ئەگەر بڕوانینە ئەم ڕەنگە، زیاتر ڕەگەزی خەم بەسەریدا زاڵە، ئەمەش بۆ بوونی سووری ڕەنگی خوێن دەگەڕێتەوە، چونکە ڕەنگێکی ترسناک، بەڵام ئەمە مەرج نییە بۆ هەموو کولتوورێک وەک یەک وا بێت، چونکە دەلالەتەکانی بەپێی کولتووری کۆمەڵگەکان دەگۆڕێن، ئەمەش بۆ جیاوازیی مرۆڤەکان دەگەڕێتەوە. بایەخپێدانی زیاتر بە سوور لە نێو شیعردا زیاتر دەردەکەوێت، بۆیە شاعیران لە ئەنجامی هۆشیاری و جوانیناسییان بۆ دیاردەکان بەکاریان هێناوە.

لە لایەکی ترەوە جگە لە کولتوور ئەزموونی سیاسییش، کاریگەری هەبووە لەسەر ڕەنگی سوور، بۆیە "ڕەنگی سوور ئاماژەیە بۆ ئەزموونی حیزبی لە دەربڕینی سەبارەت بە مرۆڤی تورە و ململانێی ڕۆژانە لە پێناو ژیانێکی باش، ئەمەش بەپێی دەلالەتە ڕاستەقینەکانی وەک هێمایەک بەکار هاتووە، کە ئاماژەیە بۆ بۆ دروشمی حیزبی شیوعی". (العمادی، ٢٠٠١، ل٢٥).ڕەنگی سوور چۆتە نێو کولتووری زۆربەی وڵاتانەوە، لەوانەش بە نموونە: چین و ڕووسیا و یابان کە هەمیشە لەنێو کەرناڤاڵ و ئاهەنگە میللییەکانیاندا ئامادەیە، بە تایبەتی لە جەژنی بەهار و ئاهەنگی هاوسەرگیری و لەدایکبووندا، لە نێو کولتووری کوردیشدا، زۆر جار دەڵێن: "سوور و سپییە" واتە ڕەنگی جوانە، بۆیە تێبینی ئەوە دەکەین، زۆربەی گەلان بە شێوازی تایبەتیی خۆیان گوزارشتیان لە ڕەنگی سوور کردووە، ئەمەش ئەوە دەردەخات سوور تا ڕادەیەک قووڵترین ڕەنگی غەریزەی مرۆڤایەتییە، ئەوانیش کار و گڕوتین و ماندووبوون و ڕزگاربوونە، بەڵگەش بۆ ئەمە، ئەو ئاڵا سوورانەیە کە لە ڕۆژگاری ئێمەدا دەشەکێنەوە و بوونەتە هێمای زۆربەی وڵاتان.

هاشم سەراجیش بەمەم شێوە باس لە ڕەنگی سوور دەکات و دەڵێت:

بڕێجار
سەیری وێنە هەڵواسراوەکانی
مەچکۆ دەکەم
خەیاڵێکی سوور دام دەگرێ. (سەراج، ٢٠١٢، ل١٩٩).

لەم شیعرەدا سوور دەلالەتێکی دیاریکراوی هەیە کە خوێنەر هەست بەوە دەکات، شاعیر دەیەوێت مەچکۆ بە سوور داپۆشێت، واتە لە ڕووی ناوەکییەوە شوێنەکە بەرەو داخران ببات، سوور هەندێ جار پێوەندی بە ژووری زیندان و سێدارەوە هەیە، شاعیر خەیاڵەکانی زیندانی هەستەکانی دەبن.

سوور زۆر جار ئاماژەیە بۆ شۆڕش، وەک ئاڵای سوور، هەروەها ئاماژەیە بۆ داگیرکاری، نیشانەش خوێنڕشتن و کاولکارییە، یاخود ئاماژەیە بۆ لایەنی سێکسی، بەڵام شاعیر لەبری ئەمانە، بەشێوازێکی تر گوزارشت لە سوور دەکات، بەلای ئەوەوە هەستی "سوور، خەیاڵی سوور، شوینی سوور" گرنگترە لەلایەنی سێکس و شۆڕش و داگیرکاری. بەلای ئەوەوە هەست بریتییە لە ڕەنگی سوور کە ئیلهامی شاعیرانەی پێ دەبەخشێت، واتە لێرەدا سوور لەپێناو خزمەتکردنی هونەری شیعردایە نەک مەبەستی تر.

ئەی هێزی
شێتی شیعر
کۆمەکمکە
خەریکە
هەستی سووری
دەربڕین
لە دەستدەدەم.(سەراج، ٢٠١٢، ل٢٠٧).

وەسفی شوێن بە ڕەنگی سوور دەلالەتێکی نوێ بەرهەم دەهێنێت لە نێو شیعردا، کە لە چوارچێوەی بازنەدا هەست و سۆز و وزە دەبەخشێتە شاعیر، لە لایەنی ئەندازەیییەوە خاڵی باڵادەستییە و هێز دەگرێتەوە، کە هێزی نێرینەیە بەرانبەر بە ڕەگەزی مێیینە.

ئێستە

لە بازنەیەکی مەیلەو سووردا

پیاسە دەکەین(سەراج، ٢٠١٢، ل٣٦٨).

٣-٥- ڕەنگی زەرد

زەرد بە یەکێک لەو ڕەنگانە دادەنرێت کە گوزارشتە لەوپەڕی خۆشی، چونکە سەرنجراکێش و کاریگەرە. ئەم ڕەنگە نوێنەرایەتیی کەیفسازی و ڕووناکی دەکات، لە هەموو ڕەنگەکانی تر ڕووناکتر و نوورانیترە، چونکە ڕەنگی خۆرە، سەرچاوەی ڕووناکی و گەرمی و ژیانە. لە کوردەواریشدا زەرد کات دیاری دەکات، وەک "جۆزەردان، گەنم زەردبوون، زەردەی خۆرئاوا". (شێخانی، ٢٠١٣، ل ٢٢٤) زەرد نیشانەی سەرکەوتن و زانست و زانیارییە، نیشانەی برایەتی و تەبایی و سۆزە، نیشانەی گەشبینی و متمانە و شانازی بەخۆکردن و داهێنانە. زەرد زۆر جار کاریگەریی تەواوی لەسەر دەروونی مرۆڤەکان هەیە، زۆر جار دڵخۆش دەبن یاخود دڵتەنگ دەبن پێی.

ڕەنگی زەرد چەند دەلالەتێکی هەیە کە گوزارشتە لەسەر هەندێک لایەنی سلبی، ئەوانیش: "ڕەنگی نەخۆشی و دڵتوندیی، ئەم ڕەنگەش دەبەسترێتەوە بە لایەنی خەم و بێتاقەتی لە ژیان و گواستنەوە بەرەو جیهانێی پاکتر". (غطاس،١٩٤٩، ل ٩٤) زۆر جار ئەم ڕەنگە بە ڕەنگی ئارامی و هاوڕێیەتیی بیرکردنەوە دادەنرێت، زەرد ڕەنگێکە ئاستی توڕەبوون کەم دەکاتەوە، دەروون ئارام دەکاتەوە، چونکە بە ئاسمان و ئاو دەبەسترێتەوە، هەروەها هێمایە بۆ وەفا و ڕاستگۆیی، بەڵام دەبێت ئاگاداری ئەوە بین، بەپێی سیاقی دەقەکە دەلالەتەکانی زەرد دەگۆڕێت، ئەمەش دەوەستێتە سەر شاعیر، بە چ مەبەستێک بەکاری دەهێنێت. لێرەدا شاعیر بەم شێوەیە باسی ڕەنگی زەرد دەکات و دەڵێت:

تازە چیم پێدەکرێ

ڕۆحت ئەژدەرێکی زەردە.(سەراج، ٢٠١٢، ل٩٣).

ئەژدیها ڕەمزێکی ئەفسانەیییە، بەڵام لێرەدا ئەژدیهای زەرد واتای مەرگ دەگەیەنێت، ڕۆحی ئەو بەرەو مەرگ هەنگاو دەهێنێت. لە کاتێکدا زەردیی زەوی، نیشانەی مردنێتی، بەڵام شاعیر لەم سەرزەمینە زەردەدا بێئومێد نابێت و دەیەوێت بەردەوام بێت لە نووسین، چونکە نووسین بە لای ئەوەوە خۆراکی ژیانێتی.

نەهاتی

لەم سەرزەوینە زەردە

ئاگر خۆشکەین و

سوێسکەی شیعر لەشیشبەین.(سەراج، ٢٠١٢، ل١٤٠).

زەرد دەکاتە ئاماژە بۆ مەرگ، بەڵام بە هۆی جوانی یارەوە بیرکردنەوەی سەبارەت بە مەرگ دەگۆڕێت، لە بێهوودەیییەوە بۆ دەستگرتن بە ژیان، بەڵام زەرد نیشانەی مەرگە وەک لەوەی ئاماژەیەکی تری هەبێت:

جوانیت

شێوازی بیرکردنەوەی گۆریم

ئەودەمانەی

هەستی زەردی مەرگ

گەمارۆم دەدا.(سەراج، ٢٠١٢، ل٣٤٥).

ڕەنگی زەرد نیشانەی توانەوە و کۆتاییی وەرز و مردنی سروشت و مردنە، ئەمەش ئاماژەیە بۆ بێهیواییی شاعیر و لە نێوچوونی ئاواتەکانی، بەڵام هاشم سەراج جارێکی تر واتاکان لە بارێکی ترەوە دەگوازێتەوە بۆ بارێکی تر، زەرد لە ئاماژەی مردنەوە دەگوازێتەوە بۆ خۆشەویستی و سێکس.

٣-٦- ڕەنگی سەوز:

سەوز هێمایە بۆ چاکە و گەشەسەندن و ژیان و بەردەوامییە تێیدا. ڕەنگێکە ئاماژە بە سروشت دەکات، ڕەنگێکی ئارامبەخشە و ئارامی و جێگیربوون دەهێنێتە ئاراوە، سەوز تایبەتمەندیی خۆی هەیە، چونکە نە لە ڕەنگە گەرمەکانە و نە لە ڕەنگە ساردەکانە، بەڵکوو ڕەنگێکە هارمۆنییەت و ئاشتی دەهێنێتە ئاراوە. ئەم ڕەنگە بە یەکێک لە ڕەنگە سەرەکییەکان دادەنرێت، ئەمەش بە هۆی جێگیربوونی، هەروەها ڕەنگێکی خۆشەویستە، ئەمەش بەهۆی پێوەستبوونی بە هەندێک شتی گرنگ لە نێو سروشتدا، ئەوانیش وەک: ڕووەک و بەردی بەنرخ، دواتر بڕوابوونی ئایینی دێت، ئەم بڕوابوونەش بە دوای پێوەستبوونی بە ژیان و گەنجێتی دێت، چونکە هەموو ئەمانە سەرچاوەی خۆشیی مرۆڤن.

ڕەنگی سەوز گوزارشتە لە پیتاندن و ڕزق و ڕۆزی، بەپێی ئایینی ئیسلامیش ڕەنگی بەهەشتە لە دوارۆژدا، وەک خوای گەورە دەفەرموێت: "عاليهم ثياب و سندس خضر واستبرق". (سورة الانسان) زۆر جار دەگوترێت: "دڵێکی سەوز کە دەلالەتە لەسەر بێتاوانی". (موختار، ١٩٩٧، ل٧٤)، ئەم دەلالەتانەش بەپێی ناوچە جیاوازەکان دەگۆڕێت، چونکە کولتوورەکان جیاوازن، لەم بارەوە "الثعالبي، دەڵێت: "ژیانێکی سەوز، مردنێکی سوور، نیعمەتێکی سپی، ڕۆژێکی ڕەش و دوژمنێکی شین". (الثعالبی، ١٩٩٢، ل٧٥).

سەوز ڕەنگێکی نێوەندگیرە، واتە لە نێوان سارد و گەرمدایە، ڕەنگێکی بەرز و نزمە، مرۆڤەکان زۆر جار کە تەماشای دەکەن، هەست بە نەمانی ئازارەکانی گیانیان دەکەن، بۆیە هۆگری مرۆڤ بۆ سەوزایی زیاترە، ئەمەش پێوەندی بە گەشانەوە هەیە لە ژیاندا. هونەرمەندی هۆڵەندی "ڤان کوخ" سەبارەت بە "سەوز و سوور" دەڵێت: "بە دوای گوزارشتدا دەگەڕێم، سەبارەت بە ئازارەکانی مرۆڤایەتی لە نێو ڕەنگەکانی سوور و سەوزدا". (عبيد،٢٠١٣، ١٠٤)، هەوڵ دەدات بە هۆی ئەم ڕەنگانەوە ئیلهام بدۆزێتەوە.

هاشم سەراج سەبارەت بە ڕەنگی سەوز دەڵێت:

پەنجە سیحراویەکانت
لە ژێی قیسارەی ژیان
بئاڵێنە و
ئاوازێ بژەنە
کەسکتر لەخەم
و شیرنتر لەشادی.(سەراج، ٢٠١٢، ل١٩٧).

سەوز خەیاڵی شاعیر دەبات و دەبێتە هێما بۆ نەمانی خەم و ئازار، مەعشوق لەڕێگەی ژەنینی میوزیکەوە، ئاوازێک دەژەنێت کە خەمەکان بکاتە شادی و شیرنتر بێت لە شادی، کە لێرەدا ڕەنگی سەوز ئەو ئەرکە دەگرێتە ئەستۆ و دەبێتە مایەی هێنانەدی شادی بۆ شاعیر.

لە پارچە شیعرێکی تردا سەراج دەڵێت :

ئەی جوانی
هەمیشە
منی کەساس
بەرامبەر بەرزی باڵات
لەرزێکی
شاراوەی کەسک
دامدەگرێ.(سەراج، ٢٠١٢، ل٢٣٣).

سەراج ئەوەی خستووەتە ڕوو کە چەند شەیدای جوانی و ئافرەتە، بەڵام لێرەدا لە بری ئەوەی سەوز بە واتا ئاساییەکەی کە هێمای ژیانە و ئارامییە بەکار بهێنێت، ئەوا ئەم دێت سەوز دەکاتە هێمایەک بۆ ترس و شەرم. سەراج ویستویەتی جوانییەکان بگوازێتەوە، بەڵام بە شێوازی هەمەڕەنگ و جیاواز. وەک ئاشکرایە سەوز ڕەنگی بەهەشتە، حەوزی کەوسەر یش بەشێکە لە بەهەشت، بەڵام بەهەشتی شاعیر ئافرەتێکە کە هۆگریەتی و لە تەنیشتیەتی:

ئەوەی
لەتەکتابێ
سووراحی شین
لە حەوزی کەسکی

کەوسەر

هەڵدێنێ.(سەراج، ٢٠١٢، ل٢٣٥).

هاشم سەراج سەبارەت بە خەندە و ماچی ئافرەت دەدوێت تاوەکوو باری دەروونیی خۆی دەربخات، ئەمەش ئەوە دەردەخات کە لایەنی "من" زاڵە بەسەر شیعرەکانیدا، شاعیر سەبارەت بە ماچی کەسک و خەندەی کەسک دەدوێت دەڵێت:

حەزدەکەم
پیاڵەیەک
لە
خەندەی کەست
بخۆمەوە.(سەراج، ٢٠١٢، ل٢٧٣).

ماچ بە لای شاعیرەوە کەسکە، ئەمەش دەیخاتە دونیای خەیاڵاتەوە، هەستێکی گەرم و وزەی ژیانی پێ دەبەخشێت و دەڵێت:

ماچی کەسک
چەشنی تۆپی تێنس
دانە دانە
دەکەوتنە ناو لەپی دەستم.(سەراج، ٢٠١٢، ل٣٢٥).

ماچی سەوز ئاماژەیە بۆ ماچکردنی ناوچەوان، کە ئەمەش بەپێی فەرهەنگە جیاوازەکان دەگۆڕێت، بە گشتی ئاماژەیە بۆ هاوڕێیەتی و بەزەیی و دڵنیابوونەوە و ڕێزگرتن. سەراج ماچی سەوز وەکوو دڵنیایی بەکار دەهێنێت و هەڵگری خەم و ئازارەکانی مەعشووقە. کە دەیەوێت دووبارە ژیانی پێ ببەخشێتەوە.

ئەنجام

- فرەڕەنگی دەلالەتەکانی ڕەنگ لە شیعرەکانی هاشم سەراجدا دیارە، ئاماژەکانی ڕەنگەکان خاوەن یەک واتا نین، بەڵکوو واتا و دەلالەتی ڕەنگەکان جۆراوجۆرن، بە جۆرێک یەک ڕەنگ چەند دەلالەتێکی جیاواز لەخۆ دەگرێت.
- ڕەنگ ڕۆڵێکی کاریگەری لە جوانکردنی دەقی شیعریدا هەیە، ئەمەش بەهۆی دەلالەتە جیاوازەکانی ڕەنگ کە لە لایەنەکانی ئایینی، کۆمەڵایەتی، دەروونی، هونەری و ئەفسانەییەوە هەیەتی، ئەم کاریگەرییانەش لە دیوانی شەبەنگی شینی ژمارەکانی هاشم سەراجدا بە ڕوونی دیارن.

هاشم سەراجیش یەکێکە لەو شاعیرە نوێخوازانەی دەرگەکانی ڕەنگیان بە ڕووی شیعردا کردووەتەوە، بە شێوەیەکی ناهەڕەمەکیانە، دواتر ئەم کردنەوەی دەرگەیەش بۆ بەهرەی شیعری سەراج دەگەڕێتەوە.

ڕەنگەکان زیاتر لایەنی سۆزداری و سێکسی دەگرێتە خۆ، ئەمەش هەڵگەڕانەوەی شاعیرە لە کولتووری کۆمەڵگەکەی.

ڕەنگی شین، ڕەنگێکی ئارامبەخشە، شاعیر دەیەوێت لە ڕێگەی ڕەنگی شینەوە ئارامی بە دەروونی خۆی ببەخشێت و جیهانێکی ئارام بۆ خۆی دروست بکات. سەراج، ڕەش بە مەبەستی ناخۆشی و مردن بەکار دەهێنێت، لە لایەکی تریشەوە لای ئەو نیشانەی تارکییە. ڕەنگی سپی ڕەنگی ئاشتی و مەرگە، ڕەنگی "سوور" واتە: هەستی "سوور، خەیاڵی سوور، شوێنی سوور"، گرنگترە لەلایەنی سێکس و شۆڕش و داگیرکاری. بەلای ئەوەوە هەست بریتییە لە ڕەنگی سوور کە ئیلهامی شاعیرانەی پێ دەبەخشێت، واتە لێرەدا سوور لەپێناو خزمەتکردنی هونەری شیعردایە نەک مەبەستی تر. ڕەنگی زەرد لای هاشم سەراج ئەفسانە و مەرگ دەگەیەنێت، سەوز ئارامی و وزەیە، لە لایەکی ترەوە مایەی نائارامییە.

سەرچاوەکان

قورئانی پیرۆز

أ-کوردی:

١- تەها،عەدنان عەبدول ڕەحمان ،محمد، شنۆ محمود،(٢٠١٨)، ڕەنگ لە شیعری گۆران و نیما یوشینج دا- توێژینەوەیەکی بەراوردکارییە،گۆڤاری زانکۆی سلێمانی بەشی Bزانستە مرۆڤایەتییەکان، ژمارە٣،لاپەڕە١١.

٢- ڕەئوف، لوقمان،(٢٠١٧)، سیمۆلۆژیای ڕەنگ لە شیعری شێرکۆ بێکەسدا- دیوانی ڕەنگدان بە نموونە).مجلة التنمية البشرية، العدد٣، المجلد٣، اب،٦- صص٤٥٣-٤٨٢.

٣- زەنگەنە،موستەفا،(٢٠٠٢). ڕەنگ لە زمانی کوردیدا، لێکۆڵینەوەیەکی لێکسیکی سیمانتیکیە،٧- چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، چاپی یەکەم، هەولێر.

٤- سالار،احمد،(٢٠٠٩)، ڕەنگ لە ڕەنگداندا، بەڕێوەبەرێتی چاپ و بڵاوکردنەوەی سلێمانی. ٨-

٥- سەراج، هاشم،(٢٠١٢)، دیوانی شەبەنگی شینی ژمارەکان، چاپی یەکەم، چاپخانەی ڕۆژهەڵات٩- – هەولێر.

٦- شێخانی، عبدالوهاب،(٢٠١٣)، فەرهەنگی١٠- ڕەنگ، چاپی یەکەم، خانەی موکریانی بۆ چاپ و بڵاوکردنەوە، ١١-

٧- عبدالسلام، ژوان، عەلی، یوسف،(٢٠١٩)، دەلالەتەکانی ڕەنگ لە دەقە شیعریەکانی موستەفا١٢- بەگی کوردیدا، گۆڤاری زانکۆی گەرمیان، خولی شەشەم، لاپەڕە ١١٣-١٣٢. ١٣-

٨- مەقدید، ڕوخسار،(٢٠٢٣)، میتافۆری چەمکیی ڕەنگ لە زمانی کوردیدا، گۆڤاری ئەکادیمیای کوردی،١٤- ژمارە ٥٥، لاپەڕە٧٧.

ب-عەرەبی:

١- – نصير متوج، سمران نديم،(٢٠٠٤)، دلالات١٥- اللون و ڕومزه فی الشعرالجاهلی، ڕسالةدکتوراه، جامعەتشرين. ١٦-

٢- ابن عاشور، الطاهر،(؟)، التحرير والتنوير ط١، مؤسسة التاريخ، بيروت. ١٧-

٣- ابن منظور،(؟) ابوالفضل جمال الدين محمدبن کرم،(دت)لسان العرب، مادة لون، باب النون،فصل١٨- لام.دارصار، بيروت،لبنان، بدون سنه.

٤- احمد عبدالله، محمد حمدان،(٢٠٠٨)، دلالات١٩- الوان فی شعر نزار قبانی، ڕساله ماجستير، جامعه النجاح الوطنيه، نابلس، فلسطين.

٥- امتنان عثمان، العمادی،(٢٠٠١)، شعر سعدی يوسف، الطبعة الأولی، بيروت المؤسسة العربيه.

الثعالبی، ابو منصور عبدالملک،(١٩٩٢)، فقه اللغة ، طبعه وعلق عليه ياسين الأيوبی، الطبعة الأولی، المکتبة المصريه، صيدا.

حاجی ابادی، ليلا قاسم – مهند ممتحن،(٢٠١٢)، الجمال اللونی من الشعر العربی من خلال التنوع الدلالی.

حمدان نذير،(٢٠٠٢)، الأعجازالضوئی اللونی، دار أبن کثير،ط١ بيروت.

خليفه، عبدالکريم،(١٩٨٧)، الألوان فی معجم العربية، مجله مجمع اللغة العربية الأردنی،سنه١١.

الخويسکی، زين،(١٩٩٢)، معجم الالوان فی اللغة والآدب العلوم، بيروت، مکتبة لبنان.

الرازی، حمدبن ابی بکر عبدالقادر،(٢٠٠٥)، مختار الصحاح، دار المعرفه للطباعة والنشر، باب الون.

رياض-عبدالفتاح،(١٩٨٣)، التکوين فی الفنون التشکيليه، الطبعة الثانية، القاهره، دار النهضة العربية.

عبدالغنی، صبری محمد،(١٩٨٩)، البحث فی الفراغ، مطبعةجامعة بغداد.

عبدالفتاح کاميليا،(٢٠٠٧)، القصيده العربيه المعاصره، دراسه تحليله فی البنيه الفکريه والفکريه، دار المطبوعات الجامعية، مصر.

عبدالوهاب، شکری،(١٩٨٥)، الاضاءة المسرحية، مصر، الهيئة العامة المصرية.

عبو فرج،(١٩٨٢)، علم عناصر اللون، الطبعة الثانية، ميلانو – دار کيفن.

عمر احمد مختار،(١٩٩٧)، اللغة والون، الطبعة الثانية، القاهره، عالم الکتب.

کرم انطوان غطاس،(١٩٤٩)، الرمزيه والأدب العربی الحديث، بيروت-دار الکشاف.

کلو عبيد،(٢٠١٣)، الألوان، الطبعة الاولی، بيروت، مجد المؤسسة الجامعية للدراسات والنشر والتوزيع.

٢٠- -محمد شفيق وزملأه،(١٩٨٦)، غربال، الموسوعه العربيه الميسره، دار نهضة لبنان، بيروت .
٢١- همام محمد يوسف، (١٩٣٠)، اللون، الطبعة الاولى، القاهره، مطبعة الاعتماد.
٢٢- هيغل،(١٩٧٨)، فكره الجمال، ترجمه : جورج جرابيشى، دار الطليعة، بيروت ،ج١.

ألوان الحياة، رحلة عبر طيف الألوان في ديوان هاشم سراج الشعري "شەبەنگی شینی ژمارەکان"

ملخص

لقد كان اللون، باعتباره العنصر الأبرز في مجال العواطف، يجذب انتباه الإنسان دائمًا بسبب سحره.يرتبط اللون ارتباطًا وثيقًا بالجوانب النفسية وأذواق واهتمامات الناس. لذلك، في ارتداء الملابس والديكور وأي عمل تلوين، نرى تنوعًا غير محدود من حيث الألوان. ويعتقد أن اللون هو العنصر الأكثر أهمية في ظهور الابتكار الفني. يعتقد معظم الفنانين والكتاب العظماء في العالم اليوم أن اللون هو الانعكاس الأكثر أهمية للابتكار الفني.الشعر هو اختيار الكلمات، أو التلوين بالكلمات. لا يمكن أن يكون اختيار الألوان غير فعال في فن الشاعر؛ إن الاختيار الواعي أو غير الواعي لكل لون يجب أن يوجه سلوك الشاعر في الطبقات الدنيا من نظرته للعالم.

وفي هذه الدراسة حاولنا التعريف علمياً بهاشم سراج في كتابه من خلال الألفاظ الواردة في النص وبعض صفاته السلوكية.

الكلمات المفتاحية: اللون، الشعر، علم نفس اللون، معاني اللون، هاشم سراج.

Colors of Life: A Journey through the Types of Colors in Hashim Saraj's Book of Poetry Shabangi Shini Zhmarakan

Abstract

Color, as the most prominent element in the field of emotions, has always attracted human attention because of its magic. Color is closely related to the psychological aspects, tastes and interests of people. Therefore, in wearing clothes, decor and any act of coloring, we see an unlimited diversity in terms of color. Color is believed to be the most important element in the emergence of artistic innovation. Today, most of the world's great artists and writers believe that color is the most important reflection of artistic innovation. Poetry is the choice of words, or coloring by words. The choice of colors cannot be ineffective in the poet's art; The conscious or unconscious choice of each color must guide the poet's behavior and in the lower layers of his worldview. In this study, we have tried to introduce Hashim Saraj in his book based on the words in the text and some of his behavioral characteristics.

Key Words: Color, Poetry, Psychology of Color, Meanings of Color, Hashim Saraj.

گۆڤاری ئەکادیمیای کوردی | ژمارە ٦٣ – ٢٠٢٥ | ISSN: 2520-4106

کۆتایی هێز لەنێوان هزری ئیبن خەلدوون و مەکیاڤیللیدا

توێژینەوەیەکە لە بواری فەلسەفەی مێژوودا

سامان عوسمان عالی
زانکۆی سۆران/ فاکەڵتیی ئاداب
Saman.alee@soran.edu.iq

فەرهەنگ نووری مەحموود
زانکۆی سۆران/ فاکەڵتیی ئاداب
farhang.mahmood@soran.edu.iq

سەهەند عەبدولستار موستەفا
زانکۆی سۆران/ فاکەڵتیی ئاداب
sahand.mustafa@soran.edu.iq

پوختە:

کۆتایی هێز وەک بابەتێکی زیندوو لای فەیلەسووفانی ئەم بوارە لەنێوان شارستانییەتە جیاوازەکاندا گرنگی پێ دراوە، چونکە بابەتێکی فەلسەفەی مێژووە، ئەمەش لە بیری قووڵ و تێڕامانی مێژوویی و لەسەر بنەمای گەشەی ئەزموونی و ئەقڵی مرۆڤ گەشەی کردووە. ئیبن خەلدوون و مەکیاڤیللی، دوو هزرمەندی قۆناغی کۆتایی سەدەکانی ناوەڕاست و سەرەتای سەردەمی نوێن و بۆچوونەکانیان جێگەی تێڕامانن دەربارەی زانستی مێژوو و ئەو پرسانەی تایبەتن بەهێز و کۆتاییەکەی و لێکەوتەکانی، ئێمەش ئەم دیاردەیەمان شی کردووەتەوە.

توێژینەوەکە لەسەر بنەمایەکی زانستییانەی میتۆدی فەلسەفەی مێژوو بە شیکردنەوەی هێز دەست پێ دەکات، لە ڕوانگەی هەردوو هزرمەند (ئیبن خەلدوون و مەکیاڤیللی) لە پێوەندیی نێوان هێز و مێژوودا قووڵ دەبێتەوە. تێڕوانینەکان دەخاتە بەر لێکۆڵینەوە، ڕێبازی شیکردنەوەی پێشهاتە مێژووییەکان لەنێوان هەردوو هزرمەند وەک میتۆد سوودیان لێ وەرگرتووە، ئینجا تیشک دەخرێتە سەر کاریگەری و لێکەوتەی هێز لە ڕوانگەی هەردوو هزرمەند، کە وەک سووڕێکی زیندووی سروشتی لەبارەی هێز و کۆتاییەکەی چوارچێوەیان بۆ کێشاوە، گرنگیی تێگەیشتن و ئاگاییپەیداکردن دەربارەی کۆتایی هێز، کاریگەری و لێکەوتە و تێگەیشتن لە پێشهاتەکانی ئەم باردودۆخە.

وەرگرتن: ٢٠٢٥/٣/١٤
پەسەندکردن: ٢٠٢٥/٥/٧
بڵاوکردنەوە: ٢٠٢٥/٥/٢٧

کلیلەوشە:

ئیبن خەلدوون، مەکیاڤیللی، مێژوو، کۆتایی هێز، بنیاتنان.

▪ گۆڤاری ئەکادیمیای کوردی، گۆڤارێکی زانستیی وەرزییە، لەلایەن ئەکادیمیای کوردییەوە دەردەکرێت و بایەخ بە لێکۆڵینەوەی کوردناسی لە بوارەکانی زمان، ئەدەب، دیرۆک، جوگرافیا و کولتووریی کوردی دەدات. گۆڤارەکە لێکۆڵینەوەکان بە زمانەکانی کوردی، عەرەبی و ئینگلیزی بڵاو دەکاتەوە و یەکەم ژمارەی لە ساڵی ٢٠٠٢دا بڵاو بووەتەوە. ئەم گۆڤارە لەلایەن وەزارەتی خوێندنی باڵا و توێژینەوەی زانستیی حکوومەتی هەرێمی کوردستانەوە، بۆ بەرزکردنەوەی پلەی زانستی باوەڕپێکراوە.

پێشەکی

کۆتایی هێز یەکێکە لەو بابەتانەی کە بووەتە جێی سەرنج و تێڕامان لەناو هزرمەندان و فەیلەسووفانی بواری زانستی مێژوو، بە درێژایی سەردەمەکان مرۆڤ بەدوای ئەنجامی کۆتایی بابەتەکاندا وێڵ بووە، هەوڵی بیۆچانی لە پێناو حیکمەت و کاریگەریی کۆتایی هەر هاوکێشەیەک خستووەتەگەڕ، یەکێکیش لەبابەتە زیندووەکان لای ئیبن خەلدوون وەک هزرمەندێکی ئیسلامی و کۆتایی سەدەکانی ناوەڕاست و تێگەیشتنەکانی جێی سەرنج و تێڕامان بوون، بە هەمان شێوە مەکیاڤیللی بیرمەندێکی گەورەی سەردەمی ڕێنسانس و سەرەتای سەردەمی نوێیە، لێکدانەوەی بۆ هێز و کۆتاییەکەی پڕاوپڕ لە تێگەیشتنی نوێ و سەردەمبڕ و زیندووە، ئەوەش بووەتە جێگەی بایەخی توێژینەوەکەمان.

گرنگیی توێژینەوە: گرنگیەکەی لەوەدا خۆی دەبینێتەوە چوارچێوەکەی سوودوەرگرتنە لەهزری هەردووک هزرمەند لە ڕێگەی پەرتووکی (موقەدیمە- ئیبن خەلدوون) و (میر- مەکیاڤیللی) تێگەیشتنەکانی ئەوان دەربارەی مێژوو و هێز و کۆتاییەکەی، شرۆڤە و بەراورد کراون، چونکە وەک چۆن مێژوو و هێز، دوانەیەکی ئاوێتەبووی دانەبڕاون، بە هەمان شێوە تێگەیشتنی ئەم دوو هزرمەندە لێکنزیک و جێگەی سەرنجە. ڕەنگبێ هیچ هزرمەندێکی ئیسلام، هاوشێوەی ئیبن خەلدوون بە زمانێکی جیهانی تێگەیشتنەکانی نەخسبێتە ڕوو، کە سەردەم و کولتوور و شارستانییەتەکان نەبوون بە بەربەست. بە هەمان شێوەش مەکیاڤیللی نووسینەکانی لەم پەرتووکە بە زمانێک دارشتووە، کولتوور و شارستانییەتەکانی تێ پەڕاندووە، ڕەنگبێ نزیکترین هزرمەند بێ لەگەڵ ئیبن خەلدوون، لەمەڕ ورد و درشتی بابەتەکانی کۆتایی هێز تێگەیشتنەکانی خۆیان خستووە تەڕوو.

ڕێبازی توێژینەوە: لەم توێژینەوەیەدا بە پێڕەوکردنی ڕێبازی لێکۆڵینەوەی مێژوویی و تیۆریی بەراوردکاری، تیشک خراوەتە سەر ڕوانگە و بۆچوونەکانیان سەبارەت بە نەمانی هێز و لێکەوتەکانی.

ئامانجی توێژینەوە: تێگەیشتنێکی بابەتییە لەسەر میتۆدی هەردوو هزرمەند لەبارەی چۆنیەتیی کۆتایی هێز، ئەم ئامانجەش ئامانجێکی تر دەخاتە پێش چاو، ئەویش تێگەیشتنە لە هەمبەر دەسپێکی لاوازی و کۆتایی ڕژێم و دەسەڵاتدارەکان بە درێژایی مێژوو، تا وەک و ڕۆژگاری ئەمڕۆمان، چونکە بەپێی بەدواداچوونی توێژەران، تاوەکوو ئێستا هیچ لێکۆڵینەوەیەکی زانستی بەتایبەت نەپەرژاوەتە سەر ئەم بابەتە.

پرسیاری توێژینەوە: لەم توێژینەوەیەدا توێژەران هەوڵیانداوە وەڵامی چەند پرسیارێکی بابەتی بدەنەوە، لەوانەش بۆچی هەردوو هزرڤان بەر لەبنیادنانی هێز سەرنجەکانیان لەسەر کۆتایی هێز قووڵ دەکەنەوە؟ ئایا هەموو هێزێک دەتوان ببێتە ناوەندی دەسەڵات گەر کۆتایی نەیەت؟ بۆچی هێزەکان تا ڕادەیەک شێوەیەکی هاوشێوەیان هەیە لە ڕوانگەی هەردووک هزرمەندەوە؟

پێکهاتەی توێژینەوە: لە دەروازە و چوار باس پێک هاتووە. لە دەروازەدا (چەمک و زاراوەی هێز) بە پوختی ئاماژەی بۆ کراوە، باسی یەکەم (هێز و مێژوو لە هزری ئیبن خەلدوون و مەکیاڤیللی)مان خستووەتە ژێر نەشتەریی لێکۆڵینەوە و شرۆڤەکردن، هەرچی باسی دووەمە (کۆتایی هێز لە ڕوانگەی ئیبن خەلدوون) باس کراوە، بەپێی ڕوانگە و بۆچوونەکانی هزرمەندی ئیسلامی ئیبن خەلدوون، ئەوەی تایبەتیشە بە باسی سێیەم (کۆتایی هێز لە تێگەیشتنی مەکیاڤیللی)خراوەتەڕوو، باسی چوارەم و کۆتاییش بە

ناونیشانی(لێکەوتەکانی نەمانی هێز لەڕوانگەی ئیبن خەلدوون و مەکیاڤیللی) شرۆڤە کراوە.

بۆئەنجامدانی ئەم توێژینەوەیەش پەرتوکی (مقدمە- ئیبن خەلدوون ، میر-مەکیاڤیللی) وەک دوو سەرچاوەی بنچینەیی پشتیان پێ بەستراوە و کەرەستەی سەرەکی بوون لە نووسینەوەی توێژینەوەکە، لەگەڵ بەکارهێنانی کۆمەڵێک سەرچاوەی تر. لە کۆتاییشدا گرنگترین ئەو بەرئەنجامانە خراونەتە ڕوو کە توێژەران پێی گەیشتوون.

دەروازە: زاراوە و چەمکی هێز

هێز لە ڕووی زاراوە و چەمکەوە بە چەندان شێواز و چەمکی جیاواز ئاماژەی بۆ کراوە، لە کتێبە پیرۆزەکاندا، بۆ نموونە وشەی (القوة) لە قورئاندا بیست و شەش جار بەکار هاتووە، بەڵام چەندان وشەی دیکەش هەن کە هەر بەمانای (القوة) هاتوون[١] هەروەها لە پەرتووکی پیرۆزیشدا (ئینجیل) ٣٩ جار باس کراوە.[٢] لە تەوراتیشدا جێی بایەخی زۆر بووە، بە تایبەتی لە سفر التكوين (القاهيرة: ١٩٧٦، ٢٢-٣٢) ئەوەی تایبەتیشە بە زمانی عەرەبی لەلای فیروزأبادی (القوة)بەم شێویە پێناسەی بۆ کراوە: "هێز لە بەرانبەر لاوازی- القوة، ضد الضعف" (آبادی، ٢٠٠٨: ١١٨٣).

لە ڕووی زاراوەوە، لە زمانی کوردی وەک لە فەرهەنگی خاڵدا هاتووە، هێز بە مانای توانایی دێت. (خاڵ، ٢٠٠٥: ٥٢٤)، بەڵام لە هەنبانەبۆرینەدا مانای وزە، تاقەت، قەوەت دەدات (شرفكندى،١٣٦٩: ١٠١٦) وشەی هێز، سەرەتا بۆ ئەو هۆکارە بەکار هاتووە کە بوونەوەر توانای ئەنجامدانی کردارە سەختەکانی هەیە، دواتر گواستراوەتەوە بۆ پرەنسیپی خۆی کە دەسەڵاتە (الجرجاني، ١٩٨٥: ١٨٨)، ئەم چەمکە بنەڕەتی تیۆریی سیاسیی نوێیە، بە بڕوای بەشێک لە توێژەران، هێزبەدەستهێنان و پاراستنی دەسەڵاتی سیاسییە، زۆرێک لە زاناکانیان پێوەندیی دەسەڵات بە جەوهەری سیاسەت دەزانن و بۆچوونیان وایە ئەوەی پێوەندییە سیاسییەکانی خەڵک لە پێوەندییەکانی دیکەیان جیا دەکاتەوە هێزە. (عالم،١٣٩١: ٨٨) لەلای ابن منظوریش سێ چەمک لەخۆ دەگرێت، یەکەم هێزی ڕەهای خودا، دووەم هێزی مرۆڤ کە ئەویش دابەشی سەر سێ جۆر دەبێت، ئەوانیش جەستەیی و ناوەکی و بینینە. هەرچی هێزی سێیەمیشە بەمانای سەپاندن دێت(ابن منظور،بدون سنە: ٣٧٨٨-٣٧٩٠) لەڕوانگەی الراغب الأصفهاني، زاراوەی(القوة- هێز) بەمانای توانایی دێت (الأصفهاني، ٢٠٠٤: ٤٦٧-٤٦٨) بەگشتی هێز بە واتای وزەیەکی جووڵاو یان شیانی جووڵاندنی هەبێت دێت. (ابن عاشور، ٢٠٠٠، ج١٠: ٤٤؛ التهانوي، ١٩٩٦، ج٢ :١٣٢٥) لە زمانی ئینگلیزیشدا وشەی (power) لە بەرانبەر چەمکی هێز بەکار دێت. (٣-٥، ٢٠١٩: Luma Fayez Alsalah).

لە زانستە کۆمەڵایەتییەکاندا، هێز بە واتای توانای تاکەکان یان گرووپەکان بۆ گەیشتن بە ئامانجەکان یان پێشخستنی بەرژەوەندییەکانیان لە ڕێگەی ناچارکردنی ئەندامانی تری کۆمەڵگە، دەسەڵات سوودێکی کۆمەڵایەتییە کە لە چینایەتیدا لەبەر چاو دەگیرێت، زۆرێک لە ململانێکان لە کۆمەڵگەدا ململانێی دەسەڵاتن، چونکە ئاستی توانای مرۆڤ بۆ گەیشتن بە دەسەڵات کاریگەری لەسەر ئەوە هەیە کە تا چەند دەتوانێت خواستەکانی لەسەر بەرژەوەندیی ئەوانی تر جێبەجێ بکات. (عمر، ٢٠١٣: ٥١). دەسەڵات بە سادەیی، توانای هەیە کاریگەری لەسەر کەسانی دیکە بکات و ملکەچی خواستی هێزی چالاکیان بکات، بۆیە ئەوانەی لە هەر بارودۆخێکی کۆمەڵایەتی، سیاسی، ئابووری یان کولتووریدا بەهێزن، ئەو کەسانەن کە ویست و ئیرادەی خۆیان دەسەپێنن و شتەکان بەو شێوەیە جێبەجێ دەکەن کە خۆیان دەیبینن،

بەگوێرەی بەرژەوەندییەکانی خۆیان. (الشمري، ٢٠١١: ٢٠) نیتچە پێی وایە، غەریزە سەرچاوەی هێزی مرۆڤە (ایوب واوجا،الجزيرة، ٢٠١٩: ٤، ٢٣). بە بڕوای کارل دۆیچ، هێز بریتییە لە توانای سەرکەوتن لە ململانێکان و تێپەڕاندنی ئاستەنگەکان، هەروەها دەیڤید سینگەر پێی وایە هێز پێویستی بە کاریگەری هەیە. لە ڕوانگەی ئەوەوە دوو تەکنیکی هەڕەشەی سزا و بەڵێندان لە گرنگترین تەکنیکەکانی دەسەڵاتن. ڕوسیل بە جۆرێک توانا پێناسە دەکات کە توانای دروستکردنی کاریگەرییە خوازراوەکانی هەیە. مۆرگانتا لە پێناسەی دەسەڵاتدا باس لە پێوەندیی دەروونیی نێوان ئەو یەکانەی دەسەڵات دەکەن و ئەم پێوەندییە سێ سەرچاوەی قازانجی هەیە، ترس لە زیان و هەستکردن بە سەربەخۆیی، لە ڕێگەی هەڕەشە، ڕاکێشان یان کاریزما جێبەجێ دەکرێن. (مقتدايی، بێ ساڵی چاپ: ١٣٦).

باسی یەکەم: هێز و مێژوو لە هزری ئیبن خەلدوون و مەکیاڤیللی

هێز و مێژوو پێوەندییەکی ڕاستەوخۆ و توندوتۆڵیان بەیەکەوە هەیە، کەم بابەت هەن بەقەد ئەم دوو چەمکە پێوەندیی ڕاستەخۆیان هەبێت، چونکە لەگەڵ گەشەی هێز، ڕاستەوخۆ تۆمارە مێژووییەکان گەشە دەکەن. تێڕوانینی مەکیاڤیللی بۆ ئەم بابەتە ئاشکرایە، تەنانەت قووڵتریش بابەتەکە دەخاتە بەر باس و لەو باوەڕەدایە دەسپێکی بوونی هێز، هەمان ئەو دەسپێکەیە کە مێژوو لەدایک دەبێت. (مەکیاڤیللی، ٢٠١٩: ٥٦-٥٧؛ أحمد، ١٩٧٩: ١٩) بۆ ئەم بابەتەش شایەتێک کە هەر لەناو خودی مێژووەوە سەرچاوە دەگرێت و کۆی جەوهەری پرۆسەی لەدایکبوونی مێژوو دەخاتە بەر چاو، دەیسەلمێنت لەدایکبوونی مێژوو بەبێ بوونی هێز، لەدایکبوونێکی گریمانەیی و ناتەواوە، ئەوەی مێژوو دەگەیێنێتە ئاستی زانستەکانی تر ئەوەیە، بناغەکەی لەسەر هێز جێگیر دەبێت. (الجبوري، ٢٠١٤: ٥٦-٦٠؛ سعيد، دهمي، ٢٠٢٣، ٢٠).

مێژوو پێناسەی ئاڕاستەکانی هێز دەکات، ئینجا ئەو پێناسانە هەمان ئەو تێڕوانینەیە کە مێژوو خۆی پێ دەوڵەمەند دەکات، چونکە مێژوو تەنیا لەم بارودۆخەدا دەبێتە هۆیەک بۆ بەشێکی کاریگەر لەسەر هێز ئەویش پاڵنەرەکانن، لێرەوە خودی هێز خۆی لەو پاڵنەرە مرۆییانە دەبینێتەوە کە ئیبن خەلدوون بە دەسپێکی کۆبوونەوە یان هەڵوەشانەوەی هێز لەناو مرۆڤەکاندا خستوویەتییە ڕوو، بە جۆرێک بوونی خۆی لە بوونی پێویستییە پاڵنەرەکانی وەک (یەکەی سیاسی، ئاسایشی خۆراک، ئاسایشی پاراستن، هتد...) خستووەتە ناو نەخشەی گەشەی مێژوو، چونکە بەشێکی گەورەی تۆمارە مێژووییەکان شایەتی ئەو بارودۆخانەن کە پاڵنەرەکان بوونەتە هۆی بە کەماڵگەیشتنی هێز و هەڵوەشانەوەی، بۆیە ئیبن خەلدوون مێژووی وەکوو پرۆسەیەکی زانستی وێنا کردووە، لەمەڕ ئەو گۆڕانکارییانەی لە کرۆکی پرسەکانی دەوروبەری مرۆڤ و ئەوانەشی کارتێکەرن لەسەری، خۆی نمایش دەکات، ئەو ئاڕاستەیەش دیاری دەکات پاڵ بە مرۆڤ و بیرکردنەوەکانییەوە دەنێت. (ئیبن خەلدوون، ٢٠١٦: ب١، ١٧٩؛ مەلاح، ٢٠١١: ١٢٧-١٢٩ Leonid E. Grinin, Dmitri D. ٢٠١٠: p: ١٨٨-١٨٩) ئەو تێڕوانینەی دەکرێ پرسێکی ماددی بێت لەناو کرۆکی پرسە ڕۆحییەکان و مانەوەی بنەڕەتیبوون، مێژوو بەهۆی ئەوەی زیاتر تێکەڵەی پرسی سیاسی کراوە، ئەوندە لەسەر بابەتی پاڵنەرەکانی هێز قووڵ نەبووەتەوە، ئەوەش بێبایەخیی پاڵنەرەکانی هێز و پێوەندیی ڕاستەخۆیان لەگەڵ مێژوو نییە، بەڵکوو کاریگەریی پرس و بەرژەوەندیی سیاسی و لایەنگریی ئەوانەی مێژوویان نووسیوەتەوە، وای کردووە کەمتر ئەم باسانە بخرێنە ڕوو، ئەگەرنا پاڵنەرەکان ئەوندە

کاریگەرییان بەسەر مێژوو و ئاڕاستەبوونی هێزەوە هەیە، تۆمارەکانی مێژووی وەکوو زانست کردووەتە خاوەن بایەخ و جێی لێکدانەوە، چونکە لەمەڕ ئەو پرسانەی مرۆڤ توانای چارەکردنی هەبووە، ئەسپی خۆی تاو داوە و لێی قووڵ بووەتەوە. (نوارای ، اندریة، بون، فردریک، اخرون، ١٩٨٨: ١٩-٢٠؛ مەلاح، ٢٠١١ : ١٢١-١٢٢) بەشێکی زۆری ڕووداو و پێشهاتە گرنگ و گەورەکانی مێژووی مرۆڤایەتی، ئەوە پشتڕاست دەکەنەوە، کە ئیبن خەلدوون شیکردنەوەی بۆ کردووە، ئەو ڕووداوانە پەیوەندیی نێوان هێز و پاڵنەرەکانی بە ڕاستەوخۆ لە هەموو سەردەمەکاندا نیشان دەدەن، ئەوەش بەهۆی ئەو کاریگەری و ئاڕاستە مرۆیی و پێویستییە ماددییانەی کە جڵەوی مێژووی کردووە، ئەمەش هاوڕاییەکی بۆ بیری ئیبن خەلدوون دروست کردووە. (ئیبن خەلدوون، ٢٠١٦: ب١، ٣٣٩-٣٤٠-٣٤٢-٣٤٣ ؛ دیورانت، ٢٠١١: ١٥).

لەناو مێژوو، کاتێک لەبارەی هێز و پاڵنەرەکانی گەڕان بکرێت، بابەتێک دێتە بەر باس کە دەرگەی گەنگەشەی زیاتر واڵا دەکات، ئەویش ناوەندی بنیادنانی هێزە، پێکهێنەرانی ئەم ناوەندەش گرووپە کۆمەڵایەتییەکانن. (جیهانبگلو، ٢٠٠١: ٦٤)، مەکیاڤیللی لەناو پێشهاتە مێژووییەکاندا، بە دوای ئەڵقەیەکی ونبووی ئەم پرسەدا دەگەڕێت و هەموو هەوڵێکی زەینیی خۆی دەخاتە گەڕ، لەو باوەڕەدایە مێژوو خاوەن حیکمەتێکە دەتوانێت ئەو ئەڵقە ونبووە بدۆزێتەوە بۆ تەواوکردن و دەستکەوتنی وەڵامێک، لەبەر ئەوەی مێژوو بەرهەمی ئەقڵ و ئەزموونی ڕابردووی مرۆڤەکانە و بابەتێکی پڕ ئاڕاستەی زانستییە، بۆیە شیکردنەوە بۆ پرۆسەی هێز لەسەر بنیاتی ڕووداوە مێژووییەکان دەکات، ئەوەش پرسێکی بەردەوام جێگەی تێڕامانە. (مەکیاڤیللی، ٢٠١٩: ٥٢-٥٣، ١١٧ ؛ storig,Hans Joachim kleine Weltgeschicte der philosophie.stuttgart, ١٩٦١ .p.٣٣٤ ، سارتەر، ٢٠٠٤: ٩-١٠) ئەو پرسەی مەکیاڤیللی بەدوایدا وێڵە، بوونی ناوەندی هێزە، ئەو ناوەندەی کە مێژوو دەگەیەنێتە ئاستی بوونێکی نوێ، بۆیە هەوڵ و ئامانجەکانی مەکیاڤیللی دەیەوێت ئەوە بسەلمێنێت کە هێز کاتێک پێکهێنەرەکان بنیادی دەنێن، واتای بوونی هێزە، بەڵام کاتێک دەبێتە هێزێکی فرەوانخواز بەردەوام دەبێت لە پاراستن و مانەوەی خۆی واتای بوونی مێژووە. (مەکیاڤیللی، ٢٠١٩: ١١٤-١١٧). ئەوەی مەکیاڤیللی بە گرنگترین پایەکانی دەزانێت بۆ بوونی مێژوو هەم کاریگەری لەسەر پاڵنەرەکانی و هەمیش بۆ مانەوە و بەردەوامی، بریتیە لە کۆکەرەوەی گرووپە کۆمەڵایەتییەکانی هێز. (مەکیاڤیللی، ٢٠١٩: ٨٨-٨٩ ، ١٢٨-١٢٩). ئارەزووی بوونی هێز و دروستکردنی ناوەندی سیاسی، ئارەزوویەکی هاوبەشی مرۆڤەکانە. (مەکاڤیللی، ٢٠١٩: ٣٨) بەڵام جارێکی تر مەکیاڤیللی دەرگەیەکی دیکەی گەنگەشە واڵا دەکات، ئەویش بوونی دۆخێکە توانا و شانسێکی باشە بۆ کۆکەرەوەی هێزەکان. (مەکیاڤیللی،٢٠١٩: ٣٠) کاتێک ناوەندێک بوونی هەبێت، ڕاستەخۆ بەڵگەیە لەسەر بوونی خاوەن هێزێک، هەبوونی ئەو خاوەنەش لە بنەڕەتدا دەگەڕێتەوە بۆ بوونی سەرچاوەی هێزی ژێر دەستەکانی. (مەکیاڤیللی، ٢٠١٩ :١٤٢) مانەوەی ئەو یەکە سیاسییە پەیوەستە بە کار و کردەوەی ئەوەی خاوەنداریەتی لێ دەکات. (جهانبگلو، ٢٠٠١: ٦٤).

مێژوو جارێکی دیکە ئەوە دەخاتە بەر چاو، کە ڕووداو و پێشهاتە پێشینەکان و چۆنیەتیی ڕوودانیان لەژێر چ پاڵنەرێکدا بوون، هەموو ئەوەی نەخشەی بۆ دەکێشرێت پاڵنەرەکانی هێز هۆکاری سەرەکین، هەر ئەوەش وای کردووە مەکیاڤیللی بە ڕوونی لەناو مێژوو بۆ تەواوکردنی هاوکێشەی زانستی بگەڕێت و بگاتە ئەو باوەڕەی کە مێژوو دەتوانێت ئەوە بۆ

مرۆڤەکان یەکلا بکاتەوە بۆ ئەوەی کەڵک و سوودی لێ وەربگرن و بە ڕاشکاوانەش ئاماژە بەوە دەکات کە بەردەوامیی هێز پرۆسەیەکی مێژووییە، هەر ئەوەش بووە کە مەکیاڤیللی هەوڵی سەلماندنی داوە و گەیشتووەتە باوەڕەی ئەوەی مرۆڤەکان لەسەری دەژین و تەنانەت جیهانیش بریتییە لە هێز. (عبدول، ٢٠٠٨: ٣٩ ؛ مەکیاڤیللی، ٢٠١٩: ١٤٢). گۆڕنکارییش لە جیهاندا لەسەر ویستی هێز وەستاوە. (عبدول، ٢٠٠٨، ٤٠).

مێژوو بە درێژاییی زانیاری ناو تۆمارەکانی، جەختکردنەوە بووە لەوەی بوونێکە لە هێزەوە سەرچاوە دەگرێت، ئەویش لە کۆبوونەوەی گرووپە کۆمەڵایەتییەکان پێک دێت کە هۆیەکن بۆ دروستبوونی ناوەند، ئەم ناوەندەش لەسەر پایەیەک خۆی جێگیر کردووە، کە کۆکەرەوەی هێزەکانە، ئەمەش لە کاریگەریی پاڵنەرەکانی سەرچاوە دەگرێت، پاڵنەری هێزەکانیش شتێکی سروشتییە کە لەگەڵ دەسپێکی بوون، ئەم پاڵنەرە سروشتییانە لەدایک دەبن، بەو پێیەی بوون لە بنەڕەتدا ناکامڵ و ناتەواوە، بۆیە دەرگەکانی بەستنی کەموکورتی و پڕکردنەوەی ناتەواوییەکان وای کردوە، مێژوو ببێتە هۆیەک بۆ کۆکردنەوەی دوو بابەت کە بەدرێژاییی مێژوو خاوەن جەوهەری بنەڕەتیی گەشە بوون، ئەوانیش ئەزموون و ژیرین؛ هەمیشە ئەزموون ڕێگەی ڕاست و هەڵەی ڕابردوو لەمەڕ پڕکردنەوەی ناتەواوییەکان خستووەتە پێش چاو، هەرچی ژیرییە، بە بیرکردنەوەیەکی ڕەخنەییانە هەمیشە گۆشەی گۆڕانکاری داڕشتووە. (عبدولسلام، ٢٠٠٥: ٦٧؛ کاری، ئێج، ٢٠٠٥: ١٢١؛ کەمال، ٢٠٠٤: ٦٦،٥١-٦٧)، هەموو هزری مەکیاڤیللی بۆ هێز و مێژوو، لەم گۆشەنیگایەوە سەرچاوە دەگرێت، ئەویش بۆشایی و کەموکوڕیی ڕابردوو بە تەنیا ڕابردوویەکی ڕووت نییە، بەڵکوو گریمانە و گومان زۆر هەڵدەگرێت و ئەگەری دووبارەبوونەوەی هەیە، بۆیە مێژوو لەسەر بیری خاوەنهێز و کۆکەرەوەی گرووپە کۆمەڵایەتییەکان وەستاوە. (Holman Christopher, ٢٠١٨, p٧٥-٧٦-٧٧; , Bakare, K.A,٢٠٢٠,p:٤٩-٥٠ ; مەکیاڤیللی، ٢٠١٩: ١١٧) مێژووش ئەو هەل و هەڵە زۆرانەی تێدا تۆمار کراوە، بۆیە مەکیاڤیللییش سەلمێنراوەکەی لەسەر هەوڵ و هەڵە دووبارەبووەکان دادەڕێژێت. ڕووداو و هاوکێشەی مێژوویی دەکات بە بنەما. (مەکیاڤیللی، ٢٠١٩: ٥٢-٥٧) بەڵام مەکاڤیللی لە ڕوانگەی کۆکەرەوەی هێزەکان، شیکردنەوە بۆ بابەتی هێز و مێژوو دەکات، هەموو تێڕوانینەکانیشی لەم چوارچێوەیەدا دەخولێنەوە. (مەکیاڤیللی، ٢٠١٩: ٣٠-٣١ ، ١١٦-١١٧).

ئەم گۆشەنیگایە لەنێو هزری ئیبن خەلدوونیش دونیایەکی پڕ لەگەنگەشە و جێگەی تێڕامانە، بەوەی کە شیکردنەوە بۆ ڕووداوە مێژووییەکان دەکات، ئاماژە بۆ هەبوونی دەسەڵاتێکی خاوەن هەژموون و کیانێکی خاوەن شارستانی دەکات، بەڵام سەرنج دەخاتە سەر کۆمەڵە بەربەرییەکان کە دەسپێکی دروستبوونی دەمارگیرییە، بەوپەڕی هێزێکی سادە دەبنە هۆی هەڵوەشاندنەوە ئەم دەسەڵاتە. (ئیبن خەلدوون، ٢٠١٦:ب١، ٣٥٦-٣٥٧ ، ٣٦٦-٣٦٧) ژیانی کۆمەڵ پێوانەکەی هێزە، ئەو کۆمەڵانەش لە پێناو پاراستن و مانەوەی خۆیان بڕیاری لەدایکبوونی هێزێک دەدەن، ئەوانیش دەبن بە پشتوپەنای سەردارێک، پاڵنەرەکانی ئەم هاوکێشەیە دەبنە هۆی لەدایکبوونی هێزێکی یەکگری دەمارگیری. (ئیبن خەلدوون، ٢٠١٦:ب١، ٣٥٨ Shahidipak,MohammadRaza, ٢٠٢٢-p٢٥٧-٢٥٨ ;) لێرەدا پایەیەک لەدایک دەبێت کە سەرداریکردنی هێزە، ئەم پایەیە چارەنووسی ئەو کۆمەڵەیە دیاری دەکات، ئەویش سەرداریکردنە کە

بەبێ هێز بوونی نییە. (ئیبن خەلدوون، ٢٠١٦:ب١، ٣٦٧) ئیبن خەلدوون، ئەو گرووپە بەربەرییانە بە داینەمۆ و هێزی بزاوتنی سەرەکیی مانەوە و گەشەی شارستانییەت دەزانێ، ئەمە و جگە لەوەی کە پێی وایە ئاکاریش بە گوێرەی ژینگە دەگۆڕێت و بەم هۆیەوە پاڵنەرەکانیش پشت و فاکتەری تریش وەک و کارلێک بۆیان زیاد دەبێت، کە ڕەنگدانەوەی لەسەر پێکهێنەرانی یەکێتی و سەرداریی هێز دەبێت، ئەویش ژینگەیە. (Sulastri Neneng٢٠١٩:p ١٤٥-١٤٦-١٤٧) ئیبن خەلدوون جەختیش لەسەر ئەو دۆخەی پەرەوەردە دەکات کە هێز بیەوێت تێیدا پێ بگرێت و گەشە بکات و هەنگاو هەڵبگرێت، لەو باوەڕەدایە مرۆڤەکان دەبێ لەو ژینگە سروشتی و مێژووییە گوزەر بکەن تا بتوانن واقیعی گۆڕانیان لا پەسەند بێت، چونکە لە سەرووی ژینگە سروشتییەکە و مێژووییەکە، زۆر خاوەنداریی لەبیرکردنەوە و بیری گۆڕان دەکات، ئەوەش کاتێک گرووپێک بیەوێت سەرکردایەتیی هێز بکات. (ئیبن خەلدوون، ٢٠١٦:ب١، ٣٥٣-٣٦٦).

لە هزری ئیبن خەلدووندا، مێژوو و هێز دوانەیەکی لێک دانەبڕاوەن، بێهێز و پەرتەوازەکان ئەوانەن هەمیشە شوێنکەوتە و گوێڕایەڵی دەکەن، ئەوانەش بەشێکی پێویستییەکانی هێزن لەناو مێژوودا و ستراتیژی خۆیان لەسەر دادەڕێژێت، لەبەر ئەوەی هێز ناوەندی هەموو گۆڕانێکە، پاڵنەرەکان چەندە پاڵی پێوە بنێن، ئەوندە مەودای بەرکەوتەکانی لەسەر دەوروبەر هەست پێ دەکرێت، ئەم هەستپێکردنەش دوو بەرکەوتەی لێ دەکەوێتەوە، ئەوانیش ئەوانەن بەزوویی بەدەم ئەو گۆڕانەوە دەچن و توانای بەرەنگاربوونەوەیان نییە، دووەمیش ئەوانەن کە ویستی بەرپەچدانەوەی ئەو هێزەیان هەیە بۆ پاراستنی دەستکەوتەکانیان. زۆر جار ئەو بەرکەوتانەی هێز ڕووبەڕووی دۆخێکی مێژوویی دەبنەوە کە ناچارن لەڕووی گەشەی بنیاتنان و هۆشیارییەوە ئەوە پەسەند بکات، هێزی ژێردەستە لەم دووبابەتەی سەرەوە خاوەن هێزترە، چونکە هەمیشە هێز کاتێک ڕووبەڕووی مێژوو دەبێتەوە، قەبووڵی ئەوە دەکات، کە واقیعی مێژوویی و خەزێنەی مێژوو، زۆر زەنگینترە لە توانای هێز، چونکە مێژوو میراتی هێزگەلێکە لە دەسپێکی مێژوو تاوەکوو ئەو ساتەی هێز و مێژوو بەریەکەوتنیان هەیە درێژبۆتەوە. (ئیبن خەلدوون، ٢٠١٦:ب١، ٢، ١٠٢، ١١٧-١١٨، ١٢٧-١٢٨، ٣٨٣-٣٨٨). سروشتی هێز وایە، بە کاردانەوەکانی دەپێورێت و هەر خۆشی واتە بەرکەوتە، ئەم بەرکەوتانەش ئەو مێژووەی دروستی دەکات کە نیشانەی وێرانکاری بێ یاخود بناغەی ئاوەدانی و هێنانەکایەی سەردەمێکی نوێ، ئەوانەی گرووپی بچووک بچووکن، هەمیشە ئامانجی باڵای ئەوان یەک و نەگۆڕە ئەویش پاراستن و مانەوەی خۆیانە، ئەوەش دەرخەری کاریگەریی هێزە لەسەر ئاراستەی بیرکردنەوە و سروشتی ژیان. بە بڕوای ئیبن خەلدوون، ژیان لەسەر هێزی کێبەرکێ دامەزراوە، هەر کاتێک ئەو گیانە لەهەر کۆمەڵە و گرووپێک بەدی کرا، ئەوا بەهەرڤن بۆ دروستکردنی سەردەمێکی نوێ و گۆڕانی بارودۆخ، هەرکاتێکیش ئەو کێبەرکێیە لە هێز داماڵرا، هەرچەندە بنەماکانی مانەوەشی هەبێت و پایەکانی لەناو مێژوویەکی دێرینشدا ڕۆ چووبن، بەڵام بەرگەی ململانێ و هێزی کێبەرکێکاری بچووکی نوێ ناگرێ کە ئامانجی باڵا و یەکێتی و دەمارگیرییەتیی خۆی لەسەر ئامانجی گۆڕانی دۆخ دارشتبێت. (ئیبن خەلدوون،٢٠١٦: ب١، ١٨٨، ٣٥٦، ٣٧١، ٣٨٠-٣٨٧، ٤٠٠-٤٠٣، ٤١٣- ٤١٧،, ÖNDER ٢٠١٨: ٢٣٥-٢٣٦) .

هێز و مێژوو لای زۆرێک لە هزرڤانان جێگەی شرۆڤەی ڕۆژگاری خۆیان بووە، چەندان پرسی تایبەتیان لەمەڕ زیاتر ڕۆشنکردنی کاریگەری و

لێکەوتەی ئەم دوو بابەتە خستووەتە بەر باس، لەنێو ئەو هزرڤانانەش چ ئیبن خەلدوون و چ مەکیاڤیللی، وردبوونەوەی قووڵیان بۆ هەبوونی پێوەندیی نێوان ئەم دوو چەمکە گەنگەشە کردووە، چونکە مێژوو لە ڕوانگەی هەردوو هزرڤانەوە بریتی نییە لە ڕابردوویەکی بێ کاریگەر، بەڵکوو مێژوو درێژبوونەوەی کۆمەڵێک هەڵ و هەڵە و کاریگەریی ئەزموون و ڕۆچوونی ژیری و ڕێچکەشکاندنی نوێ بووە بۆ قۆناغەکانی میراتی باوباپیرانی ئادەمیزاد کە لێراکردن و بێبەریبوون لێی شتێکی حەتمییە، ئەوەشی لە تێڕوانینی ئەم دوو نووسەرە جێگەی سەرنجە، ئامادەکردنی بێشکەیەکی نوێ بۆ دوو زانست کە دەتوانرێ بێ چەند و چۆن لەسەر یاساکانیان یاسای گۆڕان دابڕێژرێت کە مەکیاڤیللی زیاتر لە گۆشەنیگایەکی سیاسییانە دەڕوانێتە مێژوو، ئەم ڕوانینەی لەدایکبوونی سیاسەتی ڕیالیزم و گۆڕانە لە سیستەمی بیرکردنەوە لە هەمبەر بێبایەخیی ڕووداوە مێژووییەکان و لێکەوتە سیاسییەکان کە دەبێتە هەوێنی هۆشیاریی مەزن لەلایەن ئەوانەی سەرکردایەتیی کۆمەڵگە دەکەن. (مەکیاڤیللی، ٢٠١٩: ٥٦-٥٧، ١١٧، ١٦٤-١٦٧، ١٧٧-١٧٨؛ Haikal, Mujahid ٢٠٢٠:p ٩٦-٩٧-٩٨-٩٩) ئینجا ئەو هێزەی لەم بیرکردنەوانەی مەکیاڤیللی دەستیان کەوت، لەسەر خۆیان لە چۆنیەتیی سەکردایەتیکردنی کۆمەڵەکەیان وەستا، چونکە مەکیاڤیللی بەرپرسی بەکارهێنانی هێز نییە، بەڵکوو تەنیا دەرخەری هێزێکی شاراوەیە لە هەناوی مێژوودا، کە ئامانجی ئەو نەهێشتنی گرووپی بەرژوەندیخواز و بەربەست دروستکەربوون لەبەردەم یەکێتیبوونی هێزدا. (مەکیاڤیللی، ٢٠١٩: ١٧٢-١٧٤! Holman, Christopher, ٢٠١٨، ٨٣-٨٤, ٩٣-٩٤) هەموو ئەوانەی مەکیاڤیللی هزری خۆی لەسەر داڕشتبوو، ئیبن خەلدوون پەی پێ بردبوو، بەڵام ئیبن خەلدوون ویستێکی باڵاتری لە هەناوی مێژوودا هەست پێ کردووە، کە پێی وا بوو ئەو یاسا جێگیرانەی مێژووی بردووەتە ئاست زانستەکانی تر لەسەر ئەوە وەستاوە، کێن ئەوانەی دەیانەوێت مێژوو دروست بکەن، تا چەندە لە یاساکانی مێژوو شارەزان، چونکە لەناو هەناوی مێژوو جیهانێکی نێهنی هەیە، دەرگەی گۆڕانکاری هەر لەوێوە دەست پێ دەکات، تەنانەت زانستێکی نوێش لە تێگەیشتنە مێژووییەکانی ئیبن خەلدوون لەدایک دەبێت ئەویش زۆر لەو هێزە گشتگیرترە کە مەکیاڤیللی لە خاوەنی دەسەڵات گرێی دەدات، ئەو پێی وایە دەمارگیریی کۆمەڵ هۆی گۆڕانە و کۆمەڵگە خاوەن بڕیاری کۆتایی دروستکردنی هێز و لەدایکبوونی مێژووە. (ئیبن خەلدوون، ٢٠١٦:ب١، ٣٥٩-٣٦٠، ٣٦٥-٣٦٦).

ئەو تێگەیشتنە بۆ هێز و جیاوازیی نێوان ئیبن خەلدوون و مەکیاڤیللی لە گرنگیی پێوەندیی نێوان هێز و مێژوو و ئاوێتەبوونی نێوان ئەم دووبابەتە کەم ناکات، بەڵکوو گرنگی و بایەخی هەردوو بابەت قووڵی و کاریگەری لەسەر گۆڕانکارییەکانی ژیاری مێژووی مرۆڤایەتی دەردەخات، بەتایبەتیش کە دەسپێکی هەموو بوونێک لەلای ئیبن خەلدوون هێزە، بەڵام تێگەیشتن بۆی لە ڕوانگەی ئیبن خەلدوونەوە فرەوانتر و قووڵترە، چونکە هەموو یاسا سروشتی و مرۆییەکان تەنانەت یەک بەیەکەی پاڵنەرەکانی هێزیش خاوەن کاریگەریی خۆیانن لە گۆڕانی هاوکێشەی کۆمەڵ. (ئیبن خەلدوون، ٢٠١٦:ب١، ٣٥٢-٣٨٥) جیاوازیی ئەوان جیاوازییەکە، بە ڕوونی لە بابەتی کۆتاییهاتنی هێزیش بەدیار دەکەوێت، دەکرێ جیاوازیی نێوانیان لە پەرۆشیی هزری ئەوان بۆ کۆتاییی هێز سەرچاوەی گرتبێت، چونکە هەردووکیان بڕوایان وا بووە، هێز بۆ خۆی کامڵ نییە، بەڵکوو هەوڵ و تێکۆشانی پێکهێنەرانی وای کردووە بەردەوام بێت، ئەم ترسە ڕەنگە زۆر کاری کردبێتە سەر بۆچوونیان، تەنانەت تا ڕادەیەک نەمانی

هێز بە مەحاڵ بزانێت ئەوی تریش مانەوەی بە حەتمی پێناسە بکات.

باسی دووەم: جیاوازی کۆتای هێز لە دیدگای ئیبن خەلدوون:

شتێکی سروشتی و سەروی دەسەلاتی مرۆڤە کە خاڵێک دەبێتە دەسپێکی کۆتاییهاتنی هەر پرۆسەیەک کە لە بنەڕەتدا دەسپێکی هەبووە. ئیبن خەلدوون یەکێکە لەو بیرمەندانەی بە ڕاشکاوی پەی بەو خاڵە بردووە و لێی ڕاینەکردووە، بەڵکوو هەوڵی داوە لێکدانەوەی زانستی بۆ ئەم پرسە بکات. بە گوێرەی لێتێگەیشتن و بارودۆخ و ژینگەی کۆمەڵایەتی کە خۆی تیایدا ژیاوە و زانیاری لەربارەیەوە هەبووە، ئەم لێکدانەوە زانستییانەشی کە ئەنجامی داوە، لەسەر هەست و سۆز خۆیان جێگیر نەکردوە، بەڵکوو کۆمەڵێک یاساگەلی لەناو زانستی مێژوو و زانستی سروشتی تێکەڵ کردووە و یاسا و لێکدانەوەی نوێی خستووەتە پێشچاو، ئەوەش بووەتە هۆی ئەوەی هاوشێوەی لەدایکبوونی هێز، کۆتاییەکەشی شیکردنەوە هەڵبگرێت. (ئیبن خەلدوون، ٢٠١٦: ب١، ٣٣٩-٣٤٠، ٣٤٤-٣٤٥، ٣٥٧،٣٨٣-٤١٧) کۆتاییی هێز، پێوەندیی ڕاستەوخۆی هەیە لەگەڵ مێژوو، لە ڕوانگەی ئیبن خەلدوونەوە، مێژوو بەبێ هێز دەچێتە دۆخی متبوون و نەمانەوە، هەموو یاسا زانستییەکانی خۆشی لەدەست دەدات و وەک بابەتێکی دوور لە زانستی لە لایەن کۆمەڵێک کەس بۆ سوود و بەرژوەندیی خۆیان کەڵکی لێ وەردەگرن، کە ئیدی مرۆڤ ڕووداوەکانی وەکوو خۆی پێ ناگات و توانای شیکاریکردن و متمانەکردن بەرتەسک دەبێتەوە، بۆیە هیچ زانستێک بەقەد مێژوو زیانی لە کۆتاییهاتن و داڕووخانی هێز بەرناکەوێت. (ئیبن خەلدوون، ٢٠١٦:ب ب١ ١٢٧- ١٣٢ ؛ ئیبن خەلدوون، ٢٠١٦:ب٢ ، ٦٣-٦٤).

ئیبن خەلدوون هەموو هێزێک بە چوار قۆناغ دەپێوێت، هەموو قۆناغێکیش بە چل ساڵ پێوانە دەکات؛ قۆناغی چوارەم، قۆناغی کۆتایهاتنی هێزە. (ئیبن خەلدوون، ٢٠١٦: ب١، ٣٧٨-٣٨٠) دەسپێکی هێز، لە پێویستییەکانەوە سەرچاوە دەگرێت. (ئیبن خەلدوون، ٢٠١٦: ب١ ٣٤٤) بەڵام کۆتاییەکەی لە زێدەڕۆییەوەیە لەلایەن سەردارانی هێز کاتێک دوای چێژ و ویستە کەسییەکان دەکەون و وڵات بەرەو داڕووخان دەبەن. (ئیبن خەلدوون، ٢٠١٦: ب٢ ١٠٠-١٠١-١٠٢) لەم قۆناغەدا کێبەرکێ لەپێناو سەپاندنی هێز نییە، بەڵکوو بەکارهێنانی هێزە لەپێناو غەریزە کەسی و پرسە ئابوورییەکاندا. (ئیبن خەلدوون، ٢٠١٦: ب٢، ٩٧) ئەم کێبەرکێیە نغرۆبوونێکی گشتی و کۆمەڵ بە دوای خۆیدا دەهێنێت، کە هەموو تاکەکانی کۆمەڵگە لە دەمارگیری خاڵی دەکاتەوە، ئەوندەی حەزی جوانکاری و کێبەرکێی بەدەستهێنانی پرسە لاوەکییەکان دەبنە ئامانج، ئەوندە مانەوەی هێز و پاراستنی جێی بایەخ نییە. (ئیبن خەلدوون، ٢٠١٦: ب٢، ٩٣-٩٥). بە براوی ئیبن خەلدوون، هەرکاتێک ئەو دۆخە هاتە پێش، هیچ هێزێک ناتوانێت بەر بە ڕووخانی بگرێت، چونکە هێز ناواخنی خۆی لەدەست دەدات، ئەمەش سەردەکێشێت بۆ لەدەستدانی تەواوەتی، ئەو کێبەرکێ نائاکاریەش ڕاستەوخۆ گرنگترین پایەی ڕاگرتنی کۆمەڵگە دەکاتە قوربانی، ئەویش بریتییە لە نەمانی دادگەری، ئەمەش سەردەکێشێت بۆ چاوچنۆکی و تەماحکاری لەلایەن دەسەڵاتداران و هەوڵدان بۆ کۆکردنەوەی ماڵ و دەستبەسەرداگرتنی موڵک، ئەوەش وا لە هێز دەکات بەردەوام توانای ناوەکی خۆی لەدەست بدات، بە جۆرێک ناوەندی هێز ئامادەی داڕووخانی تێدا بەرهەڤ دەبێت. (ئیبن خەلدوون، ٢٠١٦:ب٢، ١٠٢-١٠٤).

ئەو حەتمییەتەی ئیبن خەلدوون وەکوو یاسایەکی نەگۆڕ بەسەر هێز و چارەنووسەکەیدا سەپاندوویەتی، وای کردووە مێژوو وەک زانستێک ببێت بە جێگەی بایەخ و لێکۆڵینەوە، هێزیش کاتێک تووشی داڕووخان دێت، ئەگەر جێگرەوەی هێزێکی خاوەن ئامانج بێت، بەهەمان شێوە شارستانییەتیش لەسەر هەمان گەشە و داهێنانی خۆی هەنگاو دەنێت. (ئیبن خەلدوون، ٢٠١٦: ب٢، ١٠٢) بەڵام کاتێک هێزێکی نوێ و بێ ئامانج و دوور لە گەشەی شارستانییەت بێت، ئەوا دەبن بە هۆکارێک کە وێرانکاریی زۆر بەسەر گەشەی شارستانییەتدا دێنێت، ئەگەر بگەڕێینەوە بۆ لاپەڕەکانی مێژوو، ئەو نموونانە زۆر بەرچاو دەکەون، بە جۆرێک بوونەتە هۆی وێرانکاری، گەر ئەم کردارانە کاریان نەکردایەتە سەر شارستانییەتی مرۆڤایەتی، ئەوا پێشکەوتنەکان و داهێنانەکان لە ئاستێکی باڵاتر گەشەیان دەکرد. (ئیبن خەلدوون، ٢٠١٦: ب٢، ٢٥-٢٦) ئەمەش وای لە ئیبن خەلدوون کردووە بەربەرە چۆڵنشینەکان بە گەورەترین مەترسی لەسەر هێز بزانێت، بەوپێیەی پێوەندییەکی پتەو لەنێوانیاندا هەیە، کاتێکیش دەیانەوێت کردارێک ئەنجام بدەن، هەنگاوەکانیان ئامانجدار نییە بەڵکوو زیاتر وێرانکاری و تاڵانکارییە، ئەو هێزانەش کە تاڵانکارن، بێ ئامانج و خاوەن گۆڕانکاری و ستراتیژی مێژوویی نین، ئەوەش دوا خاڵی ترسی ئیبن خەلدوونە لەسەر هێزی بنیاتنان وەکوو گەورەترین یەکەی بەرپرس لە گەشەی هێزی درێژبوویەوەی مێژووی مرۆڤایەتی دێتە ئەژمار. (ئیبن خەلدوون، ٢٠١٦: ب١، ٣٦٥-٣٦٦).

نەمانی هێز بەبڕوای ئیبن خەلدوون کاریگەری و لێکەوتەی زۆرخراپ بەدوای خۆیدا دەهێنێت، لەسەرووی هەموویان تاکێکی بێ دەسەڵات و ناجێگیر بەرهەم دەهێنێت و ئەو خاکەی هێز تێیدا نەشونمای کردبوو، دەبێتە مەیدانی وێرانکاری و تاڵان و کوشتوبڕ، ئەو یاساگەلەی سەپاندبووی بۆ جێگیری دادگەری، تاکەکانی هیچ بەهایەکی نامێنێ، حەزی کێبەرکێ و جێگیربوون لەو شوێنە لەناو دەچێت، خەڵکەکە چونکە پاراستنی خۆیان و ماڵ و سامانیان لە چاوی هێز دەبینی، ناچارن خۆیان پارێزگاری بکەن، ئەگەر هاتوو لە توانایاندا نەبوو، ئەوا هەوڵی ڕاکردن دەدەن لە پێناو مانەوەی خۆیاندا. (ئیبن خەلدوون، ٢٠١٦: ب١، ٣٥٦-٣٥٧-٣٥٨؛ ئیبن خەلدوون، ٢٠١٦:ب٢، ٢٦-٣٣-٣٤). دەتوانین تێبینی ئەوە بکەین، لە دونیای شیکاری بۆ کاریگەریی هێز، هەمیشە ئەوە بەرچاو دەکەوێت کە هێز بەر لە گرنگیی خۆی و لێکەوتەکانی، مەترسی ئەوەشی هەیە داڕووخانی بەقەد کاریگەری لەسەر گەشەی ئاڕاستەی دەوروبەر ئەوەندەش لە کاتی نەمانی مەترسی بێت لەسەر وێرانبوونی ناوەندی خۆی و دەوروبەر.

باسی سێیەم: جیاوازیی کۆتاییی هێز لە دیدگای مەکیاڤێللییەوە

هەر بوونێک کۆتایی هەیە، ئەمە فۆڕمێکی گشتییە بۆ تەواوی ئەو شتە سروشتی و مرۆییانەی لە جیهاندا دەوریان داوین، کۆتاییی ئەو بوونانەی دەوروبەرمان بۆ خۆیان پێناسەیەکی گرنگ و بەرچاوڕوونییەکی تەواو دەدات بەدەستەوە، ئەگەرچی مەکیاڤێللی یەکێکە لەو بیریارانەی لە هزرەکانیدا بە سەختی بۆ بنیادنانی هێز تێ دەکۆشا نەک وێرانکاری، ناوبراو ئامانجی ئەوە بوو حەتمییەت بۆ ئەم دۆخە دروست بکات، بەڵام لە تێگەیشتنەکانی ڕادەستی بارودۆخێک دەبێت کە هێز خاوەنی کۆتاییە و لەنێو مێژوودا گەڕانی وردی بۆ کۆتاییەکەی کردووە (مەکیاڤێللی،٢٠١٩: ٥٧-٥٨، ١٩٢-١٩٣ ؛ (Haikal, Mujahid ٢٠٢٠: ٩٨). ترسی کۆتاییهاتنی هێز وای کردووە مەکیاڤێللی هەموو هەوڵێک بدات و هەموو ڕێگەیەکی ئەزموونی و ئەقڵی گەنگەشە بکات

لە پێناو دروستبوون و مانەوەی هێزدا، هەرچی ڕێگەیەکی ئاکار و نائاکارییە بە ڕەوای بزانێت بۆ خاوەن هێز، تەنانەت ئەو ترسە بوو بە هۆیەک کە کەسی خاوەن هێز ڕەوایەتی پێ بدرێت سوود لە تەواوی سادەییەکانی کۆمەڵگە وەربگرێت و بەکاریان بهێنێت، لە هەمان کاتدا هیچ مەرج و کۆت و بەندێک لە بەردەمی نەبێت بۆ پاراستن و هێشتنەوەی تاوەکوو لە نەمان و داڕووخان بیپارێزت، ئەو کەسی خاوەن هێز ڕادەسپێرێت بەوەی هەر ڕێگە و شێوازێک لە بەرژەوەندیی پاراستن و گەشانەوەی هێز بێ، بەو جۆرە کۆمەڵگە بەکار بهێنێت، کۆمەڵ هێزێکی دیکە بۆ کەسی خاوەن دەسەڵات فەراهەم دەکات کە ئەوان خاوەن جەوهەرن، ناوبراو بە ڕەوای دەزانێت بۆ خۆگونجاندن لەگەڵ بارودۆخەکان بەکاریان بهێنێت، چونکە لەلای مەکیاڤیللی، هێز پایەی هەبوونە و خاوەنەکەی پایەی بەردەوامبوونە، بۆیە نابێت سڵ لە هیچ بەربەستێک بکاتەوە و لە هیچ دۆخێکدا بهێڵێت مەترسی ئەوندەی لەسەر دروست بێت کە توانای قەرەبووکردنەوەی و هاوسەنگبوونی بارودۆخی نەبێت، ئەمەش لەلای ناوبراو ئەوپەڕی شکۆ و ڕەوایەتییە کاتێک خاوەن هێزێک دەتوانێت کۆتاییی هێز تێک بشکێنێت و مانەوەی مسۆگەر بکات و بیپارێزێت. (مەکیاڤیللی،٢٠١٩: ١١٤-١١٥، ١٥١-١٥٤،١٩٠-١٩٤).

یەکێک لە هەرە مەترسییەکانی هێز لەلای مەکیاڤیللی، پرس و هاوکێشەی هاوتاکانە لە ئاستی سەروەری هێز، ئەم بابەتە بە خاڵێکی گرنگ و جەوهەری دادەنرێت بۆ ئەم هاوکێشەیە کە دەرگەی کۆتاییهاتنی واڵا دەکات و بە هەموو شێوەیەک مەترسی دەخەنە سەر پایەکانی ڕووخانی. کاتێک هاوتاکان خۆیان لەئاست سەرەوە و بە خاوەنی هێز دەبینن، دەستکراوە دەبن بۆ لێدانی زەبری کوشندە لە هێزدا، مەکیاڤیللی ئەوەی بە ئەزموونی مێژوویی خستووەتە ڕوو، بە ڕاشکاوی بە سەروەری هێز ڕادەگەێنێت کە دەبێت هەرچییەکی لەدەست بێت بیکات بۆ یەکلاکردنەوەی هاوکێشەی هاوتاکان، ئەو بابەتە بۆ مامەڵەکردن گەنگەشە هەڵناگرێت، دەبێت بە زوویی و بە زەبری کوشندە لەناو ببرێن، چونکە ئەگەر دەرفەتیان پێ بدرێت و یەک بگرن، دەتوانن ببنە مایەی مەترسیەکی گەورە. (مەکیاڤیللی، ٢٠١٩: ٤١، ٨٢-٨٥; Haikal, Mujahid ٢٠٢٠:١٠٠-١٠١). بابەتێکی تر کە جەختی لەسەر کردووەتەوە و دەیەوێت لەو ڕێگەیەوە بەر بە کۆتاییهاتنی هێز بگرێت، ئەویش خۆشەویستییە لە نێوان هێز و خاوەنەکەی، بە نەمانی ئەو پایەیە، تەواوی دەرگەکانی کۆتاییهاتنی هێز واڵا دەبن و متمانەی نێوانیان دەچێتە ئاستێک کە نیشانەکانی کۆتاییهاتنی بە ڕوونی بە پایە و پاڵنەرەکانی دیار دەبن، بۆیە هەر کاتێک خۆشەویستی لە نێوان خودی هێز و خاوەنەکەی نەما، ئەوا بەرپێگرتن و پاراستن دەچێتە دۆخێک کە ڕاستکردنەوەی مەحاڵ دەبێت، بۆیە مەکیاڤیللی خاوەنی هێز سەرپشک دەکات، لەوەی هەرشتێک بە گونجاو دەزانێت ڕێگە نەدات ئەم خاڵەی نێوان هێز و خاوەن هێز هیچ زەبرێکی بەربکەوێت. (مەکیاڤیللی،٢٠١٩: ١٢٧-١٢٩)، مەکیاڤیللی لەو باوەڕەدایە ئەم پرسە کۆمەڵێک مەترسی دیکەی ڕووبەڕوو دەبنەوە، چونکە دەرک بە کۆمەڵێک گریمانە دەکات، لە سەرووی هەموویان، ئەو کەسەی سەرکردایەتیی هێز دەکات، بە هەر هۆیەک بێت تووشی کێشە بێت، ئەوا کێشە بۆ خودی هێزەکەش دروست دەبێت، چونکە ئەو لەو باوەڕەدایە ڕاددەی سەرکەوتن و شکستی هێز بەستراوەتەوە بە خودی خاوەن هێزەوە، لەلای مەکیاڤیللی چەندە سەرداری هێز خودان هێزی خودی خۆی بێت، ئەوندەش ڕەنگدانەوە لە هێزی گشتی و ژێردەستەکانی ڕەنگ دەداتەوە، هەر گرفتێکیش لە خاوەنەکەی بێتە پێش، دەبێتە گرفت و مەترسی لەسەر کۆی پرۆسەی هێز.

(مەکیاڤیللی، ٢٠١٩: ١٤٢؛ جهانبگلو،٢٠٠١: ٦٤) یەکێکی تر لە گەورەترین مەترسییەکانی بۆ داڕووخانی هێز، بریتییە لە باوەڕنەبوون بە جەنگ و فەرامۆشکردنی ئەو لایەنە. تێبینی دەکرێت مەکیاڤیللی بە توندی دژی کەمتەرخەمینواندە لەم پرسەدا، چونکە بڕوای وایە کەسی ئاشتیخواز کاتێک خاوەنداری لە هێز دەکات، ڕاستەوخۆ هەنگاو بەرەو پەلکێشکردنی هێز بەرەو مەرگ دەنێت، بڕوای تەواوی بە ململانێ و ملنەدانە لەپێناو مانەوە، تەنانەت چەندان نموونەی مێژووییش ئەوە دەسلمێنن، مانەوەی هێز پرسێکی ئەخلاقی نییە، بەڵکوو پرسێکی چارەنوسسازە، بۆیە هەر هۆیەک مەترسی بێت و بەری پێ نەگیرێت، ئەوا کەسی خاوەن هێز هۆکاری سەرەکیی کۆتاییهێنانی دەبێت، لە دیدی مەکیاڤیللی، دۆڕاوەکان هەمیشە ئەوانەن بڕوایان بە ئاشتییە و پشت لە جەنگ دەکەن و گونجاندن لەنێوان هێزی چەکدار و هێزی بێ چەک ناکەن. بە بڕوای ناوبراو، هیچ لۆژیکێکیش لەوەدا نییە هێزی چەکدار ملکەچی هێزی بێچەک بێت. (مەکیاڤیللی، ٢٠١٩: ١١٤-١١٥؛ أحمد، ١٩٧٩:١٦-١٧).

ناوبراو بە ڕوونی ئاماژە بۆ خاڵی هەرە گرنگی کۆتاییهاتنی هێز دەکات و وەک وێرانکارترین خاڵی کۆتاییهاتن ئاماژەی بۆ دەکات، ئەویش نائاگایی و نابەرپرسیارییەتییە، ئەو خاڵەشی بە سەرچاوەی مەترسیی گەورە وەسف کردووە، پێی وا بووە هێز لە هەر ئاستێکدا بێت، تەنانەت گەر لە لووتکەی بەهێزیی خۆشیدا بێت، پێویستە پێش پارێزگاری لە هێز، ئاگایی و هۆشیاری لەربارەی پێویستبوونی هێز جێگیر بکرێت، ئەو پێی وایە لە کاتی ئاشتیدا دەبێت هۆشیاری ئەوە هەبێت و ئامادەکاری جەنگ کرابێت، چونکە ئەوەی پێی وا بێت ئارامی لێوارەکانی دەریا شتێکی دڵنیاکەرەوە و جێگیرە، ئەوا لە کاتی زریان و لافاو چارەنووسی لەژێر ئاڕاستەکانی زریان دەبێت. (مەکیاڤیللی، ٢٠١٩: ١٨٢-١٨٣- أحمد، ١٩٧٩:٢٣) هێز واتا دەوڵەت، لاوازی و کۆتاییی هێز بە مانای لاوازی و کۆتاییی وڵاتە. (مەکیاڤیللی، ٢٠١٩: ١٥٤) بە بڕوای مەکیاڤیللی، پایەی ڕاگرتنی هێز و پایەداربوون بە بەرزی هێشتنەوەی ئاگاییە لەربارەی مێژوو، چونکە مێژوو حیکمەت و دانایی هێزی هزری مرۆڤە مەزن و خاوەن هێزەکانی لەخۆدا هەڵگرتووە، هەروەها وانەی لەربارەی چییەتی و چۆنیەتی و چەندایەتیی هێز و بەڵگە و هۆکارەکان و ڕابردووی مرۆڤایەتی هەیە. (مەکیاڤیللی، ٢٠١٩: ١١٧ ,j.Holler, Manfred Niccolo Machiavelli on power RMM Vol. ٠, Perspectives in Moral Science, ed. by M. Baurmann & B. Lahno, ٢٠٠٩,:p٣٤١-٣٤٢). گەورەترین گورز کە بەر هێز دەکەوێت، هەر لە ڕێگەی هێزەوەیە، بۆیە ناسینی چییەتیی هێز و چۆنیەتیی بەکارهێنانی و چەندایەتی لە سەپاندن، دەکەوێتە سەر ئەو ئاگاییەی خاوەنی دەربارەی وانە مێژووییەکان دەرکی پێ دەکات و لێیەوە فێر دەبێت. (مەکیاڤیللی، ٢٠١٩: ١٣٠-١٣١ أحمد، ١٩٧٩:٢٢-٢٣) بە بڕوای مەکیاڤیللی، هێزی هەمووەکی هەیە کە کاریگەری بە درێژاییی مێژوو لە سەر ئاڕاستەی پێشهاتەکان هەبووە و لەلایەن ئەو کەسانەی بەئاگان سوودیان لێ وەرگیراوە. هێزی یاسا هەرگیز لە بەرانبەر ئەو هێزە هەمووەکییە سەرکەوتوو نەبووە، بۆیە ئەو خاوەنەی سوود لە هەردوو هێزەکە وەردەگرێت، دەتوانێت بە ئاسانی پێشهاتەکان لە بەرژوەندیی خۆی بگۆڕێت، خەڵکییش هەم کەرەستەی پتەوکردنی هێزەکەی بن، هەمیش گوێڕایەڵ و فەرمانبەرداری بن. (مەکیاڤیللی ١٣١-١٣٢- ١٣٣ j.Holler, Manfred, Niccolo Machiavelli on power RMM Vol. ٠, Perspectives in Moral Science, ed. by M. (Baurmann & B. Lahno, ٢٠٠٩,p٣٤٤-٣٤٥ مەترسییەکی دیکەی کۆتاییهاتنی هێز ئەوەیە، کاتێک هێزێک لەگەڵ هێزێکی لە خۆی گەورەتر و بە تواناتر

یەک دەگرێت، ڕاستەوخۆ ئاوێتەبوون و چوونە ژێر کاریگەری ڕوو دەدات، ئەوەش لە زۆربەی بارەکاندا دەبێتە هۆی پووکانەوەی هێزەکە. (مەکیاڤیللی، ٢٠١٩: ١٦٧؛ ١٠٠-Haikal, Mujahid) ٢٠٢٠:p١٠٠-١٠١)

هێز خاوەن پایەیەکی گرنگ و بایەخی ژیاری مرۆڤایەتی بووە، وەکوو دەستپێکی بنیادنان و مانەوەی کرۆکی پێشکەوتنەکانی مرۆڤ لێک دراوەتەوە، تەنانەت بە سەرچاوەی پاراستن و کۆبونەوەی کۆمەڵەمرۆییەکان دانراوە، بۆیە هێز بە تەنیا بابەتێکی سادە نەبووە، بەڵکوو پێوەندیدارە بە تەواوی هۆی ژیاریی کۆمەڵگە، ئەوەش وای کردووە، جێگەی بایەخی بیریارانی فەلسەفە و فەلسەی مێژوو بێت.

باسی چوارەم: لێکەوتەکانی نەمانی هێز لە ڕوانگەی ئیبن خەلدوون و مەکیاڤیللییەوە

لێکەوتە و کاریگەرییەکانی نەمانی هێز، دروستبوونی هەمان بۆشاییە کە تێیدا مرۆڤ بەشێکی زۆر لە بەهاکان و دەستکەوتەکانی لەدەست دەدەن، پشێوی بڵاو دەبێتەوە و گورزی هەرە کوشندە بەر بنیادنان و یەکە بە یەکەی پایەکانی شارستانییەت دەکەوێت، ئەو بەرکەوتنانەش شتێکی کاتی نین، بەڵکوو کاریگەری و لێکەوتەی مەودادرێژ بەدوای خۆیدا دەهێنێت. ئەوانەی ڕاگری پایەی شارستانییەتن، هەموویان دووچاری ئیفلیجبوون دەبن، ئەوانەشی کە گیانی کێبەرکێ و داهێنانیان لەناو شارستانییەت لە ئەستۆ گرتبوو، دڵنیایی لەدەست دەدەن. (ئیبن خەلدوون، ٢٠١٦: ب٢، ٩٧-٩٩) نەمانی هێز، یەکێک لە لێکەوتە هەرە قورس و کاریگەرەکان کە بەسەر کۆمەڵگە جێی دەهێڵێت نەمانی پەروەردەیە، کە دواجار چەندان نەوەی دەوێت تاوەکوو بتوانن پەروەردە و دووبارە هێزی لەسەر بنیاد بنرێتەوە. (ئیبن خەلدوون، ٢٠١٦:ب١، ٣٧٣-٣٧٤).

لێکەوتەکانی ئەوندە دوورمەودا و وێرانکەرن، دەتوانرێت وەک کۆتاییهاتن و نەمانی بنەچەکانی دروستبوونی هەر ڕەگەزێک لێک بدرێتەوە، نەک تەنیا پرسێکی سیاسی و دەسەڵاتداری و پەروەردەیی بێت، چونکە گورزی کوشندە لە بەرزترین پایەی ڕاگری کۆمەڵگە دەدەن، ئەویش کولتوورە، لێکەوتەکانی مەودادرێژ و زیندوون. (مەکیاڤیللی، ٢٠١٩: ١٨٤-١٩٤). هەروەها ڕەنگدانەوەی لەسەر کۆی پرۆسەی بنیاتنانش دەبێت، تەنانەت پاڵنەرەکانی پشت هێز، دەبن بە پاڵنەرەکانی پاراستن و مانەوە لە ژیاندا، کاتێکیش یاسا نەما، واتای نەمانی هێزە، نەمانی هێزیش داڕووخانی یەکەی سیاسییە، ئەم داڕووخانەش گورزێکی هەرە کوشندەیە کە کرۆکی شارستانییەت بەری دەکەوێت. (ئیبن خەلدوون، ٢٠١٦: ب٢، ١٠٠-١٠٢). ڕەنگدانەوەشی مەودادرێژ دەبن لەسەر ناوەندی شارستانییەت، بە تایبەت ئەگەر هاتوو هێزی نوێ، هێزی تالانکاری بێت، هەمیشە ترسی ئیبن خەلدوون لە کۆتاییهاتنی هێز لەو بارودۆخە بووە، کە لەدوای لاوازبوونی هێز دەست پێ دەکات، لێکەوتەکانی سەدان ساڵ بەرۆکی شارستانییەت دەگرێتەوە و لە زۆربەی بارودۆخەکانیشدا لێدانی قورس و وێرانکەر بە ئاوەدانی و شارستانییەتی مرۆڤایەتی دەگەیێنێت. (ئیبن خەلدوون، ٢٠١٦: ب٢، ٩٠-٩١، ٩٩، ١٧٢). ئیبن خەلدوون و مەکیاڤیللی هاوڕان لەسەر ئەوەی یەکێکی دیکە لە کاریگەریی نەمانی هێز کە ڕوو لەو ناوچانە دەکات و هێزی نوێ دەستی بەسەردا دەگرێت، گۆڕانکاری لە سروشتی پێکهاتەی شوێنە، ئەمە وەک و چەکێکی کاریگەری هەموو هێزەکان بەکار هاتووە. مێژوو ئەوەی بە لێکەوتەیەکی قورسی دوای نەمانی هێز زانیووە، بەوەی هێزی نوێ هەمیشە دەیەوێت لە

هیچ لایەنەک دەرفەت بۆ ڕاگر و دروستکەرانی هێزی پشوو نەڕەخسێنێت، بۆیە تێکدانی هاوسەنگی، پێکهاتە لە ناوەندی هێزی کۆن، هەروەها سڕینەوەی هەموو شوێنەوارێکی و ئەوەشی خاوەندار و پێکهێنەری بووە لە ڕەگەوە پەلکێش دەکرێن، زۆر جاریش خاوەنی هێزی نوێ پێگەی خۆی دەگوازێتەوە ئەو شوێنەی کە هێزی کۆن بە ناوەند و بارەگای خۆی زانیبێت، ئەو لێکەوتەیەش کە هێزی نوێ دەیسەپێنێت، زۆر بە خراپی ڕەنگدانەوەی بەسەر کۆمەڵگەدا دەبێت. (ئیبن خەلدوون: ٢٠١٦: ب٢، ٢٩- ٣١، ١٠٢؛ مەکیاڤیللی، ٢٠١٩: ٣٠- ٣١، ٤٨-٤٩) لە مێژوودا ئەوە سەلمێنراوە کە سروشتی گوزەران و شوێنی ژیان، تێگەیشتینی مرۆڤ بۆ ژیاری و دەورووبەر دیاری دەکات. (ئیبن خەلدوون، ٢٠١٦: ب١، ٣٤٣؛ ابن الفقيه، ٢٠٠٩: ٥٧؛ القزويني، د.ت: ٧-٨؛ المسعودي، ١٩٨١ :ب١، ٥٥) هەرکاتێک هێز نەما گەشانەوە دەگۆڕێت بۆ دواکەتن و پووکانەوە، خەڵکییش تەنیا گرنگی بە شتە پێویستییەکان دەدەن و کێبەرکێ لەناو دەچێت، بەرەبەرە شار یاسای تێدا کەم دەبێتەوە یاخود بێ کاریگەر دەبێت، ژیانی کۆچ و کۆچەری گەشە دەکات و شارەکانی لەم جۆرەش ژیان تیایاندا کەم و بێبایەخ دەبێت. (ئیبن خەلدوون: ٢٠١٦: ب٢، ١٧٢-١٧٣)، ئارەزووی گەیشتن بەهێز و بەدەستخستنی پایە، هەستێکی هاوبەشی مرۆڤایەتییە، کاتێک هێزێک توانای کێبەرکێی نامێنێت، ئەوا هێزەکانی دیکە هەمیشە لە کێبەرکێدان کە نەهێڵن هێزی هاوسێیان گەشە بکات و هەمیشە هەوڵی لاوازکردنی دەدات، ئەوەش وەک لێکەوتەیەکی دوورمەودا بەرۆکی هێز دەگرێت. (مەکیاڤیللی، ٢٠١٩: ٣٢- ٣٨) واتا جەنگ و کێبەرکێی نێوان هێزەکان شتێک نییە خۆی لێ لابدرێت، بەڵکوو ڕوودانی شتێکی حەتمییە، ئەو ڕوودانە کاریگەری و لێکەوتەی مەودادووری دەبێت لەسەر ئەوکۆمەڵگایە کە دواجار ناچارن هێزی نوێ بەگەورە لەسەر خۆیان ببینن، ئەمەش ڕاستەخۆ لێدان و بچووککردنەوەی خۆیانە کە لە بەرژەوەندیی هێزی نوێ کۆتایی دێت. (مەکیاڤیللی: ٢٠١٩: ٤٠-٤١)، سەبارەت بە لێکەوتەکانی نەمانی هێز، هەردووکیان لە زۆرینەی بۆچوونەکاندا هاوڕان، بە تایبەت لەسەر کاریگەرییەکانی داڕووخانی هەیکەلی هێز و لێکەوتەی لەسەر بچووکترین یەکەی کۆمەڵگەدا، چونکە هەرچی گەشەیە و هەرچی پووکانەوەشە لەم دەزگەیەوە سەرچاوە دەگرێت کە کرۆکەکەی هێزە. (ئیبن خەلدوون، ٢٠١٦: ب٢، ١٧١-١٧٤؛ مەکیاڤیللی، ٢٠١٩: ١٦٨) کاتێک هێز نامێنێت، ستەمکردن سەر هەڵدەدات و بەری پێ ناگیرێت، چونکە یاسایەک لەگۆڕێدا نییە، بۆیە ستەملێکردن لە بێیاسایی و بێهێزی دەبێتە دۆخێکی تاڕادەیەک باو، بێیاسایی کاریگەری مەودادرێژ لەسەر خودی بنیادنەری هێز و خاوەنی ئامانجیش جێ دەهێڵێت، خەڵکی متمانەیان بەرانبەر هەموو کەس لاواز و بەرەو نەمان دەچێت. (ئیبن خەلدوون: ٢٠١٦: ب١، ١٩٣- ١٩٥؛ مەکیاڤیللی، ٢٠١٩: ٨٦). لە بارودۆخێکی ئەوهاشدا، پەرتبوون لە پایەکانی دروستبوونی هێز ڕوو دەدات و خەڵکیش ناتوانن بە دوای یەک ئامانج و یەک کەسی خاوەن هێز بکەون. (مەکیاڤیللی، ٢٠١٩: ٨١) تەنانەت ئەوانەی پێشوو خاوەنداریی هێزیان کردووە، کاتێک کەمتەرخەمییان کردووە لەبواری ئامادەکاری بۆ بەرگەگرتن لە کۆتاییی هێز، بە سووک و ناشرین و ناوزڕاو لە مێژوودا تۆمار دەکرێن، کە خۆشەویستی و متمانەی خەڵک بۆ خاوەن هێز و ئامانج ناهێڵێت. (ئیبن خەلدوون، ٢٠١٦: ب١، ٣٥٢- ٣٥٧؛ مەکیاڤیللی، ٢٠١٩: ١١٥). یەکێکی تر لە لێکەوتە خراپەکانی کۆتاییی هێز ئەوەیە، هێزی نوێ دووبەرەکی لە نێوان شارەکان دروست دەکەن، بۆ ئەوەی بتوان لە دەوری یەک خاوەن هێز و یەک ئامانج کۆببنەوە. (ئیبن خەلدوون، ٢٠١٦: ب١، ٣٧٨-٣٨٥، ٤١٧؛ مەکیاڤیللی، ٢٠١٩: ١٥٣٩).

ئەنجام:

١- هێز و مێژوو، خاوەن ئاگایی و حیکمەتێکی زیندووی بەردەوام و خاوەن کاریگەرین لە بارەی کۆی پرسەکانی داهاتوو و هەبوونی هەر پێشهاتێک. دەکرێت بە چاوێکی زانستییانە لێوردبوونەوەیان لەبارەوە بکرێت و پایەکانی گۆڕانکاریی ژیاریشییان لەسەر دابڕێژرێن، بەهۆی ئەو بۆچوونانەی ئەوان دەریان بڕیون تاوەکوو ئێستەش چەندان وانەی پڕئاگایی و دانایی و حیکمەتیان لەناو تیۆرەکانیان وەکوو گەنجینە بۆ خوازیارانی ئاگایی هەڵگرتووە.

٢- لە ڕێگەی پەیوەندیی نێوان مێژوو و هێزەوە، پەیوەندی و پاڵنەرەکانی پشت هێزمان بۆ ڕوون دەبێتەوە کە هۆیەکی گرنگی زانستیبوونی مێژوو، هەروەها پەیوەندیی گرنگی هێزیش بە مێژوو ئاشکرا دەبێت لەوەی پرسە مادیییەکان بە تەنیا پاڵنەری هێز نین، بەڵکوو بابەتە مرۆییەکانیش پاڵنەرێکی بنەڕەتیی پشت هێز و مێژوون و بە پێچەوانەوەش.

٣- نەمانی هێز ئەوندەی بە تێگەیشتنێکی پڕ لە ترس لە ڕوانگەی ئیبن خەلدوونەوە نووسراوە، بەهۆی هەبوونی پێویستیی هێز ترس لە پێشهاتەکانی نەبوونی هێز ئەمە جێگەی زۆر بە ڕوونی بەهزری ئیبن خەلدوونەوە دیارە، وەک تێبینی دەکرێت ئەو کۆی پرۆسەی بونیادنان لەناوچوون بە هێزەوە پەیوەست دەکات، نەمانی هێز یەکسان دەکات بە نەمانی بنیاتنان و سەرهەڵدانی جیهانێکی بێیاسا و بێسنووری ئاکاری.

٤- مەکیاڤیللی نەمانی هێز بە ئیفلیجبوونی وڵات و کەرامەتی ئەوانەی پێکهێنەری هێز بوون لێک دەداتەوە، هێز بە گرنگترین پایەی ڕاگرتنی وڵات و خاوەن هێزیش بە خاڵی باڵا و کۆتایی لە بەرپرسیارییەتی دادەنێت، بۆ پارێزگاری بەبێ گوێدانە هیچ مەرجێک، هەموو ڕێوشوێنێک بە ڕووی خاون هێز کراوە دەبێت بۆ پاراستنی هێز.

٥- ئیبن خەلدوون و مەکیاڤیللی لە بارەی لێکەوەتەکانی نەمانی هێز هاوڕاییەکی زۆر لە بۆچوونەکانیاندا هەیە، بەوپێیەی هەردووکیان نەمانی هێز بەنەمانی بنیاتنان و نەمانی دەسەڵاتی داهێنەران و کەمبوونەوەی گەشەی داهێنان دەزانن.

پەراوێزەکان:

(١) وەکوو المتین(الأعراف:١٨٣؛ القلم:٤٥؛ الذاریات:٥٨) و وشەی (الشدید) هەمان واتای وشەی(القوة)دەدات بەدەستەوە لەبیست و پێنج شوێنی جیاواز لە قورئاندا ئاماژەی بۆ کراوە(البقرة:١٦٥-١٩٦-٢١١؛ آل عمران:٤-١١؛ المائدة:٢-٩٨؛ الأنعام:١٢٤؛ الأنفال:١٣-٢٥-٤٨-٥٢؛ هود:٨٠-١٠٣؛ الرعد:١٣؛ ابراهیم:٢؛ الإسراء:٥؛ الحج:٢؛ المؤمنون:٧٧؛ النمل:٣٣؛ سبإ:٤٦؛ فاطر:٧-١٠؛ غافر:٣؛ ص:٢٦) وشەی (غلیظ) هاو واتای (القوة)یە لە نۆ شوێن هاتووە(التحریم:٦؛ فصلت:٥٠؛ لقمان:٢٤؛ ابراهیم١٧؛ هود:٥٨؛ آل عمران:١٥٩؛ الأحزاب:٧؛ النساء: ١٥٤-٢١) بەهەمان شێوە (الثقیل) لە نۆ شوێن هاتووە کەواتای(القوة) دەدات(الزلزالة:٢؛ الرحمان:٣١ ؛العنکبوت:١٣؛ النحل:٧؛ الرعد:١٢؛ التوبة:٤١؛ الأعراف:٥٧؛ الانسان:٢٧؛ المزمل:٥) هەریەک لە وشەی(الصلد) یەکجار لە(البقرة:٢٦٤)ە و وشەی (الشوکة)یش یەکجارلە(الأنفال)هاتووە هەمان واتای (القوة)ی هەیە(الأنفال:٧)، وشەی (مکین)چوارجار و (یوسف:٥٤؛ المؤمنون:١٣؛ المراسلات:٢١؛ التکویر:٢٠) (البأس) بیست و پێنج جار هاومانای(القوة)یە، (البقرة:١٧٧-٢١٤؛ الأحزاب١٨؛ النساء٨٤؛ الأنعام:٤٢-٤٣-٦٥-١٤٧-١٤٨؛الأعراف:٤-٥-٩٤-٩٧-٩٨؛هود:٣٦؛ یوسف :٦٩-١١٠؛النحل:٨١؛ الإسراء:٥-الکهف:٢؛ الأنبیاء:١٢-٨٠؛ النمل٣٣؛غافر٢٩-٨٤) وشەی(الأید) کە هەمان واتای وشەی(القوة)یە

دوجار هاتووه (ص:١٧-٤٥) (العزة) نۆ جارو (ص:٢-٨٢-الشعراء:٤٤-المنافقون:٨-الصافات:١٨٠-فاطر:١٠-يونس:٦٥-النساء:١٣٩؛ البقرة :٢٠٦) (الأزر)دوجار و (الفتح:٢٩-طه:٣١) (البطش) حەوت جار هاتووه (البروج:١٢؛ الأعراف:١٩٥؛ الشعراء:١٣٠؛ القصص:١٩؛ الزخرف: ٨؛ الدخان: ١٦؛ ق: ٣٦)وه وشەی (اليمين) لەچەندان شوێن بەمانای (القوة) هاتووه (الصفات:٢٨؛ الحاقة: ٤٥) کۆی گشتی ئەو وشانەی کە لە قورئاندا بە هاو واتای (القوة) هاتوون ژمارەیان دەگاتە ١٢٦جار کە لە زمانی کوردیدا بەمانای هێز و توانایی دێن.

(٢) لە(التكوين:١/ ١-٢؛ المزامير:٢٣/ ١-٢؛ ارميا: ٢٩/ ١١؛ يوحنا: ٣/ ١٦؛ فليببي: ٤/ ١٣؛ المزامير: ٤٤/ ٣؛ رومية: ١/ ٢٠؛ كولسي: ٢/ ٩-١٠؛ تيموثاوس الثاني: ١/ ٢؛ الجامعة: ٤/ ١٢؛ اخبار الاول: ٢٩/ ١٢؛ اشعيا: ٤١: ٤؛ أيوب: ٣٧؛ ٢٣؛ بطرس الثاني: ١/ ٢؛ رومية: ١/ ١١-١٢؛ زكريا:١٠/ ٦؛ لوقا: ١/ ٣٥؛ مرقس: ١٢: ٣٣؛ اشعيا: ٤١/ ١٠؛ اشعيا: ٤٠/ ٣١؛ اشعيا: ٤٠/ ٢٩؛ المزامير: ٧٣/ ٢٦؛ فليبي: ٤/ ١٣؛ كورنثيوس الثاني: ١٢/ ١٠؛ المزامير : ١٨/ ١-٢؛ تيموثاوس الثاني: ١/ ٧؛ اخبار الاول: ١٦/ ١١؛ سيكالونيكي الثاني: ٣/ ٣؛ كرونثس الاول: ١٦/ ٣؛ المزامير: ٥٩/ ١٦؛ المزامير: ٢٨/ ٧؛ ارميا: ٣٢/ ١٧؛ حبقوق: ٣/ ١٩؛ افسس:١٦/ ٣؛ افسس: ٣/ ٢٠-٢١؛ العبراينين، ٤/ ١٢؛ زكريا: ٤/ ٦؛ كرونيسوث الاول: ١/ ١٨؛ كرونيسوث الثاني: ٩/ ١٢) الكتاب المقدس، دار الكتاب المقدس(مصر:١٩٩٩)،

لیستی سەرچاوەکان:

یەکەم: کتێب بە زمانی کوردی

- ئیبن خەلدوون، عبدلرحمان،(٢٠١٦)، مقەدیمەی ئیبن خەلدوون، بەرگی یەکەم، وەرگێڕانی: سعید بەشیر، چاپخانەی گەنج، سلێمانی.
- ئیبن خەلدوون، عبدلرحمان،(٢٠١٦)، مقەدیمەی ئیبن خەلدوون، بەرگی دووەم، وەرگێڕانی: سعید بەشیر، چاپخانەی گەنج، سلێمانی.
- جهان بگلو، ڕامین(٢٠٠١)،مەکیاڤیللی و بیری ڕێنسانس، وەرگێڕانی: مسلیح ئیروانی، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر.
- خاڵ، شێخ محەمەد(٢٠٠٥)فەرهەنگی خاڵ، چاپی دووەم، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر.
- دیورانت، ویل(٢٠١١)، مێژوو و شارستانییەت، وەرگێڕانی: عبدلله ڕەسولی، چاپخانەی چوارچرا، سلێمانی.
- سارتەر، جان پۆل، (٢٠٠٤)بونگەراییی فەلسەفەی مرۆڤایەتیە، وەرگێڕانی: ڕۆشنا ئەحمد رەسول، چاپخانەی چاپ و پەخشی سەردەم،هەولێر.
- کاری، ئێچ(٢٠٠٥)، مێژوو چیە، وەرگێڕانی ئاسۆس محمد، چاپخانەی موکریان، هەولێر.
- کەمال، محمد(٢٠٠٤)، بوون و داهێنان، چاپ و پەخشی سەردەم، سلێمانی.
- عبدول، مەریوان(٢٠٠٨)، فەلسەفەی مێژووی لای شپینگلەر، چاپخانەی خانی، دهۆک.
- عبدولسلام، عیماد(٢٠٠٥) کانت، وەرگێڕانی: پەژار عبدالحمید، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر.
- مەکیاڤیللی، نیکۆلا،(٢٠١٩) میر، وەرگێڕانی: بەختیار ئەحمد سالح، چاپخانەی گەنج، سلێمانی.
- مەلاح، هاشم یەحیا،(٢٠١١) دەروازیەک لە فەلسەفەی مێژوو، وەرگێڕانی: دەوەن حسن، چاپخانەی ڕۆژ هەلات، هەولێر.

دووەم: سەرچاوە ڕەسەنەکان

- بە زمانی عەرەبی

- آبادی، مجد الدین أبو طاهر محمد بن یعقوب الفیروز(٢٠٠٨)، (ت:٨١٧هـ، ١٤٥١م) القاموس المحیط، راجعە: أنس محم الشامي، دار لحدیث، القاهیرة.
- آثار البلاد واخبار العباد، دار صادر(بیروت: د.ت).
- اندریة، بون، فردریک، اخرون(١٩٨٨)مدخل الفلسفة المعاصر، ترجمة: خلیل احمد خلیل، دار الطیعة، بیروت.
- ابن الفقیه ابو عبدالله أحمد بن محمد(ت: ٣٢٠هـ/ ٩٣٢م)
- ابن منظور، محمد بن مكرم بن على، أبو الفضل، جمال الدین ابن منظور الأنصاري الرویفعى الإفریقى (ت ٧١١هـ/١٣١٢م)،(بدوسنه) لسان العرب التحقیق:عبدالله علي، دار المعارف، القاهیرة.
- ابن عاشور ، محمد الطاهر التحریر والتنویر ، (بیروت: ٢٠٠٠م) ج١٠
- الجرجاني، محمد شریف(١٩٨٥)، كتاب التعریفات، مكتبة لبنان، بیروت.
- الشمری، نهلة صبار(٢٠١١)، القوة والتخطیط الاستراتیجی واثرهما مكانة الدولة عالمیا (الامارات العربیة المتحدة انموذا) قسم العلوم السیاسیة كلیة الاداب والعلوم جامع الشرق الاوسط اشراف الاستاز الدكتۆر احمد سلیم البرصان.
- (الراغب الأصفهاني ، أبو القاسم الحسین بن محمد بن المفضل(٢٠٠٤)، ت ٥٠٣ هـ : معجم مفردات ألفاظ القرآن، دار الكتاب العلمیة، بیروت.
- القزویني، زكریا بن محمد بن محمود (ت: ٦٨٢هـ/ ١٢٨٣م)
- المسعودي، علي بن الحسین (ت: ٣٤٥هـ ٩٥٧م).
- مروج الذهب ومعادن الجوهر، دار الاندلس (بیروت: ١٩٨١)
- عمر، عمر الحضرمي (٢٠١٣)، الدولة الصغیرة : القدرة والدور، مجلة المنارة للبحوث والدراسات- مجلد ١٩- العدد ٤- (٣٧-٨٧).
- الهادي، یوسف(٢٠٠٩)، كتاب البلدان،عالم الكتب، بیرو.
- التهانوي، محمد علي : كشاف اصطلاحات الفنون والعلوم، تحقیق : د. علي دحروج ، (بیروت:١٩٩٦).

سێیەم: کتێب بە زمانی فارسی:

- شرفكندی، عبدالرحمن(١٣٦٩) هەنبانە بۆرینە فرهنگ كردی- فارسی هەژار،چاپ اول، چاپخانە سروش، تهران.

چوارەم: کتێب بە زمانی ئینگلیزی

- Holman, Christopher (2018) Machiavelli and the Politics of Democratic Innovation University of Toronto Press Toronto Buffalo London.
- Leonid E. Grinin, Dmitri D. Beliaev, and Andrey V. Korotayev, Hierarchy and Power in the History of Civilizations:
- ÖNDER, Murat& ULAŞAN, FATİH IBN KHALDUN’S CYCLICAL THEORY ON THE RISE AND FALL OF SOVEREIGN POWERS:
- THE CASE OF OTTOMAN EMPIRE, ADAM AKADEMİ, 8/2 2018

پێنجەم: نامەی ماستەر بە زمانی عەرەبی

- سعيد، دهمي، في الحضارة الإلنسانية إسهاماته مظاهر الثق افة السومرية (٤٥٠٠قبل ميلاد ١٩٠٠قبل ميلاد) ريسالة ماجستر، جاميعة ابن خلدون، ٢٠٢٢-٢٠٢٣.

شەشەم: گۆڤار بە زمانی کوردی

- احمد، کمال مظر(١٩٧٩)، وردبوونەوەیەکی مێژوویی دەربارەی مەکیاڤیللی مەکیاڤیلیزم،و: حسين عارف، آفاق العربية، گۆڤار، ژمارە(٦).

حەفتەم: گۆڤار بە زمانی عەرەبی

- الجبوري، علي محمد(٢٠١٤) علم الجتماعي التاريخي وأثره في العيلاقات الدولية، Tikrit Journal For Political Sciences.

هەشتەم: گۆڤار بە زمانی ئینگلیزی

- Bakare, K.A(٢٠٢٠) the Machiavellian boss, abrief on corporate machiavelli, Global Journal of Political Science and Administration Vol.٨, No.٥, December.
- Political Aspects of Modernity (may ٢٠١٠), Journal of Globalization Studies.
- Filippo, del lucchese (٢٠١٧), Machiavelli and constituent power: The revolutionary foundation of modern political thought, European Journal of Political Theory, Vol. 16(1)
- Haikal, Mujahid, (2020) Ethics and Power: Niccolo Machiavelli's thoughts on Ethics and Power in Politics, International Journal of Politics and Sociology Research, ٨(٣).
- Luma Fayez Alsalah, The power of Language: An Exploration of wisdom, Arabian Gulf University, Volue 7, ISSUE 2, 2019.
- Sulastri, Neneng (2019) the concept of state and government in IBN THE KHALDUN'S thought, International Journal of Nusantara Islam Vol. 07 No. v 02.
- Shahidipak, MohammadRaza (2022), State science, political sociology of state by Ibn Khaldun and reversal of Webber opinion ، Sociology International Journal ، Volume 6 Issue 5.
- Storig, Hans Joachim (1961), kleine Weltgeschicte der philosophie. Stuttgart.

نۆیەم: سایت و پێگەئەلکترۆنییەکان:

- عالم، عبدالرحمن(١٣٩١)، بنیادهای علم سیاست، کتابخانه ملی ایران، تهران.

https://rasekhoon.net/article/show.

- ايوب، واوجا ،الجزيرة، ٢٠١٩/٤/٢٣

https://www.aljazeera.net/blogs/٢٠١٩/٤/٢٣/.

الملخص:

لقد شكلت نهاية القوة موضوعا مهما في فلسفة التاريخ عند مفكرين وفلاسفة هذا المجال، في العصور

القديمة والحديثة بين الشرق والغرب وكل الحضارات المختلفة. ابن خلدون ومكيافيلي باعتبارهما مفكرين بارزين في أواخر العصور الوسطى وبدايات العصر الحديث قدما رؤى متميزة تتعلق بعلم التاريخ وخصوصا فهم مسألة القوة ونهايتها وتأثيراتها وتداعياتها.في هذا السياق تتناول هذه الدراسة نقاشا حول القوة والتاريخ، وخاصة نهاية القوة، وآثارها وتداعياتها المختلفة من خلال منظور هذين المفكرين. تنقسم هذه الدراسة إلى مدخل وأربعة محاور رئيسية، المدخل: يتناول تحليل مفهوم القوة بشكل عميق، المحور الأول: يركز على العلاقة بين القوة والتاريخ.المحور الثاني: يستعرض رؤية ابن خلدون لنهاية القوة.المحور الثالث: يسلط الضوء على تحليل نهاية القوة من وجهة نظر ميكيافيللي.في المحور الرابع والأخير، نتناول تأثيرات وتداعيات القوة من منظور ابن خلدون وميكيافيللي، حيث نخضع هذه الرؤى للتحليل والمراجعة. ومن خلال أفكارهما، نحاول الوصول إلى فهم أعمق حول مفهوم نهاية القوة وتأثيراتها وتداعياتها المستقبلية على الواقع الراهن.

الكلمات المفتاحية: ابن خلدون، ميكيافيللي، التاريخ، نهاية القوة.

The End of Power in the Thought of Ibn Khaldun and Machiavelli

Abstract

The end of power has been an essential topic in the field of the philosophy of history for a long time by different civilizations from the East and the West. Ibn Khaldun and Machiavelli have been considered as two of the intellectuals of the middle and modern ages. Indeed, their views are highly valued in the field of history in general and power along with its impacts in particular. It is henceforth necessary to shed light on this phenomenon by investigating on the concept of power, its history as well as its consequences according to the views of these two intellectuals. This study consists of four sections the introduction defines the concept of power in detail. Section one identifies the relationship between power and history. Section two approaches the concept of power according to Ibn Khaldun's views, while section three looks at the same phenomenon according to Machiavelli's. Section four, which is the conclusion, is concerned with the impacts of power according to these intellectuals' perspectives as well as their various influences.

Key Words: Ibn Khaldun, Machiavelli, History, End of Power..

لادانێن زمانی د قەولێن ئێزدیاندا

م. کۆڤان ڕیسان حەسەن

پشکا زمانێ کوردی/ کولیژا زمانان/ زانکۆیا دهۆک.

Kovan.hasan@uod.ac

پ. د. حەمدییە حەسەن موحەممەد

پشکا زمانێ کوردی/ کولیژا زمانان/ زانکۆیا دهۆک.

Hamdya.mohammed@uod.ac

پوختە:

زمان، بابەتێ سەرەکییێ ئافڕاندنا ئەدەبییە، د ئافڕاندنا ئەدەبیدا، قەولڤان (ئافڕێنەرێن ئەدەبیاتا ئێزدیاتییێ) ژی وەکی هۆزانڤان تەکنیکان د داڕێژتنا زمانیدا بکاردئینن، ئانکو زمانی وەکو زمانێ ڕۆژانە بکارنائینن، بەلکو پەنایێ دبەنە بەر بکارئینانا وی ب شێوەیەکێ تایبەت کو ئەڤە ژی د بیتە شێوازێ وی کەسی. ڤێجە ئێک ژ وان تەکنیکان لادانە، قەولڤان د بەرهەمێن خۆدا هەولددەن زمانی جودا ژ زمانێ ئاسایی بکاربینن، ب ڤێ چەندێ لادانی ژ زمانێ ئاسایی دکەن و ب زمانەکێ ئەدەبی بەرهەمێن خۆ د ئافڕینیت، ئانکو پەنایێ دبتە بەر بکارئینانا شیعرییەتێ، ئەدەبییەتێ، د ڤێ ڤەکۆلینێدا مە ڤیایە بزانن قەولڤانێن ئێزدیان چەوا سەرەدەرییێ دگەل لادانێ و جۆرێن وێ د بیاڤێ: دەنگ، پەیڤ، رستە، شێواز و واتاییێدا دکەن، لەورا د ناڤ قەولاندا دێ ل لادانێن زمانی گەرن و دەستنیشان و شرۆڤەدکەن، ئەو دەقێن قەولان یێن هەتا نها وەکو پێدڤی نەبووینە بابەتێ ڤەکۆلینێن زانستی و ئەکادیمی و هەتا نڤیسینا وان لسەرزاری بۆ نڤیسکی ژی قەدەغەبوویە، چونکی دینداران ب مەبەستێن خۆ ستراندنێ نەڤیایە تشتێ وان بەلاڤەبیت و ئەڤ ئەدەبیاتە ژی لسەرزاری ل دەف وان بوویە و د رێ و رەسماندا بکارئینانیە.

وەرگرتن: ٢٠٢٥/٣/١٣

پەسەندکردن: ٢٠٢٥/٥/١٣

بلاوکردنەوە: ٢٠٢٥/٧/٢٧

پەیڤێن کلیلی:

قەول، لادان، دەنگ، پەیڤ، رستە.

▪ گۆڤاری ئەکادیمیای کوردی، گۆڤارێکی زانستیی وەرزییە، لەلایەن ئەکادیمیای کوردییەوە دەردەکرێت و بایەخ بە لێکۆڵینەوەی کوردناسی لە بوارەکانی زمان، ئەدەب، دیرۆک، جوگرافیا و کولتووریی کوردی دەدات. گۆڤارەکە لێکۆڵینەوەکان بە زمانەکانی کوردی، عەرەبی و ئینگلیزی بڵاو دەکاتەوە و یەکەم ژمارەی لە ساڵی ٢٠٠٢دا بڵاو بووەتەوە. ئەم گۆڤارە لەلایەن وەزارەتی خوێندنی باڵا و توێژینەوەی زانستیی حکوومەتی هەرێمی کوردستانەوە، بۆ بەرزکردنەوەی پلەی زانستی باوەڕپێکراوە.

پێشەکی:

ناڤونیشانێ ڤەکۆلینێ

ناڤونیشانێ ڤەکۆلینا مە (لادانێن زمانی د قەولێن ئێزدیاندا)یە، قەولێن ئێزدیان ئەدەبەکێ گرانبهایە، ژبەرکو (ئەدەبیاتەکا پیرۆزە)، راستە بناڤێ ئەدەبیاتا ئێزدیانە، لێ سامانێ هەمی مرۆڤایەتییێیە، چونکی تێروانینا گەلەک ژ ڤان تێکستان جیهانبینییە و ب چاڤێ یەکسانییێ تەماشەیی هەمی مرۆڤایەتییێ دکەن.

گریمانەیا ڤەکۆلینێ

مە ڤیایە دیار بکەن:

- قەولڤانان چەوا سەرەدەرییێ دگەل زمانێ قەولی دکەن؟
- قەولڤانان چەوا سەرەدەرییێ دگەل لادانێ و جۆرێن وێ د بیاڤێ: دەنگ، پەیڤ، رستە، شێواز و واتاییدا دکەن؟.

گرنگییا ڤەکۆلینێ

گرنگییا ڤێ ڤەکۆلینێ د وێ چەندێدایە هەر ژ وی لسەردەمێ شیخادییێ موسافرێ هەکاری (١٠٧٢-١١٦٢)ز، و هەتا نۆکە قەول نەبووینە بابەتێ ڤەکۆلینێن ئەکادیمی، ئەو ڤەکۆلینێن هاتینە ئەنجامدان ژی ژ چارچۆڤەیێ ڤەکۆلینێن رەخنەییێن کەڤن دەرنەکەفتینە، لەورا ئەڤ ڤەکۆلین ب رەنگەکێ هوویر لێگەریانێ ل ئێک ژ دیاردەیێن زمانی کو لادانە د ناڤ ڤان قەولاندا دکەت، ئانکو نە بتنێ بۆ نە ئێزدیان، بەلکو بۆ ئێزدیان بخۆ ژی بابەتەکێ نوویە.

ئارمانجا ڤەکۆلینێ

گرنگیدانا ب لایەنێ زمانییە د ناڤ ئەدەبیاتەکا دیرۆکیدا کو گەنجینەیەکا پەیڤێن رەسەن و خۆمالییێن کوردی تێدا هاتییە پاراستن، گرنگیدان و ڤەکۆلینکرنا ئەوان دەقان؛ زندیکرنا گەلەک پەیڤێن مری و زەنگینکرنا زمانێ مەیە، سەرەڕایی دیاربوونا شێوازێن تایبەت یێن قەولڤانان و چەوانییا سەرەدەریکرنا وان دگەل زمانی.

سنوورێن ڤەکۆلینێ

هەتا نها نێزیکی (١٥٠) دەقان ژ قەولان ژ سەرزاری هاتینە دیکیۆمێنتکرن، ژ بۆ ڤێ ڤەکۆلینێ دەهـ نموونە کو ژ گرنگترین دەقانە بووینە نموونەیێن پراکتیکی، ئەو ژی: قەولێ هەزار و یەک ناڤ، تەختا، زەبوونێ مەکسوور، شێخ و ئاقووب، شێخوبەکر، قەرەفرقان، عەرد و عەزمان، گایی و ماسی، شیخادی و مێرا، لاوکێ پیران. ئەڤ قەول ژلایێ شێخ فەخرێ ئادیان، پیر رەشێ حەیران، پسێ جەم و گەلەکێن دیڤە لسەردەمێ شیخادی و پشتی وی هاتینە ئافراندن، ئەڤ دەق هاتینە هەلبژارتن، چونکی دەقێن هەرە گرنگن ژ ناڤ کۆما قەولان.

میتۆدا ڤەکۆلینێ

پشتبەستن لسەر میتۆدا بونیادگەری و شێوازگەرییێ هاتییەکرن.

ناڤەرۆکا ڤەکۆلینێ

ڤەکۆلین لسەر پێشەکی، دەروازێ و چار تەوەران هاتییە دابەشکرن و ب ڤی رەنگی:

د دەروازێدا بەحسێ لادانێن زمانی ژلایێ زاراڤ و تێگەهیڤە هاتییەکرن.

تەوەرێ ئێکێ یێ تەرخانکرییە بۆ لادانێن دەنگی. تەوەرێ دوویێ بۆ لادانێن پەیڤێ. تەوەرێ سییێ بۆ لادانێن رستێ. تەوەرێ چارێ بۆ لادانێن واتایێ.

ل دوماهیکێ، ئەنجام و لیستەیا ژێدەران هاتینە ب رێزکرن، سەرەڕایی کورتییا ڤەکۆلینێ ب زمانێ عەرەبی و ئینگلیزی.

دەروازە

لادانێن زمانی، ژلایێ زاراڤ و تێگەهیڤە

لادان، وەکو زاراڤ، (جان کوهن) یەکەم کەس بوویە بەحسێ لادانێ ب واتایا نها کرییە و بەرامبەری زاراڤێ (الانزیاح) یا عەرەبی بکارئینایە.

د زمانێ ئینگلیزیدا زاراڤێ (Deviation) و د زمانێ فەرەنسیدا (Ecart) و د زمانێ عەرەبیدا

(الانزياح، العدول، التغيير، الانحراف) ب مەبەستا لادانێ بکاردهێن. (سەعید، ٢٠١٠: ١٢)

ڤالێری ب (الانزياح، التجاوز، (لادان/ سنوورتێپەراندن). سپیتزەر ب (الانحراف/ ویلبوون). باتیار ب (الاطاحة)/ رووخاندن. تیری ب (المخالفة/ سەرپێچی). رولان بارت ب (الشناعة/ ناشیرینکردن). جان کوهن ب (الانتهاك). تۆدۆرف ب (خرق السنن/ شکاندنی یاسا و نەریتەکان). ئاراگۆن ب (العصيان/ لاساریکرن بناڤ دکەن. (سەعید، ٢٠١٠: ١١-١٢)

رەوانبێژێن کەڤن یێن عەرەب ب تێگەهێ رەوانبێژی گرێدایی ب دیاردەیا (عدول) بوو و ئەوێ ژی پەیوەندی ب لادانێڤە هەبوو. (عدول) دکەڤندا ب واتایا بەرفرەهی و دەرکەفتن ژ تەرزێن ئاخفتنێ و هۆنەری د ناڤ خەلکیدا بەربەلاڤبوو. (علی، ٢٠١٧: ١١) سەرەڕایی زاراڤێن (الانكسار، التكسير، الاختراق، التنافر، الاختلاف) و گەلەکێن دی. (ویس، ٢٠٠٥: ٣٣) بۆ ڤێ مەبەستێ هاتینە بکارئینان.

ڤەکۆلەرێن کورد د گەل زاراڤێ لادانێ؛ هندەک زاراڤێن دی بکاردئینن، وەکو: (گهۆرینا زاراڤان، ترازان، تێکدان، تێکشاندن، سەرکێشیکرن، دوورکەڤتن، زەقکرن، خزان، دەربازکرن- تێپەراندن.) (احمد، ٢٠١٣: ٣٦-٤١)، (قادر، ٢٠١٤: ٩) بەلێ ***لادانێ*** پتر ژ یێن دی جهێ خۆ گرتییە.

سەبارەت تێگەهێ لادانێ، (جان کوهن) دبێژیت: ((هیچ هۆزانەکا بێ لادان نینە.)) (الدلیمي، ٢٠١٦: ٦) لادان (بکارئینانەکا داهێنەرانەیا زمانییە.)) (الدلیمي، ٢٠١٦: ٦) هندەک ژی نە بتنێ ب داهێنان، بەلکو ب ((گەوهەرێ داهێنانێ دزانن.)) (فوغالي، ٢٠١٣: ٧) و دهێتە هژمارتن ((ژ ڕەگەزێن هەرە گرنگێن هۆزانێ و سیمایەکێ جیاکەرێ وێ یە. بریێکا لادانێ، هۆزانڤان دشێت جیهانەکا تایبەتا سەرپێچیکرنا ئاڤا بکەت و شێوازەکێ کەسۆکیێ تایبەت ب رێکا وێ بۆ خۆ بەرچاڤ بکەت.)) (نهێلی، ٢٠٠٧: ٢٧٧) هەر سەبارەت لادانێ و ناڤبرنا وێ ب سەرپێچیان دهێتە پێناسەکرن، چونکی یا بەرنیاسە ((لادان تێکدانا یاسایێن زمانییە.)) (الخفاجي، ٢٠١١: ١٦٤) خویا دبیت. لادان هۆنەرەکێ شێوازناسیییە و دەمێ هۆزانڤان پەنایێ دبەتە بەر بکارئینانا وێ، دبیتە ئەگەرێ پەیداکرنا شیعرییەتێ ((بەو هۆیەوە دەقی شیعری پێ جوان و ڕازاوە و دڵڕفێن دەبێت، وا دەکات خوێنەر زیاتر بە دوای مەبەستە شاراوەکانی ئەو دەقەدا بگەڕێت و بە ئاسانی مانا و مەبەست نەدات بەدەستەوە.)) (محەمەد، ٢٠٢٣: ٢٠٩) چونکی لادان دبیتە (دەرکەفتن ژ ئەوا هەیی و ب وێ دەرکەفتنێ شێوەیەکێ جودا دروست دکەت.) (ابو العدوس، ٢٠٠٦: ١٨٠) ژ لایەکێ دیڤە لادان شێوازێ تایبەتێ نڤیسەری و شیانێن وی دیاردکەت، لەورا دهێتە گۆتن: ((لادان دیاردەیەکا شێوازگەرییە، هۆزانڤان پشتبەستنێ لسەر دکەت وەکو رێکا دەربرینێ ب مەبەستەکا دەستنیشانکری.)) (محسني، ٢٠١٣: ٩٠)، (نکاع، ٢٠٢١: ١١) دیار دبیت لادان و هۆزانێ پەیوەندییەکا خورت پێکڤە هەیە و هەتا وی ڕادەیی هۆزانا بێ لادان نینە و هەر لادان بوویە دبیتە ئەگەرێ پەیداکرنا شێوازێ دەقی.

تەوەرێ ئێکێ

١. لادانێن دەنگی

لادان، تێگەهەکێ گەلەک بەرفرەهە، پەیوەندی ب هەمی لایەنێن هۆزانێڤە هەیە، وەک: شێواز، شیعرییەت، ئەدەبییەت، وێنە، لایەنێن ڕێزمانی، فۆنەتیکی، فۆنۆلۆژی، سینتاکسی، سیمانتیکی و ب شکاندنا یاسایێن زمانی ناسیارە، هەروەسا زمانێ هۆزانێ ب لادانێ ژ زمانێ ئاسایی جودا دبت. هۆزانڤان ب رێکا لادانان، گهۆرینان دروست دکەت دا سەرنجا وەرگری رابکێشیت و شێوازەکێ جیاواز دروست بکەت.

لادان د ئاستێ دەنگیدا، ئاستەکێ گەلەک گرنگە، ژبەرکو دەنگ بنیاتێ زمانییە، هۆزانڤان پەنایێ دبەتە بەر ژ پێخەمەت ((خۆ ڕزگارکردن لە کۆتوبەندی یاسا

دەنگییە باوەکانی زمانەوە، ئەم جۆرە لادانە زۆرجار بەپێی پێداویستی هاوڕێکی کێشی شیعرییەوە دێتە گۆڕێ.)) (سەعید، ٢٠١٠: ٦٤) لادانێن دەنگی ب ڕێکا چەند بابەتان دهێتە ئەنجامدان:

١-١. زێدەکرن

لادان ب ڕێکا زێدەکرنێ، ئەوە ((شتێک زیاد بکرێ، ئەو شتە ئەگەر نەشبووایە، مانا هەروەکو خۆی بووایە، واتە: بە زیادکردنەکە، واتەکە نەگۆڕێت.)) عەبدوڵڵا، ٢٠١٣: ٣٩) نموونە ژ قەولان بۆ زێدەکرنێ:

حەق وارە و سەکنین

پەدشێ من هێڤێن هاڤێتە بەحرێ و بەحر مەینین

دوخانەک ژێ دوخنی، هەر هەفت عەزمان پێ نژنین. (سلێمان و جندی، ١٩٧٩: ٥٤)

د ریزا دوویێدا، دەنگێ (ن) ل دوماهیکا پەیڤا ***مەینین*** هاتییە زێدەکرن، یا دروست ***مەینی*** یە، لێ ژ پێخەمەت ئێکگرتنا سەروایا سەبەقێ هاتییە زێدەکرن.

ئاقوب گۆ: یا سەیدی ئەزم ئاقوبێ ب سورم

ئەز هاتیمە ل ڤێ بم

ل گەل جەوابا شێ فەخرێ ئادیا حازر بم. (ڕەشۆ، ٢٠٠٤، ب.١: ٥٢٥)

د ڕێزا ئێکێدا، دەربڕینا ***ئەزم ئاقوبێ ب سورم***، دەنگێ (م) ب جێناڤێ (ئەز) یان پەیڤا ***سور***ڤە زێدەبوویە، ئێک دەنگێ (م) بتنێ بەسە دەربڕینێ ژ پێناسەکرن و شانازیکرنا وی بکەت، ئانکو ئەگەر دەربڕینا ***ئەز ئاقوبێ ب سورم***، یان ***ئەزم ئاقوبێ ب سور*** واتا بێ گرفت د گەهاند.

شێخ گۆ: ئاقوبۆ پرا سەلاتێ ئا کەسکە

تە بێن ژ بخورە و عەنبەرە و مسکە

دیوانا سلتان شیخادی، ئا ب سەر و مال و رزقە. (ڕەشۆ، ٢٠٠٤، ب.١: ٥٢٧)

د ڕێزا دوویێدا، دەنگی بێ هێزێ (ـە) ب پەیڤا ***بخور*** و ***عەنبەر***ڤە زێدەیە، چونکی (و)یا گرێدانێ دگەل وان هاتییە، ئانکو وەسا ***تە بێن ژ بخور و عەنبەر و مسکە*** چ کارتێکرن ل واتایا ڕێزێ نەدکر، چونکی دەنگێ بێ هێزێ (ـە) یێ ب پەیڤا ***مسک***ڤە بۆ هەرسێکان ڤەدگەریت.

١-٢. ژێبرن

لادان ب ڕێکا ژێبرنێ، ئەوە ((شتێک لاببرێ، ئەو شتە ئەگەر هەشبووایە، مانا هەروەکو خۆی بووایە، واتە: بە لابردنەکە، واتەکە کەم نەکات.)) (عەبدوڵڵا، ٢٠١٣: ٤٠) ئەڤە ژی ب ئێک ژ ((دیاردەیێن شێوازناسییێ دهێتە هژمارتن کو ب ڕێکا لادانا پێکهاتەیێ دروست دبیت و دبیتە ئەگەرێ جوانکارییێ، ب ئێک ژ گرنگترین ڕێکێن هۆزانییە ئافرێنەر پشتبەستنێ لسەر دکەتن ژ بۆ زەنگینکرنا دەقێ خۆ، ئەڤ ڕێک ژی کەتنا ڕەگەزەکییە ژ ڕەگەزێن بنیاتێ زمانی.)) (حمد، ٢٠١٣: ٧٥)

شێخ گۆ: ئاقوبۆ پرا سەلاتێ ئا کەسکە

تە بێن بخورە و عەنبەرە و مسکە

دیوانا سلتان شیخادی، ئا ب سەر و مال و رزقە. (ڕەشۆ، ٢٠٠٤، ب.١: ٥٢٧)

د ڕێزا دوویێدا، لادان د پەیڤا ***بێن***دا دروست بوویە، دەنگێ (هـ) هاتییە ژێ ژێبرن، ئەو ***بێهن***ـە.

ئاقوب گۆ: یا سەیدی هند وێ ل بەحرا و جەوا

هند وێ ل عەردا و ڕەوا

هند وێ ل عەزمانا و هەوا

شرووتێ شێ فەخرێ ئادیا یەک ژێ ئەوە. (ڕەشۆ، ٢٠٠٤، ب.١: ٥١٢-٥٢٣)

د ڕێزا ئێکێدا، لادان د پەیڤا ***گۆ***دا دروست بوویە، دەنگێ (ت) هاتییە ژێ ژێبرن، ئەو ***گۆت***ـە، پەیڤ هاتییە سڤککرن.

١-٣. گوهارتن

مەبەست ژ گوهارتنێ ئەوە هۆزانڤان ((دەنگەکی یان چەند دەنگێن پەیڤێ ژبەر پێدڤیاتییێن هۆزانێ و ب تایبەتی ژی ژبەر بابەتێ کێش و سەروایێ دگوهوریت.)) (عبدالرحمن، ٢٠٢٠: ٧٨)

پەدشایێ من یی خەبیرە ب ڤێ رایێ

عەرشەک ئافراندبوو وێ دنیایێ

جەهوەر دابوو ژ بەیزایێ.
پەدشایێ من ئی خەبیرە ب ڤێ ئنیاتێ
عەرشەک ئافراندبوو روویێ کنیاتێ
جەهوەر دابوو ژ بەیزاتێ. (باقسری، ٢٠٠٣: ٢٦٣)

د ڕێزا سیییێدا ژ سەبەقەیا دوویێ، پەیڤا ***بەیزاتێ*** ب بەروارد دگەل پەیڤا ***بەیزایێ*** ژ ڕێزا سییێ ژ سەبەقەیا ئێکێ، گهۆڕین دروست بوویە و دەنگێ (ی) ب دەنگێ (ت) لسەر خاترا سەروایێ هاتییە گهۆڕین دا ئێکگرتنێ دگەل سەروایێن بەری خۆ دروست بکەت و لەنگی د سەروایێدا دروست نەبیت، بەییزا ژی ژ پەیڤا عەرەبی ***بیضاء*** هاتییە.

پەدشێ من خۆش سوحبەتە
لێک رونشتبوون موحبەتە
پەدشێ من ل وێ دەرەجێ کر حەد و سەتە
پەدشێ من حەد و سەد لوێ چێکرن
شریعەت و حەقیقەت ژێک جهێ کرن
سوونەتە مخفی بوو هنگی دەهر کرن. (سلێمان و جندی، ١٩٧٩: ٥٣)

د ڕێزا سیییێدا ژ سەبەقەیا ئێکێ، پەیڤا ***سەتە*** ب بەروارد دگەل پەیڤا ***سەد*** ژ ڕێزا ئێکێ ژ سەبەقەیا دوویێ، گهۆڕین دروست بوویە و دەنگێ (د) ب دەنگێ (ت) لسەر خاترا سەروایێ هاتییە گهۆڕین دا ئێکگرتنێ دگەل سەروایێن بەری خۆ دروست بکەت و لەنگی د سەروایێدا دروست نەبیت، ***حەد و سەد*** ژ بۆ ریفۆرما شیخادی د بیاڤێ ئێزدیاتییێ و ب تایبەت د چیناندا کری دهێتە گۆتن.

تەوەرێ دوویێ:

١. لادانێن پەیڤێ

ئەڤ لادانە لسەر ئاستێ پەیڤێ دروست دبت، سەرەدەرییا قەولڤانی دگەل پەیڤێن ناڤ تێکستێ جوانی و هێزی و کاریگەرییا قەولی دیاردکەت. شێوازناسی ڤی لایەنی ب گرنگ دبینیت بۆ ڤەکولینێ، ژبەرکو پەیڤ ڕۆلەکێ ئەکتیڤ د بنیاتنانا تێکستێ قەولیدا دبینیت و هەردەم د نوویکرن و گەشەکرنێدایە، قەولڤان پەیڤێن مری، یان یێن سەردەمەکێ گەلەک بۆری بکاردئینیت و هندەک جاران داهێنانێ دکەت. پەیوەندییا پەیڤ و پەیڤێ، نڤیسەر و وەرگری، دیسان پەیوەندییا پەیڤان ب بابەتێڤە، هەروەسا ژی ڕێڕەو گرنگە بۆ دەستنیشانکرنا واتایا پەیڤێ. د ڤی جۆرێ لادانێدا ((شاعیر شەیەکی نوێ دادەهێنێت.)) (قادر، ٢٠١٤: ٤٢)

قەولڤان، د زمانێ قەولیدا، هەولا داهێنانا پەیڤێن نوویی دکەت ب ڕێکا دارشتن و کەزاختنێ دوور ژ زمانێ ئاسایی، ژبەرکو ئەو پەیڤێن بەری هینگی بکارنەهاتین، یان نەهاتینە گوهـ لێبوون دبنە جهێ سەرنجراکێشییا وەرگری و بلندکرنا ئاستێ شعرییەتا تێکستێ و دەرئێخستنا شیانێن قەولڤانی، قەولڤان ژی هەر وەکی هۆزانڤانی سەرەدەرییێ د دارشتنا زمانێ قەولاندا دکەت.

١-١. پەیڤێن دروستکری

ئەو جۆرێن پەیڤانە کو هۆزانڤان ب خۆ هندەک پەیڤان دروست دکەت بەری هینگێ ئەو پەیڤ د زمانیدا نەبووینە. ((وشەی تازە و نەبیستراو دەبێتە سەرنجی خوێنەر و بەرزکردنەوەی پلەی شیعریەتی دەقەکە و دەرخستنی بلیمەتی و توانای شاعیر.)) (ئەحمەد، ٢٠١٣: ٦٦) ئانکو هۆزانڤان داهێنانێ د زمانیدا دکەت و ئەڤێ داهێنانێ د هۆزانێدا بەرجەستە دکەت، یان ژی هندەک پەیڤان ب شێوەیەکێ جودا دادرێژیت ئەو شێوەیە بەری هینگێ نەبوویە، ئەڤ کارە دبیتە ئەگەرێ سەرنجراکێشانا وەرگری، چونکی بۆ وی تشتەکێ نوویە.

ئەڤ قەولە قەولەکی ب قریارە
مفتا هەفتی قەولی ب هژمارە
ئەم نینن و خودێ یی دەهارە. (باقسری، ٢٠٠٣: ٢٦٥)

د ڤێ سەبەقێدا، پەیڤا ***قریارە*** ژلایێ قەولڤانیڤە یا دروستکرییە، د زمانێ عەرەبیدا ***قرار*** هەیە، لێ د قەولاندا ب فۆرمەک تایبەت بکارهاتییە و نە ب

مەبەستا قرار/ بڕیار، بکارهاتییە، بەلکو ب واتایا ب نرخ، ب بەها، ب سەنگ، گرنگ بکارهاتییە.

شێخ گۆ: ئاقوبۆ ژێک دورن سەرکانی و <u>حشکەلی</u>
هەتا حشکەلی ئاڤ پێ تێ
سەرکانی دگەتە بەر مەولێ. (رەشۆ، ٢٠٠٤، ب.١: ٥١٤)

د ڤێ سەبەقێدا، پەیڤا ***حشکەلی*** پەیڤەکا دروستکرییە و ژ بۆ ***عەردێ هشک*** هاتییە بکارئینان و ڤێگافکێ ئەڤ پەیڤ د ناڤ ئێزدیاندا بکارناهێت.

شێخ گۆ: ئاقوبۆ من بۆرا خۆ <u>هل دکەندە</u>
بەر گرت بوو تۆک و زەندە
ئەز هاتیمە ل بەر ئاقوبێ موسا ب برم دارێ و دەربەندە. (رەشۆ، ٢٠٠٤، ب.١: ٥٢٤)

د ڤێ سەبەقێدا، پەیڤا ***هل کەندە*** پەیڤەکا دروستکرییە، ب واتایا ***ئامادەکر***، یان ***کارێ وی کر*** بکاردهێت.

١-٢. سڤککرنا پەیڤێ

سڤککرنا پەیڤێ، واتە؛ ژێبرنا دەنگەکی یان پترە، هۆزانڤان ژبەر چەند مەبەستان ڤێ چەندێ ئەنجام د دەت، ژ وان: ب مەبەستا کاریگەرییێ. (عبدالرحمن، ٢٠٢٠: ٨٣) هەروەسا ژی ((کرتاندنی فۆنیمێک، یان چەند فۆنیمێک لە وشەکە کەم دەکرێتەوە، ئەمەش چ لەبەر ڕاگرتنی کێشی شیعرەکە بێت یان بۆ مەبەستی کورتی و چڕی، خۆشکردنی ئاوازی گوتنەکەیە لە سەر زمان.)) (ئەحمەد، ٢٠١٣: ١٠٥) ئانکو پەیڤ دهێتە سڤککرن دا دگەل کێش و سەروا و هەتا ڕیتمێ ژی بگونجیت، کەواتە؛ دروستکرنا مۆزیکەکا دلڤەکەر و سەرنجڕاکێشە.

ئاقوب گۆ: یا سەیدی هند وێ ل بەحراو جەوا
هند وێ ل عەردا و رەوا
هند وێ ل عەزمانا و هەوا
شرووتێ <u>شێ</u> فەخرێ ئادیا یەک ژێ ئەوە. (رەشۆ، ٢٠٠٤، ب.١: ٥٢٣)

د ڤێ سەبەقێدا، پەیڤا ***شێ*** هاتییە سڤککرن و دەنگێ (خ) ژێ هاتییە لادان و ژێبرن، یا دروست ***شێخ***ە، ئەڤ پەیڤ ژبلی د ئەدەبیاتا ئایینیدا، هەروەسا د زمانێ رۆژانەدا ژی ب مەبەستا سڤککرنێ ***شێ*** دهێتە گۆتن.

شێخ گۆ: ئاقوبۆ <u>ئەمێ</u> خەبەر بدن ژ ئادەم و پێشڤە
وەکی ئاڤ هەبوو، نەدچو چۆ و ئێشڤە
ئەوان چی دخوار سال و مەها و جێشڤە؟ (رەشۆ، ٢٠٠٤، ب.١: ٥١٦)

د ڤێ سەبەقێدا، پەیڤا ***ئەمێ*** هاتییە سڤککرن و تێکحەلیان چێبوویە، یا دروست ***ئەم دێ***یە، لێ دەنگێ (د) هاتییە ژێبرن و دەنگێ (ێ) چۆیە دگەل جێناڤێ کەسێ ئێکێیێ کۆم.

١-٣. تێکدانا رۆنانا بەربەلاڤ

ئەڤ لادانە ژ ڕێکخستنا پەیڤێ، پەیڤ هەنە دزمانیدا، ریزکرنا وان دگەل ئێک بۆ مە یا خویایە، ئانکو جڤاک لسەر گۆتنا وان ڕێککەفتییە، وەک: رەش و سپی، دایک و باب، شەڤ و رۆژ، کور و کچ و ...هتد. ئەڤە چێژێ دروست دکەن و سەرنجا وەرگری رادکێشیت، لێ هۆزانڤان یان ئافرێنەرێ ئەدەبی دێ ئەوان رۆنانان بەروڤاژی کەت، ئانکو پێش و پاشکرنێ کەت. ئەڤ تێکدانا رۆنانێ بەهرا پتر د ئاستێ پەیڤسازییێدا دەردکەڤیت و ((دەستکاریکردنی شێوەی ڕێکخستنی وشەیە بە پێچەوانەی گوتن و ڕۆنانی باو، کە ئەم جۆرە لادانەش زیاتر وشە لێکدراوەکانی زمان دەگرێتەوە، چونکە مەودای یاریکردن و هەڵێرانەوە و پاش و پێشکردنیان ئاسانە، ئەمەش پێویستییەکی شیعری ئەنجام دەدرێت.)) (قادر، ٢٠١٤: ٦١)

ئاقوب گۆ: یا سەیدی ئێ وەلا
ئەول ئێت نە بێ مال، ئێ وەللا
ئەو نە دبێ مام وەلا
خوارنا وان، ڤەخوارنا وان <u>شکر ئەلحەمدللا</u>. (رەشۆ، ٢٠٠٤، ب.١: ٥١٦-٥١٧)

د ڤێ سەبەقێدا، تێکدانا ڕۆنانا بەربەلاڤ هەیە، ئەو ژی ***شکر و ئەلحەمدللا***، دیارە گۆتنا بەربەلاڤ ***ئەلحەمدللا و شکر/ ئەل حەمدوللا و شوکر***ە.

شێخ گۆ: ئاقوبۆ پرا سەلاتێ ئا زەرە

بێن مسک و بخورە و عەنبەرە

دیوانا سلتان شیخادی ئا ب مال و سەرە

شێخ گۆ: ئاقوبۆ پرا سەلاتێ ئا کەسکە

تە بێن بخورە و عەنبەرە و مسکە

دیوانا سلتان شیخادی، ئا ب سەر و مال و رزقە. (ڕەشۆ، ٢٠٠٤، ب.١: ٥٢٦-٥٢٧)

دەمێ هەردوو سەبەقەیان بەراورد دکەیین، دبینین تێکدانا ڕۆنانا بەربەلاڤ دروست بوویە، ژ ***مال و سەر*** بوویە ***سەر و مال***.

١-٤. پەیڤێن کەڤن،یان پەیڤێن پەراوێزکری و کێم بکارهاتی

ئەڤە ئەو پەیڤن یێن دەمەک درێژ د سەرڕا دەربازبوویی، زمان پێدڤیاتییا مرۆڤییە، دگەل پێشکەڤتنا جڤاکی گهۆڕین د پەیڤ و زاراڤاندا چێدبن و سەرهەلدەن و هندەک ژی بەرەڤ پەراوێزکرنێ دچن. د ڤێ بیاڤیدا، د ناڤ ئەدەبیاتا فۆلکلۆرییا کوردی و ئەدەبیاتا ئایینێ ئێزدیاندا گەنجینەکا زمانڤانییا گرنگ هەیە، ژبەرکو چەندین پەیڤ و زاراڤێن ڕەسەن تێدا هاتینە پاراستن کو د زمانێ نوکەدا بکارناهێن، ئەڤجا دەمێ قەولڤان یان هۆزانڤان پەنایێ بۆ دبەت، بۆ وەرگرێ نۆکە ژبەرکو لسەر وێ پەیڤێیێ ئاگاهدارنینە، ئەڤە دبیتە ئێک ژ لایەنێن لادانا قەولی یان هۆزانێ. ئەڤە ژی مفایی دگەهینە بەرهەمی، چونکی ئێستاتیکایێ دروست دکەت، ژبەرکو دەمەکێ درێژە د زمانێ ڕۆژانەدا بکارنەهاتین ئەڤە ژ لایەکیڤە، لێ ژ لایەکێ دیڤە، ب دانەنیاسینا پەیڤێن ڕەسەن یێن زمانی ئاستێ تێگەشتنا وەرگری بەرفرەهتر دکەت.

پەدشایێ من ل ناڤ تەختێ خۆ بوو ژ ئەولی

مێر ل دۆر خەملی

پەدشایێ من سیقالا دلی. (باقسری، ٢٠٠٣: ٢٦٣-٢٦٤)

پەیڤا ***سیقال***، پەیڤەکا کەڤن و پەراوێزکرییە و کێم بکارهاتییە، د قەولاندا چەند واتا هەنە، یا دیار ب مەبەستا ***ثالوثێ*** بکاردهێت، ئانکو سێگۆشەیێ. ژلایێ تێرمیڤە ئەو ***سێ قال***ە، ئانکو ***سێ گۆتن***، چونکی هەتا نها ژی خەلکێ شنگالێ ل بەرامبەر ***گۆتنێ*** دبێژن: ***قال***. ئەو هەرسێ قال، یان هەرسێ گۆتن ژی؛ سێگۆشەیا: ***بوون، ژیان و مرنێ*** یە.

پەدشێ من عەزمان بیراستە

موحبەتا ژ قەڤدا راستە

پەدشێ من مەکان دانە تەخت ڤەگوهاستە. (سلێمان و جندی، ١٩٧٩: ٥٥)

د ڤێ سەبەقێدا، پەیڤا ***بیراستە*** یا کەڤنە، واتایا وێ د ئێزدیاتییێدا، ئانکو ***یا ب حەق د گەل کر***، یان ***یا ڕاست و دروست د گەل کر***.

ئاقوب گۆ: یا سەیدی وەکە قالبێ ئادەم پێغەمبەر دعەفراند

روح ژ قەندیلێ ئانی، پێرا دهێوراند

ئەز دزانم کی ل وێدەر بوو، کێ ڤێ را د دەبراند!. (ڕەشۆ، ٢٠٠٤، ب.١: ٥١٥-٥١٦)

د ڤێ سەبەقێدا، پەیڤا ***هێوراند*** پەیڤەکا کەڤنە و کێم بکارهاتییە، د ئێزدیاتییێدا ب واتایا ئاڤاکرنا قوب و مەزارگەهێن ئایینی دهێتە بکارئینان، ئانکو د ناڤ ئێزدیاندا ناهێتە گۆتن کو ئەو قوب ئاڤاکر، بەلکو دبێژن هێوراند. نە بتنێ بۆ ئاڤاکرنێ، بەلکو بۆ گەلەک کاروبارێن ئایینی د ناڤ ئێزدیاندا پەیڤ و دەربڕینێن تایبەت دهێنە بکارئینان.

وەکی قالبێ ئادەم پێغەمبەر دبوویە

سەر و دەست پێدا دبوویە

دەرسەد پێدا دچوویە. (ڕەشۆ، ٢٠٠٤، ب.١: ٥١٦)

د ڤێ سەبەقێدا، پەیڤا ***دەرسەد*** یا کەڤنە و کێم بکارهاتییە، د ئێزدیاتییێدا ب مەبەستا ***ئێکسەر*** بکاردهێت.

ئاقوب گۆ: یا سەیدی کەڤانەک د دی من یی قەلەندەرە

دەرمانێ وی ژ تۆزا زەربە

دایم جۆتێ کیزمە ل بەر مە

خودان ڤێ را یی مەفەربە. (رەشۆ، ٢٠٠٤، ب.١: ٥٢٦)

د ڤێ سەبەقێدا، پەیڤا ***کیزمە***، پەیڤەکا کەڤن و پەراوێزکرییە و کێم بکارهاتییە، واتایەکا باوەری و ئەفسانەیی وەردگریت، ئانکو زەلامێ دگەل ئختیارێ مەرگەهێ، یان زەلامێ لبەر سوجادا وی، لێ زەلامێ باتنی و ئەفسانەیی. ئێزدی دبێژن: سوجادا ئختیارێ مەرگەهێ نە بەردایە، ل هەر لایەکی وێ کێزمەک هەیە. دەمێ دبێژین: سوجادا ئختیارێ مەرگەهێ، ئانکو دەستهەلاتا ئایینیا ئێزدیان و ڕێڤەبرنا رێ و رەسم و کاروبارێن ئایینی.

ئەو گایە سەحتی پیرە

قورنەت و قورنەت یی خەبیرە

ڕێیا پێنج سەد سالی مەیزیرە. (شاری، ١٩٩٩: ٢٠٧)

د ڤێ سەبەقێدا، دوو پەیڤێن کەڤن هەنە، ئەو ژی پەیڤا ***سەحتی*** ب واتایا ***گەلەک، سەحتی پیر***، ئانکو ***گەلەک پیر***. پەیڤا ***مەیزیر***، ب واتایا ***تەماشەکرن بۆ گەلەک دوویراتییێ***. ئانکو پەیڤەکە بۆ ***دوویراتییەکا زێدە دوویر*** بکاردهێت.

١-٥. لادان ژ شێواز

ئەو جۆرێ لادانییە ((شاعیر لە جۆرێکی دیارکراوی زمان و دەربڕینی شعرییەوە دەگوازێتەوە بۆ جۆرێکی تری بەکارهێنانی زمان لە ناو هەمان دەقدا، جا ئەو گواستنەوە چ لە ڕووی فەرهەنگەوە بێ بۆ نموونە لە وشەی پەتی یەوە بەرەو وشەی بێگانە بڕوات یان لە ڕووی کۆمەلایەتییەوە بێ وەک ئەوەی لە شێوەی زمانی نووسینەوە بۆ زارۆچکە بڕوات یان لە شێوازێکی ئەدەبییەوە بۆ شێوازێکی بازاڕی بڕوات.) (ئیبراهیم، ٢٠٠٩: ٤٢) زێدەبارییا ڤێ چەندێ وەسا دهێتە پێناسەکرن کو ((ئەو گۆتنەی کە بەکار دێت ڕۆن و ئاشکەرا نەبێت، واتە لادان لە شێوازی ڕۆن و ئاشکەرایی زمانی ئۆتۆماتیک (زمانێ رۆژانە).)) (عەبدوڵلا، ٢٠٠٨: ١٥٥) ئەڤی جۆرێ لادانێ ژی ئەگەرێن خۆ هەنە، ژ وان: ((چ ب مەرەما خۆ دیارکرنا هۆزانڤانی بیت، یانژی ژ بۆ لێکنێزیکرنا شێوەزارێن زمانی بیت.)) (عبدالرحمن، ٢٠٢٠: ٨٨) دگەل هندێ ژی عزەدین مستەفا رەسوول ئەڤی جۆرێ لادانێ ب خالەکا ئەرێنی سالۆخەت دکەت، ژبەرکو ((شێوازێکی جوان و سرنج ڕاکێش بەدەقەکەی دەبەخشێت.)) (محمد، ٢٠١٦: ١٠٠)

شێخوبەکر گۆ:

عەزیزێ من، ژ مێژە ل ڤێ حەرفێ یی هەوجەمە

چقاس زێر و مالێ بیر پێ د دەمە

هەموویێ ل ئۆغرا خەرقەیی نەدر د دەمە. (سلێمان، ١٩٨٥: ٩٨)

د ڤێ سەبەقێدا، لادان ژ شێوازی پەیدابوویە، ئەو ژی د پەیڤا ***چقاس*** و ***ئۆغرا***دا. پەیڤا ***چقاس*** د شێوەزارێ ئێزدییێن دەڤەرا مەرگەهێ (شێخان و دەوروبەراندا) زوویی ب زوویی بکارناهێت و قەول پتریبا وان ل وێ دەڤەرێ هاتینە ئافراندن، بەلکو پتر پەیڤەکە خەلکێ شنگالێ و ئێزدییێن باکوور و ئەرمەنستان و گورجستانێ بکاردئینن، ل جهێ ڤێ پەیڤێ ***چەند*** بکاردهێت و هەمان پەیڤ د قەولاندا هەیە. پەیڤا ***ئۆغرا***، ب واتایا ***خاتر خواستنێ*** بکاردهێت، لێ لڤێرێ ب واتایا ژ ***پێناڤ، سەخمەراتی*** بکارهاتییە.

ئاقوب گۆ: یا سەیدی ئەڤ مەعنە ل جەم من هەنە

عەردەک نینە حوکمێ خودێ لێ نە

ژەهرا ماری ژ خۆزیا فلێنە.

فلان خۆزیا خۆ داڤێتە

مەعر دگهشتێ و دمێتە

دەرسەد ژەهرا خۆ ژ گریدە. (رەشۆ، ٢٠٠٤، ب.١: ٥١٨)

دەمێ ڤان هەردوو سەبەقەیان بەراورد دکەین؛ دبینن لادان ژ شێوازی د پەیڤا **مەعردا**، دروست بوویە، ئێزدییێن دەڤەرا دووبانێ– سێمێلێ ل جهێ پەیڤا **مار، مەعر** بکاردئینن. دەمێ ڤەولڤان پەنایێ دبەتە بەر بکارئینانا هندەک پەیڤێن دەڤەران، مەبەستێن خۆ هەبووینە، ژ شێوازی بەربەلاڤ و ئاسایی لا د دەت، د هەمان دەمدا ئەو پەیڤ دبنە ئەگەرێ زەنگینکرنا زمانی و بابەتێن کەلتووری ((زمانی ناوچەیی سامانێکی کولتوورییە و هەلگر و پارێزەری داب و نەریت و بەها و ئەزموونی سەردەمە جیاوازەکانە.)) (حەسەن، ٢٠٢٤: ٨٢)

گۆ هەی لاوەکی پیرانۆ:

برا دێ برا ژ دەرێ دۆژیڤە راکشینن

زەبێنی بەر ب گونەهکارا ڤە دتێن و دلەزینن

شەهبتێ گەلەک مێرا و جیهنیکێ گەلەک ژنا ب دەستێ زەبینیا ڤە دمینن

بلا خام و عینکار و بەردولەنگ دغوربەتێت گراندە دمینن. (خەلەف، ٢٠٠٦: ١٧٥-١٩٠)

لادان ژ شێوازی، د ڤێ سەبەقەیێدا د چەند پەیڤاندا دروستبوویە، بۆ نموونە: پەیڤێن: ***شەهبتێ، خام*** و ***بەردولەنگ***دا دروستبوویە، ژبەرکو ئەڤ پەیڤ بکارناهێن، ل جهێ پەیڤا شەهبەتێ ***ناڤچاڤ، بچم، سەروسیما*** بکاردهێن، پەیڤێن: ***خام و بەردولەنگ***، ئانکو ***مرۆڤێن نەباش، مرۆڤێن سەرهشک***.

تەوەرێ سییێ:

١. لادانێن رستێ

ئەو جۆرێ لادانێیە، هۆزانڤان پێکهاتەیا رێزمانییا رستێ تێکددەت، ئەڤێ تێکدانێ ب مەبەست ئەنجامددەت، وەک: مەبەستێن: جوانییێ، کێش و سەروایێ. سەرەڕایی ڤان مەبەستان، لادانا رستێ ((ئازادیەکی زیاتر بۆ شاعیر دەخولقێنێت کە توانای داهێنانی زیاتر دەبێت.)) (سەعید، ٢٠١٠: ١٣٤) ب رەنگەکێ دی بێژین: هۆزانڤان ((لە ڕستەی شیعریدا وشە و کەرەستەکان بە کوێرەی شێواز و ویستی خۆی و پێویستی دەق دەمەزرێنێت (توظیف).)) (ئەحمەد، ٢٠١٣: ١١٩) ئانکو پەیڤان لدویف شێوازێ خۆ بەرجەستە دکەت، ئەڤە ژی ژبەر (پێدڤیاتییێن هۆزانییە، چونکی هندەک جاران هۆزانڤان نەچار دبیت رێکخستنا رستێ تێکبدەت، مەرەما هۆزانڤانی ژ ڤی کاری ئەوە جوانکاریێ ب زمانێ هۆزانا خۆ ببەخشیت و واتایەکێ بگەهینیت.) (عبدالرحمن، ٢٠٢٠: ٩٠) ئەڤ جۆرێ لادانێ ب ((لادانی سینتاکسی، یان رێزمانی ناودەبرێت کە تێیدا ڕستەی شیعری لە یاسا سینتاکسییەکان لادەدات و هەموو تواناکانی سیستەمی زمان دەخاتە ژێر ڕکێفی خۆیەوە و گۆڕانکاری تێدا ئەنجام دەدات.)) (ئەحمەد، ٢٠١٣: ١١٩) ژ لادانێن رستێ ئەڤێن لخوارێ دیارن:

١-١. ژێبرن

ژ ناڤێ وێ دیارە ژێبرنا کەرەستەیەکییە ژ رستێ، چ وەک ژێبرنا یەکەیەکا رێزمانی: بکەری، کاری، بەرکاری، هەڤالناڤی، هەڤالکاری. ژێبرنێ پەیوەندی ب ناڤخۆیا تێکستیڤە هەیە و دبیتە ئەگەرێ وێ چەندێ وەرگر لدویف وێ ژێبرنێ، یان وان ژێبرنان بکەڤیت و ب رێکا رێڕەوی پڕ بکەت. (خطابي، ١٩٩١: ٢١) ژێبرنا کەرستەیەکی ژلایێ هۆزانڤانیڤە ب مەبەست بوویە (زۆربەی جار کرتاندن بۆ کورتبڕی و خۆ ڕزگارکردنە لە وشەی دووبارەکراوە. دەرچوونە لە سیستەمی باو، ئەم لادانەش جووڵە و چێژ بەرجەستە دەکات و کار لە ئێستێتیکای دەقەکە دەکات، بۆیە وەک فێڵێکە شاعیر لە خوێنەری دەکات بۆ سەرنجراکێشانی.) (ئەحمەد، ٢٠١٣: ١٢٠-١٢١)

خەلات کر بوو مەهمەد رەشا

دابوویێ ماشێ شەشا

ژ ئەو پاش کر بووە سەروەرێ مێرا. (رەشۆ، ٢٠٠٤، ب.١: ٣٩٢)

ژێبرن د رێزا ئێکێدا دروست بوویە، بکەرێ رستێ هاتییە ژێبرن، ژبەرکو دیار دکەت کەسایەتییەکێ مەهمەد رەشان یێ خەلات کری، ئەو کەسایەتی د سەبەقەیا بەری وێدا دیار دبیت کو شیخادییە. ئانکو پێدڤییە وەسا بهێتە نڤیسین: ***شیخادی مەهمەد رەشا(ن) خەلات کربوو***. چونکی پاش و پێشکرن ژێ یا تێدا.

تە ئەز هنگاڤتم بکەڤانەکێ قودرەتێ
بتیرەکە مەعریفەتێ
بپەیڤەکە ژ پەیڤێن هەقیقەتێ. (خەلەف، ٢٠٠٦: ١٧٦)

ژێبرن د رێزا دوویێ و سێیێدا دروست بوویە، کارێ رستێ و جێناڤێ کەسێ دوویێ یێ تاک (تە) و جێناڤێ کەسێ ئێکێ یێ تاک (ئەز) هاتییە ژێبرن، نڤیسینا وان لدویف رێزمانێ پێدڤییە وەسا بهێتە نڤیسین: ***تە ئەز ب کەڤانەکێ قودرەتێ هنگاڤتم. تە ئەز ب تیرەکە مەعریفەتێ هنگاڤتم. تە ئەز ب پەیڤەکە ژ پەیڤێن هەقیقەتێ هنگاڤتم***.

شێخ گۆ: ئاقوبۆ ئەزم کورێ رەوالا
من گۆ رەڤاندی ژ ناڤ سەد و بیست و چار هەزار سوارا
ئەز چۆم، راستیا خۆ نە گۆت چۆ یارا. (رەشۆ، ٢٠٠٤، ب.١: ٥١٧)

ژێبرن د رێزا سێیێ دروست بوویە، پێدڤییە جێناڤێ کەسێ ئێکێیێ تاک (من) بهێتە زێدەکرن، ب ڤی رەنگی: ***ئەز چۆم، من راستیا خۆ نە گۆت چۆ یارا.***

١-٢. پێش و پاشکرن

پێش و پاشکرن وەکو تەکنیک ب کاردهێت ژ پێخەمەت چێکرنا شێوازەکێ نوویی، دروستکرنا سەروایێ، یان پێکڤەگرێدانا رێزان، سەرەڕایی ڤان مەبەستا (هندەک جاران ئەو تشتێ ل دەف هۆزانڤانی گرنگ بیت د ئینیتە دەستپێکێ، وەسا پێش و پاشکرن دروست دبیت کو ئەڤە ئێک ژ مەبەستێن پێش و پاشکرنێیە.) (مستەفا، ٢٠١٠: ٥٠) ب ئەنجامدانا ڤێ تەکنیکێ، رێزمان دهێتە تێکدان ((پێش و پاشکرن دووبارە رێزکرنا پێکهاتەیێن رستێیە ب رێزکرنەکا جودا ژ رێزکرنا رێزمانی، ئەڤ چەندە ژ پێخەمەت مەبەستێن رەوانبێژی دهێتە ئەنجامدان.)) (عمر، ٢٠٢٣: ٧٣) ئەڤ تەکنیکا پێش و پاشکرنێ ((دیاردەیەکا شێوازناسیییە، گرنگی د زێدەکرنا دەلالەتەکا نوویا بنیاتێ سەرڤەیێ پێکهاتەیا رێزمانی د دەت، ئەڤە رەنگەکە ژ رەنگێن ئازادییا پەیڤێ کو شێوەیەکێ تایبەت یێ پێکهاتەیا هۆزانێ دروست دکەت.)) (ابراهیم، ٢٠٠٩: ٨١) ئەڤ ئازادییا هۆزانڤانی د دەربڕیناندا ((دبیتە ئەگەرێ پەیدابوونا بابەتێن هۆنەری و داهێنانی، هۆزانڤان ب کەیفا خۆ کێش، سەروا و تەکنیکان بکاردئینیت.)) (البياتي، ١٩٨٩: ٢٣) د قەولاندا ژی، ئەو د گەلەک رێزاندا بەرجەستەدبیت، ژبلی هندێ تەکنیکەکە پێکڤەگرێدانا سەبەقەیانە، لسەر خاترا سەروایێ ژی ئەڤ چەندە هاتییە ئەنجامدان.

ئاشقا ئەو میر دیت و کر ناسە
ژێک ڤاڤارتن مەحبەتە و کاسە
کرە رکنێ چەندێ ئەساسە. (سلێمان و جندی، ١٩٧٩: ٥٣)

د ڤێ سەبەقێدا و د هەرسێ رێزاندا پێش و پاشکرن دروستبوویە، کارێ رستێ پاشڤە هاتییە، پێدڤییە ب ڤی رەنگی بهێتە دارێتن: ***ئاشقا ئەو میر دیت و ناس کر. مەحبەت و کاس ژێک ڤاڤارتن. ب رکنێ چەندێ ئەساس کر.*** ئەڤ پێش و پاشکرنە لسەر خاترا سەروایێ هاتییە ئەنجامدان.

شێخ گۆ: ئاقوبۆ بۆرێ خۆ من لەبساند
مەزن مەیدانا مەلەکا من رەقساند
ب یەک حەرفا حەقیێ ئاقوبێ موسا، من ترساند. (رەشۆ، ٢٠٠٤، ب.١: ٥٢٥)

د هەرسێ رێزێن سەبەقێدا پێش و پاشکرن دروستبوویە، د هەرسێکاندا ژی جێناڤێ کەسێ ئێکێیێ تاک (من) جهێ خۆ گهۆرییە و پێشڤەچۆیە، پێدڤییە ب ڤی رەنگی بهێتە دارێتن: ***شێخ گۆ: ئاقوبۆ من بۆرێ***

خۆ لەبساند. من ل مەزن مەیدانا مەلەکا رەقساند. من ب یەک حەرفا حەقییٚ ئاقوبیٚ موسا ترساند.

براهیم خەلیل ژ نوقتەکه صادقه

ب سیٚ حەرفا دبوو مولتەقە

هەتا خودیٚ خۆ ناسکر بهەقە. (سلیمان و جندی، ١٩٧٩: ٥٧)

د رێزا دوویێ و سیێیدا پێش و پاشکرن دروستبوویه، د هەردوو رێزاندا کارێ رستێ ***دبوو*** و ***ناسکر*** پاشڤە هاتینە، پێدڤییە ب ڤی رەنگی بهێنە دارێتن: ***ب سیٚ حەرفا مولتەق دبوو. هەتا خودیٚ خۆ بهەق ناسکر.*** ئەڤ پێش و پاشکرنە ژی لسەر خاترا سەروایێ هاتییە ئەنجامدان.

١-٣. زێدەکرن

ئەو جۆرێ لادانێیە، هندەک کەرستە ل رستێ زێدەدبن بێ پێدڤی پێ هەبیت، ئەگەر بهێنە لادان ژی چ کارتێکرنێ ل واتایێ ناکەن ((ئەڤ زێدەکرنە چ ژبەر جەختکرنێ بیت یانژی ژبەر پێدڤیاتیێن هۆزانێ بیت، واتە؛ ژ ئەنجامێ بکارهینانا کەرەستێن زێدە دبیتە ئەگەرێ مەزنبوون و بەرفرەهبوونا پێکهاتەیا وێ رستێ.)) (عبدالرحمن، ٢٠٢٠: ٩٨)

تاقەت نەما لبەر بصەبری

دورِ برەنگا خەملی

صۆر بوو سپی بوو صەفری. (سلێمان و جندی، ١٩٧٩: ٥٣)

د رێزا سیێیدا، زێدەکرن دروست بوویە، ئەو ژی دەمێ کارێ بۆرییێ (بوو) دووبارە دکەت، دشییا بێژیت: ***صۆر و سپی بوو صەفری***، ئانکو ***بوو***یا دەستپێکێ ژێببەت و (و) یا پەیوەندییێ دانیت، ب ڤی شێوەیی کارتێکرن ل واتایا رێزێ ژی نەدکر و خواندنا وێ ژی سڤکتر و خۆشتر دبوو.

ئاقوب گۆ: یا سەیدی ئێ وەلا

ئەول ئێت نە بێ مال، ئێ وەللا

ئەو نە دبێ مام وەلا

خوارنا وان، ڤەخوارنا وان شکر ئەلحەمدللا. (رەشۆ، ٢٠٠٤، ب.١: ٥١٦-٥١٧)

د رێزا سیێیدا، زێدەکرن دروست بوویە، دەمێ جێناڤێ کەسێ سیێیێ یێ کۆم (وان) دووبارە دکەت، دشییا بێژیت: ***خوارن و ڤەخوارنا وان شکر ئەلحەمدللا***، ئانکو ***وان***یا دەستپێکێ و دەنگێ (ئا) یێ ب دوماهیکا پەیڤا ***خوارن***ڤە ژێببەت و (و) یا پەیوەندییێ دانیت، ب ڤی شێوەیی ***وان***یا دوماهیکێ بۆ هەردووکان ***خوارن و ڤەخوارنێ*** دزڤری، کارتێکرن ژی ل واتایا رێزێ نەدکر و خواندنا وێ ژی سڤکتر و خۆشتر دبوو.

تەوەرێ چارێ:

٤. ئاستێ واتایێ

ئاستەکێ گرنگییێ زمانییە، نەخاسمە ژی د هۆزانێدا، ئەڤی جۆری ((پەیوەندی ب واتایا پەیڤێ و دەربرینێن هۆزانێڤە هەیە. چونکی لادان ژ واتایا فەرهەنگییا زمانی، مەرەم ژێ ئەوە هۆزانڤان واتایێ ژ ئاستێ وێیێ ئاسایی بەربەلاڤ ژبۆ ئاستەکێ نە ئاسایی و بەربەلاڤ ڤەگوهێزیت.)) (عبدالرحمن، ٢٠٢٠: ١٠٣) ئەڤ ژی دبیتە ئەگەرێ ((پەیدابوونا زمانەکێ هونەری.)) (هـ ژ، ٢٠٢٠: ١٠٣) ئەڤ گهۆرین و ڤەگوهاستنا واتایێ، دبیتە ئەگەرێ پەیدابوونا هندەک تێگەهێن دی. ئەڤ جۆرێ لادانێ ((پەیوەندی بە دیوی ناوەوەی زمان و گەمەی ئیستاتیکی یەوە هەیە لە دەقێکی شیعریدا، وا دەکات، کە دەق خۆی بەکراوەیی بهێڵێتەوە لە بەامبەر خوێنەردا.)) (قادر، ٢٠١٤: ٣٨)

١-٤. پربوونا واتایێ

ئەڤ جۆرێ لادانێ د ئاستێ چەندایەتیێدا پەیدادبیت، ((کوهینی زێدەتر دبیاڤێ دەستنیشانکرنا باسکریە و ب هەڤالناڤیڤە گرێدایە، ئەگەر ئەو هەڤالناڤ ب سەر هەمی جورێن وی ناڤیدا جێبەجێبو دێ ب کەرەستەکێ زێدە و نە پێدڤی هێتە قەلەمدان، چونکی هندەک ناڤێن هەین پێدڤی ناکەت هەڤالناڤەک

دگەلدا بهێت داکو پێ بهێتە دەستنیشانکرن.)) (عبدالرحمن، ٢٠٢٠: ١٠٤)

پەدشایێ من ل ناڤ تەختێ خۆ مەلک ل عەرشە
تەختێ نوور و هەیڤ و شەڤ و رۆژا گەشە
پەدشایێ من جی دانی لالشە. (باقسری، ٢٠٠٣: ٢٦٢)

د رێزا دوویێدا، پەیڤا ***گەش***، کەرەستەیەکێ زێدەیە، چونکی ***رۆژ*** ب خۆ یا گەشە و چ جاران ناڤەمریت. لەورا ئەگەر پەیڤا ***گەش*** بهێتە راکرن ژێ؛ چ ژ واتایێ ناکەت.

مەلک فەخرەدین دبێژتێ شەڤە و تاریە
واحد القهار ئیلاهییە
کلیلا خەرقێ شیخادی پێ ڤەدبت چییە؟ (خلف، ١٩٩٧: ٨٩)

د رێزا ئێکێدا، پەیڤا ***تاریە***، کەرەستەیەکێ زێدەیە، چونکی دەمێ پەیڤا ***شەڤ*** دهێت، ئانکو تاریاتی. لەورا ئەگەر پەیڤا ***تاریە*** بهێتە راکرن ژێ؛ چ ژ واتایێ ناگهۆریت.

زەبوونەکی منی کێم تاقەتە
هەکە ژ با عەزیز مەلک فەخرەدین بێتن ئیجازەتە
ئەم دێ ژ بەحرێ کوور دەین ئوسفەتە. (سلێمان و جندی، ١٩٧٩: ٥٢)

د رێزا سییێدا، پەیڤا ***کوور***، کەرەستەیەکێ زێدەیە، چونکی ***بەحر/دەریا*** کوویراتییە، چ دەریایێن نە کوویر نینن، ئەگەر نە یا کوویر بیت؛ ئەو نە دەریایە، بەلکو دبیتە رووبار. لەورا ئەگەر پەیڤا ***کوور*** بهێتە راکرن ژێ؛ چ کارتێکرنێ ل واتایێ ناگهۆریت.

٤-٢. جەڤەنگ

ئێک ژ هۆنەرێن رەوانبێژییێیە، ئەو پەیڤا دهێتە بکارئینان نە ژ بۆ مەبەستا خۆیە، بەلکو بۆ مەبەستەکا دی، یان زێدەتر دهێتە بکارئینان، دەمێ هۆزانڤان پەیڤێ نە ژ بۆ واتایا وێیا فەرهەنگی بکاردئینیت، ل وی دەمی لادانێ دکەت، ڤێجە هۆزانڤان ژ بۆ گەلەک مەبەستان پەنایێ بۆ بەر بکارئینانا جەڤەنگی دبەت، چ ترسیان ژ کەتوارێ رامیاری و جڤاکی، چونکی جەڤەنگ تەمومژییێ دروست دکەت و وەرگر زوویی ب زوویی واتایا مەبەست ب دەستڤەنائینیت، یان ب مەبەستێن شیعرییەت و جوانکارییێ دهێتە بکارئینان، یان هەر مەبەستەکا دی، جەڤەنگ ((بۆ مەبەستی چڕکردنەوەی بیروباوەڕ و بیرێکی فراوان دێت، کە ئەمەش ئەرکی ڕاستەقینە و سەرەکی شیعرە.)) (حەمەد، ٢٠٠٢: ٦) دیارە ژێ جەڤەنگی چەندین جۆر هەنە.

شێ گۆ: ئاقوبۆ پەزا ب ستەوری مەدۆش
راستیا ب پولا مەفرۆش
مەبە محبێ ئیمان ل کۆش. (رەشۆ، ٢٠٠٤، ب.١: ٥١٣)

د ڤێ سەبەقێدا، پەیڤا (پەز) وەکی جەڤەنگ بۆ مرۆڤێ بەلانگاز بکارهاتییە و ئەم ڤێ چەندێ ژ سەبەقەیێن بەر و پشتی وێ دزانین دەمێ دبێژتێ: ***ب ستەوری مەدۆش***، ئانکو زولمەکە زێدە ل فەقیری نەکە، مەبەست وەرگرتنا ریباییێیە ژ مرۆڤێن بەلەنگاز.

ئاقوب گۆ: یا سەیدی ئەو زەڤیا زێدە
سێ گێسنا لێ دە
ئەو پاش تۆڤێ خۆ پێدە. (رەشۆ، ٢٠٠٤، ب.١: ٥١٣-٥١٤)

د ڤێ سەبەقێدا، پەیڤا ***زەڤی*** وەکو جەڤەنگەکی بۆ ژنکێ و ب تایبەتی مالپچووکێ بکارهاتییە، قەولڤان مرۆڤی شیرەت دکەت کو هەتا گەلەک پرسیارا ژنکێ و بنەمالا وێ نەکەت، نەخوازت و بۆ خۆ نەئینیت و پەیوەندییێن ڕەگەزی دگەل دروست دکەت.

٤-٣. کورتبڕی

ئەوە ب شێوەیەکێ کورت و پوخت پەیام و مەبەستێ دگەهینیت، ئانکو واتا پترە ژ پەیڤێن بکارهاتی ((وشە کەمتربێ لە واتا.)) (عەبدوڵڵا، ٢٠١٠: ٨٩) ب شێوەیەکێ دی، کورتبڕی ((کۆمەڵە گوزارەیەک بە چەند وشەیەکی کەم دەربڕی)) (سجادی، ١٩٧٨: ٣٩) کەواتە؛ پەیڤ و دەربڕین د

کێمن، لێ واتایەکا کوویر و درێژ ل پشت وان پەیڤێن کێم هەیە:

یا سەیدل مورسلی
چەند بەدیل هاتن و بهوری
چەند خاس هاتن، من هژمری
ئەو سلتان شێخادی یە
تانجه ژ عەول هەتا بئاخری. (سلێمان و جندی، ١٩٧٩: ٥٧)

د ڤێ سەبەقێدا، کورتبڕی هاتییە ئەنجامدان، د ڕێزا پێنجێدا، دەمێ دبێژیت: ***تانجه ژ عەول هەتا بئاخری،*** ئانکو دناڤبەرا دەستپێک و دوماهیکێدا گەلەک تشت هەنە ئاماژە پێنەدایە، یا کورت ڤەبڕی و گۆتی: ژ ئەول هەتا ب ئاخر. د شێن بێژین ئەو تشتێن ژێبرین هەمی وان سالۆخەت و هێز و هنەر و مەزناتییا شیخادی د ناڤ خاس و بابچاکێن دیینێ ئێزدیاندا دیار دکەت، پەیڤا تانج وەکو پەیڤەکا کلیلی ئەڤێ چەندێ ڕۆن دکەت، ئانکو هەر ژ دەستپێکێ و هەتا دوماهیکێ کەسەکێ وەکو شیخادی پەیدانەبوویە، هەر ئەو سەروەر و ڕێبەرێ مەزن بوویە.

سوحبەتا هەر هەفتانە
تەختێ نوور و شەڤ و ڕۆژ و هەیڤ ل سەر دەستانە
شەراب ل تعوور کاسا وانە. (باقسری، ٢٠٠٣: ٢٦١)

د ڕێزکا ئێکێدا، کورتبڕی هاتییە ئەنجامدان، دەمێ دبێژیت: ***هەر هەفتان،*** مەبەست پێ هەر هەفت فریشتەنە بێ ئاماژەیێ بناڤێ وان بکەت کو ئەڤەنە: عزرائیل، جبرائیل، میکائیل، شمقائیل، دردائیل، عەزازیل و ئیسرافیل. دگەل هندێ، ئێزدیان ناڤێن تایبەت یێن ڤان فریشتەیان کو ئەڤەنە: مەلک شەمسەدین، مەلک فەخرەدین، مەلک ناسردین، مەلک سوجادین، مەلک شێخ سن، مەلک شەرفەدین و شێخوبەکر.

٤-٤. درێژبڕی

ئەوە دەمێ پەیڤ ژ واتایێ پتر بن، ئانکو هەتا مەبەستێ دگەهینیت گەلەک پەیڤان بکاردئینیت ((درێژبڕی پێچەوانەی کورتبڕییە، وشە زیاد دەکرێت بۆ گەیاندنی مەبەستەکە، بەو مەرجەی واتا زیاد نەکات و لە مەبەستە بنچییەکەی لانەدات، ئەگەر ئەو وشە زیادەیە بۆ سوود نەبوو، ئەوا دەبێتە درێژکردنەوە و حەشو.)) (محەمەد، ٢٠٢٣: ١٨٥) دەمێ هۆزانڤان پەنایێ دبەتە بەر بکارئینانا درێژبڕییێ بۆ چەند مەبەستانە، ژ وان: ((١. بۆ مەبەستی ڕوونکردنەوەی شتێکی ئاڵۆز. ٢. دووپاتکردنەوە. ٣. بۆ پێشاندانی درێژبڕی لە باسی گشتییەوە بۆ تایبەتی. ٤. درێژبڕی لە باسی تایبەتی بۆ گشتی.)) (شعیا، ٢٠١٤: ١٥٨-١٦١)

غەرزێ نووری بابە
دوو جەهوەر کەفتنە ناڤە
ئێک عەینە ئێک چاڤە. (سلێمان و جندی، ١٩٧٩: ٥٤)

د ڕێزکا سیییێدا درێژبڕی ئەنجامدایە، دەمێ ب دووبارەکرنا ژمارە ***ئێک*** و هەروەسا ژی ئینانا ئێک پەیڤ ب دوو زمانان، ئەو ژی ***عین*** و ***چاڤە*** مەبەستا هەردووکان ئێکە.

پەدشایێ من یی بوکر
ل دنێ و عالەمێ کری یە دکر
عەزیزێ من تە دزانی تە چ کر. (باقسری، ٢٠٠٣: ٢٦٤)

د ڕێزکا دوویێدا درێژبڕی دروست بوویە، پەیڤێن: ***دنێ*** و ***عالەمێ*** ئێک واتایێ دگەهینن، ئانکو هەگەر بووبا ***ل دنێ کری یە دکر،*** یان ***ل عالەمێ کری یە دکر،*** چ ژ واتایێ نەدگهۆری، ب ڤێ گهۆرینێ تژیکرن (حەشو) کرییە، قەولڤانی ڤیایە کێشا ڕێزێ وەکی کێشا ڕێزا پشتی وێ لێ بکەت، چونکی کێشا ڕێزا پشتێ وێ (١٠) برگەیە، لێ وی ب ڤێ زێدەکرنێ کێشا

وێ دگەل ڕێزا ئێکێ تێکدایە، چونکی ڕێزا ئێکێ (٧) برگەیە، ب وێ زێدەکرنێ کرییە (١٠) برگە.

مەلک فەخرەدین پسیارەک ژ پادشێ خۆ کرە

تو خالقەکێ منی هەر و هەرە

ژ بەری بنیانا عەردا ژ بەری عەزمانا ژ بەری مێرا و ژ بەری مەلەکا

تە خەرقە بدەستێ کی مێری چێ دکرە. (خلف، ١٩٩٧: ٩٠)

د ڕێزکا سییێدا درێژبڕی دروست بوویە، ل دەمێ پەیڤا ***بەری*** چار جاران دهێتە دووبارەکرن، ئێک جارێ ل دەستپێکێ هاتبا و (ئا)یا دانەپالێ ژ پەیڤێن: ***عەرد، عەزمان، مێران*** هاتبانە ڤەکرن و (ژ) ژی هاتبا ژێبرن دا واتایێ بێ گهۆرین گەهینیت و بۆ خواندنێ ژی خۆشتربوو، ئانکو وەسا لێ هاتبا: ***ژ بەری بنیانا عەرد و عەزمان و مێر و مەلەکا.***

٤-٥. پارادۆکس

مەبەست ژێ ئەوە ((دوو دەربڕین لە رووی چەمک و واتاوە یەکتر رەت بکەنەوە، بەم شێوەیە لە شیعردا دوو دەستەواژە یاخود دوو دەربڕین دەهێنرێت کە هەر یەکە ئەویتر رەت دەکاتەوە، واتە؛ ئەگەر یەکەم هەبوو نابێ دووەم هەبێ و بە پێچەوانەش.)) (عەبدوڵلا، ٢٠٠٨: ١٥٤)

لمن جەما دبوون زەربابە

دێ ژ وێ بەحرێ دەین تەبابە

بەحرە و دۆژە و ڤێر دناڤە. (سلێمان و جندی، ١٩٧٩: ٥٢)

د ڤێ سەبەقێدا پارادۆکس دروستبوویە، دەمێ سێ بابەتێن ژ ئێک جودا پێکڤە دهێنە گرێدان، ئەو ژی: ***بەحر، دۆژ و ڤێر***، ژبەرکو بەحر دەربڕینێ ژ ئارامی و ڤەمراندنا ئاگری دکەتن، سەرەڕایی هندێ هندەک جاران وێرانکاریان دروست دکەت، دۆژ و ڤێر دەربڕینێ ژ ئاگرەکێ زێدە دکەن کو د ناڤ دەریاییدانە، ب رەنگەکێ دی بێژین: دەربڕینێ ژ ئاڤێ د ناڤ جەرگێ ئاگریدا دکەت، بابەتێن ژ ڤی جۆری ئەم د هندەک ڤولکانانا دبینین کو دناڤ جەرگێ دەریاییدا بورکانێن ئاگری دەردکەڤن، هەر مەبەست چەوا بیت، ئەڤ دەربڕین ب شێوەیەکێ دیار پارادۆکسی دروست دکەت.

حەق وارە و سەکنین

پەدشێ من هێڤێن هاڤێتە بەحرێ و بەحر مەینین دوخانەک ژێ دوخنی، هەر هەفت عەزمان پێ نژنین. (سلێمان و جندی، ١٩٧٩: ٥٤)

د ڤێ سەبەقێدا، پارادۆکس دروستبوویە، د باوەرییا ئێزدیاندا دەمێ خودێ دونیا دروست کری، وەکی ئاڤێ لێ هات و نە جەبری هەتا هێڤێن هاڤێتییێ، دەمێ هێڤێن هاڤێتییێ دوخانەک یا ژێ چۆیی، ل ڤێرێ پارادۆکس دروست دبیت، دوویر ژ ڤێ ڤەگێران و ئەفسانەیێ دویکێل ژ ئاڤێ دروست نابیت، بەلکو ژ ئاگری دروست دبیت، ئانکو ئاڤ و ئاگری جهێن خۆ یێن ل ئێک گهۆرین و پارادۆکس یا دروست کرین.

ئەنجام

١. قەول وەک دەق و خاوندارییەتا وان بۆ چەند قەولڤانان ڤەدگەریت کو وان ئافراندینە، لێ بووینە سامانێ ئێزدیان و وەکو بەندێن دەستووری لێ هاتینە، چونکی ئێزدیان باوەرییەکا موکوم ب ناڤەرۆکا وان هەیە، ژبەرکو فەلسەفەیا ئێزدیاتییێ بخۆڤەدگرن و ئاماژەیێ ب بابەتێن: خودێ، فریشتەیان، گەردوون، سروشت و سەرەڕایی بابەتێن دیرۆکی، جڤاکی، پەروەردەیی و مرۆڤایەتی. هەروەسا ئێزدی ئەڤان تێکستان د رێ و رەسمێن جەژن و هەلکەفتێن خۆیێن ئایینیدا بکاردئینن.

٢. قەول دەڤێن کو ب ئەدەبی و شیعرییەت ئانکو ب تەکنیک هاتینە ئافراندن، لەورا زمانێ وان یێ تایبەتە و هەمی جۆرێن لادانێن دەنگی د دەڤێن قەولاندا بەرجەستە دبن، ئەڤە وێ چەندێ دگەهینیت قەولڤانان ڤیایە دوویر ژ زمانێ

ئاسايى قەولان ڤەهينن، سەرەڕايى هندێ قەول ب زمانەكێ سادە هاتينە نڤيسين.

٣. لادانێن د قەولاندا بەرجەستەدبن، بووينە ئەگەرێ هندێ شێوازەكێ تايبەت ب ڤان تێكستانڤە پەيدابيت، ژبەركو پەيڤێن تايبەت هاتينە بكارئينان، پاش و پێشكرن و پارادۆكس ئەنجامداينە، شێوەزارێن تايبەتيێن دەڤەرێن جوداجودايێن ئێزديان هاتينە بكارئينان و زۆر جاران قەولڤانان پەنا برييە بەر لادانێ ب مەبەستا گونجانا بابەتێن كێش، سەروا و ڕيتمێ و هۆنەرێن دييێن قەولى.

٤. ژبەركو قەول دەقێن ئايينينە، لەورا هندەك جاران ژ بۆ بابەتێن جۆتبوون و سێكسى پەنا برييە بەر جەڤەنگان، چونكى قەول ڤان بابەتان ب ڕێز و ڤەشارتى بەحس دكەت، ئانكو لادانێ ژ زمانى دكەت.

ليستا ژێدەران

١.ب زمانێ كوردى

١-١. پەرتۆك

- حەسەن، محەمەد عەزيز (٢٠٢٤). تايبەتمەندييەكانى شێوازناسى. سليمانى.
- رەشۆ، خەليل جندى (٢٠٠٤). پەرن ژ ئەدەبێ دينێ ئێزديان. بەرگێ ئێكێ. دهۆك: دەزگەهێ سپيرێز.
- سجادى، علاء الدين (١٩٧٨). خۆشخوانى. بەغدا.
- سليمان و جندى، خدر و خەليل (١٩٧٩). ئێزدياتى لبەر رۆشنايا هندەك تێكستێد ئاينێ ئێزديان. بەغدا: لە چاپكراوەكانى كۆڕى زانيارى كورد.
- سليمان، خدر (١٩٨٥). گونداتى – ئاليەكى ئەنترۆپۆلۆجى. بەغدا: ئەمێندارێتى گشتى رۆشنبيرى و لاوان.
- عەبدوڵڵا، عەبدولسەلام نەجمەدين (٢٠٠٨). شيكردنەوەى دەقى شيعرى لە ڕووى زمانەوانيوە. دهۆك: دەزگەهێ سپيرێز.
- عەبدوڵڵا، ئيدريس (٢٠١٠). شێواز و شێوازگەرى. هەولێر: زانكۆيى سەلاحەدين.
- عەبدوڵڵا، ئيدريس (٢٠١٣). شێوازگەرى لادان. سلێمانى: ژ وەشانێن بەرێوەبەرايەتى گشتى راگەياندن.
- قەرەداغى، محەمەد مستەفا (٢٠٢٣). دەروازەيەكى نوێى زمانەوانى. سلێمانى: خانەى چاپى چوارچرا.
- محەمەد، عوسمان محەمەد (٢٠٢٣). شيعرييەت لە هۆنراوەكانى مەلا عەبدوڵڵاى ئەحمەديانداا. سنە.
- مستەفا، ئيدريس عەبدوڵڵا (٢٠١٠). لايەنە ڕەوانبێژييەكان لە شيعرى كلاسيكيدا بە نمونەى حەمدى و حاجى قادرى كۆيى. هەولێر: زانكۆى سەلاحەدين.
- نهێلى، نعمت الله حامد (٢٠٠٧). شێوازگەرى – تيۆرى و پراكتيك. دهۆك: دەزگەهێ سپيرێز.
- ئەحمەد، صافيە محەمەد (٢٠١٤). شێوازى شيعرە كوردييەكانى پيربال مەحموود. هەولێر: ژ وەشانێن يەكێتيى نووسەرانى كورد – مەڵبەندى گشتى.

١-٢. گۆڤار

- خلف، شێخ علو (١٩٩٧). قەولێ قەرەفرقان – شێخ فەخرێ ئاديا. گۆڤارا لالش. ژمارە (٧). دهۆك.
- شارى، دەرمان خەلەف (١٩٩٩). قەولێ گايى و ماسى. گۆڤارا لالش. ژمارە (١١). دهۆك.

١-٣. نامەيێن ئەكاديمى

- احمد، هدى صديق (٢٠١٣). بنياتێ هونەرى د هۆزانێن عبدالرحمن مزورى دا. ناما

ماستەرێ. دهۆک: فاکۆلتیا زانستێن مرۆڤایەتی. زانکۆیا دهۆک.
- حەمەد، پەخشان سابیر (٢٠٠٢). ڕەمز لە شیعری هاوچەرخی کوردیی کرمانجی خوارووی کوردستانی عیراقدا ١٩٧٠-١٩٩١. تێزی دکتۆرا. هەولێر: زانکۆی سەلاحەدین.
- سەعید، ناز ئەحمەد (٢٠١٠). لادان لەشیعری (لەتیف هەلمەت)دا. نامەیا ماستەرێ. زانکۆیا سلێمانی.
- شعیا، ڕۆکان گوریل (٢٠١٤). هونەرەکانی ڕەوانبێژی لە شیعری فۆلکلۆری کوردیدا. نامەی ماستەر. سلێمانی: زانکۆی سلێمانی.
- عبدالرحمن، شڤان جرجیس (٢٠٢٠). بنیاتێ هونەری د هوزانێن (مەلا خەلیلێ مشەختی)دا. ناما دکتۆرایێ. هەولێر: زانکۆیا سەلاحەدین.
- قادر، خانزاد عەلی (٢٠٠٤). زمانی شیعری حاجی قادری کۆیی و مەحوی و شێخ ڕەزای تاڵەبانی. تێزی دکتۆرا. هەولێر: زانکۆی سەلاحەدین.
- محمد، شەیدا ڕەشید (٢٠١٦). شێواز لە شیعرەکانی شێرکۆ بێکەس دا – قۆناغی دوای بزوتنەوەی ڕوانگە. نامەی ماستەر. سلێمانی: زانکۆی سلێمانی.
- ئەحمەد، ڕیحان ڕەسول (٢٠١٧). شێوازی شیعری (حەریق). نامەی ماستەر. سۆران: زانکۆی سۆران.
- ئیبراهیم، محەمەد عەبدولکەریم (٢٠٠٩). زمانی شیعری و ڕەخنەی ئەدەبیی نوێ – ئەزموونی شاعیرانی هەشتاکانی هەولێر بە نموونە. نامەی ماستەر. هەولێر: زانکۆی سەلاحەدین.

٢. ب زمانێ عەرەبی

٢-١. پەرتۆك

- ابو العدوس، يوسف (٢٠٠٦). الأسلوبية – الرؤية و التطبيق. عمان: دار الميسرة للنشر و التوزيع.
- باقسري، عزالدين سليم (٢٠٠٣). مەرگەهـ – الايزدية الاصل. التسمية. المفاهيم. الطقوس. المراسيم و النصوص الدينية. دهوك: من منشورات مركز لالش الثقافي و الاجتماعي.
- الجراد، خلف (١٩٩٥). اليزيدية و اليزيديون. سورية: دار الحوار.
- حمد، عبدالله خضر (٢٠١٣). اسلوبية الانزياح في شعر المعلقات. الاردن.
- خطابي، محمد (١٩٩١). لسانيات النص (مدخل الى تنسجام الخطاب). بيروت: المركز الثقافي العربي.
- الخفاجي، أحمد رحيم كريم (٢٠١١). التقويل النقدي المعاصر للتراث النقدي و البلاغي عند العرب. بغداد: دار و مكتبة البصائر و المركز العلمي العراقي.
- وهبي، توفيق (٢٠٠٤). اليزيدية بقايا الميثرائية – في الحضر و كردستان العراق). ترجمها عن الانكليزية: شوكت ملا اسماعيل حسن. السليمانية: من مطبوعات بلدية السليمانية.
- ويس، احمد محمد (٢٠٠٥). الانزياح من منظور الدراسات الأسلوبية. بيروت: المؤسسة المجد.

٢-٢. گۆڤار

- عبدالكريم، نكتل عبدالهادي (٢٠٢٠). العشائر الايزيدية في جبل سنجار – دراسة تاريخية. مجلة دراسات موصلية (مجلة علمية محكمة). العدد ٥٥. موصل: جامعة موصل.
- محسني و كياني، علي اكبر و رضا (٢٠١٣). الانزياح الكتابي في الشعر العربي المعاصر

(دراسة و نقد). مجلة دراسات في اللغة العربية و آدابها. العدد ١٢.

- نكاع، علي (٢٠٢١). اسلوبية الانزياح – نماذج من شعر سيدي لخضر بن خلوف. الجزائر: مجلة اشكالات في اللغة و الادب. مجلد ١٠. العدد ١.

٢-٣. نامەیێن ئەکادیمی

- ابراهيم، سركوت گوريل (٢٠٠٩). مستويات البناء الفني في شعر الاعشى. رسالة الماجستير. كويه: جامعة كويه.
- البياتي، سناء حميد (١٩٨٩). البناء الفني لشعر الحب العذرى في القصر الاموي. اطروحة دكتوراه. بغداد: جامعة بغداد.
- الدليمي. اسيل محمد صالح (٢٠١٦). الانزياح الاسلوبي – دراسة في نثر نزار قباني. رسالة الماجستير. جامعة الشرق الاوسط.
- علي، عنان محمد شفيق (٢٠١٧). الانزياح في شعر امرىء القيس. رسالة الماجستير. جامعة النجاح الوطنية.
- عمر، محمود عبدالمجيد (٢٠٢٣). تطور البنية الفنية في شعر الجواهري. اطروحة دكتوراه. اربيل: جامعة صلاح الدين.

الملخص:

الانزياح اللغوي في الأقوال الإيزيدية

الأقوال الإيزيدية تعد من أهم النصوص في الأدب الديني، لأنها تتناول الفلسفة الدينية للإيزيديين حول: الخالق، الملائكة، الكون، الطبيعة، والإنسان، ومن الناحية الشكلية، تم إنشاؤها بتقنيات خاصة، لا سيما من خلال ترابط المقاطع ببعضها عبر الكلمات والجمل، باستخدام أساليب متنوعة. ومن الناحية اللغوية، أغلب هذه الأقوال صيغت باللغة الكوردية، وبالتحديد بلهجة الكورمانجية الشمالية، حيث تم إنشاؤها باللهجة المحكية في منطقة مەرگەهـ (معبد لالش والمناطق المحيطة به)، لأن قولڤانين (واضعي الاقوال) هذه النصوص ولدوا وعاشوا في لالش والقرى والمناطق المجاورة، لكن مع ذلك، تحتوي الأقوال على عدد كبير من الكلمات الدخيلة، وخاصةً العربية. في نصوص الأقوال، استخدم قولڤان كلمات خاصة، وقاموا باستخدام التقديم والتأخير والمفارقة، حيث تجسدت فيها اللهجات المحلية للمناطق الإيزيدية المختلفة، كما أنهم كثيراً ما لجأوا إلى الانزياح من أجل انسجام موضوعات الوزن والقافية والإيقاع. وكذلك بما أن الأقوال نصوص دينية، لجأوا إلى الرموز في الأمور الجنسية. لأن الأقوال تتناول هذه المواضيع بأسلوب محترم ومشفّر. أي الانزياح يظهر في مستويات: الصوت، الكلمة، الجملة، وحتى المعنى، تلك الانزياحات التي تجسدت في الأقوال أدت الى إبراز اسلوب خاص بهذه النصوص وأصحابها.

الكلمات الدالة: القول، الانزياح، الصوت، الكلمة، الجملة، المعنى.

Abstract:
Linguistic Deviation in Yazidi Qewls

(Religious texts) are among Yazidi Qewls the most significant texts in Yazidi religious literature, as they address the Yazidi philosophy concerning the Creator, angels, the universe, nature, and humanity. Structurally, these texts were composed using special techniques, particularly by linking sections through words and sentences with various stylistic methods. Linguistically, most of these Qewls were formulated in the Kurdish language, specifically in the Northern Kurmanji dialect. They were created in the spoken dialect of the Margah region (Lalish Temple and its surrounding areas), as the Qewlvan (creators of the Qewls) were born and lived in Lalish and nearby villages. However, despite this, the Qewls contain a significant number of borrowed words, particularly from Arabic. In the Qewl texts, the Qewlvan used unique words and employed techniques such as inversion, paradox, and displacement, reflecting the local dialects of different Yazidi regions. They frequently resorted to linguistic deviation to maintain harmony in meter, rhyme, and rhythm. Since the Qewls are religious texts, they use symbolic language when referring to sexual matters, as these topics are presented in a respectful and coded manner. Linguistic deviation appears at multiple levels: sound, word, sentence, and even meaning. These deviations in the Qewls contributed to establishing a distinctive style unique to these texts and their creators.

Keywords: Qewl, Deviation, Sound, Word, Sentence, Meaning.

ISSN: 2520-4106 ژماره ٦٣ – ٢٠٢٥ گۆڤاری ئەکادیمیای کوردی

هەستکرن ب کێماسییێ د کورتە چیرۆکا سیاپۆشێ زێمارێ یا فاضل عمریدا

مستەلە ژ ناما دکتۆرایێ

م. ئینتیسار نەجیب جووقی

کولیژا زمانان/ پشکا زمانێ کوردی/ زانکۆیا دهۆك

intesar.najeb@uod.ac

پ. د. نەفیسە ئیسماعیل حاجی

کولیژا زمانان/ پشکا زمانێ کوردی/ زانکۆیا دهۆك

Nafeesa.haji@uod.ac

پوختە:

هەستکرن ب کێماسییێ کارتێکرنێ ل هزرکرن و رەفتارێن مرۆڤی دکەت. د کورتە چیرۆکێژدا هندەک جاران ئەڤ هەستە د بیتە پالدەرێ سەرەکییێ کەسایەتی و پێشڤەچوونا رویدانان. مەرەم ژ ئەڤێ ڤەکۆلینێ دیارکرنا زاراڤ و تێگەهـ و ئەگەرێن دروستبوونا هەستکرن ب کێماسییێ و پراکتیزەکرنا وێ ل سەر کورتە چیرۆکا سیاپۆشێ زێمارێ یا فازل عومەرییە. ب دیتنا ئادلەری گەلەک جاران هەستکرن ب کێماسییێ ژ زارۆکینیێ پەیدادبیت و هندەک جاران هەتا مەزنبوونێ ل گەل مرۆڤی دمینیت ب تایبەت دەمێ ڕوو ب ڕووی زەحمەتیێن ژیانێ دبیت و نەشێت د سەردا زالبیت. ئەڤە ڤەکۆلینە مستەلە، ئانکو پارچەکە ژ ناما دکتورایێ یا ب ناڤونیشانێ کورتە چیرۆکا کوردی ل دەڤەرا بەهدینان پشتی ٢٠٠٣ ل دویڤ تیورا دەروونناسییا تاکەکەسی یا ئەلفرێد ئادلەری. ئەڤ ڤەکۆلینە بەرسڤدانا ئەڤێ پرسیارێیە ئەرێ هۆکارێن بووینە ئەگەرێ پەیدابوونا ئەڤێ هەستی ل دەڤ کەسایەتییا کورتە چیرۆکا سیاپۆشێ زێمارێ هەمان هۆکارن ئەوێن ئادلەری دەستنیشانکرین؟ د ئەنجامدا بۆ مە دیاربوویە هەمان هۆکارن ئەوژی هەستکرن ب کێماسییێ بۆ کێماسییێن جەستەیی، پشتگوههاڤێتن و ژ دەستدانا زارۆکان دزڤریت.

وەرگرتن: ٢٠٢٥/٣/٤

پەسەندکردن: ٢٠٢٥/٥/١٣

بڵاوکردنەوە: ٢٠٢٥/٧/٢٧

پەیڤێن کلیلی:

هەستکرن ب کێماسییێ، ئادلەر، کورتە چیرۆک، کەسایەتی، سیاپۆشێ زێمارێ.

▪ گۆڤاری ئەکادیمیای کوردی، گۆڤارێکی زانستیی وەرزییە، لەلایەن ئەکادیمیای کوردییەوە دەردەکرێت و بایەخ بە لێکۆڵینەوەی کوردناسی لە بوارەکانی زمان، ئەدەب، دیرۆک، جوگرافیا و کولتووریی کوردی دەدات. گۆڤارەکە لێکۆڵینەوەکان بە زمانەکانی کوردی، عەرەبی و ئینگلیزی بڵاو دەکاتەوە و یەکەم ژمارەی لە ساڵی ٢٠٠٢دا بڵاو بووەتەوە. ئەم گۆڤارە لەلایەن وەزارەتی خوێندنی باڵا و توێژینەوەی زانستیی حکومەتی هەرێمی کوردستانەوە، بۆ بەرزکردنەوەی پلەی زانستی باوەڕپێکراوە.

پێشەکی

تیورا دەروونناسیا تاکەکەسی ئێک ژ ئەوان تیورێن گرنگ و هاریکارێن تێگەهشتنا کەسایەتییا مرۆڤییە. ل دەستپێکا سەدێ بیستێ، ژ لایێ ئەلفرێد ئادلەریڤە هاتیە دامەزراندن، کو گرنگیێ ب پالدەرێن ناڤخۆیی و ئارمانجێن پاشەرۆژێدا. تیورا دەروونناسییا تاکەکەسی هاریکارییا مرۆڤی دکەت ژ پێخەمەت بلندکرنا شیانان و ب دەستڤەئینانا ئارامیێ و خۆ گونجاندن ل گەل کاودانێن ژیانێ. ئەڤ تیورە ل سەر چەند تێگەهێن سەرەکی هاتیە دامەزراندن، ئەو ژی ئەڤەنە هەستکرن ب کێماسییێ، ڤەرەبووکرن، ئارمانجداری، شێوازێ ژیانێ، هەستکرن ب جڤاکی. ئەڤ ڤەکۆلینە دوو پشکە پشکەک بۆ لایەنێ تیوری و پشکا دووێ بۆ لایەنێ پراکتیکی هاتیە تەرخانکرن.

ئارمانجا ڤەکۆلینێ: ڤەکۆلینە ل هەستکرن ب کێماسییێ ل دەڤ کەسایەتییا سەرەکییا کورتە چیرۆکا سیاپۆشێ زێمارێ یا فازل عومەری. د هەمان دەمدا دێ ئەگەرێن دروستبوونا ئەڤی هەستی ل دەڤ کەسایەتیێ دیارکەین.

پرسیارێن ڤەکولینێ : دێ دئەڤێ ڤەکولینێدا هەولدەین بەرسڤا ئەڤان پرسیاران بدەین کو دبنە ناڤەرۆکا ڤەکۆلینا مە ئەوژی:

- ئەگەرێن پەیدابوونا هەستکرن ب کێماسییێ ل دەڤ کەسایەتییا کورتە چیرۆکا سیاپۆشێ زێمارێ هەمان ئەو هۆکارن ئەوێن ئادلەری دەستنیشانکرین ؟
- هەستکرن ب کێماسییێ کارتێکرنێ ل رەفتار و دیتنا مرۆڤی بۆ ژیانێ دکەت؟
- چاوان کەسایەتیێن کورتە چیرۆکێ بەرهنگارییا هەستکرن ب کێماسییێ کرینە؟ ب سەرکەڤتینە یان ل ئەوان بوویە گرێیا کێماسییێ؟

میتۆدا ڤەکۆلینێ: ئەم ل دویڤ تیورا دەروونناسییا تاکەکەسی یا ئەلفرێد ئەدلەر چووینە و بۆ ئەڤێ چەندێ مە مفا ژ میتۆدا وەسفی وەرگرتییە، بۆ شرۆڤەکرن و ئینانا نموونان ژ کورتە چیرۆکا هەلبژارتی مە میتۆدا شرۆڤەکاری بکارئینایە. مە میتودا وەسفی دەروونی شلۆڤەکاری بۆ ڤەکۆلینا کەسایەتییان بکارئینایە. پاشی مە هەولدایە هەستکرن ب کێماسییێ وەک تێگەهەکێ دەروونی ل سەر ژانرەکا ئەدەبی کو کورتە چیرۆکە پراکتیک بکەین.

گرنگیا ڤەکۆلینێ: گرنگییا ئەڤێ ڤەکۆلینێ ژ هندێ دهێت کو ل دویڤ زانینا مە یەکەم جارە ڤەکۆلین ب رێکا تیورا دەرونناسییا تاکەکەسی ب تایبەت بنەمایێ هەستکرن ب کێماسییێ ل کورتە چیرۆکا کوردی دهێتە کرن.

سنورێ ڤەکۆلینێ: ئەڤ ڤەکۆلینە هاتیە سنوردارکرن ژ لایەکیڤە ژ تیورا دەروونناسییا تاکەکەسی بتنێ بنەمایێ هەستکرن ب کێماسییێ هاتیە وەرگرتن، ژ لایەکێ دیڤە ژ کورتە چیرۆکێن کوردی بتنێ کورتە چیرۆکا سیاپۆشێ زێمارێ هاتیە وەرگرتن.

ڤەکۆلینێن پێشتر: ڤەکۆلەرێن کورد هەولداینە بنەمایێن تیورا دەروونناسییا تاکەکەسی د ناڤ بەرهەمێن نڤیسەرێن کورددا دەستنیشانبکەن. هژمارەکا نامە و ڤەکۆلینێن ئەکادیمی ل دۆر ئەڤێ بابەتی هاتینە نڤیسین، بەلێ چ ژ ئەوان گرێدایی کورتە چیرۆکێ نینن. بۆ نموونە ڕەهەندی دەروونی لە شیعرەکانی لەتیف هەڵمەتدا ژ لایێ هاوژین صلیوە عیسا ل سالا ٢٠٠٨ێ هاتیە نڤیسین. پەرتووکا

ڕەهەندی دەروونی لە چیرۆکەکانی شێرزاد حەسەندا ژ لایێ هەڵمەت بایز ڕەسووڵیڤە ل سالا ۲۰۱۲ێ و هەروەسا ڕەنگدانەوەی نەستی گشتیی لە ڕۆمانەکانی 'کاکە مەم بۆتانی'دا) ژ لایێ مەزەفەر مستەفا ئیسماعیلیڤە ۲۰۲۰ێ هاتیە نڤیسین. د هەمان سالدا ڤەکۆلینا پراکتیزەکرنا تیۆرا ئادلێری لسەر هوزانا (ئەز بە عەشقا لێڤ زراڤێ) یا ئەحمەدێ نالبەند ژ لایێ سەگڤان ئیسماعیل محەمەد ڤە هاتیە نڤیسین. ل سالا ۲۰۲٤ێ ڤەکۆلینا شرۆڤەکرنا ڕۆمانا خەجا بەرلینی یا (حەسەن ئیبراهیم)ی ل دویڤ تیۆرا دەروونشیکارییا کەسایەتی یا ئەدلەری، ژ لایێ د.شڤان قاسم حسن و د.دولت محمد احمد هاتیە نڤیسین. دێ د ئەڤێ ڤەکۆلینێدا هەستکرن ب کێماسییێ وەکو بنەمایەکێ تیورا دەروونناسییا تاکەکەسی دەینە دیارکرن. ڤەکۆلینا مە نوی و جیاوازە و جوداهییا مە ل گەل ئەڤان ڤەکۆلینان ئەوە کو کەرەستێ مە ژ ئەوان جودایە ئەوژی کورتە چیرۆکا سیاپۆشێ زێمارێ یا فازل عومەرییە یا نڤیسەرەکێ دەڤەرا بەهدینانە. زێدەباری ئەڤێ جیاوازیێ ئەوان ڤەکۆلینان ب سەرڤە بەحس ل هەستکرن ب کێماسییێ کرینە و ژبەرکو بابەتێ وان یێ سەرەکی نەبوویە، بەلێ مە ب کویری ڕەهەندێن ئەڤی هەستی دیارکرینە. هەروەسان ئەڤ ڤەکۆلین و نامەنە زێدەتر بەرەڤ لایەنێ دەروونی چووینە و مە پتر ب لایەنێ ئەدەبیڤە گرێدایە.

پەیکەرێ ڤەکۆلینێ: ئەڤ ڤەکۆلین دوو پشکە، پشکا ئێکێ تیورییە، هەولدانە بۆ ڕوهنکرنا زاراڤ و تێگەهـ و ئەگەرێن دروستبوونا هەستکرن ب کێماسییێ. پشکا دووێ بنەمایێ هەستکرن ب کێماسییێ ل سەر کورتە چیرۆکا سیاپۆشێ زێمارێ هاتیە پراکتیکرن و ئەگەرێن دروستبوونا ئەڤی هەستی هاتینە دیارکرن. ل دوماهیێ ژی ئەنجام و پۆختەیێ ڤەکۆلینێ ب هەر دوو زمانێن عەرەبی و ئینگلیزی و لیستا ژێدەران هاتینە ڕێزکرن.

پشکا ئێکێ: زاراڤ و تێگەهـ و ئەگەرێن هەستکرن ب کێماسییێ

١- زاراڤ و تێگەهێ هەستکرن ب کێماسییێ

هەستکرن ب کێماسییێ بنەمایێ سەرەکییێ تیورا دەروونناسیا تاکەکەسییە، ڕەگەزێ دەستپێکی و کلیلا تێگەهشتنا ڕەگەزێن دییە. ئەڤ زاراڤ د فەرهەنگێن زمانی ئەوێن ل بەردەستێ مە کەڤتین جودا هاتینە بەحسکرن، بۆ نموونە د فەرهەنگا ئەستێرەگەشەدا، ل بەرامبەر پەیڤا هەست پەیڤێن عەرەبی (شعور، حاسة، إحساس، وعي، إدراك) دهێن و بەرامبەر کەمبوون پەیڤێن (نقص، تناقص، تضائل) دهێن (نیزامەدین، ۲۰۰۳).

د پەرتووکێن ئەدەبی و ڕەخنەییدا زاراڤێ هەستکرن ب کێماسییێ پێکڤە بکاردهێن. د زمانێ ئینگلیزیدا `Inferiority Feelings` ل بەرامبەر هەستکرن ب کێماسییێ و Inferiority `Complex`بەرامبەر گرێیا کێماسییێ بکاردهێت (Schultz and Schultz,۲۰۱٥: ۱۰۹). هەروەسان د پەرتووکێن دەروونناسی و ڕەخنەیێن زمانێ عەرەبیدا بۆ هەستکرن ب کێماسییێ (الشعور بالنقص، شعور بالدونية) و ل بەرامبەر گرێیا کێماسییێ (عقدة النقص، عقدة الدونية) بکاردهێت (موكيالي، ۱۹۸۸: ۹۹). د زمانێ فارسیدا بۆ هەستکرن ب کێماسییێ (احساس حقارت، احساس نقص، احساس کهتری) و بۆ گرێیا کێماسییێ (حقدۀ حقارت) ب کاردهێت(سعداوی، ۱۳۹٦: ۲۳۱ و صاعدی، ۱۲۹٦: ۲۳۸). د زمانێ کوردیدا د دیالێکتێن جودادا زاراڤێن جودا بکارهاتینە، د کرمانجییا خوارێدا هەستکردن بە

کەمیی و گرێی خۆ بەکەمزانین(ئیسماعیل، ٢٠٢٠: ٤٣) و د کرمانجیا سەریدا هەستکرن ب کێماسییێ و گرێیا کێماسییێ بکاردهێت.

هەژی ئاماژێیە کو هەستکرن ب کێماسییێ ژ گرێیا کێماسیێ جودایە. هەستکرن ب کێماسییێ هەستەکێ ئاساییە و گەلەک جاران بۆ مرۆڤی باشیێن خۆ هەنە، ئەوژی دەمێ مرۆڤی بۆ ئارمانجەکا تایبەت هانددەت، ئەو ئارمانج چ ل دەمێ نهۆ یان ل داهاتی بهێتەدی (حسن و احمد،٢٠٢٤: ٢٧٤). بەلێ گرێیا کێماسییێ د نەستیدایە و زیانێ دگەهینتە تاکەکەسی(قەرەچەتانی، ٢٠١٥: ٣٦٩).

ئادلەری زاراڤێ هەستکرن ب کێماسییێ ل دەستپێکا سەدێ بیستێ بکارئینایە (بەلێ بەری ئەڤی دەمی تێگەهێ وێ د فەلسەفە و دەروونناسییێدا هەبوو. د بیاڤێ فەلسەفیدا بەرهەمێن فەیلەسۆف **فریدریک نیتچە** هەست ب ئەڤێ هزرێ هاتیە کرن نەخاسمە دەمێ ئاماژە ب ئیرادا هێزێ کری. دڤێت تاکەکەس خۆ ژ یاساییێن جڤاکی و روحی رزگاربکەت و ل دویڤ هێزا ناڤخۆیی بگەرێت. ئەڤێ چەندێ کارتێکرنا بنەرەتی ل هزرا ئادلەری کریە، بەلێ ب شێوەکێ جیاواز. ب دیتنا ئادلەری مرۆڤ دشێن ب رێکا هێزا تاکەکەسی د چارچۆڤێ جڤاکیدا خۆ باشتر بکەت. کەواتە ئادلەری جەخت ل سەر گرنگیا جڤاکی و هاریکاری و پەیوەندییا د ناڤبەرا تاکەکەساندا دکر)(نیتشە، ٢٠١١). ئادلەر جەختێ ل هەبوونا دەستکەڤتێن تاکەکەسی د ناڤ کۆمیدا دکەت کو ل گەل جڤاکی د گونجایی بن. هەر ئەڤێ چەندێ کارتێکرن ل ئادلەر کریە بۆ ئەوێ چەندێ کو هەر تاکەکەسەکی د ناڤخۆییا خۆدا هەستکرن ب کێماسییێ هەیە و ئەڤە وەسا لێ دکەت کو ل دویڤ بالادەستیێ بگەرێت داکو ئەو کێماسییە کێم بیت، نەکو ژبۆ زالبوونێیە ل سەر کەسێن دەوروبەر.

هەروەسان د بیاڤێ دەروونیدا فرۆیدی ئاماژە ب ململانێن دەروونی و دوودلیێ دایە (تێگەهێ هەستکرن ب کێماسییێ ژ لایێ فرۆیدیڤە هاتیە پێشنیارکرن و بۆ ئەوان هەستان بکارئینایە ئەوێن رێگری لێ هاتینە کرن، ب تایبەت هەستکرن ب کێماسییا سێکسی و بێ هێزی و ترس ل سەرهلدانا ئەڤان هەستان) (سعداوی،١٣٩٦: ٢٣١). دشێین بێژین وەکو هزرا هەستکرن ب کێماسییێ بەری ئادلەری هەبوویە، بەلێ ژ لایێ ئادلەریڤە هاتە ئافراندن و گەشەکرن.

دەربارەی تێگەهێ هەستکرن ب کێماسییێ تێگەهەکێ دەروونییە، ئاماژەیە بۆ حالەتەکی کو تاکەکەس د ناڤخۆییا خۆدا هەست ب کێمی یان لاوازیێ ل بەرامبەر کەسێن دی دکەت. ئەڤ هەستکرنە کارتێکرنێ ل ڕەفتار و بریارێن وی دکەت، کو ئەڤی هەستی پەیوەندی ب شیانێن جەستەیی، دەروونی، جڤاکیێن تاکەکەسیڤە هەیە. ئێک ژ لڤینەرێ دەستپێکییە کو کارتێکرنێ ل ڕەفتارێن مرۆڤی دکەت ((گەلەک جاران ئەڤ تیورە ب تیورا هەستکرن ب کێماسییێ ژی دهێتە نیاسین)) (صاعدی، ١٣٩٦: ٢٣١).

خودایی حەز و پالدەرێن داینە مرۆڤان هەتا کو بەرەڤ ئارمانجان بچن و پێشبکەڤین. ب دیتنا ئادلەری ((هەستکرن ب کێماسییێ پالدەرێ گەشەکرنا کەسایەتی و گەهشتن ب ئارمانجایە. ب پشتڕاستیڤە گەهشتن ب ئارمانجان بۆ تاکەکەسی گرنگی هەیە، ب تایبەت بۆ وان کەسێن ژ هەستکرن ب کێماسییێ د نالن)) (ئادلەر، ٢٠٠٥: ١٢٨). هەولدان بۆ گەهشتن ب

ئارمانجان ڕێکەکا ب هێزە بۆ زالبوون ب سەر ئەڤی هەستیدا، ئەڤە هاریکارە بۆ بلندکرنا باوەری بخۆبوونێ ل دەڤ تاکەکەسی. بەرۆڤاژی هەگەر پشتگوهـ ئێخست یان ب نەرێنی سەرەدەری د گەلدا کر؛ دێ بیتە گرێیا دەروونی.

ب شێوەکێ گشتی ئادلەری ئاماژە ب کۆمەکا گرێیان کر، ئەوێن کو مرۆڤ تووش دبیت، ب زالبوونا ئێک ژ ئەڤان گرێیان، تاکەکەس ب ئەوێ گرێ دهێتە نیاسین. ژ ئەوان ژی گرێیا دوودلیێ، گرێیا قابیل، گرێیا کێماسییێ، گرێیا ئۆیبی، گرێیا گونەهـ و تاوانێ، گرێیا خۆ دیارکرنێ و گرێیا سەرکەڤتنێ. ئەو جۆرێ گرێ یا ئادلەر زێدەتر جەختیێ ل سەر دکەت، گرێیا کێماسییە (ئیسماعیل، ٢٠٢٠: ٤١ و موکیالي، ١٩٨٨: ٧٣-٩٣). ژبەرکو ب هەبوونا کێماسییێ تاکەکەسی بەرەڤ لڤین و سەرکەڤتنێ پالددەت.

ل دەڤ ئادلەری گرێ واتە گرێیا کێماسیێ ((کو ب گرێیا شەرمینی ژ خودی د هێتە نیاسین. هەر تاکەکەسەکی جۆرەکێ کێماسییا تەندروستی، عەقلی، جڤاکی هەیە، بەلێ ئەڤ هەستکرن ب کێماسییێ ڕێژەییە ژ کەسەکی بۆ ئێکێ دی جیاوازە. ئەڤ هەست دبیتە گرێ و کارتیکرنێ ل مرۆڤ دکەت، نەشێت یا پێدڤی ئەنجامبدەت یان دەمێ تاکەکەس ڕوو ب ڕووی ئاریشەکا دیارکری دبیت و نەشێت هزرێن خۆ دەرببریت و چارەسەریا ئاریشێ بکەت. دشێین بێژین ئادلەر بابێ گرێیا کێماسییێ دهێتە نیاسین)) (موکیالي، ١٩٨٨: ٢٧). ژبەرکو د تیورا خۆدا گرنگیەکا زێدە پێ دایە، ب ئەوێ مەرەمێ کو پارچەکا سەرەکییە ژ ژیانا مرۆڤان.

ل دویڤ دیتنا ئادلەری ڕاستە هندەک دەمان هەستکرن ب کێماسییێ دبیتە ئەگەرێ پێشکەڤتنا کەسی د جڤاکیدا و کاریگەریا ئەرێنی د سەرەدەریکرنێدا ل گەل جڤاکی هەیە، بەلێ ئەگەر مرۆڤی کۆنترۆلٚ ل سەر ئەڤێ هەستی نەکر و د کارێن باشدا بکارنەئینا؛ هێدی هێدی دێ کویرتر لێهێت و بیتە گرێ. کو ب تێکچوونێن دەروونی دهێتە هژمارتن و تووشبوویێ گرێیا کێماسیێ، خۆ و کەسێن دی دئێشینیت.

٢-ئەگەرێن هەستکرن ب کێماسییێ

ب دیتنا ئادلەری هەستکرن ب کێماسییێ بۆ زارۆکینیێ دزڤریت و چەندین ئەگەر هەنە کو هەستکرن ب کێماسییێ پەیدا دکەن، ژ ئەوان ژێ:

٢-١- پەککەڤتێن فیزیکی: ڕەنگە هەستکرن ب کێماسییێ ژ کێماسییەکا جەستەیی یان فیزیکی سەرهلبدەت. تاکەکەس هەست ب لاوازی و بێ دەستهەلاتیێ دکەت و دبیتە ئەگەرێ پێکەنینا کەسێن دیتر، ب تایبەت د جڤاکێن ڕۆژهەلاتیدا (جابە، ٢٠٢٣: ٤٧٥). ئانکو زارۆکێ د زکماکدا کێم ئەندام یان ئەوێ ژ ئەنجامێ نەخۆشی یان ڕویدانەکێ کێم ئەندام بوویی، یان دەمێ کەسەک ژ ڕوخساریێ خۆ ڕازی نەبیت، تووشی هەستکرن ب کێماسییێ دبیت. ئەڤ کەسە تووشی گەلەک ئاستەنگان دبیت و هزردکەت ب زەحمەتە پشکدارییێ ل گەل کەسێن جڤاکیدا بکەت و ژ جڤاکی دویر دکەڤیت(ئادلەر،٢٠٢١: ٢٠-٢٢). ب ئەڤێ ڕەنگی کەسەکێ گرتی و بێ هیڤی بەرهەم دهێت. لڤین و چالاکی د کێمن، هەگەر ئەنجام بدەت ژی مفایی ناگەهینیتە کەسی.

هەروەسان تاکەکەسێ ژ لایێ جەستەیڤە لاواز بیت ((سەرنجا وی زێدەتر ل سەر ئەوێ لاوازییە، بەلێ دەمێ باوەری وی ب هێز دبیت و زێدەتر گەشێ ب شیانێن خۆ ددەت. بۆ نموونە د

سەردەمێن کەڤندا دەولەمەندێ یۆنانی دیموستینس ئاریشە د زمانیدا هەبوون، بەلێ ل دوماهیێ شیا ببیتە گۆتاربێژەکێ ب ناڤودەنگ. تیۆدۆر ڕۆزڤێلتی بیست و شەشەمین سەرۆکێ ئەمریکا شیا ب سەر هەستکرن ب کێماسییا جەستەیی زالببیت و ببیتە لەشجوان)) (Schultz and Schultz, ٢٠١٥: ١١١). ب دیتنا ئادلەری کەسێن پەککەڤتی ((تەکەزا وان یا هزری مەزنترە ژ تەکەزا کەسێن دەوروبەر و ژبەر هندێ بارێ ژیری گرانترە، دەرئەنجام دبنە کەسێن ئەزئەزی و گرنگیێ ب تنێ ب خۆ ددەن و شیانێن وان یێن هاریکاریێ کێمترن))(ئادلەر،٢٠٢١: ٤١). ئەزئەزی ژێ دەرئەنجامێ وێ چەندێیە کو پشتبەستنێ ل سەر خۆ دکەت و د هەمان دەمدا دڤێت خۆ سەرنجراکێش و گرنگ دیاربکەت.

ب دیتنا ئادلەری سەرەرای هندێ هەر ژ زارۆکینیێ مرۆڤ هەست ب لاوازییا لەشی دکەت (ب تایبەت ل هەمبەر مەزنان کو دشێن هەموو کاران ئەنجامبدەن. ل دەمێ بەراوردکرن ل گەل مەزنان ئەڤ هەستە ل دەڤ زارۆکی پەیدا دبیت، دەمێ مەزن دبیت هێدی هێدی ئەڤ هەستە کێم دبیت ژبەرکو ئەوژی دشێت کاران ئەنجامبدەت، بەلێ دەمێ پتر هزر د ژیانێدا دکەت ل دۆر بابەتەکێ ئەڤ هەستە دووبارە دروستدبیت. هەروەسان مرۆڤی ب گشتی ژێ ژبەرکو وێ راستیێ دزانیت کو هەر دێ مریت و نەشێت خۆ ژێ رزگاربکەت، تووشی هەستکرن ب کێماسییێ دبیت)(عیسا، ٢٠٠٨: ٣٢). ب درێژاهییا دیرۆکێ مرۆڤی هەولدایە ل سەر مرنێ زالببیت و نەمریێ ب دەستڤەبینیت، بەلێ ئەڤ کێماسییە هەر ل دەڤ مایە.

٢-٢- نازدارکرن: دەمێ زارۆک بنگەهێ هشیاریێ بیت د مالێدا، هەموو پێدڤیاتیێن وی بهێنە دابینکرن، ل دەمەکێ وی چ کار و ڕەنج نەمەزاختینە بۆ ب دەستڤەئینانا ئەڤێ گرنگییا زێدە. ئەڤ زارۆک هزردکەت د هەر کاودانەکیدا دێ خێزان گرنگیێ پێ دەت. د شیاندایە کەسێ دهێتە نازدارکرن هەستکرن ب کێماسییێ ل دەڤ پەیدابیت، چونکو ژ دەرڤەیی سنورێ خێزانێ سەنتەرێ گرنگیپێدانێ ژ دەستددەت و نەشێت کاران ئەنجامبدەت، ژبەرکو پێشوەخت سەربەخۆیا خۆ ژ دەستدایە و شیانێن خۆ ب کارنەئینانینە(ئادلەر،٢٠٢١: ٢٢-٢٤). کەواتە کەسێن ئەزئەزینە و هاریکاریێ پێشکێشی کەسی ناکەن.

٣-٢- پشتگوههاڤێتن: زارۆکێ دهێتە پشتگوههاڤێتن و گرنگی پێ نەهێتەدان، زارۆکینییا وی یا بێ ڤیان و ئارامییە. ژ ئەگەرێ گرنگیپێنەدانا دایک و بابا یان ئاریشێن د ناڤبەرا واندا، ئەو زارۆکە وەسا تەماشەیی هەر کەسەکی دکەت کو جهێ باوەریێ نینە و بۆ بەرهنگارییا ژیانێ چاڤەرێی هاریکاریێ ژ کەسی ناکەت. نەشێت هەست و هەڤالینییا جڤاکی ب دەستڤەبینیت. کەواتە باوەری بخۆ و کەسێن دەوروبەر نینە، ژ بەر نەبوونا ڤیانا خێزانێ ئەو باوەری دروست نابیت کو ئەندامەکێ تیمەکا پێکهاتییا جڤاکییە. دەمێ هەولا قەرەبووکرنا ئەڤێ کێماسییێ ددەت توندوتیژیێ ل گەل کەسێن دی بکاردئینیت(ئادلەر،٢٠٢١: ٢٤-٢٦). زارۆک پێدڤی ب ڤیان و چاڤدانییە، ئەگەر نە دێ هەستکرن ب کێماسییێ ل دەڤ پەیدابیت. کەواتە دەمێ تاکەکەس ژ ڤیان و سۆزێن دایک و بابان بێ بەهر دبیت، یان دەمێ هەلسوکەفت و رەفتارێن ڕەق ل گەل ب هێنەکرن؛ کەسەکێ تورە و بێ باوەری دروستدبیت.

٢-٤- ئەگەرێن جڤاکی: تێکچوونا پەیوەندیێن خێزانی، ڕێزبەندییا زارۆکی د خێزانێدا دبنە ئەگەر کو هەستکرن ب کێماسییێ پەیدابیت. هەر بۆ نموونە د ناڤ خێزانێدا تێکچوونا پەیوەندیێن خێزانی، ڕێکەکە بۆ دروستبوونا کەسەکێ نە ساخلەم ((ئەو خێزانەی شەڕ و پێکدادان لەنێو ئەندامەکانیدا هەبێ و پێوەندییان لاوازبێت؛ دەبێتە هۆی دروست بوونی ڕەفتاری دژ بە کۆمەڵ. ئەو وێنە لەیادگە و خەیاڵی ئەو منداڵەدا دەمێنێتەوە، کە گەورە دەبێت (هەندێکجار) لە ڕووی کەسایەتییەوە ناتوانێت بگاتە ئاستێکی گەشەی تەواو)) (ئیبراهیم، ٢٠٠٩: ١٠٦).

هەروەسان دبیت ڕێزبەندییا زارۆکی د ناڤ خێزانێدا ئەگەرێ پەیدابوونا هەستکرن ب کێماسییێ بیت. خێزان ب چاڤ و دلەکێ بەرفرەهـ چاڤەرێی هاتنا زارۆکێ ئێکێ دکەت و گرنگیەکا زێدە ددەنێ. ب هاتنا زارۆکێ دووێ بۆ دونیایێ؛ زارۆکێ ئێکێ هەست ب هاتنا خوارا بەهایێ خۆ دکەت و هەست دکەت هەڤرک بۆ وی چێبوو. هەروەسان زارۆکێ ئێکانە و زارۆکێ دوماهیێژی ژبەر نازدارکرنێ تووشی ئەڤێ هەستی دبن(ئادلەر،٢٠٢١: ١٧٦). کەواتە کاودانێن زەحمەت و فشارێن جڤاکی دبیتە ئەگەر تاکەکەس هەست ب کێماسییێ بکەت، ب تایبەت ژی دەمێ نەشێت یا وی دڤێت ئەنجامبدەت و بگەهیتێ.

٢-٥- بارودۆخێ ئابووری: هەژاری کارتیکرنێ ل دیتنا مرۆڤی بۆ ژیانێ دکەت. بۆ نموونە نەشیانا دابینکرنا پێدڤیاتییا دبیتە ئەگەرێ ئەوێ چەندێ کو هەست ب بێ دەستهەلاتیێ بکەت، ب تایبەت دەمێ خۆ ل گەل کەسێن دەولەمەند بەراورد دکەت(فرید و فرید و رحمانیان، ٢٠٢١: ٥٢). زێدەتر ئەڤە د رەگەزێ نێردا دروستدبیت، ژبەرکو زەلام وەسان دهێتە پەروەردەکرن کو دشێت هەر تشتی ئەنجامبدەت ب تایبەت ئەرکێن خێزان ژێ دخوازیت، بەلێ هەژاری وی تووشی ئەڤی هەستی دکەت، دەمێ نەشێت پێدڤیاتیان دابینبکەت (جابە، ٢٠٢٣: ٤٧٤). نەشیانا تاکەکەسی بۆ باشترکرنا لایەنێ مادی و دەستڤەنەئینانا سەربەخۆیا ئابووری هەستکرن ب کێماسییێ پەیدادکەت.

٢-٦- هندەك کەسێن دیتر ژی تووشی هەستکرن ب کێماسییێ دبن، ژ ئەوان ژی زارۆکێ پاشڤەمایی ل خواندنێ، کەسێ د تەمەنێ دەستنیشانکریدا ژن نەئینایی یان کەسێ کارەکێ دەستنیشانکری ب دەست نەکەڤتی کو پێڤە مژویلبیت و دەستکەڤتەکی ب دەستڤەبینت و ئاریشێن خۆ چارەسەربکەت. هەروەسان کەسێ هەردەم ئێک کار ئەنجامددەت، ئەو هزردکەت ژبلی وی شۆلی نەشێت چ تشتێ دی ئەنجامبدەت یان هزردکەت کو ب گهۆرینا وی کاری سەرکەڤتنێ نائینت. یان کەسێ دڕەنگ بنڤت یان ئەوێ بەردەوام هزر ل درێژاهییا رۆژا بۆری دکەت و ئاگاهی ژ پاشەرۆژێ نەبیت. یان ئەوێ تووشی قەیرانا کەسی بوویی، وەکو ژ دەستدانا کەسێن نێزیک و هەڤالان. هەروەسان مرۆڤێ د ڕێکا گەهشتن بەرەڤ ئارمانجێ تووشی شکەستنێ دبیت یان کەسێ خۆ بەردەوام ل گەل کەسێن دی بەراورد دکەت، پێشبینیا هندێ دکەت کو نەشێت هەمان دەستکەڤتنان ب دەستڤەبینیت (مصطفی، ٢٠١٩: ١٢٩). کەواتە هەموو کەس تووشی هەستکرن ب کێماسییێ دبن، بەلێ ڕێژا وان ژێک جودایە و هندەک دشێن خۆ ژێ ڕزگاربکەت و ل هندەکان ژی دبیتە گرێ و ب درێژاهیا ژیێ خۆ ژبەر دنالن.

ب ئەڤی شێوەیی بۆ مە دیاردبیت هەستکرن ب کێماسییێ ل دەڤ هەموو کەسان هەیە و کارتێکرنێ ل رەفتارێن مرۆڤی دکەن. هەموو دەمان هەبوونا هەستکرن ب کێماسییێ نیشانا لاوازییێ نینە، بەلکو هندەک جاران ژێدەر و پالدەرێ تێکوشان و سەرکەڤتنییە، پێشکەڤتنێن مرۆڤان د جیهانێدا بۆ هەستکرن ب کێماسییێ دزڤریت. ئەوژی ب رێکا قەرەبووکرنا ئەڤان کێماسیان شیاینە زالبن و بگەهنە ئاستەکێ بلند و پێشبکەڤن.

٣-ئەگەرێن دروستبوونا هەستکرن ب کێماسییێ ل رۆژهەلاتا ناڤین

هەژی گۆتنییە ئەو ئەگەرێن ئادلەر ژبۆ دروستبوونا هەستکرن ب کێماسییێ بەحسکرین ب شێوەکێ گشتی ل گەل جڤاکێن رۆژهەلاتی د گونجن. د گەل هندێدا ژبەرکو لایەنێن جڤاکی و کەلتوورییێن رۆژئاڤا و رۆژهەلات ژێک د جودانە، ڤەکۆلەرێن رۆژهەلاتا ناڤین هندەک خالێن دی ل سەر یێن ئادلەری زێدەدکەن، ل دەمەکی رۆژئاڤا خۆ ژ ئەڤان قەید و بەندێن جڤاکی رزگارکرینە، بەلێ رۆژهەلاتی هێشتا ژێ دنالن. ل دۆر ئەڤی بابەتی ڤەکۆلەران(***العفراوي، أيمان نعيم شعير محسن)*** د ڤەکۆلینەکێدا ب ناڤونیشانێ `هەستکرن ب کێماسییێ ل بەر رۆناهیا تیورێن زانستیدا` ئاماژێ ب چەند خالان ددەن کو دبنە ئەگەرێ دروستبوونا هەستکرن ب کێماسییێ ژ ئەوان ژی:

٣-١- دژواریا داب و نەرێت و بیروباوەران: کارتێکرنا ئەڤان ل سەر تاکەکەسێ رۆژهەلات هەیە، سەرەرای هندێ جوداهییا رەگەزی ب تایبەت ڤیانا رۆژهەلات بۆ رەگەزێ نێر پتر ژ یێ مێ ئەگەرەکێ دییە کو هەستکرن ب کێماسییێ پەیدابیت. تایبەت د جڤاکێن نێر بالادەستدا ب چاڤەکێ کێم بەرێخۆددەنە رەگەزێ مێ، هەر ژ دایکبوونێ هەتا مەزنبوونێ ژی، لەورا رەگەزێ مێ هەست ب کێم بەهایی دکەت و هەستکرن ب کێماسییێ ل دەڤ پەیدادبیت.

٣-٢- ململانێن سیاسی: گەلێن بندەست تووشی هەستکرن ب کێماسییێ دبن، ژبەر شەر و ئاوارەیێ نەشێن شانازییێ بخۆ ببەن و دوژمن هەستێ کەرامەتێ کێم دکەت، هەولا ژ ناڤچوونا ناسناما وان ددەن (العفراوي و محسن، ٢٠٠٩: ٢٧٤). واتە گەلێن بندەست رێژا هەستکرن ب کێماسییێ ل دەڤ زێدەیە.

٣-٣- ئەگەرێ تەکنەلۆژی: پێشکەڤتن و گەشەکرنا تەکنەلۆژیێ و گهۆرینێن ب لەز کارتێکرن و فشار ل سەر تاکەکەسی دروستکریە کو هەست ب کێماسییێ بکەت ب تایبەت دەمێ خۆ ل گەل دەولەتێن پێشکەڤتی بەراوورددکەت. مرۆڤ د سەردەمێ نهۆدا تووشی تێکچوونێن دەروونی بوویە کو نەشێت خۆ ل گەل تەکنەلۆژیا و نویاتیێ بگونجینیت، ژ ئەنجامێ کێماسی یان بێ شیانیێ یان هەستکرن ب نەتەمامیێ؛ هەست ب کێماسییێ دکەین(العفراوي و محسن، ٢٠٠٩: ٢٧١). د سەردەمێ نهۆدا دڤێت تاکەکەس بەردەوام خۆ فێری ئامێرە و پرۆگرامێن سەردەم بکەت، هەگەر ئەڤێ چەندێ ئەنجام نەدەت دێ ل هەمبەر نەوەیێ نوی هەست ب کێماسییێ کەت.

زێدەباری هندێ ڤەکۆلەرەکا دی ب ناڤێ(***د. فیروز صالح علي جابه)*** د ڤەکۆلینا خۆدا ب ناڤونیشانێ `هەستکرن ب کێماسییێ ب دیتنا دەروونناسان` ئاماژێ ب ئەوێ چەندێ ددەت کو ئێتیمی ژێ ئەگەرەکێ دروستبوونا هەستکرن ب کێماسییێیە. ب تایبەت ئەگەر د ژینگەهەکێدا مەزن بیت کەس گرنگیێ پێ نەدەت و ب دلۆڤانی و ڤیان و

دابینکرنا بژێوییا ژیانی بێ بەهربیت (جابە،٢٠٢٣: ٤٧٤). ڤەکولەر ئەوێ چەندێ ددەتە دیارکرن کو ئێتیمی ل رۆژهەلات ئەگەرەکێ وێرانکرنا کەسییە چ ژلایێ ڤیان و بێ بەهربوونێ و هەردیسان ئەو بخۆ د ژیەکێ کێمدا بارەکێ گرانتر ژ ژیێ خۆ هلدگریت و ژبلی ئەڤێ چەندێ جڤاک ب خۆ ژی ب چاڤەکێ کێم بەرێخۆددەتێ. دەمێ گەلەک یێ عەزیز بیت ل دەڤ دەوروبەرێ خۆ؛ دێ وی نازدارکەن و بەرۆڤاژی ژی دێ پشتگوهھاڤێن. واتە هەڤسەنگی د ناڤبەرا هەردوو خالان یا کێمە، لەورا ژی ئێتیم هەست ب کێماسییێ دکەت.

ل دوماهیێ ژی دشێین بێژین گەلەک ئەگەر هەنە بۆ دروستبوونا هەستکرن ب کێماسییێ، د گەل هندێدا هۆکارێ سیاسی ل رۆژهەلاتا ناڤین کاریگەری ل سەر تاکەکەسی هەبوویە و بوویە ئەگەر هەست ب کێماسیێ بکەت و گەلەک جاران ئاوارە ژی دبیت و ژبەر فشار و جیاوازیێ نەشێت خۆ ژ کێماتیێ رزگاربکەت.

٤- پێگەهێ هەستکرن ب کێماسییێ د تێکستێ ئەدەبیدا

ب دیتنا ئادلەری هەستکرن ب کێماسییێ د تێکستێن ئەدەبیدا هەبوونا خۆ هەیە، ب رێکا نڤیسینێ ترس و ئالۆزی و ململانێن ناڤخۆییا نڤیسەری ب رێکا کارێکتەری دیاردبن (ئەو ئازارێن نڤیسەر تووش دبیت؛ داهێنانێ دروست دکەت، نڤیسەر ب رێکا کارێکتەران بەشەک ژ ئەزموونا خۆ دەردبریت و هزر و خەیال و سۆز و هەستێن خۆ ئاشکەرا دکەن، وەک ئامرازێ ڤەرەبووکرنێ بکاردئینن. ب ئەڤێ شێوەیێ جیهانا ئەدەبی دبیتە مەیدانا دەربرینا هەست و ململانێن نڤیسەران. هەستکرن ب کێماسییێ هاندەرێ بەرهەمئینانا بەرهەمەکێ ئەدەبیێ جیاوازە) (حسن و أحمد،٢٠١٩: ٢٦٣). ل دۆر ئەڤێ چەندێ (جۆرج ئۆروێلGeorge `Orwell` ل گەل دیتنا ئادلەرییە دەربارەی ئەوێ چەندێ کو ئاستەنگ و نەخۆشیێن مرۆڤی دەرگەهەکن مرۆڤ دەست ب نڤیسینێ بکەت. ژ دەستدانا بابی و هەستکرن ب تنێبوونێ و گوهنەدانا بێن دی بۆ وی؛ بوونە ئەگەر جیهانەک تایبەت دروستبکەت، تێدا تولڤەکرنێ ژ شکەستنێن ژیانا رۆژانە بکەت. هژمارەکا نڤیسینان ب درێژاهییا سالێن زارۆکینیێ و سنێلەییدا نڤیسین دەرئەنجامێ نەخۆشی و زەحمەتی و هەستکرن ب کێماسییێ بوو) (هژمارەکا نڤیسەران، ٢٠١٦: ٧-٨). باروذۆخێن کەسی و جڤاکی کارتێکرن ل ئۆروێلی کریە هەتا هەستکرن ب کێماسییێ ل دەڤ پەیدابووی.

هەستکرن ب کێماسییێ ئێک ژ ئالۆزترین هەستێن مرۆڤییە، گەلەک ژ نڤیسەر و داهێنەران ئەزموون کرینە. ب دیتنا ئادلەری ئەڤ هەستە لڤینەرێ ب هێزێ داهێنان و ئیلهامێیە، ب تایبەت دەمێ تاکەکەس ب سەر ئەڤی هەستیدا زالدبیت. نڤیسەرێ هەست ب کێماسییێ دکەت پتریا جاران خۆمەزنکرن یان هەستکرن ب بێ شیانیێ د دەربرین و نڤیسینێن ویدا دیاردبن، هەروەسان رێکەکە دەربرینێ ژ ئێش و ئارەزوویێن خۆ دکەن. کەواتە نڤیسەر ژی تووشی ئەڤی هەستی دبن ((پەیوەندی نێوان ئەدەب و دیاردە دەروونییەکان، پەیوەندییەکی لەمێژینەیە و هەستی خۆ بەکەمزانین لە مرۆڤدا رەنگ دەداتەوە، هەرچەندە هەوڵدان لە ئەدەب و داهێنانی ئەدەبیدا بە خەیاڵ دەگاتە شوێن و ئاستی خۆی، بەڵام کێبرکێ لە ئەدەبیشدا بوونی هەیە ئەگەر رێژەییش بێت)) (ئیسماعیل، ٢٠٢٠: ٤٣-٤٤). کەواتە ژبلی دەربرینا ئازاران، تێکستێ دکەتە رێکەک بۆ خۆ دیارکرن و

سەلماندنێ، نڤیسەر بەحس ل ئەوێ لایەنێ دکەت ئەوێ کێماسی تێدا هەبیت، بۆ نموونە (بێ بەهربوونا وی ژ ئەڤینا کچێ وەسا دکەت نڤیسینێن وی پر بن ژ ئەڤینێ. وەسا تێکست ژ بێ هیڤیێ بەرەڤ هیڤیبوونێ، ژ لاوازی بۆ ب هێزیێ و نەئارامی بەرەڤ ئارامیێ دچیت و پەناگەها ئارامیێ بۆ نڤیسەری پەیدابیت. نڤیسەر ب رێکا نڤیسینێ لاپەرەکا نوی بۆ ژیانا خۆ ڤەدکەت و ئەڤینێ و ڤیانێ تێدا دچینیت، دویر ژ هەر هەستکرن ب کێماسیەکێ) (نودهي و گنجعلي و شمس أبادي، ١٤٣٩: ١٧٩-١٨٠). ب ئەڤێ شێوەیێ بۆ مە دیاردبیت کو هەستکرن ب کێماسییێ کارتێکرنێ ل رەفتار و دەربرینێن مرۆڤی دکەت، د نڤیسینێدا ژێ ئەو هەستە دبنە ئامرازێ دەربرینێ و نڤیسەر ب کویراتی هەست و هزرکرنێن خۆ دنڤیسیت. بۆ نموونە (فرانز کافکا هەستکرن ب کێماسییێ ل دەڤ هەبوو، ئەڤێ چەندێ کارتێکرن ل نڤیسینێن وی کر. ئەو هەستێ ژ ئەنجامێ پەیوەندیا نەئاسایيا بابی - دەستهەلات و رەخنەیا توند- ل گەل ویدا دروستبوویی. ئەڤە بوو بابەتەکێ سەرەکی د ژیان و بەرهەمێن ویدا. هەولدایە ب رێکا پەرەپێدانا هزری و نڤیسینێ قەرەبوویا ئەڤی هەستی بکەت. ئەڤ نائاسایيا دەروونی د کارێکتەرێن ویدا دەردکەڤیت، کو رەنگڤەدانا ترسنوکی و دوودلی و خۆڤەکێشان و زێدەباری ئالۆزی و ئازارێن کەسایەتی بوو. هەتاکو ل دوماهیێ ئەڤە بوونە سیمایەکێ بەرچاڤێن کارێکتەرێن بەرهەمێن وی) (Alphen,١٩٦٩: ٧٣-٧٥). هەستکرن ب کێماسییا کافکا ژێدەرێ ئافراندنا بەرهەمێ ئەدەبی بوو ل دەڤ وی و ل دەمێ نڤیسینێ ژی نەشیا خۆ ژێ رزگاربکەت. ئەڤێ شێوەیێ ئالۆزییا بارودۆخێ تاکەکەسی و جڤاکی کارتێکرنێ دکەن و هەستکرن ب کێماسییێ پەیدادکەن.

کەسێ هەست ب کێماسییێ بکەت گۆشەگیر دبیت، هەست ب بەرزەبوون و بێ بەهایا خۆ د ناڤ کۆمیدا دکەت. پتریا دەمان ژ هاریکاری و پالپشتییا کەسێن دەوروبەر دوودل و بێ هیڤییە. ئەڤجا نڤیسەر وەک کەسەکێ هەستیار و ئەندامەکێ جڤاکی پتر هەست ب ئەڤێ ئێش و ئازار و جوداهیێ دکەت و ئەڤە د ناڤ تێکستێدا دەردکەڤن و وێنێ دوودلی و رەشبینیێ تێدا رەنگڤەددەن. نڤیسەر وێنەیێ نەدادپەروەرییا خێزان و جڤاک و جیهان و نەپەسەندکرنا مرۆڤان و جیاوازیا د ناڤبەرا مرۆڤاندا دکێشیت.

پشکا دووێ: هەستکرن ب کێماسییێ د کورتە چیرۆکا سیاپۆشێ زێمارێدا یا فازل عومەریدا

د ئەڤێ کورتە چیرۆکێدا کەسایەتییا سەرەکی زیقۆیە، ئەڤ کەسە هەست ب کێماسیێ دکەت ژبەر دێمێ وی یێ جودا ژ کەسێن دەوروبەر. هەر ئەڤ خالە بوویە ئەگەرێ هندێ کو کەسێن دەوروبەر هەردەم وی جیاواز ببینن و نە مرۆڤ ل قەلەمددەن. ئەڤ چەندە د رویێ زیقۆیدا دهاتە گۆتن، لەورا ئەو هەردەم ژ ئاخڤتنێن خەلکی دلگران دبوو. ب هەر لڤین و پەیڤەکا دەربارەی وی د هاتە گۆتن ئێکسەر زیقۆ تێدگەهشت. ب دیتنا ئادلەری کەسێن هەست ب کێماسییێ دکەن هزردکەن کو جڤاک هەردەم بەحسا وان دکەت. ئەو هەستە ل دەڤ پەیدابیت کو ژ خەلکی کێمترە، ئەڤە ژی نە باوەریێ دروستدکەت و پەیوەندییێن جڤاکی لاوازدکەت. د کورتە چیرۆکا سیاپۆشێ زێمارێدا زیقۆ هەردەم ب گۆمانە کو دەوروبەر بەحسا وی دکەن، بۆ نموونە وەسا د کورتە چیرۆکێدا هاتیە:

((ئەوێ دبێژنێ زیقۆ هەردەمێ هوشیار ببایە، دگەرا و دگۆت: ئەز دزانم هوون هەمی باسێ من دکەن

ما ئەز نزانم چاڤێن هەوە چ دبێژن!

ما ئەز نزانم پشکوڕینێن وە یێن زەرپەتخی، دەمێ نە ژدل دهاڤێژنە بەر من، تڕانەنە!؟)) (عومەر، ٢٠٠٥: ٧٢).

ل ڤێرە بۆ مە دیاردبیت، کو زیقۆ هەست ب نەڤیانا کەسێن دەوروبەر دکەت، گرنگیدان و ئاخڤتنا وان ل گەل وی بۆ ترانە پێ کرنێیە. وەسا زیقۆ پتر هەستیار دبیت ب تایبەت بەرامبەر ئەوان کێماسیێن خەلک تێبینی دکەن. نە بتنێ کرێتییا دێمێ زیقۆی، بەلکو دەنگێ وی یێ نەخۆشژی هاتیە تێبینیکرن و بوویە ئەگەر کو خەلک زارۆکێن خۆ پێ بترسنن:

((ئەز دزانم دەمێ زاڕۆکێن هەوە نەنڤن یان د ئارۆنک دچن هوون چ دبێژنێ!

- هشششش دەنگێ زیقۆی یێ دهێت! هەما زیقۆ تە ببینت دێ تە وەکی خوە لێ کەت!)) (عومەر، ٢٠٠٥: ٧٢).

ژبەرکو زیقۆ نەشێت چ گهۆرینا ل دێمێ خۆ بکەت، لەورا دگەهیت ڕادەکی دبێژیتە خەلکی هەوە هەمیان کێماسییێن هەین، هەر کەسەکی هەڤرکی و ململانێن ناڤخۆیی و ئاریشێن خۆ یێن هەین، کەسێن کامل نینن، بەلێ هون کێماسیێن خۆ ڤەدشێرن و ئەز ناڤەشێرم، ئەز وەکی هەیی خۆ نیشان ددەم:

((ما ئەز نەشێم ب پێچەیەکێ یان گەزەکا پاتەی کێماسیێن خوە ڤەشێرم؟! بەس ئەز ئەڤەمە و من وەکی هەیمە ببینن! ئەز وەکی هەیمە ببینن! ئەز وەکی هەوە خوە ناڤەشێرم.)) (عومەر، ٢٠٠٥: ٧٣).

ئەڤە هەموو وەسان دکەن زیقۆ ل ڕێکەکا پۆزەتیڤ بگەڕێت، خۆ ل سەر کەسێن دەوروبەر بسەپینیت و خۆ ژ ئەوان باشتر دیاربکەت. ل ڤێرە تشتێ ژ زیقۆیی دهێت ئەوە دیاربکەت خودان هزرە پتر ژ خەلکی. مرۆڤ نەشێت سیمایێ ژ دەرڤە ب گوهۆرت، بەلێ دشێت داکۆکیێ ل پێشکەڤتنا هزری بکەت، ژبەرکو هزر و هۆشمەندی ئەو فاکتەرن ئەوێن مرۆڤی ژێک جودادکەن، هزر هێزا خۆ ژ سیمایێ دەرەکی پتر هەیە. جوانییا ڕاستی د هزرێدایە نەکو د سیماییدایە، وەکو د کورتە چیرۆکێدا دهێت:

((ئەرێ ما مرۆڤ ب لەشی مرۆڤە یان ب هزران؟ گەلەک گیانەوەر ژ مرۆڤی جوانترن. باوەربکەن یا نە، مرۆڤێن هزری ب تەنێ نەمر دمینن و چو نەمرییێن دی نینن)) (عومەر، ٢٠٠٥: ٧٤).

ئەڤ جیاوازیا دێمی بێزاریێ ل دەڤ زیقۆ پەیدادکەت، لەورا ژی بەردەوام دناڵیت و بەردەوام دانپێدانێ ب کرێتیا دێمێ خۆ دکەت، ئەڤە ژی ڤەدگەڕیت بۆ گرنگیدانا زۆرا جڤاکی ب جوانییا ژ دەرڤە. سەروسیما کارتێکرنێ ل چاوانییا سەرەدەریکرنا خەلکی ل گەل ئێک دکەت، زیقۆ ددەتە دیارکرن کو کرێتییا وی نەخۆشی نینە هەتا خۆ ژێ بترسینن و ناهێتە ڤەگوهاستن دا هەوەژی کرێت بکەت، د تێکستیدا دهێت:

((هوون جوانتر دیاردکەن و ئەز جودامە. بەس ئەڤە هەقی نادەتە هەوە هوون هەست و هزرێن من ژبیرا خوە ببەن، ئەز نەڤەگرم... نەترسن، کرێتییا من کەسێ ڤەناگرت!)) (عومەر، ٢٠٠٥: ٧٤).

ئێک ژ سیماێن کەسێن هەست ب کێماسییێ دکەن ئەوە، هەست پێ دکەن کو کەسێن دەوروبەر تێکدەرێن خۆشیێن وانن. ل ڤێرە ژی زیقۆ دڤێت پەیوەندییا ئەڤینیێ دروستبکەت و ب ڤیانێ شادبیت و ببیتە خودان هەڤپشک، بەلێ جڤاک دژی وی ڕادوەستن و دووبارە وی دئێشینت. د ئەڤێ کورتە چیرۆکێدا

خەلک بۆ یارا زیقۆی د ئاخڤن کو د بنیاتدا یا کۆرەیە بەلێ جڤاک کرێتییا زیقو بۆ کچا لێ ئەڤیندار بوویی – شەمێ– سالۆخددەن و هەر ئەڤە دبیتە ئەگەر شەمێ ژی ب وی رازی نەبیت. هەژی گۆتنێنە ل دویڤ دیتنا ئادلەری کەسێن هەست ب کێماسیێ دکەن د هەلبژارتنا هەڤپشکێن ژیانێدا دڤێن کەسێن ژ خۆ کێمتر دەستنیشان بکەن، لەورا ژی دێ بینین زیقۆ پەنایێ بۆ کچا کۆرە دبەت:

((بیرا هەوە دهێت دەمێ دلێ من چۆیە شەما کۆرە، هەوە چ ل من کر؟...

کەسی ژ هەوە نەگۆت: ئەو ژی مرۆڤە خودان دل و مەژیە، دلێ وی ژی نازکە دشکێت... بەس نە گرنگە ئەز بئێشم، یا گرنگ ئەوە هوون دێ چەند خوەشیێ ب کوشتنا من بەن! هەوە وەل شەمێ کر ژ هەوە باشتر من ببینت، ژ هەوە باشتر ژ من برەڤت..)) (عومەر، ٢٠٠٥: ٧٥).

کەسێن هەست ب کێماسییێ دکەن، گەلەک د ناڤخۆییا خۆدا دئێشن و د گەل خۆدا دکەڤن هەڤرکیێ. پتریا جاران ژ بەر نەپەسەندکرنێ دخوازن ژ کەتواری ب رەڤن یان بریارا خۆ کوشتنێ ددەن. د ئەڤێ کورتە چیرۆکێدا ژی زیقۆ د خوازیت بریارەکا چارەنڤیسی بدەت و د ئەوان هەموو بریارێن ئەو هزر تێدا دکەت زیقۆ پێ دئێشیت. کەسێن هەست ب کێماسیێ دکەن، گەلەک جاران د خوازن گهۆرینێ بکەن و خۆ ژ ئەوی بارودۆخی رزگاربکەن، بێی گوهدان ب چارەنڤیسێ ئەوێ بریارێ، هەمان تشت د ئەڤێ کورتە چیرۆکێدا خۆیادبیت:

((پێدڤی بو بریارەکێ بدەم؛ یان بەرسینگا هەوە هەمیان بگرم و چ د قەومت بلا بقەومت یان خوە بکوژم یان ژی نەمرۆڤ د ناڤ مرۆڤان دا بژیم...))(عومەر، ٢٠٠٥: ٧٦).

ژبەرکو کەسێن هەست ب کێماسیێ دکەن، ژ بریاردانێ د ترسن، لەورا بۆ بریارێ ژی پێدڤی ب پالپشتی یان بەهانەکێنە تاکو لڤینێ ئەنجامبدەن. د ئەڤێ کورتە چیرۆکێدا زیقۆ بۆ بریاردانێ ژی پێدڤی ب بەهانەکێ بوو. ل رۆژەکێ دەمێ زارۆکەک پێ دکەتە کەنی، زیقۆ بریارێ ددەت، ژ جڤاکی دویر بکەڤیت، ژبەرکو دەوروبەر بەردەوام وی دئێشینن، لەورا زیقۆ هزردکەت ئەو نەمرۆڤن، د فەرهەنگا ویدا پێدڤیە مرۆڤ خودان هزر و هەست بن:

((ئەز دزانم بیرا وە هەمیان دهێت دەمێ من کەنیا کورێ خورشیدی کریە بەهانە و گۆتی: ئەز نامینمە ل ئەڤی وەلاتی، ئەز دێ چمە جهەکێ مرۆڤ لێ هەبن!)) (عومەر، ٢٠٠٥: ٧٦).

کەسێ پرسیارا جهێ زیقۆ دچیتێ نەکر، ژبەرکو کەسەکێ پشتگوههاڤێتی بوو و بۆ کەسی گرنگ ژی نەبوو. ل ڤێرە دیاردبیت ئێک ژ هۆکارێن دی یێن هەستکرن ب کێماسییێ ل دەڤ زیقۆی پشتگوههاڤێتن بوو، ئەڤ گرنگیپێنەدانە بۆ وی یا ئاشکەرابوو و دزانی بتنێ هنگی ل بیرا خەلکی دهێت دەمێ خەلکی دڤێت زارۆکێن خۆ پێ بترسینن:

((ئەز هنگی دهێمە بیرا هەوە دەمێ تشتەکێ پیس و کرێت دبینن یان دەمێ زارۆکێن خوە ب ترسێ فرشک دکەن)) (عومەر، ٢٠٠٥: ٧٧).

چوونا وی بۆ جیهانا دی – وەکو ئەو دبێژت– ئەو ب رێکێڤە ماندی دبیت، دەمێ شەڤ ب سەردا دهێت و پێدڤی ب بێهنڤەدانێ دبیت و د هەمان دەمدا تێهنی دبیت. ل ئەوێ شەڤا تاری دەمێ د چیتە

سەرکانییێ دا ئاڤێ بینیت؛ دەنگێ کچەکێ دهێت ب گریڤە سترانێ دلورینیت. د ئەوی بارودۆخیدا هەستکرن ب کێماسییا زیقۆ د سەریدا دەنگڤەددەت و ژبەر کرێتییا دێمێ خۆ ئەوێ وێرەکیێ نادەت خۆ د تاریاتییێدا ژی بچیت دیدارا وێ:

((ئێکسەر من هزرا دێمێ خوەیێ کرێت کر و من گۆتە خوە: هەکەر ئەڤ دەنگێ نازک و خەمگین رووچکێ من ببینت، دێ ترس ژی کەڤتە سەر کول و دەرێن وێ، لەو من دەرسۆکا خوە بسەر دێمێ خوە دا ئینا خوارێ و ژ دوورڤە، من پێژنەک ژ خوە ئینا...)) (عومەر، ٢٠٠٥: ٧٩).

لێ دەمێ دبینیت کچ پرسیارا دەرسوکا سەر دێمێ وی دکەت، زیقۆ وەسا بەرسڤ ددەت:

((تو چ ل بن دەرسۆکێ ڤەدشێری؟

- شۆلێ خودێ، ژ بەنییێن خودێ!))(عومەر، ٢٠٠٥: ٨٠).

کەسێن هەست ب کێماسییێ دکەن، د مێشک و دلێن واندا گەلەک بیرهاتنێن نەخۆش و ب ئازار هەنە، لەورا پتریا جاران ژ دەوروبەری د دلگرانن. پشتی زیقۆ چیرۆکا کرێتییا خۆ و نەپەسەندکرنا جڤاکی، بۆ کچێ دبێژیت، ب ئەڤێ ڕەنگێ چیرۆکا خۆ دەربارەی وان ب دوماهیک دئینیت:

((- ئەوان قالبێ من نەڤێت و من جانێ وان نەڤێت.)) (عومەر، ٢٠٠٥: ٨١).

پشتی کچ داخوازا هەڤژینێ ژێ دکەت ژبەرکو خودان دلەکێ پاقژە، زیقۆ دەرسوکێ ژ سەر چاڤێن خۆ رادکەت و دڤیا کچ ب دروستی دێمێ وی ببینت، ل ڤێرە دیاردبیت کو بتنێ چاڤەکێ زیقۆی دروستە و خمخمەک بتنێ هەیە، سەرەرای کێماسیێ د لێڤا ویدا. دەربارەی گوهێن وی د شۆر و وەربادانە و سەرەکێ کەچەل و ستۆیەکێ موودار هەیە و پشتا وی ژی کۆڤکە و کێماسی د پێکهاتا تلیاندا د هژمار و درێژییێدا هەیە، ژبلی هندێژی پێیەک ب تنێ هەیە. چیرۆکنڤیس وەسا سالۆخدانا زیقۆیی دکەت:

((چاڤەک دروست، یێ دی بلۆق و ئەورگرتی.

خمخمەک دروست و یا دی ژ بنی پێڤە نە.

ئالەکەک پف و یادی کۆر.

لێڤەک شەت و نیڤەڕۆ، یادی ڤاژ.

دو گوهێن شۆڕ و وەربادای.

سەرەکێ کەچەل ژبلی هەردوو جێنیکان.

ستۆیەکێ زراڤ و موودار.

سینگەکێ کۆترکی و پشتەکا کۆڤک.

دەستێ راستێ ب دو تلان و یێ چەپێ ئێک تلا درێژودرێژ.

لنگەک دروست و یێ دی ژ چۆکی پێدا کەلاشتی.

پێیەکێ من سمە و یێ دی پەنجە.)) (عومەر، ٢٠٠٥: ٨٣).

هەستکرن ب کێماسییێ بۆ ئەگەرێن کرێتی و کێماسییا ئەندامان دزڤریت، بەلێ ل دەمێ دەربرینا ئەڤان راستیان؛ کارڤەدانا کچێ ب ئەڤێ شێوەیی بوو:

((وەختێ ئەڤە هەمی دیتین، زارۆکانە کرە هاوار: ب راستی لەشەکێ سەیرە! چەند جوانە!)) (عومەر، ٢٠٠٥: ٨٤).

ل دەمێ کچ ل گەل ئاکنجییێن وی جهی د ئاخڤیت، د خوازیت ڕێکێ ل بریارا وێ نەگرن، ژبەرکو کارێ کچ دکەت ڕوحەک ژ ئازارا رزگارکریە. دەمێ

پرسیارا کورکی ژ کچێ دکەن، ب ئەڤێ شێوەیی بەرسڤا وان ددەت:

((پا ئەز چ ل ئەڤێ جانێ پاکێ ئازاری بکەم؟ ژ مرۆڤان رەڤیە سەر بەختێ من!" (عومەر، ۲۰۰۵: ۸۵).

پشتی ئەڤێ دابێژێ؛ دەوروبەر داخوازا گهۆرینا دێمێ وی دکەن، ئەڤ گهۆرینە زیقۆیی کەیفخۆش دکەت، ژبەرکو دێمێ وی بوویە ئەگەر یێ نەپەسەندبیت د ناڤ جڤاکێ خۆدا و ژ جڤاکی دویر بکەڤت. دەمێ بریارا گهۆرینا دێمێ زیقۆ ددەن؛ ناڤێ زیقۆ ژی دهێتە گهۆرین بۆ ناڤێ ئارکیش، کەواتە زیقۆ دبیتە کەسەکێ دی ب ناڤ و سیمایەکێ دی:

((روونە سەر چۆکێن خوە، تلێن خوە د ئاخێ بچکلینە و ژۆردا بەرێ خوە بدە گوڕکانا ل بن خوە، و بکە هاوار:

""جیهان ب جیهانێ

ئەز بانێ نەمانێ""

هەردەمێ من تلێن خوە د ئاخێ ڕا کرین، ئەز بومە جاندارەکێ ئاگرین ل هنداڤ گوڕکانەکا هل، ژۆردا فڕیمە خوارێ، من قورچەک ژێ ڤەخوار و لەشێ خوە شووشت." (عومەر، ۲۰۰۵: ۸۶).

پشتی گهۆرینا زیقۆ بۆ ئارکیشی، کچا ب ناڤێ دۆتڤار ژیانا هەڤژینیێ ل گەل زیقۆی پێکئینا و بوونە خودان دوو زارۆک. ژبەرکو زیقۆ بوو جهێ گرنگپێدانا کچێ، لەورا هەست ب ئارامیێ دکر، کو ئەڤە ژی ئێک ژ سیماێن کەسێن هەست ب کێماسییێ دکەنە: ((دۆتڤارێ ب چەند پەیڤەکێن شرین، هەمی مێژوو ژ هزرا من بر و ئەز کرمە کوڕێ شەڤا ئەز دیتیم" (عومەر، ۲۰۰۵: ۸۸).

کەسێ هەست ب کێماسیێ دکەت، نەشێت بۆریێ خۆ ژبیربکەت، زیقۆ ژی دڤێت ل جیهانا بەرێ بزڤرت و بۆ خەلکێ خۆ دیاربکەت و بێژیتێ ئەڤە ئەزم، وەک تۆلڤەکرنەک ئەڤێ کاری دکەت. کەسەک ژێ باوەرناکەت، دەمێ زیقۆ هەر تشتی دەربارەی وان دبێژیت، خەلک وەسا بەرسڤا وی ددەن:

((- چێ دبت تو فریشتە بی یان...

- چێ دبت ئەز هەر تشتەک بم، ژبلی زیقۆی!" (عومەر، ۲۰۰۵: ۹۰).

کەسێن هەست ب کێماسیێ دکەن، نەڤێن ژ چارچۆڤێ خۆ یێ دەستنیشانکری دەربکەڤن، ب تایبەت دەمێ د چارچۆڤەیێ خۆدا هەست ب ڤیان و هەبوونێ دکەن:

((من بڕیاردا ڤەگەڕمە جهێ لێ مرۆڤەکێ کاملان بم.

هۆسا بەرپەڕێ تۆلڤەکرنێ من سۆت" (عومەر، ۲۰۰۵: ۹۰).

ل دەمێ ڤەگەریانێ بۆ جیهانا دیتر بۆ دەڤ دۆتڤار و زارۆکێن خۆ؛ زیقۆ کەسی نابینیت، هەستکرن ب کێماسییێ زێدەدبیت، بەلێ ئەگەرێ وێ ئەڤێ جارێ جودایە، ئەوژی ژ دەستدانا زارۆکانە:

((هندەک زێمار ب ژینێ دهێنە گوهاڕتن، لێ زێمارا زاڕۆکان ب چو ناهێتە گوهاڕتن، ب چو... پشتی وێ بەس مرنە)) (عومەر، ۲۰۰۵: ۹۱).

ئەڤ ژ دەستدانە ژبیرا وی ناچیت و هەردەم وی ئازار ددەت:

((هەکەر ل هەر جهەکی زاڕۆکەک مر، ئەزم زێمارێ بۆ دکەم، لەو هوون ژی زێمارێ بۆ هەمی زاڕۆکان دکەن" (عومەر، ۲۰۰۵: ۹۳).

کەواتە ژ دەستدانا زارۆکان کارتێکرن لێ کریە و بەردەوام هەست ب ئێشان و ئازاران دکەت. ئەڤە ژی بۆ ڤیان و گرنگیپێدانا زارۆک و دایکا وان دزڤریت. بارودۆخێ خێزانی ئارامی بۆ وی پەیداکر، تێدا هەست ب کاملبوونێ دکر، ژدەستدانا وان دووبارە هەستکرن ب کێماسییێ ل دەڤ پەیداکرەڤە.

ل ڤێرە بۆ مە دیاردبیت، کورتە چیرۆکا سیاپۆشێ زێمارێ ل سەر هەستکرن ب کێماسییێ هاتیە ئاڤاکرن، کەسایەتییا سەرەکی کو زیقۆیە ئەڤ هەستە ل دەڤ هەبوویە و ئەگەرێ سەرەکی ژی کرێتییا دێمێ وی و نەتەمامییا ئەندامێن وی یێن لەشی بوو. هەر ئەڤە بوو ئەگەرێ هندێ جهێ ترانا بیت د ناڤ گوندێ خۆدا. د هەمان دەمدا گوندیان چیرۆکێن سەیروسەمەرە بۆ زارۆکێن خۆ ل سەر ناڤێ وی دگۆتن و زارۆک ب شەڤ پێ دترساندن، چونکو ئەڤ گۆتن دگەهشتن گوهێن زیقۆی بخۆ، لەورا بەردەوام ژ هەستکرن ب کێماسییێ دنالی. سەرەرای ئەڤێ ئازارا زیقۆی ددیت ئەڤ هەستە ل دەڤ وی نەبوویە گرێ، بەلکو پەنا بۆ جهەکێ دویر ژ ئەوان مرۆڤان بریە.

ل ئەوی جهێ نوی زیقۆ هاتە پەسەندکرن، بەلێ ب شێوەکێ جودا. ئەڤە واتایا هندێ نادەت کو ئەڤ هەستە ل دەڤ وی ب دوماهیک هات، ژبەرکو پشتی پێکئینانا ژیانا هەڤژینیێ و دووبارە دخوازیت ل جهێ بۆری بزڤریت و تۆلا خۆ ژ خەلکێ گوندێ خۆ ڤەکەت، کو ئەڤە ئێک ژ سیمایێن کەسێن هەست ب کێماسیێ دکەن. ل دەمێ زڤرینا وی بۆ گوندی ب شێوەکێ جودا کەسێ ئەو نەدنیاسی، لەورا تۆلڤەکرنا وی بێ مفا بوو و جارەکا دی بەرەڤ جهێ هەڤژین و زارۆکێن وی لێ دزڤریت، ژبەرکو ل وێرێ هەست ب کاملبوون و ڤیان و رێزگرتنێ دکر. ل ڤێرە دووبارە هەست ب کێماسیێ دکەت نەخاسمە دەمێ هەڤژین و زارۆکێن خۆ نەدیتین و ژیانا مایی ب ئەڤێ دەردی ب خەمگینی و زێمار دبۆرینیت.

ئەنجام

١- هەستکرن ب کێماسییێ ل دەڤ کەسایەتییا سەرەکییا کورتە چیرۆکێ سیاپۆشێ زێمارێ هەست پێ دهێتە کرن، ئەگەرێن وێ ژی هۆکارێن نەتەمامییا لەشییە ب تایبەت چاڤەک دروستە و خمخمەک بتنێ هەیە، سەرەرای کێماسی د لێڤا ویدا. دەربارەی گوهێن وی د شۆر و وەربادانە و سەرەکێ کەچەل و ستۆیەکێ موودار هەیە و پشتا وی ژی کۆڤکە و کێماسی د پێکهاتا تلیاندا د هژمار و درێژییدا هەیە، ژبلی هندێژی پێیەک ب تنێ هەیە. ئەڤ هەموو کێماسییە هۆکارن کو زیقۆ هەست ب کێماسییێ و نەپەسەندکرنێ بکەت.

٢- سەرەرای هەستکرن ب کێماسییێ، بەلێ نەبوویە گرێ ل دەڤ کەسایەتیێ. ژبەرکو ل رێکەکێ د گەرێت کو خۆ ژ ئەڤان مرۆڤان رزگاربکەت و ئێدی نەبیتە جهێ ترانەپێکرنا خەلکی. ئەو رێک ژی رەڤین بوو بۆ جهەکێ دویر ژ نفشێ مرۆڤان. د ئەڤێ هەلبژارتنێدا یێ سەرکەڤتی بوو، بوویە خودان هەڤژین و دوو زارۆک، بەلێ ب سەروسیمایەکێ دی پشتی بوونەوەرێن ئەوێ جیهانێ گهۆرین ب سەردا کرین.

٣- ئێک ژ سیمایێن کەسێن هەست ب کێماسییێ دکەن ئەوە حەز ژ تۆلڤەکرنێ دکەن، کەسایەتییا سەرەکییا کورتە چیرۆکێ کو زیقۆیە، حەز دکەت ل گوندێ خۆ بزڤریت و بۆ وان دیاربکەت ئەڤە ئەزم ژ هەوە هەمووان چێتر و جوانترم، ل ڤێرە دووبارە هەستکرن ب کێماسییێ ل دەڤ نوی دبیتەڤە نەخاسمە

دەمێ خەلکێ گوندی بۆ وی دیاردکەن ڕەنگە تو هەر تشت بی بەس نە زیقۆ.

٤- ل زڤرینا وی بۆ جهێ کو هەست ب تەمامبوونا خۆ تێدا کری، د ناڤ خێزان و زارۆکێن خودا، هەستکرن ب کێماسییێ دووبارە سەرهلددەت، ئەڤێ جارێ ب هۆکارەکێ دیتر، ئەوژی ژ دەستدانا خێزان و زارۆکانە. وەسان زیقۆ بەردەوام ژ هەستکرن ب کێماسییێ دنالیت.

لیستا ژێدەران

ژێدەر ب زمانێ کوردی

١. ئادلەر، ئەلفرێد (٢٠١٨) *تێگەهشتنا سرۆشتێ مرۆڤان*، و. سیف الله علی مایی و سیار تمر صدیق، چاپخانا هیڤی، هەولێر.

٢. ئیبراهیم، ڕێزان عەلی (٢٠٠٩) `کەسایەتی دژ بە کۆمەلگا (سایکۆباتی) هۆکار و پێکهاتە` *گۆڤارا رامان*، ژ ١٤١، ل ١٠٤-١٠٨.

٣. ئیسماعیل، مزەفەر مستەفا (٢٠٢٠) *ڕەنگدانەوەی نەستی گشتیی لە رۆمانەکانی (کاکە مەم بۆتانی)* دا، تێزی دکتورا، فاکەلتی ئاداب/زانکۆی سۆران.

٤. عومەر، فازل(٢٠٠٥) رەوانێ بارۆڤێ، چاپخانا پارێزگەها دهۆکێ.

٥. حسن، شڤان قاسم و احمد، دولت محمد (٢٠٢٤) `شرۆڤەکرنا ڕۆمانا خەجا بەرلینی یا (حەسەن ئیبراهیم)ی لدویڤ تیۆرا دەروونشیکاریا کەسایەتی یا ئەدلەرێ` *گۆڤاری قەلای زانست*، بەرگی ٩، ژمارە (٣)، گۆڤارێکی زانستی وەرزییە لە لایەن زانکۆی لوبنانی فەرەنسی دەردەچێت، هەولێر، ل ٢٦٩-٢٩٤.

٦. قەرەچەتانی، کەریم شەریف (٢٠١٥) *سایکۆلۆژیای گشتی* ،چ٤، چاپخانەی پیرەمێر، سلێمانی.

٧. مصطفی، یوسف حمە صالح (٢٠١٩) *کەسایەتی و سروشتی مرۆڤ*، چاپخانەی زانکۆی سلێمانی، *هەولێر.*

٨. *نیزامەدین، فازل(٢٠٠٣) ئەستێرە گەشە فەرهەنگی کوردی – عربی، چ٣، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر.*

٩. هژمارەکا نڤیسەران (٢٠١٦) *دەربارەی ئەدەبیاتی (شرۆڤە و ئەنالیزکرنا چەند تێگەهێن گرنگ)*، و.کەمال سلێڤانەی، کتێبخانا جزیری، دهوک.

ب زمانێ عەرەبی

١٠. العفراوي و محسن، أيمان نعيم شعير(٢٠٠٩) `الشعور بالنقص في ضوء النظريات العلمية` *مجلة أبحاث البصرة- كلية التربية للعلوم الإنسانية*، مج٣٤، ع١، ص٢٧١-٢٩٨.

١١. جابه، فيروز صالح علي (٢٠٢٣) `شعور بالنقص من وجهة نظر علماء النفس` *المجلة الإفريقية للدراسات المتقدمة في العلوم الإنسانية و الاجتماعية*، مج٢، ع١، ص٤٧٢-٤٨٠.

١٢. حسن، كمال عبدالفتاح و أحمد، نيران عبداللطيف(٢٠١٩) `التعويض عن النقص الداخلي"النفسي" في الشعر الجاهلي` *مجلة سمراء*، المجلد ١٥، العدد ٥٩، السنة ١٤.

١٣. فريد، زهرا و فريد، سعيدة و رحمانيان، فرزانه (٢٠٢١) `تجليات عقدة النقص الأدلرية لدى الشخصية المحمورية في رواية طيور أيلول` فضيلة إضاءات نقدية، السنة١١، ع٤٤، ص٣١-٥٥

١٤. موكيالي، روجيه (١٩٨٨) *العقد النفسية*، ت.موريس شربل، دار منشورات عويدات، بيروت.

١٥. نيتشه، فريدريك (٢٠١١) *إرادة القوة (محاولة لقلب كل القيم)*، ت. محمد الناجي، دار البيضاء.

١٦. نودهي، مهدي و گنجعلي، عباس و شمس أبادي، حسين، (١٤٣٩) `إشكالية التوفيق بين الدونية و التعويض في قوة أدونيس و شاملو الإبداعية: انطلاقا من اتجاه أدلر النفسي` *مجلة اللغة العربية و أدابها علمية محكمة*، ع١، ص١٦٣-١٨٤.

١٧. صاعدى، احمد رضا (١٣٩٦) `بازمايى حقده حقارت در شخصيت قهرمان داستان «إمرأة عند نقطة الصفر» اثر نوال سعداوى` *نقد ادب معاصر عربى*، سال هفتم / پانزده پيايى/ ١٣ علمى پروهشى، ص٢٢٧-٢٤٥.

ب زمانێ ئینگلیزی

١. Alphen, Albert William Van (1969) A study of the Effects of Inferiority Feeling on the Life and Works of Franz Kafka.Ph D University and Agricultural and Mechanical College in partial fulfillment .

٢. Chauhan, Laxmi Rawat, *The Representation of Dystopia and related Social Phenomena within the works of George Orwell: An Analytical Study*, Graphic Era Hill University, Dehradun, Uttara hand, India 248002 DOI:10.48047/pne.2018.55.1.33, (2018) ٥٥(١): ٢٤٨-٢٥٦ ISSN: 1553-6939,P 254-255.

٣. Schultz, p. Duane and Schultz, Sydney Ellen (2015) Theories of Personality, ELEVENTH EDITION, Printed in the United States of America.

ملخص

إن شعور بالنقص تؤثر على مشاعر الإنسان و تفكيره وسلوكه، و في القصص القصيرة يصبح هذا الشعور أحيانا هو المحرک الرئيسي للشخصية وتطور الأحداث. يهدف هذا البحث إلى التعرف على المصطلحات والمفاهيم والأسباب المؤدية إلى تشكل الشعور بالنقص وتطبيقها على القصة القصيرة عند فاضل عومەر. وحسب رأي أدلر فإن الشعور بالنقص غالبا ما ينشأ منذ الطفولة، وأحيانا يبقى مع الإنسان حتى سن الرشد، وخاصة عندما يواجه صعوبات الحياة ولا يستطيع التغلب عليها. يعد هذا البحث جزءا من أطروحة دكتوراه الموسومة بـ القصة القصيرة الكردية في منطقة بهدينان بعد عام ٢٠٠٣ وفق نظرية ألفريد أدلر في علم النفس الفردي. يجيب هذا البحث على السؤال التالي: هل العوامل التي أدت إلى هذا الشعور في شخصية القصة القصيرة في قصة `سيابوش زيمار` هي نفسها التي حددها أدلر؟ وفي النهاية استنتجنا أن نفس العوامل، وهي الشعور بالنقص، تؤدي إلى العيوب الجسدية والإهمال وفقدان الأطفال.

الكلمات المفتاحية: الشعور بالنقص، أدلر، قصة قصيرة، الشخصية، سيابوش زيمار.

The Sense of Inferiority in Fadil Omar's Short Story Siyaposh Zimar

Abstract

The sense of inferiority significantly influences an individual's emotions, cognition, and behavior. In short stories, this psychological state often serves as a primary driving force behind character development and plot progression. This study aims to examine the terminology, concepts, and underlying causes contributing to the formation of inferiority and to apply them to reading Fadil Omar's short story Siyaposh Zimar. Drawing on Alfred Adler's theory, inferiority feelings typically originate in childhood and, in some cases, persist into adulthood, particularly when individuals encounter life's challenges and struggle to overcome them. This research focuses on a chapter of a doctoral dissertation titled The Kurdish Short Story in the Bahdinan Region after 2003 according to Alfred Adler's Theory of Individual Psychology. The study seeks to address the question whether the factors contributing to the character's inferiority complex in the short story Siyaposh Zimar align with those identified by Adler. The findings reveal that the same factors — namely, feelings of inferiority — stem from physical disabilities, neglect, and the loss of children.

Key Words: Inferiority Complex, Adler, Short Story, Character Analysis, Siyaposh Zimar.

گۆڤاری ئەکادیمیای کوردی ژمارە ٦٣ – ٢٠٢٥ ISSN: 2520-4106

هەژموونی دابونەریتە کۆمەڵایەتییەکان لە شیعرە پەندئامێزەکانی "پیرەمێرد"دا

بەپێی بنەماکانی ڕەخنەی کولتووری

زانیار زیاد ئیبراهیم

بەشی زمانی کوردی/ کۆلێژی پەروەردەی بنەڕەت/ زانکۆی ڕاپەڕین

zanyar.zyad@uor.edu.krd

سافییە موحەممەد ئەحمەد

بەشی زمانی کوردی/ کۆلێژی پەروەردەی بنەڕەت/ زانکۆی ڕاپەڕین

Hamdya.mohammed@uod.ac

پوختە:

ڕەخنەی کولتووری وەک هەر داهێنانەکانێکی دیکە لە داهێنانەکانی دەستی مرۆڤ کار لەسەر دەقی ئەدەبی دەکات لە سنوور و چوارچێوەی ڕەگە (سیستەمە) کولتوورییەکاندا، واتایەک بەرهەم دەهێنێت، کە لە دەرەوەی دەقی ئەدەبییە، پێوەستە بە واتا کولتوورییەکانەوە، زۆر ناپەرژێتە سەر لایەنی ڕووکەشی دەق و بابەتەکانی زمانی دەق و لایەنی ئیستاتیکا و ڕەوانبێژی وەلادەنێت لەبری ئەوە دەست بۆ ڕەگە کولتوورییانە دەبات، کە بوونەتە هەوێنی لەدایکبوون و هاتنەئارای دەق.

بابەتی دابونەریتە کۆمەڵایەتییەکانیش وەک هەر بابەتێکی تری کولتووری، خاوەنی هەژموون و پانتاییەکی زۆرن و لە ئاکار و هەڵسوکەوتی تاکەکانی کۆمەڵگەکاندا ڕەنگیان داوەتەوە، بە جۆرێک تاکەکان ملکەچ کراون بە پێبەندبوون پێیانەوە، کە لادان لە بەشێک لەو دابونەریتانە لەناو هەندێک خێڵ و عەشیرەتدا هێڵی سوورە و نزیکبوونەوەیە لە لێوارەکانی مەرگ. کۆمەڵگەی کوردییش وەک هەر کۆمەڵگەیەکی تری ڕۆژهەڵاتی، خاوەنی کۆمەڵێک دابونەریتە، کە بەشێک لەو دابونەریتانە ئاوێتەبوونە بەتەواوی کایەکانی ژیان، کە ئەدەب و دەقی ئەدەبییش بەدەر نین لەم کاریگەرییانە، ئەم توێژینەوەیە بە ناونیشانی ((هەژموونی دابونەریتە کۆمەڵایەتییەکان لە شیعرە پەندئامێزەکانی پیرەمێرددا بەپێی بنەماکانی ڕەخنەی کولتووری)) توێژینەوەیەکی تیۆری و پراکتیکییە، کە خۆی دەبینێتەوە لە باسکردن لە چەمکی ڕەخنەی کولتووری و پاشان باس لە بەشێک لە دابونەریتە کۆمەڵایەتییەکان دەکەین لە چوارچێوەی هەندێک لە شیعرە پەندئامێزەکانی پیرەمێرد و پرەنسیپەکانی ڕەخنەی کولتووری لە چوارچێوەیاندا پراکتیزە دەکەین.

وەرگرتن: ٢٠٢٥/٣/٥

پەسەندکردن: ٢٠٢٥/٥/١٣

بڵاوکردنەوە: ٢٠٢٥/٧/٢٧

کلیلەوشە:

قەول، لادان، دەنگ، پەیڤ، ڕستە.

▪ گۆڤاری ئەکادیمیای کوردی، گۆڤارێکی زانستیی وەرزییە، لەلایەن ئەکادیمیای کوردییەوە دەردەکرێت و بایەخ بە لێکۆڵینەوەی کوردناسی لە بوارەکانی زمان، ئەدەب، دیرۆک، جوگرافیا و کولتووریی کوردی دەدات. گۆڤارەکە لێکۆڵینەوەکان بە زمانەکانی کوردی، عەرەبی و ئینگلیزی بڵاو دەکاتەوە و یەکەم ژمارەی لەساڵی ٢٠٠٢دا بڵاو بووەتەوە. ئەم گۆڤارە لەلایەن وەزارەتی خوێندنی باڵا و توێژینەوەی زانستیی حکوومەتی هەرێمی کوردستانەوە، بۆ بەرزکردنەوەی پلەی زانستی باوەڕپێکراوە.

پێشەکی:

ئەدەب وەک داهێنان بۆ گەیاندنی پەیامەکانی ناچاری پەلهاویشتنە بۆ نێو ڕەهەندە جیاوازەکانی ژیان و مەبەستی ئەم پەلهاویشتنەش هەڵهێنجان و دەستگەیشتنە بە هەندێک بابەت و بیرۆکەی مەعریفی و یەکێک لەو ڕەهەندانەش کولتووری نەتەوەییە کە زۆر جار هەندێک لە شاعیران بە تێرامانی ورد و هەستی شاعیرانەیان وەک سەرچاوەیەکی سوودمەند مامەڵەی لەگەڵدا دەکەن و بەمەش دەق و تێکستە ئەدەبییەکانیان ئاوێنە و ڕووگەی هەڵڕشتنی بەشێک لەو کەلتوورە نەتەوەییە دەکەن کە پێیان ئاشنایە، ئەمەش لە نێو ڕەخنەی نوێی جیهانیدا ڕەخنەی کولتووری بەرهەم هێناوە و دواجاریش ئەم ڕەخنە کولتوورییە وەک میتۆد و بەرئەنجامی پۆستمۆدێرنیزم، بنەماکانی کاری خۆی چەسپاندووە. سەرەتاکانی دەرکەوتنی ئەم جۆرە ڕەخنەیە وەک ڕێبازێکی ڕەخنەیی لە دونیای ڕەخنەی ئەدەبی ڕۆژئاواییدا لەسەر دەستی (ڤینسێنت لیتش) چەکەرەی کرد، دواتریش لە ڕەخنەی ڕۆژهەڵاتیدا و بە دیاریکراوییش لە ڕەخنەی نوێی عەرەبیدا (عەبدوڵڵا موحەممەد غەزامی) دەبێتە سەرمەشقی ئەم جۆرە ڕەخنەیە کە ئامانجی کارکردنە لەسەر دەقی ئەدەبی، بەمەستی گەیشتن بەو واتا شاراوە و نادیارە کولتوورییانەی کە بوونەتە هەوێن و هۆکاری هێنانەئارای خودی ئەو دەقانە.

پێڕەوکار و لایەنگرانی پێیان وایە بە هیچ شێوەیەک ناکرێت بەرهەمێکی ئەدەبی بێتە ئاراوە، بەدەر بێت لە کولتوور و کاریگەرییەکانی کولتوور، چونکە دەقی ئەدەبی لە بنەڕەتدا بەرهەمی کۆمەڵگەیە، کۆمەڵگەش بە کولتوور تەنراوە و دابونەریتە کۆمەڵایەتییەکانیش ڕیشەیەکی دوورودرێژ و مێژوویەکی کۆنیان هەیە. ڕەگوڕیشەیان تێکەڵ بە قووڵاییی بیروباوەڕی تاکەکانی کۆمەڵگە بووە و تەنانەت سنوورەکانی ئایین و پیرۆزییەکانیشی گرتووەتەوە و وەلانان و دەستبەرداربوونیان ئەستەمە. ئەدەبیش ڕووگە و ئاوێنەیەکی لەباری ڕەنگدانەوەی بەشێک لەو ڕۆشنبیرییە کولتوورییەیە و لە قۆناغە جیاجیاکانی کاروانی ئەدەبی خۆشماندا چەندان دەق و بەرهەمی بونیادنراو بە دابونەریتی کولتووری دەبینرێن.

شیعرە پەندئامێزەکانی پیرەمێردیش بەدەر نین لەم دابونەریتانە، بەوپێیەی ئەم پەندانە سەرخانێکی کۆمەڵایەتین و مێژوویەکی کۆنیان هەیە و دەماودەم هاتوون تاوەکوو لە قاڵبی شیعردا بەمەبەستی پاراستنیان لە فەوتان کۆ کراونەتەوە. دەکرێت لێرەدا ئەوە بخرێتە بەرچاو کە پیرەمێر خاوەنی هەموو ئەم بەرهەمانە نییە، بەڵکوو کۆمەڵگە و کولتوور خاوەنی ئەم پەندانە بووە، بۆیە دەشێت بەشێک لە گوتاری پەندەکان بەدەر بن لە ئایدیۆلۆجیا و دونیابینیی پیرەمێرد، هەروەک چۆن مامۆستا عەلائەددین سەجادی لە پێشەکیی ڕشتەی مرواریدا ئەوەی نەشاردووەتەوە کە کۆکردنەوەی ئەم سەرگوزشتانە بە مەبەستی پاراستنیانە لە نەمان و فەوتانیان، ئەگینا بەشێکیان زۆر سادە و ساکارن، واتە بەدەرن لە ئایدیۆلۆجیا و بیرکردنەوە و ئاستی دونیابینیی من.

١-ڕەگەزە سەرەکییەکانی توێژینەوەکە

١،١- ناونیشانی توێژینەوەکە: ناونیشانی ئەم توێژینەوەکە بریتییە لە (هەژموونی دابونەریتە کۆمەڵایەتییەکان لە شیعرە پەندئامێزەکانی پیرەمێرددا، بەپێی بنەماکانی ڕێبازی ڕەخنەی کولتووری)، مەبەستی ناونیشانەکەش هەڵێنجانی ئەو هەژموونە کولتوورییەیە کە لە داڕشتنەوەی پەندە شیعرییەکانی پیرەمێرددا بەرجەستە بوون و بوونەتە هەوێنی داڕشتنی پەندەکان، مەبەست لێیان ڕەخنەگرتنە لە دیدی کۆمەڵگە بۆ دیاردەکان، پیرەمێردیش لەو سووژەیەوە ئەو پەندانەی لە قاڵبی شیعردا داڕشتوونەتەوە، کە مەبەست لە ناونیشانەکە هەڵهێنجانی ئەو هەژموونە کولتوورییانەیە کە لە

شیعرە پەندئامێزەکاندا بوونەتە هەوێنی داڕشتنی پەندەکان.

١،٢- پێکهاتەی توێژینەوەکە: توێژینەوەکە بەسەر دوو بەشدا دابەش کراوە، لە بەشی یەکەمدا باس لە زاراوەی ڕەخنەی کولتوور کراوە بە شێوەیەکی گشتی، بەشی دووەم، کە بەسەر پێنج تەوەردا دابەش کراوە، باس لە دابونەریتە کۆمەڵایەتییەکان کراوە، پاشان بە شێوەیەکی کردەیی لە چوارچێوەی شیعرە پەندئامێزەکانی پیرەمێرددا، شرۆڤەی گوتار و سیستەمە شاراوە کولتوورییەکانیان کراوە، پەیام و مەبەستی پشت دەقەکان شەنوکەو کراون، لە کۆتاییشدا گرنگترین ئەنجام و لیستی سەرچاوەکان خراونەتە ڕوو.

١،٣- سنوور و چوارچێوەی توێژینەوەکە: سنووری ئەم توێژینەوەیە لە چوارچێوەی (ڕێبازی ڕەخنەی کولتووری)دا دەخولێتەوە و دوای خستنەڕووی چەمکە دیارەکانی ئەم جۆرە ڕەخنە نوێیە، سیماکانی ناسینەوەی ئەم چەمکانە لەسەر هەندێک لە پەندە شیعرییەکانی پیرەمێرددا جێبەجێ کراون و چۆنییەتی بە سیستەمبوونی هەندێک دابونەریتی کولتوورییان تێدا دیار خراون.

١،٤- ڕێبازی توێژینەوەکە: لەم لێکۆڵینەوەیەدا سوود لە (ڕێبازی ڕەخنەیی کولتووری) وەرگیراوە، وەک میتۆدێکی وەسفی، هەوڵ دراوە چەمکەکان بناسێندرێت، پاشان بە شێوەی کردەیی بەبێ بڕیاردان، سیستەمە کولتوورییەکانی پشت هەندێک لە شیعرە پەندئامێزەکان دیاری کراون.

١،٥-پرسیار و ئامانجی توێژینەوەکە: چەند پرسێک لەبارەی ڕەخنەی کولتووری و سیستەمە کولتوورییەکان (نسق) بوونیان هەیە، ئامانجی جەوهەریی ئەم توێژینەوەیە، بریتییە لە تێگەیشتن لە مانای ڕەخنەی کولتووری و چۆنیەتیی پراکتیزەکردنی، هەروەها زانین لە بارەی چییەتیی سیستەمە کولتوورییە شاراوەکانی پشت شیعرە پەندئامێزەکان، دەستنیشانکردنی دابونەریتە باوەکانی کۆمەڵگەی کوردەواری و پەیام و مەبەستە شاراوەکانیان. هەر یەکێک لەم پرسانە، بەشێکی گرنگی ئەم توێژینەوەیەن.

٢. بەشی یەکەم چەمکی ڕەخنەی کولتووری:

زاراوەناسیی ئەدەبی لە بواری توێژینەوەی زانستیدا، دەروازەیەکی لەبارە بۆ تێگەیشتن لە چەمکی هەمان زاراوەی کە توێژەر دەیەوێت توێژینەوەی لە بارەوە بە ئەنجام بگەیەنێت. بۆ ناساندن و تێگەیشتن لە چەمکی کولتووری، پێویستە سەرەتا ناساندن بۆ خودی زاراوەکە بکەین، ئەویش بە گەڕانەوە بۆ فەرهەنگەکان لە زمانە جیاوازەکاندا؛ بۆ نموونە، لەبارەی زاراوەی ڕەخنەی کولتووری لە زمانی ئینگلیزیدا، زاراوەی (Cultural Criticism)ی بۆ بەکار هاتووە (الشرماني ٢٠١٩، ١٤). لە زمانی عەرەبیدا زاراوەی (النقد الثقافي) (الخليل ٢٠٢٢، ٧)، لە بەرانبەردا بەکار هاتووە. لە زمانی فارسیدا زاراوەی (نقدی فرهنگی) (وند ١٣٩٨، ٣٠) و هەروەها لە زمانی کوردیدا زاراوەکانی (ڕەخنەی ڕۆشنبیری)، (بەرزنجی، ٢٠٢٤، ٢١٢)، و (ڕەخنەی کولتووری) (مستەفا ٢٠٢٣، ٥) بۆ بەکار هاتووە. لە هەریەکە لە کتێبەکانی، (کلیلدان، ٢١٢، دەروازەیەک بۆ میتۆدەکانی ڕەخنەی هاوچەرخ، ٣٠١، فەرهەنگی زاراوەکانی ئەدەب و زانستە مرۆڤایەتییەکان، ٢٠٠)دا ئەم چەمکە بە (ڕەخنەی ڕۆشنبیری) ناسێندراوە، ئەگەرچی لە ناو توێژینەوەنەوە ئەکادیمییەکاندا، زاراوەی (ڕەخنەی کولتووری) زیاتر ڕۆشتووە و ئاستی بەکارهێنانی زیاترە، بەو پێیەی زاراوەکە ڕاستەوخۆ لە زمانی ئینگلیزییەوە وەرگیراوە، کە (لیتش) زاراوەی (Cultural Criticism)ی بەکار هێناوە بەڵام زاراوەی ڕەخنەی ڕۆشنبیری زیاتر دەگەڕێتەوە بۆ کاریگەربوونی بە ڕەخنەگرە عەرەبەکان، لای ئەوان بەتایبەت سەرمەشقی ڕەخنەی کولتووری لە ئەدەبی

عەرەبیدا کە (عبدالله محمد الغدامی)ە، زاراوەی (النقد الثقافي) بەکار هێناوە.

سەرەتای باسکردنی چەمکی ڕەخنەی کولتووری، بۆ "لیڤی شتراوس" دەگەڕێتەوە؛ ئەو یەکەم کەس بوو ئەم چەمکەی خستە نێو بواری لێکۆڵینەوە و شەنوکەوی کولتووری بە بایەخەوە کردووە، لە بواری زمانەوانیشدا (فێردیناند دی سۆسێر)، یەکەم کەس بوو لە لێکۆڵینەوە زمانەوانییەکاندا چەمکی سیستەمی بەکار هێناوە. پێی وایە، کە ((زمان سیستەمێکە لە نیشانەکان کە گوزارشت لە سیستەمەکان دەکات)) (صبکان، ٢٠١٥: ١٧٩٨). شتراوس باسی لە بابەتی کولتوور و ئەدەب کردووە، پێوەندی نێوانیانی بە گرنگەوە شەنوکەو کردووە، کولتوور و ئەدەبیش وەک سەرخان لە بنیادی هیزری ڕۆڵیان هەیە. سوسێر بەهۆی بێزاری و پەستی لە بابەتی لێکۆڵینەوە مێژووییەکان لە بارەی زمان بابەتی لێکۆڵینەوەی وەسفی داهێنا، کە خۆی دەبینییەوە لە لێکۆڵینەوە لە ئیستای زمان و سیستەمە زمانییەکان.

(ڤینست لیتش)، وەک سەرمەشقی ڕەخنەی کولتووری لە لێکۆڵینەوە ئەدەبییەکاندا لە بارەی ڕەخنەی کولتوورییەوە دەڵێت: ((جۆرە ڕەخنەیەکە، کە بونیادگەری و پاش بونیادگەری، نوێگەری و پاش نوێ گەری تێ دەپەڕێنێت بەرەو ڕەخنەیەک کە سۆسیۆلۆجیا و مێژوو و سیاسەت و کاری دامەزراوەیی بەکار دێنێت بە بێ ئەوەی دەستبەرداری میتۆدە نوێیەکانی ڕەخنەی ئەدەبی ببێت)) (ج. خەلیل ٢٠٢٣، ٢١٣)، لەلایەکی تر (ئارثەر ئیزا برجر) بەم شێوەیە پێناسەی ڕەخنەی کولتووری دەکات و دەڵێت: ((ئەم ڕەخنەیە بە یەک شێوە لە چەندان بواری کولتووری دەکۆڵێتەوە، بەڵام بە تەواوەتی کردە هزرییەکان، بوارەکانی شوێنەوارناسی، تیۆری دەروونناسی، تیۆری مارکسی، کۆمەڵایەتی و ئەنرتۆپۆلۆجیا ڕووندەکاتەوە لە نێو دەقی ئەدەبیدا))

(ایزابرجر ٢٠٠٣، ٣٠)، ڕەخنەی کولتووری یەکێکە لە تیۆرە نوێییەکانی دونیای پۆستمۆدێرنیزم و میتۆدێکی کۆکەرەوەیە، کە توێکاری دەق دەکات لە هەموو لایەنەکانی و تەنیا بایەخ بە دەق نادات وەک فۆڕم یان ناوەڕۆک یانیش فۆڕم و ناوەڕۆک، بەڵکوو جوگرافیا و کات و ساتی سەرهەڵدانی دەق و لایەنی دەروونی دەقنووس و مێژووەکەیی و پاڵنەرەکانی پشت نووسینی دەقیش بە هەند وەردەگرێت؛ بۆیە لە ڕێگەیەوە واتا لە دەرەوەی دەق بەدەست دەهێنێت و ئەو ڕایەڵە ڕۆشنبیری و هزری و فەلسەفی و کۆمەڵناسییانەی دەردەخات، کە هۆکاری پشت بەرهەم هاتنی دەقن، چوارچێوەی دەق تێدەپەڕێنێت و دەپەڕێتەوە دیوی دەرەوە بەرەو نووسەر و ژینگە و سەرچاوە و هۆکارەکانی هاتنەکایەی دەق هەنگاو دەنێت. ڕەخنەی کولتووری وەک پەرچەکردارێک بۆ بەگژداچوونەوەی پێداهەڵدان و ملکەچ بوونی ڕەخنە بۆ ئەدەب و سوڕانەوەی ڕەخنەگرەکان بە دەوری دەق و جوانکاری و فۆڕم و ڕووخسار هاتە کایەوە. لەو ڕوانگەیەوە (ڕەخنەی کولتووری بریتییە لە ڕەخنەی سیستەمی کولتووری، کار دەکات لە بارەی گوتاری کولتووری بەگشتی، گوتاری کولتووری ئەدەبی تایبەتی، ئەم جۆرە ڕەخنەیە لە شەستەکاندا لە ڕۆژئاوا گەشەی کردووە، کە بە لێکۆڵینەوەی کولتووری دەستی پێکرد(Cultural Studies)، کە تیایدا لێکۆڵینەوەیەکی شیکاری دەکات لە چوارچێوەی کولتووریدا بەمەبەستی تێگەیشتن لە سەرجەم ڕەهەند و فاکتەرە کولتوورییەکانی دەقی ئەدەبی.) (الشرماني ٢٠١٩، ١٢)، ڕەخنەی کولتووری ڕەخنەیەکی مەبەستدارە و کارێکی ئامانجدار ئەنجام دەدات، ئەویش گەڕان و پشکنینە بۆ سیستەمە کولتوورییە شاراوەکانی پشت دەقی ئەدەبی، دیارە هەموو دەقێک کە بەرهەم دێت، چەندان فاکتەری دەرەکی و ناوەکی لە بەرهەمهاتنیدا ڕۆڵ دەگێڕن،

کولتووریش وەک فاکتەرێکی کارا ڕۆڵی خۆی دەگێڕێت لەو نێوەندەدا.

((ڕەخنەی کولتووری، بریتییە لە جۆرێکی ڕەخنە لە بەها و باوەڕ و پرەنسیپە باو و باڵادەستەکانی کۆمەڵ یان تاکەکەس لە کاتی جیاکردنەوەی باش لە خراپ، جوانی لە ناشرینی، کامڵبوون لە کەموکورتی، جا چ ماددی بن یان مەعنەوی، بە بۆچوونی (ئاسابەرگر) ڕەخنەی کولتووری جۆرە چالاکییەکە، کە بەبواری زانستی تایبەت دانانرێت. بە گوزارشتێکی تر، ڕەخنەگرانی کولتووری چەمک و بیردۆزەکانیان بەشێوەی جیاواز دەخەنەڕوو، کە پێوەست نییە بە چوارچێوەیەکی تیۆری.)) (ابوالقاسمی ١٣٩١، ١٧٥). ڕەخنەی کولتووری بایەخ دەدات بە دید و ئامانج و بەها و ڕەمزە کولتوورییەکان و دەرهاویشتە دەرەکییەکان کە بابەتگەلێکی وەک ئەندێشە و باوەڕ و ماف و یاسا و زمان و هونەر و ئەدەبیات و ئابوری و سیاسەت و پەروەردە و فێرکردن و تەکنەلۆژیا و خێزان و بابەتی تر دەگرێتەوە.

قسەکردن لەسەر ڕەخنەی کولتووری بەبێ شارەزاییەکی باش لە هەموو ڕەهەندەکانی کولتوورییەکان بەدی نایەت، دەبێت تەواوی لایەنەکانی کولتوور و فەرهەنگ بناسین کە خۆی لە جیهانبینی، بەهاکان، ئامانجەکان، ڕەفتار و دەرکەوتە و سومبولە دەرەکییەکاندا دەبینێتەوە.((لەلایەکی ترەوە دەتوانین بڵێین ڕەخنەی کولتووری (فەرهەنگی) بریتییە لە لێکدانەوەی ژیانی کۆمەڵایەتی خەڵک و ئەدەبیات و کولتووری گشتیی کۆمەڵگەیە. ڕەخنەی ئەدەبی و توێژینەوەی کولتووری لە باشترین شێوەیدا کاتێک بەدی دێت، کە سەرووزمانی بێت (واتا زمانی ئیستاتیکا و خوازەیی) تێ بپەڕێنێت و نابێت دێڕەکان تەنیا بە واتای فۆرمی لێک دبدرێنەوە، بەڵکوو دەبێت لە واتایەکی باڵا و فرەوانی کۆمەڵایەتیدا خوێندنەوەی بۆ بکرێت.)) (کلاشی ١٣٩٨، ٣٧٨)، ڕەخنەی کولتووری، تەنیا بە خوێندنەوە و تێگەیشتن لە چەند بنەما و ئاڕاستەیەک بەدی نایەت، بەڵکوو پێویستی بە ڕۆشنبیرییەکی کولتوور و تێگەیشتنێکی قووڵ هەیە لە بنەما کولتوورییەکانی ژینگەی هەر دەقێک، بۆ ئەوەی بە تەواوی بتوانێت شیکردنەوەیەکی بنکۆڵکاریانە بکات و لە بابەتی ڕووکەشی خۆی ڕزگار بکات. ئەم جۆرە ڕەخنەیە، هەوڵێکە بۆ ئەوەی دەق، گوتاری ئەدەبی و هونەری جوانکاری شی بکاتەوە، لە ژێر ڕۆشنایی کولتوور، سیاسەت، کۆمەڵایەتی و ڕەوشت و ئاکاردا، ڕەخنەی کولتووری دەتوانێت دەقی ئەدەبی بخاتە ژێر ڕکێفی شیکردنەوەکانی خۆیەوە، هەروەها لێکدانەوە بۆ دەقی ئەدەبی بکات لەو لایەنانەی، کە دەبنە هۆکاری لە دایک بوونی دەق، واتا ئەو سیستەمە شاراوانەی، کە بوونەتە هۆی پێکهاتەی دەقە ئەدەبییەکە، لەو ڕێگەیەوە دەیەوێت گوتارێکی یەکگرتووی ڕەخنەیی بنیادبنێت، کاریگەرییەکانی دەرەوەی دەقی ئەدەبی دەخاتە بەر باس و لە ژێر گوتارێکی یەکگرتوو دەیانخاتەڕوو، جگە لەمە ڕەخنەی کولتووری خۆی دەخزێنێتە نێو ئەدەبی میللی و حیکایەتیشەوە بایەخ بە دەقە سادە و پەراوێز خراوەکانیش دەدات.

٣ . بەشی دووەم/هەندێك لە دابونەریتە کولتوورییەکان لە شیعرە پەندئامێزەکانی"پیرەمێرد"دا

٣،١. تەوەری یەکەم/دابونەریتە کۆمەڵایەتییەکان:

دەکرێت دابونەریتە کۆمەڵایەتییەکان وەک بنەما و هەوێنی کۆمەڵگەکان سەیر بکرێن، بەوپێیەی لە نێو هەموو کۆمەڵگەیەک و دەستە و گرووپێکدا کۆمەڵێک دابونەریت و دیاردە ورده ورده سەر هەڵدەدەن و دواتر دەبن بە بەشێک لە بنەما و دەستووری ئەو کۆمەڵگە و گرووپانە، ڕەنگرێژیی بەشێکی زۆری کردە کۆمەڵایەتییەکانن، تێکەڵ بە ژیان و ئایدیۆلۆجیا و ئایینیش دەبن، ئەم

دابونەریتانەش هێز و توانایەکی یەکجار زۆرییان هەیە، ئەوەتا لە بەشێکی زۆری کۆمەڵگەکاندا بە ڕوونی ئەوە بەدی دەکرێت.

((دابونەریت دوو چەمکی گرنگی کۆمەڵناسی و کولتوورناسین، ئەو دوو چەمکە لە سەرەتای کۆمەڵی مرۆڤایەتییەوە هەن، بەپێی گۆڕانی کۆمەڵایەتی و جێگۆڕکێ لە کولتوورەکاندا، ئەوانیش گۆڕانیان بەسەردادێت و لەوانەیە هەندێکیان زەمەنیان نەمێنێت و لەناو دەچن. لە هەر قۆناغێکدا دابونەریتی گونجاو دێتە کایەوە. دابونەریتەکان بە ئاسانی دروست نابن و بە خێراییش لەناو ناچن.)) (س. قادر ٢٠٢١، ٨٦) دابونەریتە کۆمەڵایەتییەکان زادە و بەرهەمی کۆمەڵگەکان و مرۆڤایەتین، بەپێی پێویستی، خواست، کار و بارەکانی مرۆڤەکان لەدایک دەبن و گەشە دەکەن وەک بەشێک لە دەستوور و بەرنامەی ژیان و گوزەرانی تاکەکانی هەر کۆمەڵگەیەک.

دابونەریتەکان ڕیشەیەکی کۆنیان هەیە، لەبەر ئەوە ڕەفتارمان لەگەڵ هەندێ دیاردەی ژیانی ڕۆژانەمان وابەستەیە بە کولتوور و دابونەریتە چەسپاوەکانی کۆمەڵگەوە؛ بۆ نموونە، هەستان بۆ نیشاندانی ڕێزگرتن لە کەسانی گەورەتر لە تەمەنی خۆمان، ڕیشەیەکی کولتووری یان دابونەریتی هەیە؛ ئەم ڕەفتارە لە کولتووری وڵاتێکی ئەورووپی و ڕۆژئاواییدا سیمایەکی ئاوەژووکراو و پێچەوانەی وەرگرتووە و هەستان لە بەرانبەر کەسانی لەخۆ گەورەتر وەک ڕێزگرتنێکی کولتووری سەیر ناکرێت، تەنانەت پۆشینی بەرگ و چێژوەرگرتن و هەڵچوون و قێزکردنەوەشمان تا ئەندازەیەکی زۆر، وابەستەیە بەو کولتوور و دابونەریتەی پێی پەروەردە کراوین.

((لە نێو هەموو گرووپ و کۆبوونەوە کۆمەڵایەتییەکاندا، بە تێپەڕبوونی کات لە ئەنجامی کۆمەڵێک کارلێکی کۆمەڵایەتی لە ژێر کاریگەریی هەندێک هۆکاری وەک چاولێکەر و پێویستیدا، جۆرێک لە دابونەریت دروست دەبن و داوجار ئەو دابونەریتانە دەبن بە بەشێک لە کولتووری ئەو کۆمەڵگانە، هێز و توانای مەعنەوی وەردەگرن و پارێزگاری لێکردونیان وەک نیشانەیەک بۆ هاوبەندیی کۆمەڵایەتی دەبیندرێت، بەشێکیش لەو نەریتانە پشت بە بنەمای ئایینی دەبەستن.)) (رسول ٢٠٢٤، ٤٣)، ئەوە ڕوونە هەموو کۆمەڵ و تاقمێک کۆمەڵێک کولتوور و دابونەریتی هاوبەشیان هەیە و بەشێکی زۆری تاکەکانیش پێبەندن پێیانەوە و هەندێکیشیان بە ڕژدی پارێزگارییان لێ دەکەن و پێیان وایە ئەو دابونەریتانە هۆکارێکی باشن بۆ پێکەوەژیان و ڕەنگرێژکردنی ڕێساکانی هەر کۆمەڵگەیەک پێویستی بە دەستوور و بنەمای جێگیر هەیە، جا ئەو دەستوورە زۆر جار لە دابونەریتەکانەوە سەرچاوە دەگرن و بەشێکیش لە دابونەریتەکان پێوەست کراون بە ئایین و بیروباوەڕی کۆمەڵگەکانەوە.

کۆمەڵگەی کوردەوارییش وەک هەر کۆمەڵگەیەکی تر، بەدەر نییە لەم دابونەریت و کولتوورە کۆمەڵایەتییانە، لەم بارەیەوە توێژەرێک دەڵێت:(لە کۆمەڵگەی کوردیدا دابونەریت و ڕێوڕەسمە ئایینی و نەتەوەییەکاندا، کاریگەریی زۆریان لە سەر زەینی تاکی کوردی داناوە، بەجۆرێک پێبەندی ڕێوڕەسمەکان دەبن کە ئەم ڕێوڕەسمانە بوونەتە بەشێک لە دابونەریت؛ بۆ نموونە، تاک زیاتر ڕەمزە کولتوورییەکان لە بۆنە نەتەوەییەکانی وەک یادەکانی نەورۆز و یادە نەتەوەییەکاندا دەبینێتەوە. لە ڕووی ئایینیشەوە، بۆ نموونە کاتێک یەکێک بە ڕۆژوو نابێت، ڕێز لە ڕەمەزان دەگرێت و دەیشارێتەوە، چونکە شکاندنی نەریتە ئایینییەکان، کاریگەریی نەرێیی لێ دەکەوێتەوە.) (ج. قادر ٢٠١٥، ٤٢)، دیارە تاکی کوردیش وەک هەر تاکێکی تر، پێبەندبوون بە دابونەریت و کولتووری بەلاوە کارێکی پەسەندە، لە

کۆمەڵگەی کوردەواریدا زیاتر دابونەریتە ئایینی و نەتەوەییەکان و کۆمەڵایەتییەکان ئامادەییان هەیە، بێ گومان لادان لەو دابونەریتانە، کاریگەریی نەرێیی خراپی هەیە و زۆر جار پێگە و ڕۆڵی تاکەکانی پێ دیاری دەکرێت، بۆ نموونە کەسێک لە مانگی ڕەمەزاندا بە ئاشکرا و لە بەرچاوی خەڵکیدا خواردن و خواردنەوە بخوات، لە دیدی کۆمەڵگەدا بە چاوێکی تر سەیر دەکرێت و بە یاساشکێن وێنا دەکرێت، ئەمە ڕەنگە بۆ کۆمەڵگەیەکی زۆرینە موسڵمان گونجاو بێت، بەڵام هەمان کردە لە وڵاتێکی ڕۆژئاواییدا، زۆر ئاساییە، ئەمەش بەهۆی جیاوازیی کولتوور و پێبەندبوونە ئایینییەکانەوە.

لەو گۆشەنیگایەوە ڕەخنەی کولتووری بەگژ بەشێک لەو دابونەریتە کۆمەڵایەتییانەدا دەچێتەوە و سنوورێکیان بۆ دادەنێت.

((نەریت (عادەت و ئاداب و ڕسووم، ڕێوڕەسم) کەرەستەیەکی دیکەی ڕێکخستنی کۆمەڵایەتییە، نەریت ڕەفتاری تاکەکەسییە لەناو کۆمەڵگەدا، بەپێی باوەڕ و داب و پێویستییەکانی هەر کۆمەڵگەیەک لە سیستەمی پەروەردەی تاک و خێزان لەسەری ڕادەهێندرێن، لە کاتی پێویستدا بە شێوەیەکی یەکسەری، تاک پێڕەوی لێ دەکات. بارودۆخی جوگرافی و هەڕەشەی ڕووداوی سروشتی، دەستیان لە کەم و زیادکردنی نەریتەکاندا هەیە، بەشێکی زۆری نەریتەکانیش وەک پێویستی بۆ مانەوەی مرۆڤایەتی بە شێوەی جیا جیا لە هەموو کۆمەڵگەکاندا دووبارە دەبنەوە.)) (بایەزیدی ٢٠١٥، ٢٣) هەموو ئەو دابونەریتە باوانەی کۆمەڵگەکان ڕیشەیەکی قووڵ و دێرینیان هەیە، دەشێت دەستپێکی لە دایکبوونیان بۆ دەستپێکی دروستبوونی کۆمەڵگەکان بگێڕدرێتەوە، هەر ناوچەیە و تاقم و گرووپێک، بۆ درێژەدان بە ژیانی جڤاکی، کۆمەڵێک دەستووری لە قاڵبی دابونەریتدا بەسەر تاکەکانیدا سەپاندوون، کە وەک پێویستی و بەشێک لە بنەمای مانەوەی ژیانی جڤاکییان سەیر کراون، بۆیەش هیچ کەسێک زاتی سەرپێچیکردنی ئەو دابونەریتانەی نەبووە.

میللەتی کوردیش وەک هەموو میللەتانی دونیا خاوەنی کۆمەڵێک دابونەریتی جیاواز و تا ڕادەیەکیش سەیروسەمەرەیە؛ بەشێکی زۆری تاکەکانیش باوەڕێکی زۆریان بەو دابونەریتانە هەبووە و پێڕەوییان لێ کردووەن.

لە کتێبی (عادات و ڕسووماتنامەی اکرادیە)ی (ملا محمودی بایەزیدی)دا، کە بۆیەکەم جار (ڕۆدینکۆ) بە زمانی ڕوسی چاپی کردووە، پاشان (پ. د. شوکریە ڕەسووڵ) وەری گێڕاوەتە سەر زمانی کوردی، کۆمەڵێک بیروباوەڕی ڕەگئاژۆی دابونەریت و عاداتی میللەتی کورد باس کراون؛ بۆ نموونە:

((- ئەگەر پشیلەیەک دەم و چاوی خۆی بشوات، ئەوا دەڵێن میوانمان دێت.

- ئەگەر پەپوولە لە ڕۆژدا بەدەوری چرادا بسووڕێتەوە، ئەوا نیشانەی وەرگرتنی نامەیە لە دوورەوە.

- ئەگەر پێڵاو سەر یەک بکەون، ئەوا سەفەریان دەکەوێتە ڕێ.

-ئەگەر برژانگی چاوی ڕاستی فڕی، نیشانەی مزگێنیی خۆشە. ئەگەر برژانگی چاوی چەپی فڕی، نیشانەی ڕووداوی دڵتەنگییە.

- ئەگەر پەلکەزێڕینە لە ئاسمان پەیدا بوو، ئەوا لەو جێگەیەدا هەرزانی دەبێت.

- ئەگەر کچێک شوو بکات و مارە نەبڕابێت و دەستگیرانەکەی بمرێت، ئەوا دەڵێن ئەو کچە سەرەخۆرەیە، زۆربەی کەس ئەو کچە ناخوازێت، دەڵێن سەربەگۆبەندە، بە تایبەتی ئەگەر دووبارە

ببێتەوە، بەڵام ئەگەر کچەکە بمرێت و دەستگیرانەکەی بمێنێتەوە، بە شووم دانادرێت ئەگەر دەجاریش بێت.)) (بایەزیدی ٢٠١٥، ٤٥، ٤٦)، چەندان دابونەریتی جیا جیا لە نێوان میللەتی کورددا ئامادەییان هەبووە، بەشێکیشیان تاوەکوو ئەمڕۆش لە هەندێک ناوچە پێڕەوییان لێ دەکرێت و خەڵکەکەی باوەڕێکی بەهێزیان پێیان هەیە.

((دابونەریت بریتییە لەو هەڵسوکەوت و ڕەفتارانەی لە کۆمەڵگەدا ڕوو دەدەن، ئەمەش بە درێژاییی مێژوو لە ئەنجامی چەندان هۆکاری سیاسی و کۆمەڵایەتی، گۆڕانیان بەسەردا هاتووە، خەڵکی کوردستان خاوەنی دابونەریتی تایبەت بە خۆیانن و زۆر بە توندی پێیانەوە پێبەند بوونە و جێگەی سەرنجی گەڕیدەکان بوونە، وەک ئازایەتی لە شەڕ و جەنگدا و پاراستنی بەڵێن و ڕێزگرتن لە میوان.)) (سالح ٢٠٢٣، ٣٦٦)، لە بەشێکی زۆری سەرچاوەکان باس لە پێبەندیی کوردەکان دەکرێت بە دابونەریتەکانیانەوە، بەشێک لە لێکۆڵەر و ڕۆژهەڵاتناسەکانیش سەرسامیی خۆیان بە بەشێک لە کولتوور و دابونەریتەکانی میللەتی کورد پیشان داوە، بە تایبەت بابەتی پاراستنی ئەمانەت و میواندۆستی و خاوەنبەڵێنی.

پیرەمێردیش وەک هەر تاکێکی کۆمەڵگەی کوردەواری، کاریگەر بووە بە کۆمەڵێک دابونەریتی کۆمەڵگەکەی، ئەگەرچی پیرەمێرد خاوەنی پاشخانێکی ڕۆشنبیریی مەزنی خێزانی و کەسێتی بووە، بەڵام نەیتوانیوە سنووری دابونەریتەکان تێک بشکێنێت و پێڕەوییان لێ نەکات، ڕەنگدانەوەی ئەو دابونەریتانە لە شیعرە پەندئامێزەکانیدا گەواهیی ئەم ڕاستییە دەدەن. لە دەقێکدا دەڵێت:

٣،٢. تەوەری دووەم/ دابونەریتی جێنشینی وەك نەژادبوون: ئەکێک لەو دیاردانەی لە کولتووری کوردەواریدا لە هزری تاکدا چەسپاوە، ئەوەیە کە گیا لەسەر پنجی خۆی دەڕوێتەوە و ئەمەش ئەو تێڕوانینەی جێگیر کردووە کە کورد بۆ مەسەلەی ڕەسەنێتی و چوونەوە سەر ڕەگ و ڕیشە بڵێ کوڕی باوکی خۆیەتی لە هەردوو باری تێڕوانین بە باش و خراپ بەکار بهێنرێت. یان وەک زۆر جار لە بیروباوەڕی کوردەواریدا ئەوە بەر گوێمان کەوتووە کە دەڵێن: (دایک ببینە و دۆتە بخوازە)، هەرچەندە ئەم بیروباوەڕە کولتووری و نەریتییەی لەو پەندەدا دەردەکەوێت واتایەکی نەرێیی وەرگرتووە، لە کاتێکدا ئەو پەندە بەکار دەهێنرێت و گۆ دەکرێت ئەگەر ناڕازیبوون بۆ ڕەفتاری کچێکی تازەخوازراو هەبێت، بەڵام لە ڕەخنەی کولتووریدا ئەو جۆرە بڕیارانە لێکدانەوەیەکی هەڵەی بۆ دەکرێت، چونکە لە بەرانبەردا لە بیروباوەڕی کوردەواریدا ئەوەش هاتووە کە دەگوترێت (لە وەلیان فاسق و لە فاسقانیش وەلی) کە ئەگەر ئەم پەندە پەندەکەی پێشووتریش ڕەت نەکاتەوە، بەڵام جۆرێک پێچەوانەکردنەوەی پەندی پێشووی تێدایە، لەبەر ئەوەی لە زۆربەی کۆمەڵگە ئایدیۆلۆجیاییەکاندا، باوک و منداڵ زۆر لە یەکتر جیاوازن و مەرج نییە کوڕ لەسەر هەمان ڕێچکە و بیروباوەڕی باوکی بڕوات؛ بۆ نموونە، (مامۆستا مەسعوود محەمەد) لە کتێبی (گەشتی ژیانم)دا دەڵێت: ((باوکم هەمیشە دەیگوت: شێخ دەمرێت کوڕەکەی یەکسەر دەبێت بەشێخ و لە جێی دادەنیشێت، ئاغا دەمرێت و کوڕەکەی دەرلەحزە دەبێتە ئاغا و جێی دەگرێتەوە، توجاڕ دەمرێت و کوڕەکەی دەبێتەوە بە توجاڕ، ئەمما کوڕە مەلا ئەگەر بیست ساڵان چاوی خۆی بەخوێندن و (ئاڵی دەڵێ بابە) کوێر نەکردبێ، گسکدەری کۆڵانیشی تێ نابێت. ئەم قسەیە بۆ یەکێکی وەکوو من کە لە پاش مەلای گەورەی کۆیە بەجێما دە جار بەڕاست دەگەڕا، هەر من دەزانم میراتگری پیاوێکی وەها مەزن چ بەتاڵاییەکی بە دەوری میراتگردا دەهێڵێتەوە وەکوو منداڵێکی (**حەوت**) ساڵ جلێکی کەسێکی (**بیست و پێنج**) ساڵی بکاتە بەری))

(محەمەد ٢٠١٦، ٣٧٩). ئەم بۆچوونەی مامۆستای گەورەی کۆیە وەک جۆرێک لە پێبەندبوون بە دابونەریتی دانانی جێنشینی تیادا بەدی دەکرێت، بەشێکی زۆری باوان حەز دەکەن کەسایەتیی خۆیان لە منداڵەکانیاندا بچێنن و نەوە دوای نەوە پێڕەوی لە ناو ناوبانگ و پیشەکانیان بکەن.

لەم بارەیەوە پیرەمێرد لە دەقێکدا دەڵێت:

ئەڵێن گیا لەسەر پنجی خۆی ئەڕوێ

وەجاخزادە بۆ چ خەڵک لێی ئەدوێ

بۆ چ مریشکی ڕەش هێلکەی سپییە

بۆ چ پەین فەیز و هێزی زەوییە؟

کە خودا دای هیچ کەس ناڵی کوڕی کێی

دەستەڵاتداری هەرخۆت گەورەی دێی (کریم،ب١: ٢٠١٩، ٦٦)

لەم چەند دێڕەدا کە پیرەمێرد لە شێوەی شیعردا دایڕشتوونەتەوە، هەست بەوە دەکرێت هەژموونی هەندێک بیروباوەڕی کۆنی کۆمەڵگە کە سەرچاوەکەیان لە دابونەریتە کولتوورییەکانەوە هەڵقووڵاوە، جۆرێک لە باوەڕی جێگیری لە هزری تاک و کۆمەڵدا دروست کردووە، کە چۆن گیا لەسەر پنجی خۆی دەڕوێتەوە، ئاواش دەبێت منداڵی نەجیبزادە لەسەر ڕێگە و ڕێچەی باوانی بێت.

سەرباری ئەمەش، سیستەمی شاراوەی پشت ئەم دەقە، پەیامی ئەوە بە ئێمە دەدات، ئەگەر باوکی ئێمە کرێکار بووبێت، دەبێت ئێمەش هەر کرێکار بین و لەسەر ڕێبازی باوکمان بڕۆین، خۆ ئەگەر کەسێکیش وەچەی ئاغا بێت، بەبێ بوونی هیچ قابیلییەتێک دەبێت ئاغایەتیی ئەویشمان قەبووڵ بێت و هەر لە منداڵییەوە دەبێت دەستی بۆ بە سینەوە بگرین.

ئەم تێڕوانینە ڕیشەیەکی کۆنی هەیە، دەکرێت بۆ ئەم بابەتە بگەڕێینەوە سەر کۆمارەکەی ئەفلاتوون، چونکە ئەو پێی وا بووە، دەبێت کوڕی پاشا هەر پاشا بێت و کوڕی وەزیر وەزیر بێت و کوڕی جووتیاریش هەر جووتیار بێت، ئەمەش چینایەتی لە کۆمەڵگەکاندا دەهێڵێتەوە، سەرباری ئەوەش کۆمەڵگەیەکی چەقبەستوو و خێڵەکی بینا دەکات. ئەوە دەخاتە بیری تاکەکانەوە کە هیچ هەوڵی نوێگەری و گۆڕانکاری نەدەن لە بارەی گۆڕانکاری لە ناوبانگ و پێگەی خێزانیاندا.

پیرەمێرد لە دێڕی کۆتاییی ئەم پەندە داڕێژراوانەی خۆیدا ئاماژە بەو پەندە دەکات کە دەڵێت (ئەگەر خودا دای کەس ناڵێت کوڕی کێیت)، کە ئەمەش نیشانە ئاماژەیەکی ئەو بیروباوەڕە کولتوورییەی هەڵگرتووە، کە بەهاداری تاک لە کۆمەڵگەی کوردەواریدا بەستراوەتەوە بە سەرەوت و سامانەوە و تاکی خاوەن سەروەت و سامان لە لایەن خەڵک و دەوروبەرییەوە ڕێزێکی لە ئەندازە بەدەری لێدەگیرێت بێ ئەوەی بزانرێت کە ئەو کەسە کوڕی کێیە و گرنگی بەوە نادرێت ڕەفتار و گوفتاری باوکی ئەو کەسە چۆن بووە؟

٣،٣. تەوەری دووەم/ دابونەریتی بەشەڕدانی ئاژەڵان: بەشێک لە دابونەریتەکان، ڕۆڵێکی نەرێیی دەگێڕن لە زۆربەی کۆمەڵگە دواکەوتووەکاندا، لەوانەش دیاردەی یەکلاییکردنەوەی هەموو بابەتەکان لە ڕێگەی هێز و شەڕ و پیشاندانی باڵادەستیی خۆیان لە بەرانبەر کەسانی بێدەسەڵاتدا، ئینجا ئەم دیاردەیە زۆر جار لە مرۆڤەکانیش تێپەڕی کردووە، ئاژەڵیان کردووە بە داردەستی خۆیان بۆ شکاندنی یەکتری و چێژوەرگرتن، دیارە ئەم دیاردەیە مێژوویەکی کۆنی هەیە پێوەست بووە بە دونیابینی و ئاستی تێگەیشتنی تاک و کۆمەڵ، تاوەکوو ئەمڕۆش لە بەشێکی زۆری کۆمەڵگە دواکەوتووەکان دیاردەکانی (شەڕەمنداڵ و

شەڕەکەڵەشێر و شەڕەکەو و شەڕەسەگ ...هتد) بەرچاو دەکەوێت، لە کۆمەڵگەی کوردەواریی کۆندا تاوەکوو کۆتاییی سالآنی نەوەدەکانیش، ئەم جۆرە دیاردە قێزەونانە وەک کەرنەڤاڵ و پێشبڕکێیەکی پڕ بینەر ئامادەبوونێکی زۆریان هەبووە، خەڵکانێکی زۆریش بۆ چێژبینی ئەو دیاردانە بێ بیرکردنەوە لە لێکەوتە ئایینی و مرۆڤایەتییەکانی ئەو دابونەریتانە ئامادە بوون. لەبارەی بەشەڕدانی ئاژەڵان لەم دەقەدا شاعیر دەڵێت:

جاران ئیتالیا شەڕەگای ئەکرد

وتیان خراپە پێیان لەناو برد

ئێمە بەران و کەو کەڵەشێر

تێک بەرئەدەین و سەگ دەکەین بە شێر

هەموو دەرسی شەڕ ئاخرشەڕییە

بۆیە هەڵکردمان کوێرەوەرییە (کریم،ب١: ٢٠١٩، ٩٠،٩١)

پیرەمێرد لە ڕێگەی ئەو پەندەوە پێناسەی ئەوکاتەی کۆمەڵگەی کوردیمان بۆ دەکات و ددان بەو دابونەریتانەدا دەنێت، کە ئەوکات لە کۆمەڵگەی کوردیدا باو بوون. گوتاری پشت ئەو دەقە بریتییە لە دەستهەڵگرتن لەم دابونەریتە ناشیرینانە، چونکە شەڕ هیچ سوود و دەستکەوتێکی نییە ئینجا ئەو شەڕە چ مرۆڤەکان بیکەن یانیش ئاژەڵانێکی بێ زمان ببن بە کەرەستە و سوتەمەنی ئەو دابونەریتانە ئەوە کۆتایی و سەرەنجامیان هەر خراپە و تاوانە؛ بۆیە دەستهەڵگرتن و دوورکەوتنەوە لێیان کارێکی پێویستە. ڕەخنەی کولتووریش وەک تێرمیکی نوێ تێگەیشتن لە دەقە ئەدەبییەکان و هەڵهێنجانی مانای شاراوەی پشتی بونیاتی هونەری دەقەکان دوور لەو واتا ڕووکەشییانەی کە بە ڕووکاری دەقەکانەوە دیارن دەیەویت راڤەیەکی نوێ لە بیری خوینەردا بچەسپینی بۆ نموونە پیرەمیرد لەو سێ دێرە شیعرەدا ئامانجی ئەوەیە کە ئەو پەندە کوردییە بەجۆرێکی دیکە بە بیر تاکی کورد بهێنێتەوە کە دەڵێ، شەڕ هیچی لێ شین نابێ، یان ئەنجامی شەر هەر کوێرەوەرییە، بەڵام بۆ ئەوەی سیاقێکی نەزمی بداتە ئەو پەندە هاتووە لە سەرەتادا ئاماژەی بە دیاردەی شەڕە گا کردووە کە لە وڵاتیکی وەک ئیتالیا میژوویەکی کۆنی هەیە و تاوەکو ئێستاش بەردەوامی هەیە، ئینجا لەوێوە ئاماژەی بە دیاردەی شەڕە کەڵەشیر و شەرە کەو و شەڕە بەران شەڕە سەگ کردووە بۆ ئەوەی ئەو دیوە شاراوەی بیرکردنەوەی هەندێک لەو تاکانەی کورد بە دیار بخات کە چێژ لەو جۆرە شەڕو پێکداهەڵپژانە دەبینن بۆ ئەوەی ئەوەیان بە گویدا بچرپێنی کە دەرس و وانەی شەڕ هەرچی بێت لە کوێرەوەری بەولاوە هیچ بەرهەم ناهینیت.

کتێبی عادات و ڕسووماتنامەی اکراد، باسی لە یەکێک لە خاسییەتەکانی میللەتی کوردی کردووە و دەڵێت: ((کوردەکان ئازاو شەڕکەرن، هەروەها بەشداری کوردە کۆچەرییەکانیش پیشاندەدەت، کە ئەوەنیش هەمیشە لە مەیدانی شەڕدا هەڵنەهاتوون هەتا ئەگەر لەگەڵ دەیان شەڕکەریش بووبن، جەنگاون، بانگی ژنە کۆچەرییە کوردەکانیشیان کردووە کە بە بەخۆبەختکردن و باوەڕپێکراو ناسراون.)) (بایەزیدی ٢٠١٥، ٢٠، ٢١)، ئەم باسکردنە لە کولتوور و دابونەریتی کورد دوو ئاڕاستە پیشاندەدات، ئاڕاستەیەکیان ئازایەتی غیرەت و مەردایەتی تاکی کوردە بە پیاو ژنەوە، ئاڕاستەیەکی تریش ئاڕاستەیەکی سلبییە، کە میللەتی کورد بەدرێژایی مێژوو بۆ یەکلایی کردنەوەی تەواوی گیرو گرفتەکان پەنای بردۆتە بەر شەڕ و خوێن ڕشتن، ئینجا ئەوەتا ئەو شەڕ و ئاشوبە بەسەر ئاژەڵانیشدا چەسپێندراوە.

هەر لە بارەی دابونەریتی شەڕەمنداڵ و شەرە گەڕەک لە دەقێکی تردا دەڵێت:

هەندێ عادەتی کۆنی ئێرە بوو

کە بەخۆڕایی، خەڵک تێک بەر ئەبوو

جارێ لە پێشدا بە شەڕە گەڕەک

دەستیان لە یەکتر ئەدایە کوتەک

شوێنیان جوێ بوایە زاواو خەزوری

نە دەکرا بەلای ماڵیان ڕابووری

هەموو ئێواران لەو قەراغ شارە

ئەتبینی تێکرا وا شەڕە دارە

جارێ منداڵان دایان ئەمەزراند

ئینجا گەورەیان تێوە ئەئاڵاند

کەم منداڵیان بوو سەری نەشکابێ

کەم شەڕ بوو خوێنی تیا نەڕژابێ

هیچ کەس نەی گوت: ئەمە بۆ چییە؟

هەموو ئەیانگوت: شەڕ ئازاییە! (کریم،ب٣: ٢٠١٩، ٢٧٧)

ئەگەر سەرنج بخرێتە سەر زمانی ئەو دەقە، ئەوا بەم ڕاستییە دەگەین، کە لەناو میللەتی کورددا، شەڕ و یەکتری شکاندن و خوێنڕشتن بە شێکە لە دابونەریتەکەی، هەروەها ئەقڵیەتی پیاوی کورد زۆر جیاواز نییە لە تێگەیشتن و عەقڵی منداڵەکان، خۆ ئەگەر وا نییە، ئەی چۆن پیاوان لەسەر شەڕەمنداڵ دەیکەن بە شەڕی گەورەساڵان و شەڕە گەڕەک؟ ئەوەشیان لە زەینی تاکی کورددا چاندووە کە شەڕ واتا ئازایەتی و مەردایەتی، نابێت لە شەڕ بترسن ئەگەر گیانی خۆشتان بکەوێتە مەترسییەوە.

ئەم جۆرە تێگەیشتنە، بەشێکە لە دابونەریتی خێڵەکی و دوورە لە لۆژیک و ڕۆشنبیری و چۆن دەکرێت گەورە، عەقڵی خۆی بداتە دەستی منداڵ و پێوەندیی خزمایەتی و هاوزمانی و هاوشاری بکرێتە قوربانیی یەکلاییکردنەوەی ئازایەتی و یەکتربەزاندن و ئازاردان، کە ئەمە خۆی لە خۆیدا دابونەریتێکی دڕندانە و دواکەوتووە کە بەهێزەکان بێهێزەکان دەچەوسێننەوە و چینایەتی لەسەر بنەمای هێزی بازوو دروست دەکەن، بەتایبەتی بە سەرنجدان لەو دێڕەی کە دەڵێت: **هەندێ عادەتی کۆنی ئێرە بوو، کە بەخۆڕایی خەڵک تێک بەر ئەبوو)** ئیسپاتی ئەو دابونەریتە دەکات کە زۆر جار لەسەر هیچ و بەخۆڕایی، خەڵکی کورد وەک عادەتێک خۆی لە شەڕەوە هەڵقورتاندووە، بێ ئەوەی زانیاری لە پێشینەی ئەو شەڕەوە هەبێت، تەنیا مەبەستیشی خۆنواندن و سەلماندنی ئازایەتیی خۆی بووە، ئەویش بە بەڵگەی کۆتا دێڕی شیعرەکە کە دەڵێت: **هیچ کەس نەی گوت: ئەمە بۆ چییە؟ هەموو ئەیانگوت: شەڕ ئازاییە!**، ئەم بابەتی شەڕ و ئاژاوەیە لە کولتووری کورددیدا ڕیشەیەکی کۆنی هەیە لە کوردەواریدا وتراوە: **(شەڕ لە دەستبەتاڵی باشترە)**، لە ڕووی لۆجیکییەوە، ئەم گوتەیە هیچ لۆجیکێکی تیادا نییە.

٣,٤. تەوەری سێیەم/ دابونەریتی بەپیرۆزکردن:

یەکێکی تر لە دابونەریتە سەیر و سەمەرەکانی بەشێک لە کۆمەڵگە دواکەوتووەکاندا، بریتی بووە لە بە پیرۆزکردنی شتانێکی ئاسایی کە شیاوی ئەو پێگە و قەدرە نەبوون. دیارە ئەم دیاردەیە تاوەکوو ئەمڕۆش لەناو بەشێکی زۆری میللەتانی دونیادا هەیە؛ بۆ نموونە، لە وڵاتێکی وەک هیندستان مانگا پیرۆزە و هیچ کەسێک بۆی نییە بێڕێزی لەبەرانبەردا بکات، لە کولتووری کۆنی کوردیشدا یەکێک لەو ئاژەڵانەی ڕێزی لێگیراوە کەڵەشێر بووە، ڕەخنەی کولتووری تیشک دەخاتە سەر ئەو دابونەریتانە و پەیام و سیستەمەشاراوەکانی پشت ئەو بابەتانە بە گرنگییەوە سەیردەکات، پێی وایە بۆ تێگەیشتن لە هەر

کۆمەڵگەیەک دەبێت دەست بۆ پاڵنەرە کولتوورییەکانی پشت دەقەکان ببەین. بە پیرۆزکردنی هەندێک دیاردە و مرۆڤ و ئاژەڵ وەک بەشێک لە دابونەریت لە هەندێک دەقدا ڕەنگی داوەتەوە:

شەوی پایزان پیران نانوێنێ

کەڵە شێرێکیش نییە بخوێنێ

زۆربەی کەڵەشێر لە دێی (ماوەتە)

کەڵەشێر کوشتن لایان لەعنەتە(کریم،ب١: ٢٠١٩، ١١١)

ئەگەر سەرنج لەم دەقە بدەین دەبینین کە تێڕاونینی کۆمەڵگەو دابوونەریتەکان بوونەتە هۆکاری بە پیرۆزکردن هەندێک شت، کە لە بنەڕەتدا هیچ پیرۆزێکی زیاتریان نییە لەگەڵ هاو ڕەگەزەکانی خۆیان، لێرەدا واتای شاراوەی پشت ئەو دەقە ئەوەمان پێدەڵێت کە دروستکراوەکانی خودا هەندێکیان لە هەندێکیان ڕێز لێگیراوترن و بۆ نموونە کەڵەشێر شایستە ڕێزە و نابێت سەری ببڕن خۆ ئەگەر سەریان بڕی ئەوا بەر نەعلەتی خودا دەکەون، کە ئەمەش جگە لە دابونەریت و باوەڕێکی ناوچەیی زیاتر هیچ بنەمایەکی نییە دەشێت ئەو جۆرە تێڕامانە لە چیرۆکی (صالح) پێغەمبەر (علیە سلام) و سەربڕینی وشترەکەیەوە سەرچاوەی گرتبێت.

((کۆمەڵگە تەقلیدییەکان بە قورسی پێبەندی باوەڕ و دابونەریتەکانیان دەبن، دابونەریتەکان ئامرازی کۆنترۆڵکردنی ڕەفتاری تاک دیاری دەکەن نەوەکانیان بە پیرۆزیتی ئەو باوەڕە گۆش دەکەن.)) (س. قادر ٢٠٢١، ٨٩)، لێرەدا ئەوە بە ڕوونی بەرچاو دەکەوێت کە بیروباوەڕی کۆنی کولتووری لە هەندێک بابەت و پیرۆزیدا، حوکمی خۆی سەپاندووە، دەشیەوێت هەموو تاکەکان پێیەوە پێبەند بن، دابونەریتەکان تایبەتن بە ناوچەیەک و گرووپ و تاقمێکی دیاریکراو لە شوێنکاتێکی دیاریکراودا.

٣،٥. تەوەری چوارەم/ دابونەریتی گەڕانەوە و مانەوە لە ڕابردوو: یەکێک لەو دیاردە باوانەی لە نێوان تاکەکانی زۆرێک لە میللەتاندا بەدی دەکرێت، بریتییە لە گەڕانەوە بۆ ڕابردووە، کە پێوەستە بە تێرمی نۆستالجیا، خوولانەوە بەدەوری ڕابردووی دابونەریتی باوانیان، ئەم دیاردەیەش بەزۆری لەلایەن کەسانی بەتەمەنەوە دەستیان پێیەوە دەگیرێت. بەمەبەستی هێشتنەوەی هێز و پێگەی خۆیان لە ڕێگەی ملکەچکردنی نەوەی نوێ بەم دابوو نەریتانە.

((کوردستان کۆمەڵگەیەکی تەقلیدییە و زانیاریی خەڵک لەسەر بنەمای دین وباوەڕ و دابییەکانە، دابونەریتی کۆن کە لەگەڵ سەردەم نەگونجاوە ڕێگە لە پێشکەوتن دەگرێت، بووە بە ئاستەنگ، لە پرۆسەی ڕۆشنگەری تازەدا پێویستە دابونەریتەکان شیبکرێنەوە لایەنە باش و خراپەکانیان شیتەڵ بکرێن، ئینجا دانیشتووان دەتوانن هەڵبژێرن کە کام ڕێگە باشە.)) (قادر ٢٠٢١، ٩٠)، دیارە ئەمە نەک لە کۆمەڵگەی کوردیدا بەڵکوو لە زۆرێک لە کۆمەڵگە ڕۆژهەڵاتی و ڕۆژئاواییەکانیشدا بابەتی بیر و باوەڕ و دابونەریتەکان ئاستەنگێکی زۆرییان لەبەردەم گۆڕانکاری و تازەگەریدا دروست کردوون، بەجۆرێک دەبن بە بەربەست لە بەردەم داهێنان و تازەگەریدا پێیان وایە دەستگرتن بە دابونەریتی باوانیان مایەی ئاشتەوایی و پاراستنی شیرازەی کۆمەڵگەیە، ئەگەرچی بەشێکی زۆری دابونەریتەکانیش هەڵەیان تیادایە دژن بە ئایینیش بۆ نموونە بابەتی نوشتە کە ئەمانە لە ڕوانگەی ئایینییەوە جگە لە گوناح هیچ سوودێکی نییە.

لەم بارەیەوە پیرەمێرد دەڵێت:

ساڵانی پێشوو بەختمان یار بوو

حەکیمەکانمان نەخوێندەواربوو

نەمان بیستبوو ئەم هەموو دەردە

نە چووە زگمان دەرمان بە فەردە

ترس و واهیمە نەبوو لە ناوا

عیللەتمان بە ئاو ئەدا بە ئاوا

بە نوشتەی شێخێک، یا لەرز بڕینێ

نەدەما دەرد و ژانی برینێ

هێلانەی قوڵتە لەگەڵ شیری کەر

دەردەباریکەی لا ئەبرد لەسەر (کریم،ب٣: ٢٠١٩، ٢٨٥)

لەم دەقەدا سیستەمێکی کۆمەڵایەتیی موتروبەکراو بە بیروباوەڕ خۆی حەشار داوە، کە مەبەست و مەرامی ئەوەیە بە ئێمەی نەوەی تازە بڵێت، نەخوێندەوارەکانی کۆنمان ئاقڵ و داناتر بوونە لە بڕوانامەدارەکانی ئەمڕۆ، هەروەها گوتاری بێبەهاکردنی زانست و زانیاریی پزیشکی تێیدا بەرچاو دەکەوێت، نووسەر دەیەوێت پەیامی ئەوە بدات کە زانست و داهێنانە پزیشکییەکانی وەک (حەب و عیلاج) تەنیا زیانیان هەیە و ئەوەی کە لەمانە باشترە بۆ لایەنی تەندروستی بابەتەکانی نوشتە و لەرزبڕین و هێلانەی قوڵتە و شیری گوێدرێژە، کە لەسەر دەستی حەکیمە نەخوێندەوارە ئەزموونداراەکان بنچینەی ئەو چارەسەرانە دانراوە، نووسەر دەیەوێت قەناعەت بە جیلی نوێ بکات کە پێشینان ئەگەرچی خوێندەواریش نەبوونە بەڵام خاوەنی گەلێک حیکمەت و داهێنانی پزیشکی بوونە. ئەم دەربڕینە پێوەستە بە نۆستالۆژیا و مانەوە لە ڕابردوو، بەهادان بە ڕابردوویێک کە زۆرێک لە داهێنان و بابەتە چارەسەرەکان پشت بەست بەبوون بەهیچ توێژینەوەیەکی زانستی پزیشکییەوە. کەچی نووسەر لە ژێر هەژموونی کولتوور و دابونەریتەکاندا بەراوردێکی نادادپەروەرانە دەکات لە نێوان ئێستە و ڕابردوودا.

٣،٦. تەوەری پێنجەم/ دابونەریتی هاوسەرگیری و بەزۆر بە شوودان: یەکێک لە دابونەریتە کۆنەکانی بەشێک لە کۆمەڵگە دواکەوتووەکان بریتی بووە لە بەزۆر بەشوودانی کچان و پرس پێنەکردونیان، دیار ئەم دیاردەیە لە قاڵبی دوو بۆ سێ هەنگاو خۆی نواندووە ئەوانیش بابەتەکانی (ژن بە ژن، شیربایی، گەورە بە بچووک، خستنە بەر خوێن) لە هەر یەکێک لەم بارانەدا کچەکە دەبوو بە قوربانیی یەکەم، لێرەدا سیستەمی شاراوەی پشت ئەم دەقە ئەوەیە کە پیرەمێر دەیەوێت باس لە دیاردەیەکی قێزەون و کولتوورێکی نەشیاوی کۆمەڵگەکەی بکات، ئەویش بەزۆر بەشوودانی کچانی تەمەن منداڵ بۆ پیاوانی بەتەمەن، ئەمە یەکێکە لە دابونەریتەکانی بەشێکی زۆری کۆمەڵگە دواکەوتووەکان، کچ بەشوودان لە پێناو پارە و سامان، ئینجا حساب بۆ خواست و ئارەزووی کچەکان ناکەن، لێرەدا ڕەخنەی کولتووری گەرەکیەتی هەڵوەستەیەک لە بەردەم ئەم جۆرە دیاردانە بکات لە ڕێگەی شرۆڤەکردنی سیستەمە شاراوەکانی. ((کچ بەزۆر بەشوودان جۆرێکی هاوسەرگیری بووە لە کۆمەڵگەی کوردیدا هەبووە، بە جۆرێک کچەکە بەبێ ویستی خۆی بە زۆر لە پیاوێک مارەیان کردووە، زۆر جار پیاوەکە تەمەنی لە کچەکە زۆر زیاتر بووە، بەڵام لەبەر ئەوەی پیاوەکە پارەدار بووە لە بەرانبەر پارەیەکی زۆر کچەکەیان لێ مارەکردووە.)) (ساڵح ٢٠٢٣، ٣٦٩-٣٧٠)، ئەم جۆرە لە دابونەریتانە، ڕیشەیەکی درێژ و هێزێکی زۆریان هەیە ئەگینا باوک چۆن دڵی دێت ستەم لە جگەرگۆشەکەی بکات و چارەنووسی بخاتە ژێر ڕەحمی قەدەرێکی نادیار و پڕ کێشە لە پێناو بڕێک پارەدا، بێگومان پارە کاتێک چێژی دەبێت بۆ مرۆڤەکان کە مرۆڤ ئاسوودە و ئارام بێت لەو ژیان

و خێزانەی دروستی کردووە، خۆ ئەگەر وا نەبێت پارە و دەوڵەمەندی بەهایەکیان نابێت.

یەکێکی تر لە هۆکارەکانی کچبەشوودان بۆ پیاوی بەتەمەن، بریتی بووە لە بەشوودانی کچ لە پێناو خوێندا (ئەم جۆرە هاوسەرگیرییە کاتێک دروست دەبوو، دوژمنایەتی لە نێوان دوو بنەماڵە دەهاتە کایەوە، بنەماڵەی بکوژەکە بۆ کۆتاییهێنان بە خوێنڕشتن و کوژانەوەی شەڕەکە، کچێکیان دەدا بە بنەماڵەی لێکوژراو، بەڵام ئەوەی دەبوو بە قوربانی کچەکە بوو، چونکە بۆ ئەبەد نەیدەتوانی داوای مافی خۆی بکات و هەمیشە بە چاوێکی دوژمنکارانە لێیان دەڕوانی، چونکە لە بری خوێن وەریان گرتووە.) (ئازاد ٢٠٢٣، ٣٧١)، ئەم تێڕوانین و بڕیاردانە لە چارەنووسی کچەکان مێژوویەکی زۆر کۆنی هەیە، بە درێژایی مێژوو ڕەگەزی مێینە کراوە بە قوربانیی کوژاندنەوەی ئاگری دووبەرەکی و کێشە کۆمەڵایەتییەکان، ئەم جۆرە لە بڕیاردانەش بە زیانی یەکەمی کچەکان تەواو دەبوو، زۆر جار لە بری ژیان، دەخرێنە دۆزەخێکی ئەبەدییەوە.

ڕەنگدانەوەی ئەم دیاردەیە وەک بەشێک لە داب و بەریت لە دەقەکاندا ئامادەیی هەیە:

کچ بە نابەدڵی بۆ پیر چوو بە بووک

مێرد بێزار ئەکا شەو بە نووکە نوک

هانام بۆ تۆیە خوای دەستگیر

نەمکەی بە بووک و بکەومە دەست پیر(کریم،ب١: ٢٠١٩، ٦٣)

بەشێک لە نەریتە کولتوورییەکان سیتەمێکی دەمامکدار داپۆشیون لە بری ئەوەی هۆکارێک بن بۆ ڕێکخستنەوەی کۆمەڵگەکان و تاکەکانی، دەبن بە بنەمای لێکترازان و تێکدانی ئازادی و خواستەکانی تاک و هۆکارێکی توندن بۆ ڕێگری لە داهێنان و هەوڵدانی مرۆڤەکان بۆ گۆڕانکاری، هەروەها بەشێکیان هۆکاری دەمارگیری و یەکتر قەبووڵنەکردن و ڕەتکردنەوەی کەسانی بێگانەن لە ناو کۆمەڵگەکانیاندا. ((دەبێ بە یاسا بەرەنگاری نەریتە خراپەکان ببینەوە، وەک کوشتنی تۆڵەکارانە لە کاتی کارەسات یان کێشەی شەرەف، خەتەنەکردنی منداڵ بە تایبەتی ئافرەت، کچبەشوودان بەبێ ڕەزامەندی.)) (س. قادر ٢٠٢١، ٨٨)، بەشێک لە دابونەریتەکان دەبێت بە ڕێکار و هێزێکی یاسایی توند بەرەنگاریان ببینەوە بۆ کۆتاییپێهێنانیان چونکە بەردەوامبوونیان لێکەوتە و ئاکامی خراپ بۆ کۆمەڵگەکان و ئاییندەی مرۆڤایەتی دەبێت، ئەوا سەرباری ئەوەی هەموو میللەتان خاوەنی کۆمەڵێک دابونەریت و کولتووری جوان و سەرنج ڕاکێشن و کە بەشێک لەو دابونەریتانە هۆکاری ئاشتەوایی خۆشگوزەرانی تاکەکانی کۆمەڵگەکانن و پێویستە دەستیان پێیەوە بگیرێت و مللەتی کوردیش خاوەنی کۆمەڵێک دابونەریتی جوان و شایستەیە لەوانە (هاوکاری و هەرەوەز و سەردانی نەخۆش و میواندۆستی و بۆنە کۆمەڵایەتیی و ئایینییەکان و خێزان و ڕێزگرتن لە گەورە و بەتەنگەوەهاتنی پەورەردە و زانست.. هتد.)

دەکرێت بازنەی دابونەریتە کۆمەڵایەتییە ئامادەبووەکانی ناو دەقەکان لەم هێڵکارییەدا زیاتر ڕوون بکەینەوە:

1

٤.ئەنجامەکان:

١-لە شیعرە پەندئامێزەکانی پیرەمێرددا کۆمەڵێک دابونەریت بوونیان هەیە کە ئاماژەن بۆ تێگەیشتن و ئاستی ڕۆشنبیری ئەوکاتی کۆمەڵگەی کوردەواری، لەوانە بابەتی جێنشینی و پەروەردەکردنەوەی کوڕ لە قاڵبی باوکیدا، بە جۆرێک کە هەمان کەسایەتیی باوانیان بن لە قاڵبێکی نوێدا، ئەمەش ڕێگەخۆشکەرە بۆ چەقبەستوویی کۆمەڵگە و پووکانەوەی گۆڕانکارییەکان.

٢-دابونەریتەکانی شەڕ و تۆڵەکردنەوە و یەکلاکردنەوەی بابەتەکان لە ڕێگەی بەشەڕدانی ئاژەڵان و شەڕەمنداڵ و شەڕەگەڕەکی گەورەساڵان لە کولتووری کوردیدا و لە شیعرە پەندئامێزەکانی پیرەمێرددا، ئامادەیییەکی زۆریان هەیە، ئەم دابوونەریتانەش لە دیدی ڕەخنەی کولتووریدا جێگەی هەڵوەستەن و ئامانج لە دەرخستنیشیان بەگژداچوونەوە و کاڵکردنەوەیانە.

٣-بابەتی بەزۆر بەشوودانی کچانی منداڵ بە پیاوانێک کە نزیکن لە تەمەنی باوکیان، یەکێک بووە لە دابونەریتە خێڵەکییەکانی بەشێک لە میللەتانی خۆرهەڵات، هەروەها دابونەریتەکانی شیربایی و بەشوودان لە بەرانبەر خوێندا، مێژوویەکی کۆنیان لە کۆمەڵگەی کوردەواریدا هەیە، لێرەدا ئەوەی جێگەی هەڵوەستەیە، ئامانجی نووسەر لە باسکردنی ئەم دیاردە نەخوازراوانە بە ئاقاری بنەبڕکردن و نەمانیانە لە کۆمەڵگەدا، چونکە ئەم دیاردانە هۆکاری زۆربوونی کێشەی کۆمەڵایەتی و چەوساندنەوەی زیاتری ڕەگەزی مێینەن.

٤-"پیرەمێرد" پەسەندی بەشێک لە دابونەریتەکان دەکات وەک پەسەندکردنی دانا و حەکیمە نەخوێندەوارەکان و گەڕانەوە بۆ ڕابردوو، سەرباری ئەوەش کۆمەڵێک دابونەریتی وەک شەڕ و ئاژاوە و بەزۆر بەشوودان و شیربایی و گەورە بە بچووک، بەشەڕدانی ئاژەڵان و شەڕەگەڕەک..هتد. ڕەت دەکاتەوە.

٥.لیستی سەرچاوەکان:

١,٥.یەکەم/سەرچاوەکان بەکوردی:

بایەزیدی، ملا محمودی:(٢٠١٥)، عادات و رسوماتنامەی اکرادیە (دابونەریتی کورد) وەرگێڕانی بۆ ڕوسی، م.م. ڕۆدینکۆ، وەرگێڕانی/ د.شوکریە ڕەسول، چاپی دووەم، چاپخانەی پەنجەرە، هەولێر.

بەرزنجی: (٢٠٢٤) کلیلدان فەرهەنگی ئەدەب و ڕەخنە، چاپخانەی سەردەم، چاپی یەکە، سلێمانی.

غەزامی، عبدالله محمد: (٢٠٢٠)، ڕەخنەی کولتووری وەک ئەڵتەرناتیڤێکی مەنهەجی بۆ ڕەخنەی ئەدەبی، و/د.دانا ئەحمەد مستەفا، چاپخانەی سەردەم، سلێمانی

فایەق هۆشیار، مستەفا سالح، مەحمود ئەحمد، محمد نوری، ئەحمەد زەکی: (٢٠١٩)، پەندەکانی پیرەمێرد، ناوەندی ڕۆشنبیریی ئەدیبان، چاپی چوارەم، بەرگی یەکەم، بەرگی دووەم، بەرگی سێیەم، سلێمانی.

قادر، جەبار ئەحمەد: (٢٠١٥)، کولتوور و سیاسەت، چاپخانەی پەنجەرە، هەولێر.

قادر، سەرۆ: (٢٠٢١)، کولتوور و کێشەکانمان، چاپخانەی ڕۆژهەڵات- چاپی یەکەم، هەولێر.

محەمەد، مەسعوود: (٢٠١٦)، گەشتی ژیانم، چاپخانەی ڕۆژهەڵات، هەولێر.

مستەفا، دانا ئەحمەد: (٢٠٢٣)، کۆمەڵێک نووسەر ،و/د.دانا ئەحمەد مستەفا، دید و ڕێباز لای غەزامی، چاپخانەی سەردەم، هەولێر.

ئەسوەد، نەوزاد ئەحمەد: (٢٠١٥)، فەرهەنگی زاراوەکانی ئەدەب و زانستە مرۆڤایەتییەکان، چاپی یەکەم، ناوەندی غەزەلنووس، تاران.

٢,٥.گۆڤارەئەکادیمییەکان/

خەلیل، جەواد: (٢٠٢٣)، ڕەخنە لە ژەهری کولتووریی (سەرەتایەک بۆ تێگەیشتن لە بەهای ڕەخنەی کولتووری) ".ڕامان، ژ ٣١٤ ٦٨ بۆ ٨٠.

سالح، ئازاد عوبێد، ڕێباز لوقمان ڕەشاد: (٢٠٢٣)، ڕەنگدانەوەی دابونەریت و گیر و گرفتە کۆمەڵایەتییەکانی کۆمەڵگەی کوردی لە ڕۆژنامەوانیی کوردیدا لە عێراق ١٩٥٨-١٩٦٨، گۆڤاری ئەکادیمیانی کوردی، ژ ٥٦.

٣,٥.دووەم/سەرچاوەکان بەزمانی عەرەبی:

أبو عبدالرحمن الخليل بن احمد:(١٩٥٨)، كتاب العين، تحقيق: د.مهيد المخزومي، د.ابراهيم سامرائي، دار و المكتبة الهلال، ج٥، بغداد.

أبو نصر إسماعيل بن حماد:(١٩٥٧)، الصحاح تاج اللغة و صحاح العربي، تحقيق، أحمد عبدالغفور عطار، دار العلم للملايين، ج٦، بيروت.

أحمد مختار عبدالحميد عمر:(٢٠٠٨)، معجم اللغة العربية المعاصرة، عالم الكتب، الطبعة الأولى.

إيزابرجر، ارثر: (٢٠٠٣)، النقد الثقايف متهيد مبديئ للمفاهيم الرئيسية، ت/ بسطاويسى، وفاء ابراهيم و رمضان، طبعة الاولى: ملركز القومى، قاهرة.

خليل، ابراهيم محمود: (٢٠٠٣، النقد الادبي الحديث من محاكات الى التفكيك، بيروت: دار السمير.

الشرماني، د.فتحي احمد(٢٠١٩)، دينامية النسق الثقافي في القصيدة الجاهلية، الاردن: مكتب.

معجم اللغة العربية ، المعجم الوصيط، لاتوجد سنة النشر، دار الدعوة، ج٢. قاهرة.

منصور، محمد بن احمد الازهري:(٢٠١٩)، تهذيب اللغة، بيروت: دار احياء، الطبعة الثالث، ج٨.

منظور، محمد بن مكرم بن على، أبوفضل: (١٩٧٩) ، ليسان العرب، دار صادر، الطبعة الثالث، ج١٠، بيروت.

٤,٥. سێیەم/سەرچاوەکان بەزمانی فارسی:

ابوالقاسمی، محمد جواد: . (١٣٩١)، اخلاق نقد فرهنگی و فرهنگ نقد اخلاقی ".فصلنامی اخلاق زیستی، سال دوم، شماره سوم، بهار ١٧٤.

کلاشی، ناهیده: (١٣٩٨)، نقد ادبی و نقش آن در مطالعات فرهنگی ".پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی ٢٨-٥٨.

وند، تورج زینی: (١٣٩٨)، قد فرهنگی ادبیات تطبیقی از دیدگاه عزالدین مناصره ".قشنامەء علمی، پژوهشی پژوهشهای ئەدبیات تطبیقي .٣٠.

(هيمنة العادات والتقاليد الاجتماعية في قصائد الأمثال والحكم لـ(پيرەمێرد) في ضوء أسس النقد الثقافي)

زانيار زياد ابراهيم [١]

zanyar.zyad@uor.edu.krd

صافيه محمد احمد [٢]

safya.kurde@uor.edu.krd

١+٢ قسم اللغة الكردية، كلية التربية الاساسية، جامعة رابرين- رانية- إقليم كردستان -العراق.

ملخص:

مثل أية اختراعات أخرى للإنسان، يعمل النقد الثقافي على النصوص الأدبية ضمن إطار الجذور (الأنظمة) الثقافية، فينتج معنى خارج النص الأدبي ويلامس الجذور الثقافية التي قامت عليها ولادة النص، دون الالتفات إلى ظاهر النص وجوانبه اللغوية والجمالية والبلاغية.

إن قضية العادات والتقاليد الاجتماعية، كأية قضية ثقافية سائدة أخرى، تنعكس في سلوك الأفراد داخل المجتمعات؛ بحيث يكون الأفراد عرضة للتمسك بها، بل الخروج عنها في بعض الأحيان وعند بعض القبائل والعشائر يعتبر خطا أحمر وتقربا إلى حدود الموت.

يتم المجتمع الكردي -كأي مجتمع شرقي آخر- بعدد من العادات والتقاليد، التي يندمج بعضها في كافة مجالات الحياة، ولا يستثني الأدب والنصوص الأدبية من هذه التأثيرات.

هذه الدراسة المعنونة بـ(هيمنة العادات والتقاليد الاجتماعية في قصائد الأمثال والحكم لـ(بيرةميرد) في ضوء أصول النقد الثقافي)، دراسة نظرية وعملية في حد ذاتها، وهي تقوم بتناول مفهوم النقد الثقافي، ومن ثمّ تدرس بعض العادات والتقاليد الاجتماعية في إطار قصائد الأمثال والحكم للشاعر (بيرةميرد)، استنادا على تطبيق مبادئ النقد الثقافي فيها.

الكلمات المفتاحية:(النقد الثقافي، العادات، التقاليد، قصائد الأمثال، بيرةميرد).

The Dominance of Social Customs and Traditions in the Proverbial Poems of Piramerd: A Cultural Criticism Approach

Abstract

Cultural criticism of literary texts, like the other forms of critical analysis, operates within the context of the culture that produced it. This approach goes beyond simply analyzing the text itself (language, style, rhetoric and aesthetics) to explore how the cultural values and beliefs embedded within the text reflect and shape the society that gave rise to it. Social customs and traditions significantly shape how people behave within a society. Individuals often feel compelled to conform to these deeply ingrained norms. Violating the deeply-held traditions can have severe and even life-threatening consequences within some tribal communities. Kurdish society has a rich tapestry of customs and traditions deeply woven into everyday life. These cultural influences are also evident in Kurdish literature and literary texts. The present research employs a blended theoretical and empirical methodology. The study commences with an exploration of the foundational tenets of cultural criticism. Subsequently, it delves into the application of these principles within the specific context of Piramerd's proverbial poetry. Finally, the research concludes with a practical demonstration of cultural criticism through an in-depth analysis of the selected poems.

Key Words: Cultural Criticism, Customs and Traditions, Proverbial Poems, Piramerd.